

ენათმეცნიერების საკრებები

ISSN 1512-0473

2021-2022

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

Faculty of Humanities

ენათმეცნიერების საკითხები

ISSUES OF LINGUISTICS

2021-2022

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სარედაქციო საბჭო:

ვ. ბოდერი, ნ. გაფრინდაშვილი, ი. გიპერტი, დ. თვალთვაძე, ბ. უტიე,
პ. ფენრიხი, მ. შანიძე, ა. ჰარისი

EDITORIAL COUNCIL:

W. Boeder, H. Fähnrich, N. Gaprindashvili, J. Gippert,
A. Harris, B. Outtier, M. Shanidze, D. Tvaltvadze

სარედაქციო კოლეგია:

რ. ასათიანი, თ. ბოლქვაძე, მ. ივანიშვილი, ი. ლეჟავა (რედაქტორი),
დ. მელიქიშვილი, ე. სოსელია, ლ. ქეცბა-ხუნდაძე, რ. ქურდაძე, მ. ჯიქია

EDITORIAL BOARD:

R. Asatiani, T. Bolkvadze, M. Jikia, M. Ivanishvili, L. Ketsba-Khundadze,
R. Kurdadze, I. Lezhava (Editor), D. Melikishvili, E. Soselia

*ჟურნალი დაარსებულია 1999 წელს თამაზ გამყრელიძისა და
ზურაბ სარჯველაძის მიერ*

*The journal was founded in 1999 by Thomas V. Gamkrelidze
and Zurab Sarjveladze*

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

Published by the decision of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Publishing Board

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა, 2023

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2023

ISSN 1512-0473

შინაარსი

<i>ლია აბულაძე, ანდრეას ლუდენი, უარყოფის ნაწილაკები ქართულში</i>	5
<i>Lia Abuladze, Andreas Ludden, The Negative Particles in Georgian</i>	16
<i>რუსუდან ასათიანი, ენობრივ ფორმათა ფუნქციური „კლასტერები“ სხვადასხვალინგვისტურ დონეზე ქართულში</i>	18
<i>Rusudan Asatiani, Functional “Clusters” of Linguistic Forms at Different Linguistic Levels in Georgian</i>	26
<i>ციური ახვლედიანი, გიორგი ყუფარაძე, ფრანგული და ინგლისური ენების სიტყვამაწარმოებელ სისტემათა შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი</i>	28
<i>Tsiuri Akhvlediani, Giorgi Kuparadze, A Comparative-contrastive Analysis of French and English Word Formation Systems</i>	32
<i>კახა გაბუნია, ზმნური კონსტრუქციების აგებისას დაშვებული შეცდომების ანალიზი არაქართულენოვანი (სომხურ- და აზერბაიჯანულენოვანი) მოსწავლეების მეტყველებაში</i>	34
<i>Kakha Gabunia, The Analysis of Mistakes Made in the Verb Constructions in the Speech of Non-Georgian (Armenian and Azerbaijani) Students</i>	48
<i>რუსუდან გერსამია, კორპუსული ლემატიზაცია (თანამედროვე ქართული ენის კორპუსების ანალიზი)</i>	49
<i>Rusudan Gersamia, Corpus-based Lemmatization (An Analysis of Corpora of Contemporary Georgian)</i>	70
<i>მარინე ივანიშვილი, რასმუს რასკი ქართული წერისა და ტრანსლიტერაციის შესახებ და მის მიერ თბილისში შეძენილი წიგნები</i>	72
<i>Marine Ivanishvili, Rasmus Rask about the Georgian Writing and Transliteration and the Books Bought by him in Tbilisi</i>	82
<i>გია კვაშილავა, მათემატიკური და ეკონომიკური აღრიცხვის სისტემების საკითხისათვის (ძვ.წ. IX-I ათასწლეულებით დათარიღებული არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით)</i>	84
<i>Gia Kvashilava, On the Mathematical and Economic Account Systems (According to Archaeological Materials Dated Back to the IX–I Millennia BC)</i>	125
<i>ზაალ კიკვიძე, ლევან ფაჩულია, ერთი ადრეული ინგლისურ-კავკასიური ლექსიკოგრაფიული რესურსის შესახებ (დ. რ. პიკოკი და მისი მასალები)</i>	126
<i>Zaal Kikvidze, Levan Pachulia, On an Early English-Caucasian Lexicographic Resource (D. R. Peacock and his Materials)</i>	143
<i>ივანე ლეჟავა, ქართულ მჟღერ მსკლომ თანხმოვანთა წარმოთქმის თავისებურებები</i>	145
<i>Ivane Lezhava, Peculiarities of Pronunciation of the Georgian Voiced Plosive Consonants</i>	150
<i>ირაკლი სალია, ომონიმია – საკლასიფიკაციო კრიტერიუმები და მისი პოლისემიისგან გამიჯვნის მეთოდები</i>	178
<i>Irakli Salia, Homonymy – Qualification Criteria and Methods of Differentiation for Homonymy and Polysemy</i>	190

ეთერ სოსელია, „ძირის გლოტოქრონოლოგია“ ანუ „ეტიმოლოგიური ლექსიკოსტატისტიკა“	191
<i>Ether Soselia, “Root Glottochronology” or “Etymological Lexicostatistics”</i>	198

თარგმანი

ლენარდ ბლუმფილდი, წიგნიერთა და უწიგნიერთა მეტყველება (თარგმნა ზურაბ ბარათაშვილმა)	199
--	-----

რეცენზიები

ზოია ტულუში, გურული ლექსიკონი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი 2022 (რუსულან ასათიანი, ეთერ სოსელია)	211
გივი დოლიძე 100	214

უარყოფის ნაწილაკები ქართულში¹

უარყოფის ნაწილაკები ქართულში, ისევე როგორც ბევრ სხვა ენაში, შეიძლება დაიყოს ნაწილაკებად, რომლებიც შეკითხვაზე საპასუხოდ გამოიყენებიან და წინადადებისგან გამოყოფილნი არიან (აკაკი შანიძე მათ უკუთქმით მიგებით ნაწილაკებს უწოდებს (შანიძე 1973:610), და ისეთებად, რომლებიც წინადადებაში (მის შიგნით) იხმარებიან. პირველ ჯგუფს, ანუ უკუთქმით მიგებით ნაწილაკებს, ეკუთვნის ნაწილაკები: **არა** და **ვერა**.

მაგალითად: (1) a. ჩააბარე გამოცდა? – არა.

b. ჩააბარე გამოცდა? – ვერა.

ამ პასუხებიდან **არა** არის ზოგადად უარყოფითი პასუხი, რომელშიც არ ჩანს, თუ რატომ არ შესრულდა მოქმედება, რა იყო ამის მიზეზი: გამოსაცდელის ან გამომცდელის ნება, თუ რაიმე სხვა გარემოება.

თუ კითხვაზე პასუხია **ვერა**, ეს შეიძლება ნიშნავდეს, რომ მოპასუხე ეცადა გამოცდის ჩაბარებას, ან, სულ მცირე, განზრახვა მინც ჰქონდა, ეს გაეკეთებინა, მაგრამ ვერ შეძლო ჩაბარება (ჩაიჭრა), ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო შეეშალა ხელი გამოცდის ჩაბარებაში. რა მიზეზიც უნდა ყოფილიყო, ეს სულერთია, პასუხი **ვერა** გვიჩვენებს, რომ მოპასუხეს უნდოდა ჩაბარება, მაგრამ არ გამოუვიდა, მისი მცდელობა ან განზრახვა არ იქნა რეალიზებული.

მეორე ჯგუფის უარყოფითი ნაწილაკები, რომლებიც წინადადების შიგნით იმ ზმნის წინ იხმარებიან, რომლის მიერ აღნიშნული მოქმედების ან მდგომარეობის უარყოფა ხდება, მიგებითი ნაწილაკების შემოკლებულ ვარიანტებს წარმოადგენენ: **არ**, **ვერ**. ეს ნაწილაკები შეიძლება ფაკულტატიურად სრული სახითაც შეგვხვდეს, მაგალითად, თანხმობით დაწყებული ერთმარცვლიანი ზმნების (არა მაქვს), ან ორი ან მეტი თანხმობით დაწყებული ზმნების წინ (ვერა გვთხოვს, ვერა გვკითხა?). ამავე ჯგუფს ეკუთვნის მესამე უარყოფითი ნაწილაკი **ნუ**, რომელიც მხოლოდ ბრძანებით წინადადებებში იხმარება. აკაკი შანიძის სიტყვებით, **არ** გამოხატავს მოქმედების ან მდგომარეობის მარტივ უარყოფას, **ვერ** – მოქმედების

¹ ეს სტატია არის 2007 წელს ბოხუმში წაკითხული მოხსენების რედაქტირებული ვარიანტი. თავდაპირველად გერმანულად გამოქვეყნდა 2008 წელს. მადლობას ვუხდით პროფ. ნინო ჭუმბურიძეს, რომელიც მონაწილეობდა მის გადმოქართულებაში.

შესაძლებლობის უარყოფას, ხოლო **ნუ** – მოქმედების აკრძალვას (შანიძე 1973: 611).²

არ(ა) ამ ნაწილაკებს შორის ყველაზე უფრო ზოგადი ხმარებისაა, რადგან მას შეუძლია ჩანაცვლოს როგორც **ნუ** ნაწილაკი (ნუ დახურავ ფანჯარას! // არ დახურო ფანჯარა!), ასევე **ვერ** ნაწილაკიც (ხელი მტკივა და ვერ ვწერ // ხელი მტკივა და წერა არ შემოდია).

ნუ და არ

განვიხილოთ, პირველ რიგში, უკუთქმითი ბრძანებითის (ნეგატიური იმპერატივი) ნაწილაკები: **ნუ** და **არ**. კიტა ჩხენკელი თავის წიგნში „ქართული ენის შესავალი“ Einführung in die georgische Sprache) მათ შემდეგნაირად ახასიათებს: „მკაცრი აკრძალვის შემთხვევაში ნეგატიური იმპერატივის გამოსახატავად იხმარება ზმნის აწმყოს ან მყოფადის ფორმები, რომელთა უარყოფა არა **არ** ნაწილაკით, არამედ **ნუ** ნაწილაკით არის გამოხატული. მაგალითად:

2. პირი, მხ. და მრ. რიცხვი:

ნუ (და-)წერ (შენ)! – Schreibe nicht! ნუ (და-)წერ-თ (თქვენ)! – Schreibt nicht! Schreiben Sie nicht!

1. პირი, მრავლობითი რიცხვი:

ნუ (და-)ვ-წერ-თ (ჩვენ)! – Schreiben wir nicht!

3. პირი, მხ. და მრ. რიცხვი:

ნუ (და-)წერ-ს (ის) – Er schreibe nicht! Er soll nicht schreiben!

ნუ (და-)წერ-ენ! – Sie sollen nicht schreiben!

იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენ არა მკაცრი აკრძალვის, არამედ რაიმე მოქმედების არშესრულებისკენ მოწოდების გამოხატვის სურვილი გვაქვს, მაშინ ნეგატიური იმპერატივის გამოსახატავად ვიყენებთ **არ** ნაწილაკსა და ზმნის II კავშირებითის (ობტატივის) მწკრივის ფორმას:

მე-2 პირი, მხ. და მრ. რიცხვი:

არ (და-)წერ-ო (შენ)! – Du sollst nicht schreiben! Schreibe (doch) nicht!

არ (და-)წერ-ოთ (თქვენ)! – Ihr sollt / Sie sollen nicht schreiben! Schreibt ihr / Schreiben Sie (doch) nicht!

1-ლი პირი, მრ. რიცხვი:

არ (და-)ვ-წერ-ოთ (ჩვენ)! – Lasst uns nicht schreiben! Wir wollen nicht schreiben!

მე-3 პირი, მხ. და მრ. რიცხვი:

არ (და-)წერ-ოს (იმან)! – Er soll nicht schreiben! Möge er (doch) nicht schreiben!

² როგორც აკაკი შანიძე შენიშნავს, ამ უკუთქმით ნაწილაკებს სხვა ნაწილაკებაც შეიძლება დაერთოს., მაგ.: -და, -ც(ა). ჩვენ მათ აქ არ შეეხებით.

არ (და-)წერ-ონ (იმათ)! – Sie sollen nicht schreiben! Mögen sie (doch) nicht schreiben!” (Tschenkeli 1958:187-188.

ჩხენკელის ამ თვალსაზრისის საპირისპირო სურათს იძლევა მაგალითები ქართული ლიტერატურიდან:

(2) „ნუ, ნუ დაძლუპავ, შენი კენესამე“. – ევედრება გლეხი ბატონს ილია ჭავჭავაძის პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“. რა თქმა უნდა, გლეხი კი არ უბრძანებს, არამედ სთხოვს, ეხვეწება თავის ბატონს. ასევე მხოლოდ თხოვნასა და მუდარას (და არა ბრძანებას) გამოხატავს შემდეგი სტროფი:

(3) „ნუ იქ მაგასა, შენ გენაცვალე, ნუ მიზამ მაგას, დამითმე შვილი!“

აკაკი წერეთლის ცნობილ ლექსში, რომელიც ილია ჭავჭავაძის მკვლელობის შემდეგ დაიწერა, მსცოვანი პოეტი ამ დაუჯერებელი ამბის გაგებისთანავე მკითხველს ან საზოგადოებას, ხალხს, ვედრებით მიმართავს:

(4) „ნუ მიწამლავეთ მოხუცს გრძნობას, ნუ, ნუ მეტყვით, რაც არ მჯერა, ნუთუ მართლა დღეს გადაწყდა საქართველოს ბედისწერა.“ ეს სიტყვები თხოვნაა, მუდარაა და არა ბრძანება.

ყოველდღიურ მეტყველებაში ხშირად იხმარება გამოთქმა: (5) „ღმერთო, ნუ მიწყენ!“ ჩვეულებრივ, ამ თხოვნით მივმართავთ ღმერთს რაიმე ცოდვის, ღვთისთვის არასასურველი, არმოსაწონი საქციელის ჩადენის, მაგალითად, რაიმე მკრეხელური აზრის გამოთქმის, წინ. ეს გამოთქმა მხოლოდ თხოვნას, ვედრებას გამოხატავს. ადამიანს არ შეუძლია, ღმერთს რაიმე უბრძანოს.

ვფიქრობთ, ეს მაგალითები საკმარისია იმის საჩვენებლად, რომ *ნუ* ნაწილაკით გამოხატული ბრძანება უმეტეს შემთხვევაში უფრო თხოვნაა და არა მკაცრი აკრძალვა.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ ისიც, რომ *ნუ* ნაწილაკით გამოხატული ნეგატიური იმპერატივი ზოგჯერ დათმობის კონოტაციასაც იძენს (განსაკუთრებით ზმნის 1-ლი და მე-3 პირების ფორმებთან). მაგალითად, (6) a. ნუ დაწერს – შეიძლება ნიშნავდეს იმის დაშვებას, რომ მოქმედება არ არის აუცილებლად შესასრულებელი (არ არის აუცილებელი დაწეროს), მაშინ როცა (6) b. არ დაწეროს უფრო ნიშნავს, რომ მოქმედება იკრძალება, ის არ უნდა შესრულდეს. მოვიყვანოთ ერთი სტროფი ბარათაშვილის ლექსიდან „მერანი“:

(7) „ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში, ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის,

(8) ნუ დამითიროს სატროფო გულისა, (9) ნულა დამეცეს ცრემლი მწუხარის, შავი ყორანი გამითხრის საფლავს, მდელთა შორის ტიალის მინდვრის, და ქარიშხალი ძვალთა შთენილთა ზარით, ღრიალით მიწას მომაყრის“.

აქ *ნუ* ნაწილაკი ზმნების 1-ლი და მე-3 პირების II კავშირებითის (ოპტატივის) ფორმებთან ერთად (ნუ დავიმარხო, ნუ დამიტიროს, ნუ-ლა დამეცეს) გამოხატავს შინაარსს: დაე არ...³

ამრიგად, ნეგატიური (უარყოფითი ან უკუთქმითი) ბრძანება ქართულში ორი ნაწილაკით (*არ*, *ნუ*) და ზმნის სხვადასხვა ფორმით გამოიხატება. *ვერ* ნაწილაკის ხმარება გამორიცხულია ლოგიკურად, რადგან ის შესაძლებლობის უარყოფას ნიშნავს, რაც ბრძანებას არ ექვემდებარება.

არ და ვერ

ახლა განვიხილოთ უარყოფის ნაწილაკები *არ* და *ვერ*. დავაკვირდეთ მათ ხმარებას. შევადაროთ ერთმანეთს ორი წინადადება:

(10) a. დავითი სახლს არ აშენებს.

b. დავითი სახლს ვერ აშენებს.

(10) a. გამოხატავს უბრალოდ იმ ფაქტს, რომ დავითი სახლს არ აშენებს, ხოლო (10) b. დამატებით იმასაც გვეუბნება, რომ დავითს არ შეუძლია სახლის აშენება (შეიძლება მას უნდა და ცდილობს კიდევ სახლის აშენებას, მაგრამ ეს რაღაც მიზეზის გამო არ გამოსდის). ამრიგად, *არ* უბრალოდ უარყოფას გამოხატავს, *ვერ* კი არის ე.წ. "ability negator" (ანუ უნარის, შესაძლებლობის უარყოფის) გამომხატველი.

ახლა (10) a. და b. წინადადებებში ჩავანაცვლოთ ზმნის აწმყოს მწკრივის ფორმა წყვეტილით (აორისტით):

(10) c. დავითმა სახლი არ ააშენა.

d. დავითმა სახლი ვერ ააშენა.

(10) c. წინადადებაში ზმნის *არ* ნაწილაკიან უარყოფაში იგულისხმება ის ფაქტი, რომ დავითმა სახლი არა მარტო უბრალოდ არ ააშენა, არამედ არც ჰქონდა ასეთი სურვილი ან განზრახვა, რომ სახლი აეშენებინა, ხოლო *ვერ* ნაწილაკიანი (10) d. წინადადება გამოხატავს, რომ დავითს, მართალია, უნდოდა სახლის აშენება და სცადა კიდევ, დაიწყო მშენებლობა, მაგრამ ვერ მოახერხა მისი განზორციელება, რაღაც გარემოებამ ხელი შეუშალა. თუ ჩვენ მარტივად მხოლოდ იმ ფაქტის აღნიშვნა გვინდა, რომ დავითის სახლი არ არის აშენებული, მაშინ

³ შდრ. ამ სტროფის პასტერნაკისეული რუსული თარგმანი:

Пусть я не буду дома погребён,
Пусть не рыдает обо мне супруга,
Могилу ворон выроет, а вьюга
Завоет возвращаясь с похорон.

აქვე გვინდა გაკვირებით შევნიშნოთ, რომ ფუნქციის მიხედვით ნაწილაკების დახასიათებისას ა. შანიძე დაუ ნაწილაკზე წერს, რომ „ის იხმარება მე-3 პირის ბრძანებითი კი-ლოს გასაძლიერებლად“ (შანიძე 1973:613). ჩვენ აზრით, ამ ნაწილაკს უფრო დათმობის გამოხატვის ფუნქცია აკისრია.

შეგვიძლია (10) c. და d. წინადადებებში გამოხატული მნიშვნელობების კონოტაციებს თავი დავაღწიოთ არ ნაწილაკიანი ზმნის აორისტის ფორმის I თურმეობითით (პერფექტით) ჩანაცვლების გზით:

10) e. დავითს სახლი არ აუშენებია.

ე.ი. მარტივი უარყოფა გამოიხატება არ ნაწილაკითა და ზმნის პერფექტის ფორმით. მოვიყვანოთ კიდევ ერთი მაგალითი:

(11) გაგზავნე საბუთები გერმანიაში? – არა, არ გამიგზავნია.

თუ პასუხში არ ნაწილაკიანი ზმნა აორისტის ფორმით იქნება წარმოდგენილი (არ გაგზავნე), მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მოპასუხეს არ უნდოდა, არ აპირებდა საბუთების გაგზავნას (Abuladze, Ludden, 2006:236).

ზემოთ ნათქვამის ნათელსაყოფად კიდევ ერთი მაგალითი:

12) a. ანტონმა წიგნი არ იყიდა.

b. ანტონმა წიგნი ვერ იყიდა.

c. ანტონს წიგნი არ უყიდა.

ამ წინადადებიდან (12) a. გვიჩვენებს, რომ ანტონს წიგნი ნაყიდი არ აქვს, რადგან არც ჰქონდა ამის განზრახვა, არც უნდოდა მისი ყიდვა, b. გვიჩვენებს, რომ მან წიგნი ვერ იყიდა (თუმცა უნდოდა ყიდვა), რადგან არ ჰქონდა ამის შესაძლებლობა: ან საკმარისი ფული არ ჰქონდა, ან წიგნი ადგილზე აღარ დახვდა... c. კი უბრალოდ იმ ფაქტის დადასტურებაა, რომ ანტონს წიგნი არ აქვს ნაყიდი, მოქმედება არ არის შესრულებული, სულერთია, რა მიზეზით. ქართული ენის გრამატიკისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ლიტერატურაში მითითება არ ნაწილაკის განსხვავებულ კონოტაციებზე იმის მიხედვით, თუ რა ფორმითაა წარმოდგენილი მისი მომდევნო ზმნა, ხშირად გვხვდება. მაგალითად, კ. ჩხენკელთან ვკითხულობთ: „ჩვეულებრივ აორისტის ფორმა არ უარყოფის ნაწილაკთან ერთად მხოლოდ მაშინ იხმარება, როცა უარყოფილია არა ფაქტი, ანუ საკუთრივ მოქმედება, როგორც ასეთი, არამედ უფრო მეტად მისი განხორციელების სურვილი ან განზრახვა (კ. ჩხენკელის ხაზგასმა). ე.ი. წინადადებებს, რომლებშიაც ამ ფორმითაა გამოხატული უარყოფა, საფუძვლად მოქმედების განხორციელების სურვილის (ან განზრახვის) არქონა უდევს; მაგ., დაწერე შენ ის წერილი? – არა, მე ის არ დაწერე (იმ აზრით, რომ არ მინდოდა დამეწერა). რატომ არ დაწერე შენ ის წერილი? (იმ აზრით, თუ რატომ თქვი უარი მის დაწერაზე, რატომ გადაწყვიტე, ის არ დაეწერა?)“ (Tschenkeli 1958:171). სხვა ადგილას (Tschenkeli 1958:495) ჩხენკელი ცდილობს ახსნას, თუ როდის იხმარება არ ნაწილაკთან ზმნის პერფექტის (I თურმეობითის) ფორმა, და ამისათვის ევიდენციალობის კატეგორიას მიმართავს. მისი მსჯელობით: თუ საკუთრივ მოქმედების უარყოფასთან გვაქვს საქმე, ე.ი. მოქმედება არ შესრულებულა, არ განხორციელებულა და შეუსრულებელი მოქმედება გამორიცხულია ვინმეს ჰქონდეს ნანახი; მაშასადამე, ლოგიკურად სწორია უარყოფითი მოქმედების გამოხატვა ზმნის „უნახავი“ ფორ-

მით და ამიტომაც მოქმედების უარყოფის დროს არ ნაწილაკთან მხოლოდ ზმნის „უნახავი წარსულის“ ანუ I თურმეობითის (პერფექტის) ხმარებაა შესაძლებელი.

ოპოზიციას, რომელიც არსებობს არ ნაწილაკითა და, ერთი მხრივ, ზმნის აორისტიისა და, მეორე მხრივ, პერფექტის (I თურმეობითის) ფორმებით გამოხატულ უარყოფით შინაარსებს შორის, გახაზავს აგრეთვე მარჩელო ჩერჩი, რომლის აზრით, პირველ მათგანში მარკირებულია ინტენციური (გამიზნული) უარყოფა, ხოლო მეორე – არ არის მარკირებული ამ თვალსაზრისით (Cherchi 1997: 262-263).

ვინფრიდ ბოედერიც შენიშნავს, რომ უარყოფით წინადადებაში ჩვეულებრივ ზმნის პერფექტის ფორმა იხმარება: (ის) არ მოსულა; ხოლო (ის) არ მოვიდა ნიშნავს: (მას) არ უნდოდა მოსვლა (Boeder 2005:30).

გვინდა შევნიშნოთ, რომ ზმნის პერფექტის (I თურმეობითის) ფორმასთან შეიძლება ვერ ნაწილაკიც შეგვხვდეს, მაგ., (10) e. დავითს სახლი ვერ აუშენებია. ამ წინადადიდან ჩანს, რომ მთქმელმა ეს ფაქტი საკუთარი გამოცდილების (ნაწილის) წყალობით კი არ იცის, არამედ სხვისგან აქვს გაგებული. სხვა სიტყვებით: ამ წინადადებაში მარკირებულია ევიდენციალობა ვერ ნაწილაკითა და ზმნის I თურმეობითით. გერმანულში იგივე შინაარსი ლექსიკური საშუალებით გადმოიცემა, კერძოდ, ზმნიზედით angeblich: Angeblich konnte David das Haus nicht bauen. ამ გერმანული წინადადების ქართულად თარგმნისას ზმნიზედის მნიშვნელობის გამოხატვა თურმე ნაწილაკითაც არის შესაძლებელი: (10) f. თურმე დავითს სახლი ვერ აუშენებია, ან: გ. თურმე დავითმა სახლი ვერ ააშენა. ორივე ეს წინადადება ერთნაირი მნიშვნელობის მქონეა, თუმცა პირველში უნახაობის კატეგორია ორგზისაა გადმოცემული (თურმე ნაწილაკითა და I თურმეობითის ფორმით).

ჩვეულებრივ, ამგვარი უარყოფა (ვერ + I თურმეობითი) უმეტესად მესამე პირთან შეიმჩნევა და არა, მაგ., პირველ პირთან, რადგან მოლაპარაკემ საკუთარი გამოცდილებით (და არა სხვისი გადმოცემით) იცის, რა მოქმედება აქვს შესრულებული, ამიტომ ევიდენციალობის კატეგორია I პირთან ელემენტარული ლოგიკის მიხედვით გამორიცხული უნდა იყოს, თუმცა, რადგან ენა ყოველთვის ლოგიკას არ ექვემდებარება, აქაც შესაძლებელია საპირისპირო შემთხვევები (მაგ., „ვერ ამიშენებია სახლი და ეგაა!“ – ვიტყვი, თუ ვაპირებდი სახლის აშენებას და შეიძლება დავიწყე კიდევ მშენებლობა, მაგრამ მერე აღმოჩნდა, რომ მასალა ძალიან გაძვირდა და ხელმოცარული დავრჩი).

არ და ვერ ნაწილაკების დისტრიბუცია ბოლო წლებამდე ნაკლებად იყო შესწავლილი. გამონაკლისია მარჩელო ჩერჩის მონოგრაფია „თანამედროვე ქართული მორფოსინტაქსი“. ადრე ერთგვარად, თითქოს თავისთავად იგულისხმებოდა, რომ ორივე ეს ნაწილაკი უარყოფის გამოსახატავად ყველა ზმნასთან შეიძლება იხმარებოდეს. ზმნების საკმაოდ დიდი სიმრავლისთვის ეს მართლაც ასეა, მაგრამ არა ყველასთვის.

ახლა შევაჯამოთ ყველაფერი, რაც უკვე იყო ნათქვამი და განვიხილოთ საკითხი: შესაძლებელია თუ არა უარყოფითი ნაწილაკების ხმარების მიხედვით, ზოგადად, ზმნების დაყოფა სამ ჯგუფად, ანუ ისეთ ზმნებად, რომლებთანაც უარყოფის გამოსახატავად მხოლოდ არ ნაწილაკი იხმარება, ისეთებად, რომლებთანაც უარყოფის გამოსახატავად მხოლოდ კერ ნაწილაკი იხმარება და, ბოლოს, ზმნებად, რომლებთანაც უარყოფის გამოხატვა ორივე ამ უარყოფითი ნაწილაკითაა შესაძლებელი, და თუ ეს შესაძლებელია, როგორია ის სემანტიკური მახასიათებლები, რომლებიც ამ განსხვავებული ჯგუფების არსებობას განაპირობებს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ განვიხილავთ უარყოფითი ნაწილაკების პროტოტაპულ ხმარებას, რადგან ყოველთვის შეიძლება მოიძებნოს ისეთი კონტექსტი, რომელშიც ამ ნაწილაკების უჩვეულო, არატაპური ხმარებაც იქნება დასაშვები.

როგორც უკვე შევნიშნეთ, ძალიან ბევრ ზმნასთან ორივე ნაწილაკი გვხვდება:

არ წერს – ვერ წერს

არ აკეთებს – ვერ აკეთებს

არ იმალება – ვერ იმალება

არ თამაშობს – ვერ თამაშობს

არ ინძრევა – ვერ ინძრევა

და ა.შ.

ეს ზმნები დინამიკური ზმნებია და მათთან შესაძლებელია როგორც მოქმედების მარტივი უარყოფის, ასევე მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამოხატვაც.

დინამიკური ზმნებისაგან განსხვავებით, სტატიკურ ზმნებთან უარყოფის გამოსახატავად უმეტესად არ ნაწილაკი იხმარება:

არ წერია, არ ჰკივია, არ გდია, არ ხატია, არ წუხს და ა.შ.

მარჩელო ჩერჩი ამგვარ ზმნებს ირეგულარული (უწესო) უღლების ზმნების ჯგუფში აერთიანებს და მათ D კლასს უწოდებს. D კლასში შემავალი ზმნების ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად ჩერჩის ის მიაჩნია, რომ ეს ზმნები კერ უარყოფით ნაწილაკთან ერთად არ გვხვდებიან (“the nonoccurrence of Class D verbs with the ability negator *ver* (cannot)” – (Cherchi 1997:122).

D კლასის ზმნებს ჩერჩი შემდეგ სემანტიკურ ჯგუფებად ყოფს:

ფიქრისა და გრძნობის გამომხატველი: ჰგონია, ახსოვს, უხარია.

სხეულის შეგრძნებების და მდგომარეობის აღმნიშვნელი ზმნები: სტკივა, სძინავს,

შესაძლებლობის: შეუძლია,

აღქმის: ესმის,

ქონების: აბადია, აქვს, ჰყავს,

სურვილის ან მოთხოვნის: სურს, შია, სწყურია.

ამავე კლასში შედიან ზმნები, რომლებიც გარემოს პირობებს გამოხატავენ, მაგ.: ბნელა, გრილა, ცხელა, ცივა.

ზმნები, რომლებიც ადგილმდებარეობას გამოხატავენ: გდია, ადევს, ახატია.
სხვადასხვა შინაარსის მქონე ზმნები: ანთია, აბარია, სცალია.

ჩერჩის D კლასში შემავალ ზმნებს შეგვიძლია დავამატოთ სხვა ზმნებიც, რომლებიც უარყოფისას მხოლოდ არ ნაწილაკს დაირთავენ, მაგალითად, ზმნები, რომლებსაც ჰაინც ფენრიხი ცალკე ჯგუფად გამოყოფს თავის „ქართული ენის გრამატიკაში“, უწოდებს რა მათ ამინდის აღმნიშვნელ ზმნებს: Witterungsverben (Fährnich 1986:100) წვიმს, თოვს, ქუხს, ელავს.

ამათ ემატება კიდევ გივი მაჭავარიანის მიერ „ქართველურ ენათა შედარებითი ანალიზის სალექციო კურსში“ პოტენციალისის სემანტიკური კატეგორიის გამომხატველი ზმნები – იჭმევა, ისმევა, რომლებთანაც მხოლოდ არ უარყოფითი ნაწილაკი იხმარება, რადგან ამ ზმნების სემანტიკაში უკვე გვაქვს კომპონენტი – შესაძლებლობის ქონა – და ვერ უარყოფითი ნაწილაკის ხმარება მათთან ლოგიკურად წინააღმდეგობრივი იქნებოდა (მაჭავარიანი 2002:100). ამავე ზმნებს დაწვრილებით განიხილავს ბაქარ გიგინეიშვილი, რომელიც მათთან მიმართებით იყენებს ტერმინს – „პოსიბილიტივი“, და შენიშნავს, რომ მათ „ორპირიანი კორელატებიც მოეპოვებათ: ესმევა, ეჭმევა“ (გიგინეიშვილი 2016:13).

განვიხილოთ დაწვრილებით, რატომ არ არის ლოგიკურად დასაშვები ზემოთ ჩამოთვლილ ზმნებთან უარყოფითი ვერ ნაწილაკის ხმარება. ამ საკითხზე მსჯელობისას გავიხსენოთ ვერ ნაწილაკის ხმარება ზმნასთან *შენება* (10) d. წინადადებაში. როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, დავითს ჰქონდა სახლის აშენების სურვილი, განზრახვა ან მცდელობა, მაგრამ ეს მოქმედება არ შესრულდა, მან ვერ მოახერხა მისი განხორციელება. ნათელია, რომ ვერ ნაწილაკით უარყოფილი ზმნა ჩვეულებრივ ისეთ მოქმედებას უნდა გამოხატავდეს, რომელსაც ჰყავს თავისი საკუთარი ნებით მოქმედი აქტიური შემსრულებელი (აგენსი). ეს ზმნის ის მახასიათებელია, რომელიც ვერ ნაწილაკით უარყოფისას მკვეთრად თვალსაჩინოვდება. ჩვენ მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ ზმნებს არ გააჩნიათ ეს მახასიათებელი. ისინი აღნიშნავენ ისეთ მდგომარეობას, რომელიც მოცემულია, თავისთავად არსებობს და რომელსაც არ აკონტროლებს სუბიექტის ნება. ჩერჩი შენიშნავს, რომ მდგომარეობები შეუთავსებადია მოქმედი პირის (აგენსის) გამოხატვასთან, რადგან მათ არ გააჩნიათ დინამიკურობა, და რომ ეს სემანტიკური შეუთავსებადობა, რომელიც არსებობს სტატიკურობასა და აქტიურ მოქმედებას შორის, დამახასიათებელია კლასის უმეტესი ზმნებისათვის მაინც, თუ ყველასათვის არა (Cherchi 1997:136). ამავე სემანტიკურ შეუთავსებადობას სხვა მკვლევრებიც გახაზავენ, მაგალითად, სმიტი წერს: „მდგომარეობა, რომელსაც არ გააჩნია დინამიკა, შეუთავსებადია აგენსის გამოხატვასთან; ეს არის სემანტიკური შეუთავსებადობა. ... მდგომარეობა არ კონტროლდება ნებით“ (Smith 1991:37-38; 43).⁴ დამანა მელიქიშ-

⁴ “States are incompatible with the expression of agency, having no dynamics; this is a semantic incompatibility... States are not controllable by will”.

ვილიც შენიშნავს, რომ დინამიკური ზმნის მთავარი ლოგიკური მახასიათებელია აქტიური პირის არსებობა (მელიქიშვილი 2001:22), სტატიკურ ზმნას კი აქტიური, მოქმედი პირი (აგენსი) არ გააჩნია.

თუ სტატიკურ ზმნას დინამიკურით შევცვლით, მაშინ დინამიკურ ზმნასთან ორივე უარყოფითი ნაწილაკის ხმარება იქნება შესაძლებელი, მაგალითად, ავიღოთ ინვერსიული ზმნა *უყვარს*, რომელიც გარკვეულ სულიერ მდგომარეობას გამოხატავს და რომელთანაც არ უარყოფითი ნაწილაკი იხმარება. თუ მას ასევე ინვერსიული, ოღონდ დინამიკური ზმნით – *უყვარდება* – ჩავანაცვლებთ, მაშინ მასთან *ვერ* უარყოფითი ნაწილაკის ხმარებაც შესაძლებელი გახდება: *ვერ უყვარდება* (უნდა რომ შეიყვაროს და ცდილობს, მაგრამ ვერ ახერხებს, არ გამოხდის).

ახლა განვიხილოთ ის ზმნები, რომელთა უარყოფაც, ჩვეულებრივ, მხოლოდ *ვერ* ნაწილაკით ხდება. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ამგვარი ზმნები ცალკე ჯგუფად გამოყოფილი და შესწავლილი არ არის.⁵

ამ ჯგუფს შედარებით მცირე რაოდენობის ზმნები მიეკუთვნება:

- სწვდება – ვერ სწვდება
 - აღწევს – ვერ აღწევს
 - პოულობს – ვერ პოულობს
 - ახერხებს – ვერ ახერხებს
 - ბედავს – ვერ ბედავს
 - (გა)იმარჯვებს – ვერ (გა)იმარჯვებს
 - შეძლებს – ვერ შეძლებს
 - იტანს – ვერ იტანს
 - ხედავს – ვერ ხედავს
 - ცნობს – ვერ ცნობს
 - ამჩნევს – ვერ ამჩნევს
- და ა.შ.

ავიღოთ ამ ჯგუფში შემავალი ერთ-ერთი ზმნა *პოულობს* და განვიხილოთ მისი ხმარება უარყოფით ნაწილაკებთან ერთად. ამ ზმნის სემანტიკური მახასიათებლების გამოსავლენად მეტი თვალსაჩინოებისათვის მიზანშეწონილი ჩანს მისი განხილვა აორისტის ფორმაში:

(13) a. N*ნინომ ქოლგა არ იპოვა. – Nino hat den Regenschirm nicht gefunden.

b. ნინომ ქოლგა ვერ იპოვა.– Nino konnte den Regenschirm nicht finden.

ამ ორი წინადადების გერმანულ თარგმანებს თუ ერთმანეთს შევადარებთ, დავინახავთ, რომ მათი მნიშვნელობები არ არის განსხვავებული, მაშინ როცა ქართული (13) a. წინადადების წაკითხვისთანავე ჩნდება შეუსაბამობის განცდა,

⁵ ყოველ შემთხვევაში, არ იყო ცალკე გამოყოფილი 2008 წლამდე, ვიდრე ჩვენ ამ წერილის პირველ, გერმანულ ვარიანტს გამოვაქვეყნებდით (Abuladze, Ludden 2008).

რადგან არ ნაწილაკით გამოხატული უარყოფა ზმნის აორისტის ფორმასთან არის არა თვითონ ამ მოქმედების მარტივი უარყოფა, არამედ უფრო მოქმედების სურვილის ან განზრახვის უარყოფა, რასაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კ. ჩხენკელი და სხვა მკვლევრებიც განაზავდნენ. *პოვნა* ზმნის სემანტიკა კი მიუთითებს იმგვარ მოქმედებაზე, რომელშიც ნაგულისხმევია მოქმედი პირის (აგენსის) ნება – *მიღწიოს* შედეგს, ანუ შეასრულოს მოქმედება (ამ შემთხვევაში იპოვოს ქოლგა). ამრიგად, ზმნის სემანტიკასთან ლოგიკურ წინააღმდეგობაში მოდის არ ნაწილაკის ხმარება, და სავსებით ლოგიკურია *ვერ* ნაწილაკის გამოყენება, რომელიც უარყოფს არა მოქმედების შესრულების სურვილს, არამედ აგენსის შესაძლებლობას, მის უნარს (ability).

ზემოთ ჩამოთვლილი ზმნების სემანტიკაც ამჟღავნებს მსგავს თვისებას, მათი შინაარსიც იმპლიცირებს აგენსის მიერ მოქმედების შედეგის მიღწევის სურვილს, განზრახვას და ამდენად მათთანაც წინააღმდეგობრივია არ ნაწილაკით უარყოფის გამოხატვა, რადგან ლოგიკურად წინააღმდეგობრივია იმის უარყოფა, რაც უკვე იგულისხმება ზმნის შინაარსში. არ ნაწილაკი მხოლოდ მაშინ შეიძლება გამოვიყენოთ, თუ ექსტრაორდინარული სიტუაციის გამოხატვა გვინდა, მაგ., თუ აგენსს არც ჰქონია მოქმედების შესრულების სურვილი ან განზრახვა, და განზრახ არც უცდია ამ მოქმედების შესრულება, მაგალითად, ნინოს შეეძლო, განზრახ არ ეპოვა ქოლგა, რადგან სპეციალურად წვიმაში გაწუწვა სურდა (თუმცა, ალბათ, ასეთ შემთხვევაში უფრო აზრიანი იქნებოდა განსხვავებული სემანტიკის მქონე ზმნის ხმარება, მაგ., ნინომ არ ეძება ქოლგა).

საინტერესოა შევნიშნოთ, რომ ზმნების ცნობილ კლასიფიკაციაში, რომელიც ზენო ვენდლერს ეკუთვნის და რომელიც, ძირითადად, ზმნის ტემპორალურ მახასიათებლებს ეყრდნობა, ცალკე ჯგუფადაა წარმოდგენილი ის ზმნები, რომლებიც ჩვენ მიერ გამოყოფილ მხოლოდ *ვერ* ნაწილაკით უარყოფადი ზმნების ჯგუფში შედის. მათ ვენდლერი “achievement verbs” („მიღწევის ზმნებს“) უწოდებს (Vendler 1967:104). ამ ზმნების განხილვისას ვენდლერი... ამახვილებს ყურადღებას, მისი სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ერთ საკვირველ თვისებაზე“, რომელიც არ არის მჭიდრო კავშირში დროსთან და ეხება “შეძლების” (to be able) გამოყენებას: „ზოგი ზმნის მიმართ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ, გარკვეული თვალსაზრისით, გქონდეს რაიმე მოქმედების შესრულების უნარი, მიშნავს, ამავე დროს, ამ მოქმედების შესრულებას, განხორციელებას; შეგეძლოს *ღანახვა* ნიშნავს, ამავე დროს, იმას, რომ *ხედავ*; შეგეძლოს ვინმე *იცნო*, ნიშნავს, ამავე დროს, რომ *ცნობ* ამ ვინმეს“. ვენდლერი იქვე შენიშნავს, რომ „ზოგი მიღწევის ზმნაც იზიარებს ამ თვისებას“ (Vendler 1967:105-106).

ჩვენ მიერ გამოყოფილ ჯგუფში შემავალ *ხედავს* და *ცნობს* ზმნებთან (ავრეთვე *ამჩნევს* ზმნასთან) მხოლოდ *ვერ* ნაწილაკის ხმარების ასახსნელად ვენდლერის მსჯელობა ძალზე საყურადღებოა: ლოგიკურად სავსებით გამართლებული

ჩანს, მაგალითად, *ხედავს* ზმნასთან *ვერ* ნაწილაკის ხმარება: ადამიანი ხედავს, იმიტომ რომ მას ხედვის უნარი (მხედველობა) აქვს, და თუ გვინდა ამ ზმნის უარყოფა, საჭიროა ეს უნარი უარყოფით, ე.ი. *ვერ* ნაწილაკი (ability negator) გამოვიყენოთ.

სპეციალურ ლიტერატურაში გვხვდება ნაშრომები, რომლებიც კენდლერის მიერ ცალკე ჯგუფად გამოყოფილი 'მიღწევის ზმნების' დაწვრილებით განხილვას ისახავენ მიზნად. ჩვენი აზრით, ასეთ დროს საინტერესო იქნებოდა ქართული ენობრივი მასალის გათვალისწინება.

ბოლოს გვინდა, კიდევ აღვნიშნოთ ერთ კონკრეტულ ზმნასთან, კერძოდ, *ცდილობს* ზმნასთან არ უარყოფითი ნაწილაკის და არა *ვერ* ნაწილაკის გამოყენება. *ცდილობს* არის დინამიკური ზმნა და აქვს მოქმედი პირი, აგენსი. ჩვეულებრივ, ამგვარ ზმნებთან ორივე უარყოფითი ნაწილაკი იხმარება, მაგრამ ამ კონკრეტული ზმნით აღნიშნული მოქმედება წარმოადგენს *მცდელობას*, ამიტომ მისი უარყოფა *ვერ* ნაწილაკით, რომელიც უარყოფს მოქმედი პირის შესაძლებლობას (შესაძლებლობის უარყოფა კი, ჩვეულებრივ, ხდება მას შემდეგ, რაც აგენსი *ცდილობს* მოქმედების შესრულებას და ეს არ გამოხდის), ლოგიკურად გამოირიცხება. წინააღმდეგობრივი გამოდის, უარყო მოქმედების მცდელობა, როცა ეს მოქმედება თვითონ არის მცდელობა.

ფიქრობთ, რომ ქართულში *არ* და *ვერ* ნაწილაკების დისტრიბუციის წარმოდგენილი სურათი, რომელიც, ძირითადად, უარყოფითი ნაწილაკებისა და ზმნების სემანტიკურ მახასიათებლებს ეფუძნება, გვიჩვენებს, ზოგადად, ზმნის სემანტიკის გათვალისწინების მნიშვნელობას ნაწილაკების კვლევის დროს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქართული ზმნის უღლებების სისტემის შესწავლის დროსაც, კერძოდ, ირეგულარული, ე.წ. 'უწესო' ზმნების ქცევის კვლევისას ამ ზმნების არა მარტო მორფოლოგიური, არამედ ლექსიკური სემანტიკის გათვალისწინებაც საყურადღებო შედეგებამდე მიგვიყვანს, რაც, იმედია, ზოგ შემთხვევაში მაინც შესაძლებელს გახდის ამ ზმნებისგან უარყოფითი კონოტაციის მატარებელი მსაზღვრელის ჩამოცილებას.

ლიტერატურა:

- გიგინეიშვილი 2016:** ბ. გიგინეიშვილი, კაუზატივი და პოსიბილიტივი ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 13-19.
- მაჭავარიანი 2002:** გ. მაჭავარიანი, *ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა* (ლექციების კურსი), თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მელიქიშვილი 2001:** დ. მელიქიშვილი, *ქართული ზმნის უღლებების სისტემა*, „ლოგოს პრესი“, თბილისი.
- შანიძე 1973:** ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

- Abuladze, Ludden 2006:** L. Abuladze, A. Ludden, *Lehrbuch der georgischen Sprache*, Buske Hamburg.
- Abuladze, Ludden 2008:** L. Abuladze, A. Ludden, Über die Negativpartikeln im Georgischen, *Beiträge zu Sprache und Sprachen 6* (Vorträge der 16. Jahrestagung der Gesellschaft für Sprache und Sprachen (Gesus e.V.) Karin Pittner (Hrsg.), Linkom Europa, 268-280.
- Boeder 2005:** W. Boeder, The South Caucasian Languages, *Lingua* 115, 5-89.
- Cherchi 1997:** M. Cherchi, *Modern Georgian Morphosyntax: a grammatico-categorial hierarchy-based analysis with special reference to indirect and passives of state*, Herrassowitz, Wiesbaden.
- Fährnrich 1986:** H. Fährnrich, *Kurze Grammatik der georgischen Sprache*, Enzyklopädie, Leipzig.
- Smith 1991:** C. S. Smith, *The Parameter of Aspect* (Studies in Linguistics and Philosophy 43), Kluwer, Dordrecht/Boston/London.
- Tschenkeli 1958:** K. Tschenkeli, *Einführung in die georgische Sprache. Bd. I. Theoretischer Teil*, Amirani, Zürich.
- Vendler 1967:** Z. Vendler, Verbs and Times. In: ders., *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 97-121.

Lia Abuladze, Andreas Ludden

The Negative Particles in Georgian

Summary

In Georgian, as in many other languages, negative particles are divided into answering particles (*ara* and *vera*) and in-sentence particles (*ar* and *ver*, which are shortened forms of answering particles). Besides *ar* and *ver*, in Georgian there is also another negative particle *nu*, which occurs only in the imperative. The particle *ar* negates the action, *ver* negates the ability (or possibility) of the action, and *nu* forbids the action (Shanidze 1973:610).

In the negative imperative, we can distinguish between a prohibition and a request. In our article we consider these differences in detail and conclude that although there are scholars who state that *nu* forbids stronger than *ar* (Tschenkeli 1958), the examples of their use in Georgian literature show the contrary, i.e. that the negative particle *nu* (with a verb in present or future tenses) expresses a polite request, and the particle *ar* (with a verb in optative) forbids an action. The use of the negative particle *ver* in the imperative is excluded automatically, because it is not possible to forbid the ability of action.

Investigating the differences between the use of the particles *ar* and *ver*, we came to the conclusion that it is possible to divide Georgian verbs into three groups: (1) verbs that can be negated only with *ar*, (2) verbs that can be negated only with *ver*, and (3) the group of verbs that can be negated with both particles. Naturally, we can only deal with a prototypical use of these particles, because unusual examples of a metaphorical or rhetorical use of these particles can always be found in literature.

The largest number of verbs belong to the third group of verbs; these are dynamic, agentive verbs and they can be used with both negative particles. In the case of verbs denoting a state, i.e., stative verbs, usually only *ar* is possible as negation. The verbs that can be negated only with *ver* have not yet been researched as a separate group in Georgian linguistic literature. It is interesting to note that these verbs almost totally coincide with “achievement verbs” in Vendler’s well-known classification. In our article we try to discuss the semantic features of these verbs and negative particles, which gives us the possibility to explain why these “achievement verbs” can be negated only with the so-called “ability negator”, i.e. the *ver* particle.

ენობრივ ფორმათა ფუნქციური „კლასტიკები“ სხვადასხვა ლინგვისტურ დონეზე ქართულში

1. საკითხის დასმა: თეორიული მიდგომა

ენობრივი ნიშნის გამოხატულებისა და შინაარსის პლანებს შორის არსებული მიმართებების ამოცნობა-აღწერა და მათ შორის ცალსახა კავშირების დამყარება არის სტრუქტურული ენათმეცნიერების მთავარი ამოცანა.

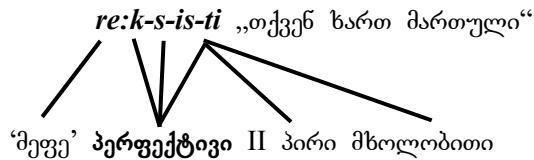
ამ მიმართებების შესწავლა ეფექტურია, თუ ნიშნის სამივე ასპექტი – როგორც სინტაქტიკური, ისე სემანტიკური და პრაგმატიკული – იქნება გათვალისწინებული. პრაგმატიკული ასპექტის წინ წამოწევა გულისხმობს ნიშნის მნიშვნელობიდან მის ფუნქციებზე ყურადღების გადატანას: ფუნქციონალური მიდგომით ნიშანს არა მხოლოდ მისი მნიშვნელობისა და ფორმის, არამედ ენობრივ სისტემაში მისი ფუნქციების მიხედვით ანალიზებენ.

ფუნქციონალური მიდგომით ნათელი ხდება, რომ აღსანიშნა (resp. მნიშვნელობა) და აღმნიშვნელს (resp. ფორმა) შორის ცალსახა მიმართების დამყარება ყოველთვის ვერ ხერხდება, რამდენადაც შესაძლებელია:

(1) ერთი ენობრივი ნიშნის ფორმა ერთდროულად ერთსა და იმავე კონტექსტში რამდენიმე მნიშვნელობას გამოხატავდეს; და, პირიქით,

(2) რამდენიმე ენობრივი ნიშნის განსხვავებული ფორმები კომპლექსურად ერთი დანიშნულებით გამოიყენებოდეს, ანუ ერთ ფუნქციაზე მიგვიანიშნებდეს, და ენობრივ სისტემაში ფუნქციონირებდეს როგორც ერთი ერთეული.

(1)-სახის მორფემათა ნიმუშები გავრცელებულია ე.წ. ფლექსიურ (resp. ფუზიურ) ენებში, სადაც ერთი და იგივე აფიქსური მორფემა რამდენიმე მნიშვნელობას ერთდროულად გამოხატავს. ფუზიის ამგვარი შემთხვევები (**ერთი ფორმა ↔ რამდენიმე მნიშვნელობა**) საკმაოდ გავრცელებულია ქართული ენის გრამატიკულ სისტემაში და სათანადოდ არის კიდევ გაანალიზებული. მაგალითად, მესამე სუბიექტური პირის მორფემის აღმნიშვნელი სუფიქსი *-ს* ერთდროულად აღნიშნავს მნიშვნელობათა კომპლექსს: ან *«სუბიექტი, მესამე პირი, მხოლოდითი რიცხვი, აწმყო, აქტიური ზმნა»*, ან *«სუბიექტი, მესამე პირი, მხოლოდითი რიცხვი, კავშირებითი კილო»*. თუმცა ფუზიის მეორე შემთხვევა: **ერთი მნიშვნელობა/ფუნქცია ↔ რამდენიმე ფორმა**, რომლის კლასიკურ ნიმუშად ასახელებენ ლათინურ ენას, ნაკლებად არის გამოვლენილი და შესწავლილი ქართულში. განვიხილოთ ნიმუში ლათინური ენიდან:

სიტყვაფორმა *re:k-s-is-ti* დაშლილია მორფემებად, სადაც *-ti* სუფიქსი გამოხატავს სუბიექტური მეორე პირის მხოლობით რიცხვს პერფექტივში (ანუ, ამ შემთხვევაში რეალიზებულია ფუზიის (1)-ტიპი, როდესაც ერთი ფორმა გამოხატავს რამდენიმე მნიშვნელობას); ხოლო მორფემათა მიმდევრობა *-s-is-ti* ასრულებს პერფექტივის გამოხატვის ფუნქციას (ანუ, აქ რეალიზებულია ფუზიის (2)-ტიპი, როდესაც რამდენიმე ფორმა გამოხატავს ერთ მნიშვნელობას – ასრულებს ერთ ფუნქციას). თუ პირველი ტიპის შემთხვევებში ვსაუბრობთ ე.წ. ფლექსიურ მორფემებზე, მეორე ტიპის შემთხვევების პირველისგან გასამიჯნად იყენებენ ტერმინებს: კომპლექსური მორფემები, ფუნქციური კომპლექსები, ზმნური და/ან სახელური კლასტერები.

ჩვენ მიზანია, სწორედ (2)-სახის შემთხვევებზე ყურადღების გამახვილება, მათი სხვადასხვა ენობრივ დონეზე გამოვლენა და ანალიზი ქართული ენის მასალაზე.

2. ფონოლოგიის დონე

ფონოლოგიის დონეზე ამგვარი, ე.წ. კლასტერული, შემთხვევების ნიმუშს წარმოადგენს გ. ახვლედიანის მიერ გამოყოფილი და სათანადოდ შესწავლილი A და B ტიპის **პარმონიული კომპლექსები**: *ბგ, ფჟ, ჰკ, დვ, თქ, ტკ* და ა.შ.

მის მიერ ჩამოყალიბებული ბგერათშეერთების მესამე – **არტიკულაციის ერთ-ჟამიერობის** – წესის თანახმად, „უშუალო მეზობლობაში მყოფი ჰეტეროლოგანული თანხმოვნების წარმოთქმისას მათი არტიკულაცია მიისწრაფვის ერთჟამიერობისაკენ“ (ახვლედიანი 1999:111).

შედეგად წარმოიქმნება პარმონიული კომპლექსები, რომლებიც მარცვლის სტრუქტურაში ერთი თანხმოვნის ფუნქციას ასრულებენ: მათი გათიშვა გაბმულ მეტყველებაში არ ხდება (რაც ასახულია კიდევ ქართული სიტყვაფორმების დამარცვლისა და გადატანის წესებში).

აღსანიშნავია, რომ, თუ თანხმოვნების შერწყმის ხარისხი იზრდება, შედეგად შეიძლება წარმოიქმნას ახალი ნიშნები. მაგალითად, ასეთი გზა გაიარა ქართულში აფრიკატმა ფონემებმა: *ძ, ც, წ, ჯ, ჩ, ჭ*.

3. მორფოლოგიის დონე

3.1. ვნებითი გვარის ფორმები აწმყოში

განვიხილოთ ვნებითი გვარის ფორმები:

ო-ი-ხატ-ებ-ი / *ი-ხატ-ებ-ი* / *ი-ხატ-ებ-ა*

ს.1-ვნ.-ხატვა-თ.-აწმყო.ვნ./ს.2.ვნ.-ხატვა-თ.-აწმყო.ვნ./ვნ.-ხატვა-თ.-აწმყო.ვნ.ს.3.მხ.

ამ ფორმების ცალსახა ანალიზი გართულებულია, რამდენადაც (ა). **ი-** პრეფიქსი, რომელიც ტრადიციულად მიიჩნევა ვნებითი გვარის გამომხატველ პრეფიქსად, საზოგადოდ, პოლიფუნქციურია: ის გამოხატავს სათავისო ქცევას, სასხვისო ქცევას (როლესაც ირბი ობიექტი პირველი ან მეორე პირისაა), რეფლექსივს, პოტენციალისს, დეპონენსებს, მედიაოპტიურ ზმნათა დროთა ე.წ. „ნაკლულ“ ფორმებს. რამდენადაც **ი-** პრეფიქსი ვნებითის ფორმას ცალსახად არ მიემართება (ვერ წინასწარმეტყველებს, განსაკუთრებით, მეორე სერიის მწკრივებში), ვნებითის ნიშნად მისი კვალიფიკაცია ცალსახად ვერ ხერხდება (ასათიანი 1987); ხოლო

(ბ). **-ი/-ა** სუფიქსური მორფემები ვნებით ფორმაზე მიგვანიშნებენ მხოლოდ მნიშვნელობათა კომპლექსში: **[-თ(-ებ-)-აწმყო(-ი)/აწმყო.ს.3.მხ.(-ა)]**¹ და შეუძლებელია მხოლოდ რომელიმე ერთ მორფემას ამ ჯგუფიდან მივაწეროთ ეს ფუნქცია – თემის ნიშანს, მწკრივის ნიშანს თუ სუბიექტის მხოლობითი რიცხვის ნიშანს? ასეთი შესაძლებლობის შემთხვევაში ის კვალიფიცირდებოდა (1)-სახის ფლექსიურ მორფემად, მაგრამ ამის საფუძველს მორფემული ანალიზი ვერ იძლევა.

ამ პრობლემის მოხსნა შესაძლებელია ფუნქციონალური მიდგომით:

[-ებ-ი/-ებ-ა¹ მორფემათა მწკრივი ფუნქციონირებს როგორც ერთი ელემენტი და, ამდენად, შეიძლება მივიჩნიოთ ფუზიის (2)-სახის ფორმად – მორფემათა კომპლექსად, ფუნქციურ კლასტერად,⁶ რომელიც ცალსახად მიემართება ვნებითი გვარის ფორმას აწმყოში.

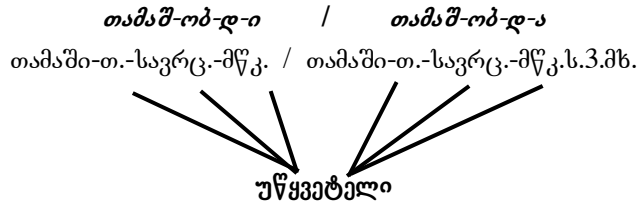
3.2. უწყვეტლის სავრცობი

პრობლემური ჩანს, ასევე, უწყვეტლის ფორმების კვალიფიკაციის საკითხი, სადაც ნათლად გამოიყოფა მორფემა **-დ/-ოდ**, რომელსაც ა. შანიძე უწოდებს „სავრცობს“ და ამ ტერმინს მხოლოდ ფორმის აღწერით ხასიათს ანიჭებს – მორფემის არც შინაარსზე და არც ფუნქციაზე მინიშნება არ გვაქვს:

*„I სერიის ორი მწკრივის ფორმათათვის გავრცობა უნდა იმ თემას, რომელიც აწმყო-მყოფადში იხმარება. იქნება ეს თემა მარტივი თუ რთული, სულ ერთია, ორთავეს უნდა დაემატოს **დ**, რომელსაც სავრცობი ჰქვია. გავრცობილი თემისაგან ნაწარმოები მწკრივებია უწყვეტელი და I კავშირებითი“ (შანიძე 1973:409).*

⁶ ტერმინი **კომპლექსი** უკვე დატვირთულია ქართულ გრამატიკულ ტრადიციაში (შდრ. **პარმონიული კომპლექსი**). დამკვიდრებულ ტერმინთან კვეთის არასასურველობის გამო, მორფოლოგიისა და სინტაქსის დონეზე უპირატესობას ვანიჭებთ ტერმინს – **ფუნქციური კლასტერი**.

მაგალითად განვიხილოთ რომელიმე ზმნის ფორმა უწყვეტლის მწკრივში:

მორფემული ანალიზისათვის, ფორმის აღწერის გარდა, კრიტიკულია მორფემის მნიშვნელობის/ფუნქციის დაზუსტებაც, რაც რთულდება, რამდენადაც, თუ მკაცრად შევაფასებთ ვითარებას, მორფემათა მთლიანი ჯაჭვი კომპლექსურად და არა რომელიმე ერთი მათგანი გამოხატავს ერთ, კონკრეტულ მნიშვნელობას – პერფექტივს (resp. უწყვეტელს); სავრცობი, ჯაჭვის შემადგენელი დანარჩენი მორფემების გარეშე, არც იხმარება და უწყვეტლის მწკრივის გარდა სხვა მწკრივის ფორმებშიც დასტურდება: აწმყოს კავშირებითი, ხოლმეობითი, მყოფადის კავშირებითი. მამასადაძე, მთლიანი ჯაჭვი (და არა მხოლოდ ე.წ. „სავრცობი“) უნდა მივიჩნიოთ უწყვეტლის მარკერად და, ამდენად, ამ შემთხვევაშიც მიზანშეწონილია გამოვყოთ ფუნქციური კლასტერი: **«თემა-სავრცობი-მწკრივი/მწკრივი. სუბიქტი.3.მხოლობითი»**¹

3.3. შუალობითი კონტაქტის ფორმები

ფუნქციონალური მიდგომის ეფექტიანობის საილუსტრაციოდ განვიხილოთ შუალობითი კონტაქტის ფორმები, მაგალითად:

ა-კეთ-ებ-ინ-ებ-ს

კონტ.1-კეთება-თ.1-კონტ.1-თ.2-აქტ.აწმყო.ს.3.მხ.

როგორც მორფემათა გლოსებიდან ჩანს, შუალობითი კონტაქტის ფორმები დრო-კილოთა I სერიაში კიდევ უფრო მეტ სირთულეებს ქმნიან მორფემათა კვალიფიკაციის თვალსაზრისით, რასაც განაპირობებს:

(ა).-ა პრეფიქსის პოლიფუნქციურობა. მსგავსად ვნებითის -ი პრეფიქსისა, -ა პრეფიქსიც, შუალობითი კონტაქტის გარდა, სხვა ფუნქციებსაც ასრულებს, მაგალითად, გამოხატავს საარვისო (resp. ნეიტრალურ) ქცევას: *ა-კეთებს-ი-კეთებს-უ-კეთებს*, გარდამავლობას (გ. მაჭავარიანის მიხედვით, resp. კაუზაციის I საფეხური, [მაჭავარიანი 1988]): *წუხს-ა-წუხებს*, შუალობით კონტაქტს (გ. მაჭავარიანის მიხედვით, resp. კაუზაციის II საფეხური, [მაჭავარიანი 1988]): *წერს-ა-წერინებს*, საზედაო სიტუაციას: *წერს-ა-წერს* (დაწვრილებით იხ. [ასათიანი 2016]), გარდა ამისა,

(ბ). მორფემათა ჯაჭვში დასტურდება ორი მორფემა ერთი და იმავე კვალიფიკაციით: **თემის ნიშანი**, ეს კი მორფემათა რანგობრივი ანალიზის თეორიულ ჩარჩოში დაუშვებელია. ამ პრობლემის გადაწყვეტას ქართულ გრამატიკულ ტრადიციაში სხვადასხვაგვარად ცდილობდა სხვადასხვა მეცნიერი. მაგალითად, ა. შანიძის მიხედვით, თ.1 აწმყოს ფუძისეულია, თ.2 კი თემისნიშნისეული [შანიძე 1973];

თ.1 დერივაციულია (ლექსიკური), ზმნური ფუძის შემადგენელი, თ.2 კი ფლექსიური, თემისნიშნისეული [დამენია 1982]; თ.1 თემის მარკერია, თ.2 კი სერიის [ჰარისი 2009]; თ.1 და თ.2, ორივე თემის ნიშანია, ოღონდ თ.1 კაუზატიური თემატიური სუფიქსია, თ.2 კი თემის ნიშანი [ბოდერი 2005]; თ.1 მასდარულია, თ.2 კი თემისნიშნისეული [ასათიანი 2016]. ყოველ ასეთ მცდელობას თავისი არგუმენტები აქვს და თავისი ძლიერი თუ სუსტი მხარეები; ყველა შემთხვევაში პრობლემის გადაწყვეტაზე მეტად საკითხის ერთგვარი მოგვარება, შეთანხმება და ამ ნიშნების ტერმინოლოგიური გამიჯვნა ხდება, მაგრამ პრინციპულად ერთი ნიშნის სხვადასხვა მნიშვნელობითა თუ ფუნქციით გამოყენების კოგნიტიური საფუძვლები კვლავ გაურკვეველია.

კლასტერული მიდგომით პრობლემის ახლებური გადაწყვეტა ყველაზე მეტად ადეკვატური ჩანს, რამდენადაც ერთი კონკრეტული შემთხვევის (resp. უშუალო კონტაქტის ფორმების წარმოება ქართულში) განმაპირობებელი საფუძვლები სტრუქტურულ-ტიპოლოგიურ თანხმობაშია ენებში გავრცელებულ ზოგად მოდელთან – ფუზიის მე-(2) სახე:

ა-კეთ-ებ-ინ-ებ-ს

კონტაქტი

ასეთი ანალიზი შუალობითი კონტაქტის მორფემათა სრულიად განსხვავებულ კვალიფიკაციას იძლევა: თუ ტრადიციულად თ.1-ს, როგორც წესი, ზმნის ფუძეს აკუთვნებდნენ სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციებით, ამ მიდგომით თ.1 ერთიანდება შუალობითი კონტაქტის გამოშატველ *-ინ* მორფემასთან და იმავე გზით მიღებულ ალომორფად შეიძლება მივიჩნიოთ, როგორითაც შუალობითი კონტაქტის *-ეინ* სუფიქსური ალომორფი: *-ეინ-←-ეე-+-ინ-* [შანიძე 1973:361]. ასეთი რეინტერპრეტაციის საფუძველს იძლევა *-ეინ* და *-ებინ* ფორმათა სტრუქტურული იზომორფიზმი და *-ებ-*, *-ინ-* მორფემების შერწყმის მაღალი ხარისხი (შდრ. ფონოლოგიის დონეზე აფრიკატი ფონემების გენეზისის პროცესს, განვითარებულს შერწყმის მაღალი ხარისხის საფუძველზე). მაგრამ ამგვარი მიდგომის ჩარჩოს ლოგიკური გაფართოებისა და უშუალო კონტაქტის ფორმებში დადასტურებულ სხვა ვარიანტთა გათვალისწინების შედეგად საკმაოდ იზრდება უშუალო კონტაქტის მორფემის ალომორფთა რაოდენობა: *-ინ*, *-ე*, *-ეინ*, *-ვინ*, *-ებინ*, *-ობინ*, *-ოფინ* და *-ემინ*, რაც მორფემული ანალიზის ეკონომიურობისა და სისტემის სიმარტივის პრინციპიდან გამომდინარე არაეფექტური ჩანს. ასე რომ, უფრო მიზანშეწონილია «თ.1-კონტ.» მიმდევრობის მორფემულ კლასტერად კვალიფიკაცია, რომლის ფუნქციაა შუალობითი კონტაქტის შინაარსის გამოხატვა.

4. სინტაქსის დონე

4.1. მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთი ტიპი

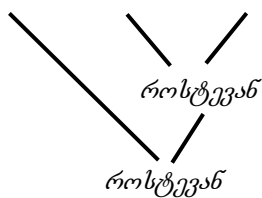
ბრუნების სპეციფიკურ პარადიგმას ქმნის მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთი ტიპი, როდესაც არსებითი სახელის ატრიბუტულ მსაზღვრელად, ერთგვარ და-ნართად, ფიქსირდება ასევე არსებითი სახელი, მაგალითად, *როსტევან მეფე*.

პრობლემა ჩნდება ამ შესიტყვების გააზრება-გაანალიზებისას: რომელია მსაზღვრელი და რომელი საზღვრული?

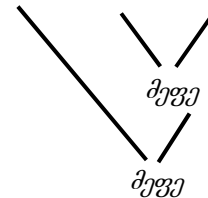
(ა). უშუალო შემადგენელთა მეთოდის ძირითადი ტექნიკის – რთული ფორმის მარტივით ჩანაცვლების ოპერაცია – გამოყენების შედეგად ცალსახად განსაზღვრა იმისა, თუ რომელია სახელური ფრაზის [*როსტევან მეფე*] შემადგენლებიდან მთავარი (resp. საზღვრული) და რომელი მისი ატრიბუტი (resp. მსაზღვრელი); ანუ რომელი ჩანაცვლებაა გამართლებული: *როსტევან მეფე* → *როსტევან*, თუ *როსტევან მეფე* → *მეფე* – გართულებულია. ერთი მხრივ, საგანთა ლოგიკით ზოგადი განსაზღვრავს კონკრეტულს (ამ შემთხვევაში, საკუთარ სახელს); ე.ი. *მეფე* გამოდის მსაზღვრელი, მაგრამ, მეორე მხრივ, ფორმალური კრიტერიუმით, სწორედ რომ *მეფე* იბრუნვის და ე.ი. ის არის ამ სახელური ფრაზის მთავარი სახელი, ანუ საზღვრული. ამასთანავე, თუ, საგანთა ლოგიკიდან გამოძინარე, *როსტევანი* არის საზღვრული, გვაქვს ე.წ. შებრუნებული წყობა, ასეთ შემთხვევაში კი, ზოგადი წესით, უნდა იბრუნებოდეს შესიტყვების ორივე წევრი, მაგრამ ამ შემთხვევაში იბრუნვის მხოლოდ *მეფე*. ასევე, გაუგებარია,

(ბ). რომელ შემადგენელს მიემართება ახალი ატრიბუტული მსაზღვრელი, ვთქვათ, *მღაბალი*, ფრაზაში [*მღაბალი როსტევან მეფე*]? უშუალო შემადგენელთა იერარქიული სტრუქტურა ხსნის ამ ომონიმური ფრაზის ორგანიზაციის ინტერპრეტაციის ორივე შესაძლებლობას:

(1) *მღაბალი როსტევან მეფე*

(2) *მღაბალი როსტევან მეფე*

პირველ ანალიზს მხარს უჭერს ზოგადი სემანტიკური ცოდნა (ზოგადი აზუსტებს, განსაზღვრავს კონკრეტულს), ხოლო მეორეს – ფორმალური მახასიათებლები: მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნების ზოგადი წესით, *ბრუნვის ნიშნებს სრულად დაირთავს საზღვრული (პრეპოზიციის დროს), ან ორივე (პოსტპოზიციური წყობისას)*. ამ ტიპის მსაზღვრელ-საზღვრულებში კი ეს წესი დაცული არაა – ყოველთვის სრულად იბრუნვის მხოლოდ მეორე ადგილზე მდგარი სახელი. ასე რომ, სემანტიკური და ფორმალური კრიტერიუმები ერთმანეთს ეწინააღმდეგება.

მაგრამ არსებობს ანალიზის მესამე შესაძლებლობაც, რომელიც ეფუძნება ფუნქციური კლასტერის გაგებას: ორივე სახელი ფუნქციურად თანაბარი ძალი-საა, ე.ი. NP, ანუ შესიტყვება *[როსტვეან მეფე]* ფუნქციონირებს ერთი კლასტერული ნიშნის მსგავსად როგორც ერთი N (და არა როგორც NP) ფრაზა შემადგენლებით: $\{N1, N2\}$ და მსაზღვრელი *ძაბალი* მიემართება სწორედ ამ მთლიან კომპლექსს და არა რომელიმე მის ერთ-ერთ შემადგენელს.

აღსანიშნავია, რომ, თუ შერწყმის ხარისხი კიდევ უფრო გაზრდილია (ანუ, ორ სახელს შორის შეუძლებელია სხვა რაიმე ენობრივი ნიშნის ჩასმა), შედეგად წარმოიქმნება ე.წ. ტოლადშერწყმული კომპოზიტები; მაგალითად: *ქარბუქი, წესწ-ყობილება, ჰურმარილი, ერბოკვერცხი* და სხვა.

ამდენად, ადეკვატურია ამ წყვილის არა სახელურ ფრაზად კვალიფიკაცია, არამედ ფუნქციურ კლასტერად: $\{N1 + N2\} \rightarrow N$.

მსგავსი მაგალითებია: *დავით აღმაშენებელი, მეცნიერ თანამშრომელი, აღმოსავლეთ საქართველო, თბილის ქალაქი, რუსუდან ასათიანი* და სხვ.

4.2. კავშირებითი კილოს შესაბამისი კონსტრუქციები

კავშირებითი კილოს შესაბამისი აბსტრაქტული, სიღრმისეული სტრუქტურა თავისთავად კომპლექსურია და ორი ვითარების ერთიანობას გულისხმობს: ერთი ენება გარკვეულ ფაქტს, ხოლო მეორე ასახავს ამ ფაქტისადმი მეტყველის დამოკიდებულებას სხვადასხვაგვარი მოდალობების გამოხატვით – *სურვილი, განზრახვა, შემოთავაზება, აუცილებლობა, ვარაუდი, ეჭვი, შესაძლებლობა* და სხვ.

ქართულში კავშირებითი კილოს მსგავსი კომპლექსურობა ორი ტიპის კონსტრუქციით შეიძლება გადმოიცეს:

- (1). *გიორგის უნდა, რომ მანქანა იყიდოს.*
- (2). *გიორგის უნდა მანქანა იყიდოს.*

სიღრმისეულად აქ გვაქვს ორი სიტუაციის ერთიანობა: (ა). *გიორგი ყიდულობს მანქანას* (ფაქტი), რასაც მეტყველი პირი წარმოადგენს არა როგორც რეალურ ფაქტს, არამედ როგორც *გიორგის სურვილს* – სიტუაცია (ბ).

ამ სიღრმისეული მიმართებების ზედაპირული რეალიზაციები განსხვავებულია: (1) სტრუქტურა არის რთული ქვეწყობილი, დამატებით დამოკიდებული წინადადება, (2) კი სპეციფიკურია: მაქვემდებარებელი კავშირების გამოტოვება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, როგორც წესი, არ ხდება და ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ფაქტობრივი სიტუაციის გამომხატველი ბაზისური ზმნა კავშირებითი კილოს ფორმითაა წარმოდგენილი.

საზოგადოდ, ზმნა კავშირებით კილოში აუცილებლად მოითხოვს ზედაპირულ სტრუქტურაში მოდალობის გამომხატველი ელემენტის არსებობას, რომელიც შეიძლება იყოს ან მოდალური ნაწილაკი, ან მოდალობის შინაარსის მქონე ზმნა.

ეს სემანტიკური მთლიანობა ან რთული ქვეწყობილი წინადადებით გამოიხატება, სადაც მაქვემდებარებელი კავშირი აუცილებელია, ან სინტაქსური წყვილით, ზმნური ფრაზით VP, რომელიც ერთ ფუნქციას ასრულებს – გამოხატავს ძირითადი ზმნის კავშირებითი კილოს ფორმას. ზმნური ფრაზა, უშ-, მეთოდის მიხედვით, ჩვეულებრივ ჩანაცვლებადია მარტივი ზმნით, რაც ამ შემთხვევაში შეუძლებელია, თუ შემადგენლების ტიპებს არ დავუმატებთ სპეციფიკურ, მოდალობის აღმნიშვნელ AUX ტიპის არატერმინალურ, კატეგორიალურ შემადგენელს.

მაშასადამე, ადეკვატურია ამ წყვილის არა ზმნურ ფრაზად კვალიფიკაცია, არამედ ფუნქციურ კლასტერად: **«მოდალობის გამომხატველი ნაწილაკი ან ზმნა + ფაქტობრივი შინაარსის გამომხატველი ზმნა»** ←→ კავშირებითი კილო.

5. დასკვნები

შესაძლებელია სხვა კლასტერული ერთეულებიც ფუნქციობდნენ ქართული ენის გრამატიკულ სისტემაში – ამ ეტაპზე ჩვენი მიზანი იყო რამდენიმე კონკრეტული პრობლემური საკითხის ახალი თეორიული მიდგომით გადაწყვეტის ეფექტიანობის წარმოჩენა, რაც შეიძლება შევაჯამოთ შემდეგი თეზისებით:

1. ორი ან მეტი ენობრივი ფორმის გამოყენება ერთი შინაარსის გამოსახატავად არის ენობრივ ნიშანთა შერწყმის, ფუზიის სპეციფიკური შემთხვევა.
2. ასეთი შემთხვევები, ძირითადად, დასტურდება ე.წ. ფლექსიურ (=ფუზიურ) ენებში.
3. ამ სახის შემთხვევების კვალიფიკაციისას მიზანშეწონილია ფორმათა კომპლექსებზე საუბარი, რომლებიც ენობრივ სისტემაში ამ კონკრეტულ ფორმათა ერთი ფუნქციით, დანიშნულებით გამოყენებას გულისხმობს.
4. ერთი ფუნქციით გამოყენებულ რამდენიმე ენობრივ ნიშანს შეიძლება ვუწოდოთ **ფუნქციური კლასტერი**.

5. ასეთი კლასტერები შეიძლება ფუნქციონირებდეს ენის ნებისმიერ დონეზე – როგორც ფონოლოგიურ, ისე მორფოლოგიურ თუ სინტაქსურ დონეებზე.

6. ქართულში ფუნქციური კლასტერების ნიმუშებად შეიძლება მივიჩნიოთ – ფონოლოგიის დონეზე:

ჰარმონიული კომპლექსები

მორფოლოგიის დონეზე:

ენებითი ფორმა ←→ «-თ(-ებ)-აწმყო(-ი)/-აწმყო.ს.3.მხ(-ა)»¹

უწყვეტელი ←→ «თემა - სავრცობი - მწკრივი/-მწკრივი.სუბიქტი.3.მხ»¹

შუალობითი კონტაქტი ←→ «თ.1-კონტ.»¹

სინტაქსის დონეზე:

არსებითი სახელი ატრიბუტულ მსახვრელად ←→ «N1+N2»¹

კავშირებითი კილო ←→ «მოდალური ნაწილაკი/ზმნა+ფაქტობრივი ზმნა»¹

ლიტერატურა:

- ასათიანი 2016:** რ. ასათიანი, ზმნური ზმოვანპრეფიქსები ქართველურში: ვერსია და კაუზაცია, *ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლევა*, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 70-108.
- ასათიანი 1987:** რ. ასათიანი, ზმნურ პრეფიქსულ ზმოვანთა ფუნქციონალური კვალიფიკაცია ქართველურ ენებში, „*მაცნე*“, *ენისა და ლიტერატურის სერია*, 3, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ბოდერი 2005:** W. Boeder, The South Caucasian Languages, *Lingua*, 115, Elsevier.
- გივინეიშვილი 2016:** ბ. გივინეიშვილი, კაუზატივი და პოსიბილიტივი ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 13-19.
- დამენია 1982:** მ. დამენია, ქართული ზმნური მორფემების სტრუქტურული მოდელეები, თბილისი.
- ვურმბრანდი 2006:** S. Wurmbrand, Verb Clusters, Verb Raising, and Restructuring, *The Blackwell Companion to Syntax*, Blackwell Reference Online: DOI:10.1002/9780470996591.CH75, Corpus ID: 118441351, pp. 1-110.
- თანდაშვილი 2016:** მ. თანდაშვილი, ქართული ენის ფუნქციური გრამატიკის საფუძვლები, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ბათუმი.
- მაჭავარიანი 1988:** გ. მაჭავარიანი, კაუზაციის კატეგორია ქართველურ ენებში, *იკე*, XXVII, თბილისი.
- შანიძე 1973:** ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, მეორე გამოცემა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჰარისი 2009:** A. C. Harris, On the Order of Morphemes in Georgian Verbs and Substantives, *სამეცნიერო სტატიების კრებული: „გურამ კარტოზია 75“*, თბილისი, 399-415.

Rusudan Asatiani

Functional "Clusters" of Linguistic Forms at Different Linguistic Levels in Georgian

Summary

The main task of structural linguistics is to identify and describe the relationship between the "Signifier" and the "Signified" of the "Sign". The study of these relations is effective if all three aspects of the sign are taken into account, both syntactic or semantic, and pragmatic.

Foregrounding of the pragmatic aspect implies a shift in emphasis from the meaning of the sign to its functions: in the functional approach, the sign is analysed not only from the point of view of its meaning and form but also from the point of view of its functions in the language system.

From a functional point of view, it becomes clear that sometimes a one-to-one correspondence between the signifier (res. value) and the signifier (res. form) cannot be established, since it may be that

(1). The form of one linguistic sign expresses several meanings at the same time; And, vice versa,

(2). Different forms of various linguistic signs express one function, and these signs function as one unit in the language system.

Patterns of such morphemes are common in so-called fusion languages, where one morpheme expresses several meanings at the same time; For example, in the Georgian language, a morpheme *-s* denoting III-Person of a Subject simultaneously expresses a set of meanings: either {S, III, Singular, Active Verb, Present}, or {S, III, Singular, Subjunctive Mood}. Such cases of fusion (**one form \leftrightarrow several meanings**) are quite common in the grammatical system of the Georgian language and are properly analysed. However, the second case, such is **one meaning/function \leftrightarrow several forms**, is lesser studied and identified in Georgian.

At the level of phonology, the so-called Harmonic Complexes identified and studied by G. Akhvlediani are examples of such clusters.

The paper reveals and analyzes some examples of so-called "Functional Clusters" in Georgian at the levels of morphology and syntax.

Morphological level:

Passive Form \leftrightarrow {-Theme(-*eb*)-.-PRS(-*i*)/-PRS.S.3.SG(-*a*)}

Imperfective \leftrightarrow {-Theme-IPFV(-*od*/-*d*)-PST(-*i*)/PST.S.3.SG(-*a*)}

Causative \leftrightarrow {-Theme-Caus.(-*in*)⁷}

Syntactic Level:

NP with Two Nouns \leftrightarrow {N1+N2}

Subjunctive Mood \leftrightarrow {Modal Particle/Modal Verb + Basic Verb}

ცნობილი ახალგაზრდა, ბიოგრაფიკული

**ფრანგული და ინგლისური ენების
სიტყვაწარმოებულ სისტემათა
შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი**

ენის ლექსიკური შემადგენლობა არ წარმოადგენს სხვადასხვა ფორმისა და შინაარსის მიხედვით გაერთიანებულ სიტყვათა შემთხვევით, თვითნებურ კრებულს. ენის ლექსიკა სისტემური ხასიათისაა და ექვემდებარება განსაზღვრულ კანონზომიერებებს. ენის ლექსიკური შემადგენლობა მოძრავია, იგი საკმაოდ მარტივად და სწრაფად განიცდის ცვლილებებს. ნებისმიერი ენა სწრაფად რეაგირებს ენის მატარებელთა საზოგადოებრივი, კულტურული და ყოველდღიური ცხოვრების მცირე ცვლილებებზეც კი. ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსება სხვადასხვა საშუალებებით იწარმოება. უპირველეს ყოვლისა, იგი მდიდრდება საკუთარი წყაროების საფუძველზე, რომელთაგან უმთავრესია სიტყვაწარმოება, ანუ ახალი სიტყვების შექმნა არსებულ სიტყვათა ბაზაზე, განსაზღვრულ სქემათა და კანონზომიერებათა მიხედვით. სიტყვაწარმოებისას ჩნდება ახალი სიტყვაწარმოებელი მოდელები და ტიპები.

ჩვენი კვლევის მიზანია ფრანგული და ინგლისური ენების სიტყვაწარმოებულ სისტემათა შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი, მათი თავისებურებების გამოსავლენად. კვლევისას გამოვიყენეთ შედარებით-შეპირისპირებითი, რაოდენობრივ-კომპონენტური ანალიზისა და ასევე სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზის მეთოდები.

ცნობილია, რომ ახალი სიტყვები იქმნება ექსტრალინგვისტური და შიდაენობრივი ფაქტორების ზეგავლენით. ლექსიკური შემადგენლობის გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყაროა სიტყვაწარმოება, რომელიც წარმოადგენს არა მხოლოდ ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსების საშუალებას, არამედ მისი ფუნქციონირების ფორმასაც.

განვიხილოთ და შევადაროთ ფრანგული და ინგლისური ენების სიტყვაწარმოებელი სისტემები. აღსანიშნავია, რომ ორივე საკვლევე ენაში არსებობს სიტყვაწარმოების შემდეგი ტიპები: ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სემანტიკური. სუფიქსაცია, ონომატოპეია, ლეზაფიქსაცია, კონვერსია, აბრევიაცია, სიტყვათხზვა, ტელესკოპია სიტყვაწარმოების ძირითადი ხერხებია როგორც ფრანგულ, ასევე ინგლისურ ენაში. მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს ზოგადი სიტყვაწარმოებელი ტიპები და საშუალებები, ფრანგულ და ინგლისურ ენათა სიტყვაწარმოებელი სისტემები გამოირჩევიან დიდი რაოდენობის ცალკეული ხერხებითა და მიმართულებებით.

ფრანგულ ენაში ფონეტიკურ წარმონაქმნთა თავისებურებაა ის, რომ ისინი ხშირად იქმნიან რელუბლიკაციის გზით (**teuf-teuf, coin-coin**). ფრანგულ და ინგლისურ ენებში ონომატოპეური სიტყვები იქმნიან ცალკეული ბგერებისაგან, რომლებიც წარმოადგენენ უნიკალურ კონფიგურაციებს. ამ ხერხის პროდუქტიულობა შეზღუდულია ორივე ენაში.

მორფოლოგიური სიტყვაწარმოება პროდუქტიულია როგორც ფრანგულ, ასევე ინგლისურ ენაში. ფრანგული მორფოლოგიური სიტყვაწარმოების გამორჩეული ნიშანია მისი დაყოფა სინთეტიკურებად და ანალიტიკურებად.

ფრანგულ და ინგლისურ ენებში სუფიქსები ასრულებენ ერთ-ერთ მოძღვენო ფუნქციას:

- გადაჰყავთ მაწარმოებელი ფუძე მეტყველების სხვა ნაწილში;
- გადაჰყავთ მაწარმოებელი ფუძე სხვა ლექსიკურ-გრამატიკულ ჯგუფში;
- მაწარმოებელ ფუძეს ანიჭებენ სხვა კონოტაციურ მნიშვნელობას;
- მამრობითი სქესის არსებით სახელს ცვლიან მდედრობითი სქესის არსებითი სახელით.

ინგლისურ ენაში არსებობს სუფიქსთა კლასიფიკაცია იმ ფუნქციათა მიხედვით, რომლებსაც ისინი ასრულებენ. ფრანგულ ენაში ასეთი კლასიფიკაცია არ არსებობს. ორივე ენაში არსებობს სუფიქსთა კლასიფიკაცია იმის მიხედვით, თუ მეტყველების რომელ ნაწილს ქმნიან ისინი და მეტყველების რომელი ნაწილის ფუძეს უერთდებიან.

ინგლისური სუფიქსური სისტემის ერთ-ერთი თავისებურებაა ომონიმური სუფიქსების არსებობა. მაგალითად, სუფიქს **al-**ს შეუძლია შექმნას ზედსართავი სახელი **educational** და ასევე არსებითი სახელი **arrival**.

ფრანგულ ენაში კი სუფიქსები გამოირჩევიან მხოლოდ განსაზღვრულ მეტყველების ნაწილებთან გამოყენებით.

ინგლისური სუფიქსები ხასიათდებიან ფუძეებთან შეთავსების მაღალი რეგულარობით. ფრანგულ ენაში კი სუფიქსები, წარმოშობის მიხედვით, იყოფიან 4 კლასად: ხალხურები, წიგნურები, ნასესხობები ცოცხალი ენებიდან და ფრანგული წარმოების სუფიქსები.

ინგლისური სუფიქსური სისტემა ასევე გამოირჩევა ობიექტურადკვალიტატიური (თვისებრივი) ნიშნის მქონე სუფიქსების არარსებობით და გაზრდა-მომატების გამოძახატველი სუფიქსების არარსებობით.

კინობით სუფიქსთა შეზღუდული რაოდენობის გამო, ორივე ენა მიმართავს ამ მნიშვნელობის გამოძახატველ სხვა საშუალებებს. ერთ-ერთი ყველაზე მეტად გავრცელებული ხერხია ზედსართავების გამოყენება: **little** ‘პატარა’ – ინგლისურ ენაში და **petit** ‘პატარა’ – ფრანგულ ენაში.

ფრანგული და ინგლისური სუფიქსები, ძირითადად, ერთნაირ სიტყვაწარმოებელ მნიშვნელობებს ფლობენ. ორივე ენაში ყველაზე მეტად პროდუქტიულია

არსებით სახელთა სუფიქსები. მაგალითად, ფრანგულ ენაში – **isation, ification, age, ment, eur, ateur**, ინგლისურ ენაში – **ing, y, ist, ase**.

განსახილველ ენათა პრეფიქსული სისტემები ხასიათდებიან ნასესხობათა დიდი რაოდენობით. ფრანგული პრეფიქსები ნასესხებია ლათინური და ბერძნული ენებიდან. ინგლისური პრეფიქსები ნასესხებია ლათინური, ბერძნული და ფრანგული ენებიდან. ფრანგული ენისაგან განსხვავებით, ინგლისურში არსებობს ტრანსპონირებულ (გადატანილ) პრეფიქსთა დიდი რაოდენობა. ისინი იყოფიან 2 ჯგუფად: 1. პრეფიქსები, რომლებიც ზმნებს აწარმოებენ სუბსტანტიური და ადიექტიური ფუძეებიდან; 2. პრეფიქსები, რომლებიც აწარმოებენ ზედსართავ სახელებს არსებითი სახელების ფუძეებისაგან, შესიტყვებებისა და ნამყოს მიძლეობისაგან.

ორივე ენათა პრეფიქსულ სისტემებში მნიშვნელოვან ადგილს იჭერს უარყოფითი პრეფიქსები: ფრანგულ ენაში – **in, dis, mal, a**; ინგლისურ ენაში – **un, in, dis, a**.

აღსანიშნავია, რომ ორივე ენაში პრეფიქსული სიტყვაწარმოება ნაკლებად პროდუქტიულია, ვიდრე სუფიქსური.

ფრანგულ ენაში ყველაზე მეტად პროდუქტიული და აქტიურია შემდეგი პრეფიქსები: 1. ინტენსიურობის პრეფიქსები: **super, ultra, archi, extra, sur**; 2. უარყოფით-პრივატული მნიშვნელობის პრეფიქსები: **dé, non**.

ინგლისურ ენაში პროდუქტიული პრეფიქსებია: **anti, super, pro, mis, re, mega**. ფრანგულისაგან განსხვავებით, ინგლისურ ენაში არ გამოიყოფა სუფიქსურ-პრეფიქსული სიტყვაწარმოება, ანუ პარასინთეზი.

ფრანგულ ენაში არსებობს ანალიტიკური სიტყვაწარმოება ფუნქციონალურ-დიფერენცირებული ელემენტებით, რაც საკმაოდ პროდუქტიულია: **homme de troupe, mise en scène, à côté de**. სიტყვაწარმოების ეს ტიპი არ არსებობს ინგლისურ ენაში.

ფრანგულ ენაში ანალიტიკურ სიტყვაწარმოებას ფუნქციური არადიფერენცირებული ელემენტებით მიაკუთვნებენ ღებაფიქსაციას, ფუძეთა თხზვას, აბრევიაციასა და ტელესკოპიას.

ღებაფიქსაცია საკმაოდ პროდუქტიულია ინგლისურ ენაში და არაპროდუქტიულია ფრანგულში, რადგან მასში ამ საშუალებით იქმნება მხოლოდ ნაზმნარი არსებითი სახელები (**crier**→**cri**); ინგლისურში კი ეს ხერხი გამოიყენება არა მხოლოდ არსებითი სახელების შესაქმნელად, არამედ ზმნებისაც. ყველაზე მეტად პროდუქტიული მოდელია: **N**→**V**.

აბრევიაცია, როგორც სიტყვაწარმოების საშუალება, ახასიათებს ინგლისურ ენას აპოკოპურ-აფერეზული ტიპისა და სინკოპათა არსებობით, ფრანგულ ენაში კი არ გამოიყენება. ზოგიერთი შემოკლება ორივე ენაში მიისწრაფვის სიტყვაწარმოებისაკენ: ფრანგულ ენაში **CGT**→**cégétiste**, ინგლისურ ენაში **phone**→**phony**.

ინგლისურ ენაში შემოკლებათა თავისებურებაა გრამატიკული ფლექსიის მიღების უნარი (**dems**→**democrats**) და ტრანსპორირება სხვა ჯგუფში. ფრანგულ

ენაში არსებობს ფუძეთა თხზვის ორი ტიპი: ხალხური და წიგნური. ხალხური საკმაოდ პროლუქტიულია, წიგნური კი პროლუქტიულია სამეცნიერო-ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში.

ინგლისურ ენაში ძალზე პროლუქტიულია ფუძეთა თხზვა. ეს სიტყვაწარმოებელი ხერხი გამოირჩევა ასეთი მოდელით – V+მარცვლის შემდეგ (**to work-in**). ამ მოდელით ნაწარმოები სიტყვები მრავალრიცხოვანია. ფუძეთა თხზვისათვის ინგლისურ ენაში ასევე დამახასიათებელია მრავალკომპონენტური კომბინაციებისადმი ტენდენციის გაძლიერება, ახალ პროლუქტიულ მოდელთა გაჩენა: **Abbr + N→N**, **N + Numeral→N**.

ორივე ენაში არსებობს სრული და ნაწილობრივი ტელესკოპიური წარმონაქმნები ფონემათა დასმით. აღსანიშნავია, რომ განსახილველ ენებში, ტელესკოპიური წარმონაქმნები გამოიყენებიან მხოლოდ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში და სასაუბრო ენაში.

ფრანგულ ენაში სიტყვაწარმოების ზოგიერთი ხერხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ლინგვისტებს შორის, განსაზღვრულ ტიპთადმი მათი მიკუთვნების მიზეზით. ასეთი სიტყვაწარმოებელი საშუალებებია: კონვერსია, გრამატიკალიზაცია და ფუძეთა თხზვა.

ინგლისურ ენაში კონვერსია განეკუთვნება მორფოლოგიურ-სინტაქსურ სიტყვაწარმოებას. აღსანიშნავია, რომ კონვერსია სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი ყველაზე მეტად პროლუქტიული ხერხია ორივე ენაში.

ფრანგულ ენაში კონვერსიის პროლუქტიულობა უკავშირდება მის ანალიტიკურ წყობას. ინგლისურ ენაში კი კონვერსიის პროლუქტიულობა აიხსნება მეტყველების ნაწილთა მორფოლოგიური მაჩვენებლების არარსებობით. ფრანგულ ენაში არსებობს კონვერსიის 3 სახეობა, იმის მიხედვით, თუ მეტყველების რომელი ნაწილი იქმნება: სუბსტანტივაცია, ადიექტივაცია, ადვერბიალიზაცია. ინგლისურ ენაში, ამ სამი სახეობის გარდა, არსებობს ვერბალიზაციაც. ამ ენაში კონვერსიის ყველაზე მეტად გავრცელებული სახეობაა არსებით სახელთა ვერბალიზაცია.

ფრანგულ ენაში კონვერსიის ყველაზე მეტად პროლუქტიული ტიპია სუბსტანტივაცია. ამ ენის სიტყვაწარმოებელი სისტემის დამახასიათებელი თავისებურებაა მთლიან ფრაგმენტთა და შესიტყვებათა სუბსტანტივაციის არსებობა: «**Les on dit**».

ინგლისურ ენაში კონვერტირებულ ნეოლოგიზმთა ძირითადი მასა შეზღუდულია ხმარებაში პროფესიონალური პარამეტრით.

სემანტიკური სიტყვაწარმოება არსებობს ორივე ენაში. ფრანგულ ენაში სემანტიკური სიტყვაწარმოება შეიცავს ფრაზეოლოგიური ერთეულების გაჩენას, გრამატიკალიზაციასა და სემანტიკურ ომონიმთა წარმოქმნას. ინგლისურ ენაში სემანტიკური სიტყვაწარმოება ცალკე ტიპს წარმოადგენს.

დასასრულ, ამ კვლევის შედეგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფრანგული და ინგლისური ენების სიტყვაწარმოებელ სისტემებს აქვთ როგორც საერთო, ასევე

განმასხვავებელი ნიშნები. ორივე ენაში ცალკეული სიტყვამაწარმოებელი საშუალება გამოიყენება ლექსიკის განსაზღვრულ ფუნქციურ და სოციალურ სახეობებში. შესაძლებელია კვლევის მასალის პრაქტიკული გამოყენება ფრანგული და ინგლისური ენების სწავლების პროცესში, ლექსიკასა და ტექსტზე მუშაობისას.

ლიტერატურა:

- თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თსუ გამომცემლობა, 2003.
- I. Plag, *Word-Formation in English*, Cambridge Textbooks in Linguistics, ISBN: 978-1-316-62329-9, 2018.
- I. Plag, H. R. Baayen, Suffix ordering and morphological processing, *Language*, Volume 85, no.1: 109-152, 2009.
- J. Hay, I. Plag, What constrains possible suffix combinations? On the interaction of grammatical and processing restrictions in derivational morphology”, *Natural Language & Linguistic Theory*, vol. 22, no.3: 565-596, 2004
- J. -F. Sablayrolles, *La néologie en français contemporain*. Paris: Honoré Champion Editeur, 2000.
- H. Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London: Routledge, 1996.
- M. -D. Picon, L’impulsion synthétique: le français poussé par la synthèse, *Le français moderne*, N 59, vol. 2, 1991.
- A. H. Soukhanov, *Word Watch: The Stories Behind the Words of our Lives*, Henry Holt and Co, 1995.
- E. Bakradze, The Study of English Language Vocabulary Development through Shortened Words and Units, *International Journal of Arts & Sciences*, CD-ROM. ISSN: 1944-6934: 09(02):419–434 2016.

Tsiuri Akhvlediani, Giorgi Kuparadze

A Comparative-contrastive Analysis of French and English Word Formation Systems

Summary

Any language responds immediately to even the smallest changes in the social, cultural, and everyday life of language bearers. Supplying the lexical inventory of a language is carried out by various means. First of all, it is enriched on the basis of its own sources, the most important of which is word formation, i.e. the coining of new words on the basis of the existing ones, according to defined schemes and patterns.

The aim of our study is a comparative-contrastive analysis of French and English word-formation systems in order to identify their specific peculiarities. In the research we applied the comparative-contrastive and quantitative-component analysis methods, as well as the

structural-functional one. It is a stated fact that new words are formed under the influence of extralinguistic and intralinguistic factors.

In the languages under investigation, there are the following types of word formation: phonetic, morphological and semantic; suffixation, onomatopoeia, disaffixation, conversion, abbreviation, word-coinage, telecopy. In French and English, onomatopoeic words are formed from separate sounds that represent unique configurations. The productivity of this method is limited in both languages.

The morphological word formation is productive in both French and English. The semantic word formation exists in both languages, too. The semantic word formation in French involves the emergence of phraseological units, grammaticalization, and the creation of semantic homonyms. In English, the semantic word formation turns to be a separate type.

As a result of this analysis, we can conclude that French and English word formation systems have both common and distinctive features. Particular word forming means are used in cases of certain functional and social types of lexis in both languages. The present research material can widely be used in practice, namely, in the teaching process of French and English as well as while mastering the vocabulary and working on a text.

კახა ვაბუნიას

**ზმნური კონსტრუქციების აზებისას დაშვებული
შეცდომების ანალიზი არაქართულენოვანი
(სომხურ- და აზერბაიჯანულენოვანი)
მოსწავლეების მიტყველებაში**

ენებს შორის კონტაქტებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ამ ენათა ლექსიკური მარაგის თუ გრამატიკული სტრუქტურების ჩამოყალიბება-განვითარებისთვის; პრაქტიკულად, ვერც ერთი ენის ისტორიული განვითარება გარეგანი გავლენისგან იზოლირებულად ვერ წარიმართება; ენობრივი კონტაქტების შედეგები იმდენად მრავალფეროვანი და მნიშვნელოვანია, რომ, პირობითად, მსოფლიოში არსებული ყველა ენა „შერეული“ ტიპისად შეიძლება ჩაითვალოს.

ენობრივი კონტაქტებისა და მათი შედეგების შესწავლის მნიშვნელობა განპირობებულია იმით, რომ მას შეუძლია, ნათელი მოჰფინოს ენობრივი სისტემის სტრუქტურის თავისებურებებს.

ენობრივი კონტაქტები რთული და მრავალეტაპიანი პროცესია, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული საზოგადოების განვითარებასთან. ორი ენის კონტაქტი ხდება ამ ენებზე მოლაპარაკე ადამიანების მეტყველების ურთიერთქმედების სახით. ურთიერთგაგება შეუძლებელია, თუ ორივე (ან ერთ-ერთი) მხარე არ გადადგამს ერთ ნაბიჯს მაინც „კომპრომისისკენ“ – ანუ თანამოსაუბრის ენის მიმომხმარებელს რამდენიმე სიტყვას არ დაეუფლება და თუნდაც უმარტივეს გრამატიკულ სტრუქტურებს არ აითვისებს... ენობრივ კონტაქტებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მრავალენოვან საზოგადოებაში. მულტილინგვალური მოსახლეობის ხანგრძლივი და ინტენსიური კონტაქტებით მნიშვნელოვანმა ნაწილმა გარკვეულწილად იცის მეზობლების ენა. ამრიგად, ენებს შორის კონტაქტი ზორციელდება მოლაპარაკეების გარკვეული ნაწილის ინდივიდუალური ბილინგვიზმის მეშვეობით (იხ. კუმიანი, სეინი 2016).

იმისდა მიხედვით, თუ რა დონეზე ფლობს და შეუძლია კომუნიკაცია ორენოვან ადამიანს ორ ენაზე, ბილინგვიზმი შეიძლება იყოს სიმეტრიული (ადამიანმა ორივე ენა თანაბრად იცის) ან ასიმეტრიული (ერთ ენას სრულფასოვნად ფლობს, მეორეს – ნაწილობრივ). ასიმეტრიული ბილინგვიზმი უფრო გავრცელებული მოვლენაა (ბეიკერი 2010:73).

მეორე ენაზე მეტყველების შეცდომები, რომლებიც გამოწვეულია პირველი ენის საშუალებების გამოყენებით – „ჩარევის“ გამოვლენაა. ჩარევის საერთო წინაპირობაა, რომ მეორე ენაზე მოლაპარაკე ადამიანი ყოველთვის ერთ დონეზე იყენებს მშობლიურ ენაზე მეტყველების უნარს (სელინერი 1992, სავილიე-ტროიკე

2016), რაც, ზოგიერთ შემთხვევაში, ეხმარება უცხო ენაზე წინადადების კონსტრუირებაში (მაგალითად, თუკი ეს ენები მონათესავეა), თუმცა მეტწილად შეცდომებს იწვევს (როდესაც ერთი ენის ლექსიკური და გრამატიკული სტრუქტურები მნიშვნელოვნად განსხვავებულია). ამ მოვლენას **ინტერფერენციას** უწოდებენ.

ინტერფერენცია – ეს არის მოვლენა, რომლის დროსაც ერთი ენის ელემენტები გამოიყენება მეორე ენის ხმარების დროს. ინტერფერენცია განიხილება როგორც უარყოფითი მოვლენა ენაში. ინტერფერენციის დროს დიდი გავლენა აქვს მშობლიურ ენას, ამიტომაც მეორე ენაზე კოდის გადართვისას ხშირად მშობლიური ენის ელემენტებს იყენებენ. საზოგადოდ, ინტერფერენციის მოვლენა თავს იჩენს მაშინ, როდესაც საქმე გვაქვს ერთზე მეტი ენის ცოდნასთან (როგორც წესი – ასიმეტრიული ბილინგვიზმის შემთხვევაში – იხ. სავილიე-ტროიკე 2016:8); თუმცა ერთი ენის გავლენა მეორეზე განიხილება უარყოფითი კონტაქტით – იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ მშობლიური ენის გავლენით ვუშვებთ შეცდომებს მეორე ენაში! (ბერიძე 2022:58-59; გაბუნია და სხვ. 2008:69-70).

ინტერფერენციის წარმოშობის მიზეზია ის, რომ ადამიანი თავის მეტყველებას მშობლიური ენის ნორმების მიხედვით აშენებს; შესაბამისად, მეორე ენაზე მეტყველების კონსტრუირებისას ცალკეულ ენობრივ ფაქტებს შორის ამ ენისთვის არაადეკვატურ კავშირებს ამყარებს. სამეცნიერო კვლევებმა აჩვენა, რომ მეორე ენის სწავლების პროცესში ინტერფერენციის პრობლემები საკმაოდ რთული დასაძლევია და მოიცავს ყველა დონეს (ფონეტიკური, ლექსიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური) და ზოგადად გავლენას ახდენს მეტყველების პროდუქტიულ და მიმღებ აქტივობაზე სწავლაში (სავილიე-ტროიკე 2016:18).

ენობრივი ინტერფერენციის ყველაზე გავრცელებული ფორმაა მშობლიური ენის გავლენა მეორე ენაზე (ფერგიუსონი 1971). შესაბამისად, ინტერფერენციის დაძლევა წარმოადგენს ერთ-ერთ ძირითად ამოცანას მეორე ენის სწავლებისას.

ინტერფერენციის მოვლენა განსაკუთრებით საგრძნობია სინტაქსური კონსტრუქციების აგების პროცესში. მეორე ენაზე წინადადების კონსტრუირებისას, როგორც წესი, დიდ გავლენას ახდენს მშობლიურ ენაში მოქმედი სინტაქსური წესები, რაც ცდომილების მიზეზ-საფუძველია.

ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლების პროცესში ურთულესი საკითხია ზმნური კონსტრუქციების მრავალგვარობა, რაც, თავის მხრივ, ქართულის, როგორც ერგატიული ტიპის ენის, დრო-კილოთა სერიების პრობლემასთანაა დაკავშირებული.

წინამდებარე სტატიის მიზანია, აღნუსხოს და გააანალიზოს ის გრამატიკული (სინტაქსური) შეცდომები, რომლებსაც უშვებენ არაქართულენოვანი მოსწავლეები ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლის პროცესში. შეცდომების ანალიზი ყურადღებას ამახვილებს შემსწავლელის შემოქმედებით უნარზე, „ააგოს“ ენა. ის ემყარება რეალურ შემსწავლელთა მიერ მეორე ენაში დაშვებული შეცდომების აღწერასა და ანალიზს და არა წარმოსახვით ლინგვისტურ სტრუქტურებს.

მეტყველებაში დაშვებული შეცდომები გაანალიზდა სადოქტორო და სამაგისტრო ნაშრომების (წარუკიანი 2022, მემარნიშვილი 2022 – ხელმძღვანელი კ. გაბუნია) ფარგლებში ჩატარებული კვლევის შედეგად მოპოვებულ მასალაზე დაყრდნობით (კვლევა განხორციელდა ქვემო ქართლისა და სამცხე-ჯავახეთის რეგიონებში, მე-7–მე-12 კლასის 64 მოსწავლესთან ინტერვიურების გზით: 36 აზერბაიჯანულენოვანი და 28 სომხურენოვანი რესპონდენტი).

საზოგადოდ, ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლებისას აქცენტი მუდამ კეთდებოდა ერგატიულ კონსტრუქციაზე, რომელიც ინდოევროპული, ალათაურ-თურქული, სემიტური და ა.შ. ენებისთვის მართლაც სრულიად უცხოა... თუმცა არანაკლებ სერიოზული პრობლემები დაფიქსირდა ნომინატიური და დატიური კონსტრუქციების კონსტრუირებასთან დაკავშირებით. ვფიქრობთ, ერგატიული კონსტრუქცია მხოლოდ ერთი კომპონენტია იმ ზოგადი სირთულისა, რომელიც ქართული ენის ზმნა-შემასმენლის **სტაბილური** და **ლაბილური** კონსტრუქციების საკითხს უკავშირდება (იხ. გაბუნია 2014, გაბუნია 2016).

ინდოევროპულ, ალათაურ-თურქულ თუ სხვა ენობრივი ოჯახების ენებზე მოსაუბრე პირისათვის, რომელიც მშობლიური ენის სტაბილურ (მდგრად) სინტაქსურ კონსტრუქციებს ფლობს, უჩვეულო აღსაქმელია ქართულში გარდამავალ ორპირიან (და სამპირიან) ზმნასთან შეწყობილი აქტანტების ბრუნვათა მიხედვით ცვალებადობა სხვადასხვა სერიის (დრო-კილოთა ნაკვთების) ფორმებთან:

<i>კაც-ი</i>	<i>სახლ-ს</i>	<i>აშენებს</i>	<i>(I სერია)</i>
<i>კაც-მა</i>	<i>სახლ-ი</i>	<i>ააშენა</i>	<i>(II სერია)</i>
<i>კაც-ს</i>	<i>სახლ-ი</i>	<i>აუშენებია</i>	<i>(III სერია)</i>

ამ პარადიგმაში სპეციფიკურია არა მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვები (სახელობითის, მოთხრობითისა და მიცემითის მონაცვლეობა სერიების მიხედვით), არამედ – პირდაპირი დამატების ბრუნვაცვალეობაც (I სერია – მიცემითი; II სერია – სახელობითი; III სერია – სახელობითი)... შესაბამისად, მოსალოდნელია შეცდომები სწორედ ლაბილური კონსტრუქციების ზმნებთან, თუმცა უნდა ითქვას, რომ რესპონდენტები შეცდომებს უშვებენ სტაბილური კონსტრუქციების შემთხვევაშიც.

გარდაუვალი ზმნები ქართულში **სტაბილურ კონსტრუქციას გვიჩვენებენ: დრო-კილოთა სამსავე სერიაში** (სტაბილური კონსტრუქცია მოეპოვება როგორც აბსოლუტურ-ერთპირიან, ასევე ორპირიან და სამპირიან ზმნა-შემასმენელს);

ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა-შემასმენლის ქვემდებარე მუდამ **სახელობითშია:**

<i>კაც-ი / ბიჭ-ი / ძეგლ-ი</i>	<i>არის, დგას, იმალება...</i>	<i>(I სერია)</i>
<i>კაც-ი / ბიჭ-ი / ძეგლ-ი</i>	<i>იყო, იდგა, დაიძალა...</i>	<i>(II სერია)</i>
<i>კაც-ი / ბიჭ-ი / ძეგლ-ი</i>	<i>ყოფილა, მდგარა, დამალულა...</i>	<i>(III სერია)</i>

{V_N_{nom}}

ანალოგიური, სტაბილური ნომინატიური კონსტრუქციის მქონეა ზმნები:

ზის, მიდის, იწერება, იბერება, ღნება, გდია და მრავალი სხვა... აღსანიშნავია, რომ აბსოლუტური სახეობის ზმნები ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული აგებულებისა და წარმოებისაა: მაგალითად, ყველაზე გავრცელებული და სიხშირული თვალსაზრისით ყველაზე „გამოყენებადი“ ზმნა არის (ყოფნა) ერთ-ერთი ურთულესია – სამსავე სერიაში (ზოგჯერ – სხვადასხვა მწკრივშიც კი) განსხვავებული ძირია წარმოდგენილი (*ა-რ-ი-ს, ი-ქნ-ებ-ა, ი-ყ-ო...*); ასევე, რთული წარმოების ზმნებია: *დგას, ზის, მიდის* (პირველსა და მეორე პირში ეს ზმნები მეშველ-ზმნიანია: *ვდგა-ვარ, ზი-ხარ, მივდი-ვარ...*). სულ სხვა ტიპის წარმოებისა და სტრუქტურის მქონეა: *იწერება, იბერება* (ე.წ. ინიანი ვნებითები) *შენდება* (ე.წ. დონიანი ვნებითი), *ღნება* (ე.წ. უნიშნო ვნებითები), *გდია* (სტატიკური ვნებითი)... მიუხედავად წარმოების ტიპისა და აგებულებისა, ერთპირიანი (აბსოლუტური) გარდაუვალი ზმნების სუბიექტი ყოველთვის სახელობითშია (ნომინატივშია); შესაბამისად, მეორე ენის შემსწავლელებს, პრაქტიკულად, არ ექმნებათ პრობლემა ერთპირიანი ზმნა-შემასმენლის შემცველი წინადადების კონსტრუირებისას: მათ მშობლიურ ენებშიც (ინგლისური, რუსული, სომხური, აზერბაიჯანული...) სუბიექტი მუდამ **სახელობითშია** და, შესაბამისად, ინტერფერენციის უარყოფითი გავლენა ამ კონტექსტში გამორიცხულია (მოპოვებულ მასალაში ცდომილების არცერთი მაგალითი არ შეგვხვდრია და არც იყო მოსალოდნელი).

თოვლი მოდის. (1, 6)

ტექსტები არის ასეთი. (1, 14)

ბუნება აპრილში, მაისში მწვანდება. (2, 6)

ღეიღა დაჯდა სკამზე. (2, 10)

ჩემი და იღვა ტელევიზორის გვერდით. (1, 14)

არსენი დაბჯდარა. (1,12)

20 წუთში იწყება სკოლა. (2, 10)

{V_N_{nom}}

საინტერესო მაგალითია: *ანამ დაიმალა მაგიდის ქვეშ. (1, 7)*. მოსალოდნელი ნომინატივის ნაცვლად ინტერვიუერი იყენებს ერგატივს. რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში შეცდომა არ არის გამოწვეული მშობლიური ენიდან ტრანსფერით (სომხურ ენაში საერთოდ არ გვაქვს მოთხრობითი ბრუნვა); შესაბამისად, აღნიშნული შემთხვევა განეკუთვნება არა სისტემური შეცდომების [errors] კლასს (რომლებიც მეორე ენის არასაკმარისი ცოდნიდან მომდინარეობს), არამედ არის შეცდომა [mistake], რომელიც გარკვეული არასწორი პროცესებიდან (მაგალითად, მეორე ენის გრამატიკის კონკრეტული წესის **შეცდომით დამახსოვრებიდან**) მომდინარეობს (იხ. კორდერი 1967; სავილიე-ტროიკე 2016: 41).

* * *

სტაბილური კონსტრუქციის მქონე რელატიური (ორ- და სამპირიანი) ზმნების საკმაოდ დიდი ჯგუფი: ეს არის სხვადასხვაგვარი წარმოების, სრულიად განსხვავებული მორფოლოგიური აგებულების ზმნები, რომელთაც აერთიანებთ ერთადერთი (სინტაქსური) ნიშანი: მათთვის დამახასიათებელია სტაბილური ზმნური კონსტრუქცია დრო-კილოთა სამსავე სერიაში: სუბიექტი – **სახელობითში (ნომინატივში)**, ირიბი ობიექტი – **მიცემითში (დატივში)** (ნომინატიურ-დატიური კონსტრუქცია). ამ კონსტრუქციის მქონე ზმნათა რაოდენობა ქართულში საკმაოდ დიდია:

<i>ეხმარება</i>	<i>დაეხმარა</i>	<i>დახმარებია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს</i>
<i>უბრა ზღება</i>	<i>გაუბრა ზღა</i>	<i>გაბრა ზებია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს</i>
<i>ემშვიდობება</i>	<i>დაემშვიდობა</i>	<i>დამშვიდობებია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს</i>
<i>ხვდება</i>	<i>შეხვდა</i>	<i>შეხვედრია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს</i>

{V_N_{nom} – N_{dat}}

სომხურენოვანი და აზერბაიჯანულენოვანი შემსწავლელების მეტყველებაში ორპირიანი ზმნა-შემასმენლის შემცველი წინადადების კონსტრუირებისას ქვემდებარის ბრუნვა, პრაქტიკულად, უშეცდომოდაა წარმოდგენილი; რაც შეეხება ირიბი დამატების ბრუნვას, სამსავე სერიაში მეტწილად ცლომილება ფიქსირდება – ირიბი დამატება სახელობითშია:

- ანაჰიტი ეპატიუება მეგობრები. (1, 12)*
- არტური ყველაზე მეტად ძმა ენატრება, რადგან შორს ცხოვრობს. (1,11)*
- გუშინ ჩემი და თანაკლასელი შეხვდა. (1,14)*
- ანიკო შეხვედრია თავისი ნათესავი. (2.4)*
- ჩემი მასწავლებელი მოსწავლე დახმარებია. (2.8)*

{V_N_{nom} – N_{nom}}

აღსანიშნავია, რომ იგივე რესპონდენტები სწორი ფორმითაც წარმოადგენენ ირიბ დამატებას (მიცემით ბრუნვაში):

- ჩვენ სუფრას გავშლით და დედას ვეხმარებით. (2,8)*
- ვფიქრობ ბავშვი დედას ემსგავსება. (1,14)*
- გიორგი დაემშვიდობა მშობლებს. (1,11)*

{V_N_{nom} – N_{dat}}

ვფიქრობთ, ეს შემთხვევები იხსნება პოზიტიური ტრანსფერით, ვინაიდან ირიბი ობიექტის ბრუნვა რესპონდენტთა მშობლიურ ენებშიც დატივია.

* * *

სტაბილურ კონსტრუქციას გვიჩვენებს დრო-კილოთა სამსავე სერიაში სამპირიან ზმნათა ერთი, უაღრესად მცირე ჯგუფი:

<i>ჰპირდება</i>	<i>შეჰპირდა</i>	<i>შეჰპირებია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს საჩუქარ-ს</i>
<i>ეხვეწება</i>	<i>შეეხვეწა</i>	<i>შეჰხვეწებია</i>	<i>ბიჭ-ი მეგობარ-ს საჩუქარ-ს</i>

$$\{V_N_{nom} - N_{dat} - N_{dat}\}$$

რესპონდენტთა უმრავლესობა აქ შეცდომებს უშვებს: სახელობითშია გაფორმებული ორივე ობიექტი, ან ერთ-ერთი მაინც:

ანაჰიტი შეჰპირდა დედას დავალების *შესრულება*. (1,7)

$$\{V_N_{nom} - N_{dat} - N_{nom}\}$$

მასწავლებელი დაპირდა *ყველა* კარგი *ნიშნები*. (2,9)

$$\{V_N_{nom} - N_{nom} - N_{nom}\}$$

* * *

სტაბილურ კონსტრუქციათა განსხვავებულ ტიპს ქმნიან ქართულში ე.წ. „ინვერსიული“ ერთპირიანი ზმნები (მელიქიშვილი 1978:81-93). ამ შემთხვევაში იცვლება ქვემდებარის ბრუნვა: სამსავე სერიაში იგი მიცემითშია (*სძინავს, ღვიძავს, სცხელა, სცივა*, ეშინია და ა.შ.). ამ ტიპის ზმნათა რაოდენობა შეზღუდულია და, მკვლევართა აზრით, ეს ფორმები მიღებულია ორპირიანი ზმნების სემანტიკური სტრუქტურის ისტორიული ცვლილების შედეგად (უთურგაიძე 2001:89-103).

<i>სძინავს</i>	<i>ეძინა</i>	<i>სძინებია</i>	<i>ბიჭ-ს</i>
<i>ეშინია</i>	–	<i>შინებია</i>	<i>ბიჭ-ს</i>

$$\{V - N_{dat}\}$$

რესპონდენტთა უმრავლესობა (ჩანაწერებში არ დაფიქსირებულა არცერთი სწორი ფორმა) სახელობით ბრუნვაში აფორმებს ქვემდებარეს:

ღალი მთელი დღე სძინავს. (2, 3)

არმინე ძლიან ცხელა. (1, 18)

ნანე ძაღლების ეშინია. (1,11)

$$\{V_N_{nom}\}$$

სტაბილური კონსტრუქცია ახასიათებს ასევე ორპირიანი ინვერსიულ ზმნათა რიგს, რომლებიც სრულიად განსხვავებული წარმოებისა და მორფოლოგიური

სტრუქტურის მქონეა, მაგრამ გამოიჩენს სინტაქსური კონსტრუქციის „მდგრადობით“ (აქტანტთა სტაბილური ბრუნვებით):

ჰყავს	ქალ-ს	შვილ-ი
აქვს	ბავშვ-ს	ფანქარ-ი
ენატრება	დედა-ს	შვილ-ი
უხდება	გოგონა-ს	ფენსაცემელ-ი

$$\{V - N_{dat} N_{nom}\}$$

დასახელებულ ზმნა-შემასმენელთა სინტაქსური კონსტრუქცია დატიურ-ნომინატიურია: **მიცემითი (დატივი) + სახელობითი (ნომინატივი)**.

სომხურ- და აზერბაიჯანულენოვან რესპონდენტთათვის ამ შემთხვევაშიც ქვემდებარის ბრუნვა სახელობითია:

- ხვალ ანა ექნება წიგნი. (1, 17)*
- ანა ბიჭი ეყოლება. (1, 16)*
- მე ვფიქრობ ის უნდა ჰქონდეს კარგი წიგნი. (2, 14)*
- ელვირა მოსწონს წითელი ვარდები და არა თეთრი. (2, 5)*
- ჩემი ძმა უყვარს ხატვა. (2, 13)*
- ბავშვები არ აქვთ დავალება ხვალისთვის, ასე ვიცი მე. (2, 11)*
- ჩემი აზრით ანა აქვს პრობლემა რუსულ ენასთან. (1, 17)*
- სოფელ გორელოვკა აქვს ორი სკოლა. (1, 16)*
- დედაჩემი აქვს ახალი შარვალი და ქურთუკი. (1, 12)*
- წითელი კაბა აქვს გამყიდველი. (2, 6)*
- მგონი ჩანთაში ანა ჰქონდა ტელეფონი და დამტენი. (1, 15)*

$$\{V - N_{nom} N_{nom}\}$$

სომხურენოვან რესპონდენტებში დადასტურდა სწორი ფორმებიც (ინვერსიულ ზმნიანი წინადადების ქვემდებარე მიცემითშია):

- არტურს ყველაზე მეტად მოსწონს ბიოლოგია. (1, 16)*
- ინას ჰყავს თუთიყუში. (1, 18)*
- კარინას მოსწონს წითელი ვარდები და არა თეთრი. (1, 7)*

$$\{V - N_{dat} N_{nom}\}$$

როტული ასახსნელია აზერბაიჯანულენოვანი რესპონდენტის მიერ გამოყენებული მოულოდნელი ფორმა (მიცემით ბრუნვაში გაფორმებული ინვერსიული ზმნის ობიექტი):

- ყველაზე მეტად დედას მიყვარს. (2, 12)*

$$\{V - N_{dat} N_{dat}\}$$

სავარაუდოდ, წარმოდგენილი შეცდომა [mistake] ჯგუფს განეკუთვნება და მეორე ენის გრამატიკის კონკრეტული წესის **შეცდომით დამახსოვრებიდან** მომდინარეობს.

* * *

როგორც ზემოთ ითქვა, ქართული ენისათვის ურთულეს უბნადაა მიჩნეული **ერგატიული** კონსტრუქცია. თუმცა, ვფიქრობთ, სირთულე, ზოგადად, პოლიპერსონალური ზმნური კონსტრუქციების ლაბილურობის ფაქტორითაა განპირობებული.

ერგატივი ქართულში მხოლოდ დრო-კილოთა II სერიის ფორმებთან გვხვდება; ერთადერთი გამონაკლისია „ვიცი“ ზმნის წარმოება (არქაულ „უწყის“ ფორმასთან ერთად), რომელიც აწყმოსა და აწყმოს წრის სხვა ნაკვთებში მოთხრობით-ბრუნვიან სუბიექტს შეიწყობს:

<i>იცის / იცოდა / იცოდეს</i>	<i>მოსწავლე-მ</i>	<i>ინგლისურ-ი</i>
<i>უწყის / უწყოდა / უწყოდეს</i>	<i>მოსწავლე-მ</i>	<i>ინგლისურ-ი</i>

{V – N_{erg}_N_{nom}}

იცის ზმნა მყოფადის წრეში სრულიად განსხვავებულ და, ერთგვარად, „მოულოდნელ“ სინტაქსურ კონსტრუქციას ქმნის: **ეცოდინება / ეცოდინებოდა, ეცოდინებოდეს მოსწავლე-ს ინგლისურ-ი**. მოსალოდნელი ერგატიული კონსტრუქციის ნაცვლად მყოფადის წრეში გვაქვს **დატიური** კონსტრუქცია, ისევე, როგორც მესამე სერიის ფორმებთან: **სცოდნია მოსწავლე-ს ინგლისურ-ი**. {V – N_{dat}_N_{nom}}

იცის ზმნიან კონსტრუქციებში რესპონდენტები, უმრავლეს შემთხვევაში, შეცდომებს უშვებენ:

ჩემმა დედიკო იცის ქართული. (2, 7).
კატია იცოდა და ძლიან გაუხარდა (1, 24)
დედა რუსულად იცის, იმიტომ, რო რუსულ
სკოლაში სწავლობდა (2, 5).
დედაჩემი იცის ქართული, რუსული (2, 8).
მოსწავლე უნდა იცოდეს ფორმულა. (2, 5)

{V – N_{nom}_N_{nom}}

უფრო იშვიათად, მაგრამ სწორი ფორმითაც (მოთხრობითში) გვხვდება სუბიექტი:

ჩემმა დედიკომ აზერბაიჯანული იცის და ქართული ცოტა. (2, 7)
მამიკომ კარგი კაფეები იცის და იქ მივდივართ. (2, 11)

{V – N_{erg}_N_{nom}}

იცის ზმნა ერთგვარი გამონაკლისია: მოთხრობითბრუნვიანი კონსტრუქციები მხოლოდ მეორე სერიის გარდამავალი ზმნის კონტექსტში განიხილება, პირველსა და მესამე სერიებში, შესაბამისად, წარმოდგენილია სახელობითი და მიცემითი

ბრუნვები; სხვაგვარად – მეორე სერიაში ერგატიული კონსტრუქციის არსებობა აუცილებლად გულისხმობს პირველ სერიაში ნომინატიური კონსტრუქციის, ხოლო მესამე სერიაში – დატიური კონსტრუქციის პოვნირებას. ეს გახლავთ გარდამავალი ზმნა-შემასმენლისთვის დამახასიათებელი **ლაბილური სინტაქსური კონსტრუქციების ფორმულა**.

ლაბილური კონსტრუქციის მქონეა ერთპირიან ზმნათა ჯგუფი, რომელთაც მედიაქტივებს (სხვაგვარად – საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნებს) უწოდებენ.

სამსავე სერიაში ამ ტიპის ზმნებთან შეწყობილი ქვემდებარე პირველ სერიაში სახელობითშია (ნომინატიური კონსტრუქცია), მეორეში – მოთხრობითში (ერგატიული კონსტრუქცია), მესამეში – მიცემითში (დატიური კონსტრუქცია):

<i>იღვიძებს</i>	<i>მეფობს</i>	<i>ხობავს</i>	<i>კაც-ი</i>
<i>გაიღვიძა</i>	<i>იმეფა</i>	<i>იხობა</i>	<i>კაც-მა</i>
<i>გაუღვიძია</i>	<i>უმეფია</i>	<i>უმხობია</i>	<i>კაც-ს</i>

სქემატურად, ერთპირიანი მედიაქტიური ზმნების ლაბილური კონსტრუქციების ფორმულა ასე წარმოდგება:

I სერია	{V – N _{nom} }
II სერია	{V – N _{erg} }
III სერია	{V – N _{dat} }

პირველი სერიის ერთპირიანი მედიაქტივების ქვემდებარე ქართულში სახელობითშია; ასეთ შემთხვევებში, პრაქტიკულად, შემსწავლელები არ უშვებენ ხარვეზს:

- დავითი ყოველ დღიას იღვიძებს რვა საათზე. (1, 12)*
 - ჩემი აზრით სიყვარული მეფობს. (2, 16)*
 - მამაჩემი მუშაობს. (1, 6)*
 - მეგობრები ხანდახან ლაპარაკობენ. (2,6)*
- {V – N_{nom}}

მეორე სერიის ქვემდებარეს, როგორც მოსალოდნელი იყო, მოთხრობითი ბრუნვის ნაცვლად, სახელობითში სვამენ:

- კატია იმღერა ძალიან კარგად (2, 11)*
- ზუსტად არ ვიცი მგონი ფარნავაზ მეფე იმეფა 65 წელი. (2, 7)*
- ჩემი და გუშინ 10 საათზე გაიღვიძა. (1, 14)*
- ერთი ადამიანი გაიმარჯვა (2, 3).*
- ოლგა გუშინაც კარგად იცეკვა. (1, 17)*
- ზაირა ბევრი უტირია (2. 8)*

{V – N_{nom}}

იშვიათია სწორი ფორმის გამოყენება:

სოფიამ გაიმარჯვა, როგორც ვიცი. (1, 3)

{V - N_{erg}}

* * *

ორპირიანი ლაბილური კონსტრუქციის ზმნები ქართულში დიდ ჯგუფს ქმნის:

<i>აშენებს</i>	<i>კაც-ი</i>	<i>სახლ-ს</i>	{V - N _{nom} - N _{dat} }
<i>ააშენა</i>	<i>კაც-მა</i>	<i>სახლ-ი</i>	{V - N _{erg} - N _{nom} }
<i>აუშენებია</i>	<i>კაც-ს</i>	<i>სახლ-ი</i>	{V - N _{dat} - N _{nom} }

ამგვარ სინტაქსურ კონსტრუქციას გვიჩვენებს რელატიურ გარდამავალ ზმნათა აბსოლუტური უმრავლესობა (იციის, უწყის ზმნათა გამოკლებით): *აკეთებს, წერს, ხატავს, ათბობს, ლოცავს, ითხოვს, ჭამს* და სხვ. მდრ. 2-პირიანი სტაბილური კონსტრუქციის მქონე ზმნური კონსტრუქციების განსხვავებული პარადიგმა – {V - N_{nom} - N_{dat}} – სამსავე სერიაში.

სომხურ- და აზერბაიჯანულენოვან რესპონდენტებს პირველი სერიის კონსტრუქციებში ქვემდებარის ბრუნვა, როგორც წესი, არ ეშლებათ, მაგრამ საკმაოდ ხშირია პირდაპირი დამატების სახელობითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენის შემთხვევები:

არ ვიცი ვფიქრობ, ჩემი მეგობარი რამე მალავს. (1, 17)

ანაპიტი პატიუბდა სახლში მანანა. (1, 15)

სახლი ვხატავ, მაგრამ ჯერ არ არის მზად. (2, 4)

გვერდით მღაზიაში ყიდიან თიხის ჭურჭელი. (1, 17)

ჩემი და წერდა კარნახი გუშინ. (2, 8)

დედა რეცხავდა ჭურჭელი. (1, 11)

ჩემი მეგობრები თამაშობდნენ ფეხბურთი. (2, 3)

{V - N_{nom} - N_{nom}}

საინტერესოა, რომ რესპონდენტთა ერთი ნაწილი პირდაპირი დამატების ბრუნვას სწორად იყენებს:

დედიკო დილას საჭმელებს ამზადებს (2,4)

ჩემი ოჯახი სუფრას გააკეთებს (1, 11).

{V - N_{nom} - N_{dat}}

მეორე სერიაში სიტუაცია იცვლება: პირდაპირი დამატების ბრუნვა სწორადაა წარმოდგენილი (სახელობითი); ქვემდებარის ბრუნვა, როგორც წესი, ეშლებათ (ისიც სახელობითშია – ერგატივის ნაცვლად):

ჩვენი კლასელები პროექტი არ გააკეთეს სკოლაში. (2, 12)

ჩემი მშობლები ჯერ არ დახურეს მალაზია. (1, 8)

ბავშვი უნდა შეჭამოს წვნიანი. (1, 7)

სურენი უნდა დახატოს თავისი ოჯახი. (1, 14)

მასწავლებელი თქვა, რომ ანა უნდა ნახოს 2 ისტორიული ფილმი. (2,6)

კარინე შეასრულა დავალება. (1, 21)

წიგნი ჩემზე ღიძი შთაბეჭდილება მოახდინა. (2, 2)

{V - N_{nom} - N_{nom}}

პირდაპირი დამატების ბრუნვა, საზოგადოდ, სწორად არის მოცემული (სახე-ლობითი), თუმცა გვხვდება მიცემითის გამოყენების შემთხვევებიც, რაც ნამდვილად ვერ აიხსნება მშობლიური ენიდან ტრანსფერით:

ჩვენ ყველა ასეთ გზას გავიარეთ. (2, 6)

ზოგს მოკლეს თავისი მცირეწლოვანი შვილების თანდასწრებით. (1, 18)

არავინ არაფერს არ გააკეთა. (1,13)

{V - N_{nom} - N_{dat}}

მოცემული კონსტრუქცია პირველი სერიის კონსტრუქციაა და, როგორც ჩანს, ანალოგიით არის გადატანილი მეორე სერიის ფორმებთან.

აღსანიშნავია, რომ მეორე სერიის ფორმებთან ზმნა-შემასმენელთა შეწყობილი ორივე აქტანტის სწორი ფორმით გადმოცემა იშვიათია:

გუშინ ანამ გაკვეთილზე დაწერა საკლასო დავალება. (1, 12)

მე ვფიქრობ, რომ ბავშვმა უნდა ისწავლოს გრძელი ლექსები. (2, 16)

{V - N_{erg} - N_{nom}}

მესამე სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მეტწილად სახელობითში გვხვდება:

მასწავლებელი უთქვამს რაღაცა. (2, 11)

ანა არ უნახავს ფილმი (1, 21)

{V - N_{nom} - N_{nom}}

გვხვდება ლატიური კონსტრუქციებიც, თუმცა დარღვეულია პირდაპირი დამატების გაფორმების წესი:

მამაჩემს აუშენებია სახლი ძმას. (2.7)

ჩემს ბიძას არ გაუკეთებია საქმე მეგობარს. (2,13)

სამწუხაროდ არ მინახავს ეიფელის კოშკს შეგნიდან. (2, 6)

{V - N_{dat} - N_{dat}}

სავარაუდოდ, ამ შემთხვევებშიც პირველი სერიის კონსტრუქციაა ანალოგიით გადმოსული.

ერთადერთი მაგალითი შეგვხვდა, როდესაც მესამე სერიაში ორივე აქტანტი სწორადაა გაფორმებული:

ანას ჩემთვის არაფერი არ უთქვამს (1. 14).

* * *

კიდევ უფრო გართულებული კონსტრუქციით გამოირჩევა სამპირიანი გარდამავალი ზმნა: აქ რამდენიმე თავისებურება იჩენს თავს:

1. გარდა იმისა, რომ მეორდება ორპირიანი ლაბილური კონსტრუქციის მქონე გარდამავალი ზმნების ფორმულა, ემატება მესამე (ირიბობიექტური) პირი, რომელიც, სტაბილური კონსტრუქციების მქონე ზმნების მსგავსად, პირველ და მეორე სერიებში მიცემითში ფორმდება...

2. გასათვალისწინებელია ამ ირიბი ობიექტის განსხვავებული ქცევა მესამე სერიის ფორმებთან: მესამე სერიაში ირიბობიექტური პირი კარგავს ორმხრივ კავშირს ზმნა-შემასმენლთან და თანდებულისანი ფორმით გვევლინება (შანიძე 1942) უშენებს ის მეზობელს სახლს – აუშენა მან მეგობარს სახლი – აუშენებია მას მეგობრისთვის სახლი)...

I სერია:

უშენებს / აუშენებს / აუშენებდა კაც-ი სახლ-ს მეგობარ-ს

II სერია:

აუშენა / აუშენოს კაც-მა სახლ-ი მეგობარ-ს

III სერია:

აუშენებია / აუშენებინა კაც-ს სახლ-ი მეგობრ-ისთვის...

სქემატურად, სამპირიანი ზმნა-შემასმენლის ლაბილური კონსტრუქციების ფორმულას ასე წარმოვადგენთ:

I სერია	{V – N _{nom} – N _{dat} – N _{dat} }
II სერია	{V – N _{erg} – N _{nom} – N _{dat} }
III სერია	{V – N _{dat} – N _{nom} – N _{gen+postposition} }

შეცლომების სახეობები, ბუნებრივია, სამპირიან ფორმებთან უფრო მრავალფეროვანია: რესპონდენტებს ერევათ როგორც ქვემდებარის ბრუნვები (მეორესა და მესამე სერიებში), ისე – პირდაპირი დამატებისა და, განსაკუთრებით – ირიბი დამატების ბრუნვები (მესამე სერიის ფორმებთან):

ქვემდებარის მცდარი ფორმით წარმოდგენა:

ის ჩვენ მართალი უნდა გვიპასუხოს. (2,11)

ანი დელაჩემს მისცა წერილი. (1, 19)

დელაჩემი ჩემს ძმას ლამაზ საჩუქარს მისცა. (1, 12)

პირდაპირი დამატება სახელობით ბრუნვაში:

ახლანანს ვნახე დელაჩემი აჭმევდა ბავშვი წვნიანს. (2, 7)

ანა და დავიდ აძლევენ მასწავლებელს საშინაო დავალების რეველი. (1, 17)

ირიბი დამატება სახელობით ბრუნვაში:

ახლანანს ვნახე დელაჩემი აჭმევდა ბავშვი წვნიანს. (2, 7)

ალბათ დეიდამ დედა მისწერა წერილი.

ცალკეა გამოსაყოფი მესამე სერიის ირიბობიექტური პირის სწორად გაფორმების საკითხი:

მამაჩემს აუშენებია სახლი ძმას. (1, 24)

ჩემს ბიძას არ გაუკეთებია საქმე მეგობარს. (1, 24)

უთხოვია დახმარება ჩემ მეგობრებთან. (2, 11)

გვაქვს სამივე აქტანტის სწორად გაფორმების შემთხვევებიც:

მასწავლებელი ახატვინებს მოსწავლეს სახლს. (1.21)

დელაჩემი ამზადებინებს დას სადილს. (2, 11)

ბავშვებმა მისცეს მასწავლებელს დღიურები. (1, 15)

დასკვნა

საზოგადოდ, ინტერფერენციაზე საუბრისას აქცენტი კეთდება მეორე ენის გავლენის უარყოფით ეფექტზე, თუმცა მკვლევრები მიიჩნევენ, რომ შესაძლებელია პოზიტიური ტრანსფერიც – მშობლიური ენიდან ისეთი უნარების გადატანა, რომლებიც ხელს უწყობს სამეტყველო უნარების განვითარებას სამიზნე ენაზე. პოზიტიური ტრანსფერის ფენომენი დაკავშირებულია ლინგვისტური უნივერსალების საკითხთან.

მეორე ენის შესწავლისას შემსწავლელები აქტიურად იყენებენ თავიანთ ლინგვისტურ გამოცდილებას (იგულისხმება მშობლიური ენა). მეორე ენაზე წინადადების კონსტრუირებისას შემსწავლელი ეყრდნობა საკუთარ მშობლიური ენის გრამატიკას და „აპროგრამებს“ სათქმელს. მეტყველების არასწორი პროგრამირება კი იწვევს „ტიპურ“ შეცდომებს – ძალიან მდგრადს, რომელთაგან თავის დაღწევა მოითხოვს ჩამოყალიბებულ, მტკიცე ცოდნას მეორე ენის ამა თუ იმ ლინგვისტური ფენომენის შესახებ. ტიპური და რეგულარული შეცდომები აჩვენებს, რომ მოსწავლემ შექმნა საკუთარი წესი, რომელიც განსხვავდება ჭეშმარიტისგან.

განხილულ მაგალითებში შეცდომათა უმრავლესობა სწორედ ნეგატიური ტრანსფერის შედეგია: მშობლიურ ენაში მხოლოდ სტაბილური კონსტრუქციების არსებობა იმდენადაა არაქართულენოვან რესპონდენტთა ცნობიერებაში გამჯდარი, რომ თეორიულად ნასწავლი წესების პრაქტიკაში სათანადოდ გამოყენება უჭირთ. შესაბამისად, გაცილებით ნაკლებად გვხვდება შეცდომები ქვემდებარის ბრუნვას-

თან დაკავშირებით სტაბილური კონსტრუქციების მქონე ზმნა-შემასმენლებთან. ქვემდებარის არასწორი ბრუნვის ფორმით გამოყენება ნაკლებად გვხვდება ასევე ლაბილური კონსტრუქციის მქონე ზმნათა პირველ სერიაში, თუმცა ხშირია დამატება-ობიექტების არასწორად გაფორმების შემთხვევები როგორც სტაბილური, ისე ლაბილური კონსტრუქციების მქონე ზმნა-შემასმენლებთან.

ლაბილური კონსტრუქციების მქონე ზმნა-შემასმენლის მეორე და მესამე სერიების ფორმებთან ქვემდებარის ბრუნვა უძრავლეს შემთხვევაში არეულია: რესპონდენტებს გადმოაქვთ მშობლიური ენის მყარი კონსტრუქცია და ქვემდებარეს, როგორც წესი, სახელობით ბრუნვაში სვამენ. შეცდომით აფორმებენ ირიბობიექტურ პირსაც (მიცემითის ნაცვლად სახელობითი ბრუნვა); რაც შეეხება მეორე და მესამე სერიების პირდაპირობიექტურ პირს, ამ შემთხვევაში პოზიტიური ტრანსფერის ფენომენი მოქმედებს და სახელობით ბრუნვაში (ანუ სწორად) აფორმებს სახელს.

გვხვდება ისეთი მაგალითები, რომელთა ახსნაც ტრანსფერით გამორიცხულია და მეორე ენის გრამატიკის კონკრეტული წესის შეცდომით დამახსოვრებიდან მომდინარეობს.

ლიტერატურა:

- ბალიაშვილი 1988:** თ. ბალიაშვილი, *ინტერფერენცია, როგორც ბილინგვიზმის პრობლემა*, თბილისი.
- ბეიკერი 2010:** კ. ბეიკერი, *ბილინგვური განათლება და ბილინგვიზმის საფუძვლები*. მეოთხე გამოცემა, თბილისი.
- ბერიძე 2022:** თ. ბერიძე, *ინტერფერენციის მოვლენა ქართველ-ბერძენი ორენოვანი უმცროსკლასელების ნარატივებში* (ასაკობრივი ზღვარი: 6-10 წლები), (დისერტაცია), თბილისი.
- გაბუნია და სხვ. 2008:** კ. გაბუნია, შ. ტაბატაძე, ნ. ფერაძე, ჯ. ქირია, მ. ოძელი, *მულტილინგვურ განათლებასთან დაკავშირებულ ტერმინთა თარგმნით-განმარტებითი ლექსიკონი*, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო. ქართული ენის სამსახური. თბილისი.
- გაბუნია 2014:** კ. გაბუნია, ზმნა-შემასმენლის კონსტრუქციების სწავლების სპეციფიკა არაქართულენოვანი შემსწავლელებისთვის, კრ. *ჰუმანიტარული კვლევები, წელიწდეული*, №5, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- გაბუნია 2016:** კ. გაბუნია, *მარტივი წინადადების ანალიზის პრინციპები თანამედროვე ქართულში*, თბილისი.
- ვაინრაიხი 1953:** U. Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, New York. Reprint - Mouton, The Hague, 1963.
- კვაჭაძე 2010:** ლ. კვაჭაძე, *თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი*, თბილისი.
- კორდერი 1967:** S. P. Corder, *The Significance of Learners' Errors*, *International Review of Applied Linguistics*, 5(4): 161-70.

მელიქიშვილი 1978: დ. მელიქიშვილი, „მიჭირს“ ზმნა და მასწავლებლის გასაჭირი, *ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში*, 4, 81-93.

მემარნიშვილი 2022: ე. მემარნიშვილი, *ქართულის, როგორც მეორე ენის სწავლების თეორიულ-პრაქტიკული ასპექტები* (გარდამავალი ზმნის სინტაქსური კონსტრუქციების მაგალითზე), სამაგისტრო ნაშრომი, თბილისი.

სავილიე-ტროიკე 2016: მ. სავილიე-ტროიკე, *შესავალი მეორე ენის ათვისებაში*, თბილისი.

სელინკერი 1992: L. Selinker, *Rediscovering Interlanguage*, London.

ფერგიუსონი 1971: C. A. Ferguson, *Absence of Copula and the notion of simplicity: a study of normal speech, baby talk, foreigner talk and pidgins*, In: D. Hymes (ed.), *Pidginization and Creolization Languages*, pp. 141-50, Cambridge University Press, Cambridge

შანიძე 1942: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი.

ჩიქობავა 1968: არნ. ჩიქობავა, *მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში*, თბილისი.

წარუკიანი 2022: ა. წარუკიანი, *ინტერფერენციის მოვლენა მარტივი წინადადების ზმნური კონსტრუქციების აგებისას ქართულში* (სომხურენოვანი ბილინგვალეების მაგალითზე), სამაგისტრო ნაშრომი, თბილისი.

Kakha Gabunia

The Analysis of Mistakes Made in the Verb Constructions in the Speech of Non-Georgian (Armenian and Azerbaijani) Students

Summary

Contacts between languages are of great importance for the formation and development of the vocabulary and grammatical structures of these languages. Language contacts are of particular importance in a multilingual society.

Errors made in a second language speech, which are caused by the influence of grammatical or lexical structures of the first language, are considered the interference phenomenon.

The phenomenon of interference is especially noticeable in the process of constructing syntactic constructions. When constructing a sentence in a second language, as a rule, the syntactic rules of the native language have a great influence, which is the cause of errors.

The article analyzes the grammatical (syntactic) mistakes made by non-Georgian speaking students in the process of learning Georgian as a second language. The reasons for making these mistakes in the context of language interference are described.

Most of the errors in the discussed examples are the result of the negative transfer: the existence of the only, stable construction in the native language is so ingrained in the consciousness of non-Georgian speaking respondents that it is difficult for them to properly apply the theoretically learned rules in practice. Errors are especially characteristic of labile predicates: the respondents use solid constructions of their native language and form the cases of subjects and objects according to its model.

კორპუსული ლემატიზაცია

(თანამედროვე ქართული ენის კორპუსების ანალიზი)

შესავალი

ლინგვისტური კორპუსების ტიპს ყოველთვის განსაზღვრავს მიზანი: მოსალოდნელი შედეგებისა და მომხმარებლის ტიპის წინასწარ დადგენა საშუალებას იძლევა, სწორად დაიგეგმოს ავტომატურად გადასაწყვეტი ენობრივი ამოცანები. კორპუსული მონაცემების დამუშავების იმ მრავალგვარ პრინციპსა და მეთოდს შორის, რომლებიც განზოგადებული შეიძლება იყოს ყველა სხვადასხვა ენის დამუშავების პროცესში, არის კერძოც, რომელიც ენათა ტიპოლოგიიდან, კონკრეტული ენის, როგორც თავისებური სტრუქტურისა და სიტყვის, ფუძის თუ წინადადების კონსტრუირების წესების მქონე სისტემიდან გამომდინარეობს.

ტექსტურ მონაცემთა საწყისი დამუშავება, რომელიც, თავის მხრივ, დოკუმენტის დამუშავების პირველადი პროცესია, გულისხმობს ტექსტიდან თვისებების ამოღებასა და ნიშან-თვისებების შერჩევას. თვისებების ამოღება მოიცავს **ტოკენიზაციის**, **სტემირების** (სიტყვის ფუძის დადგენის) და **ლემატიზაციის** პროცესებს.

სტემირება, როგორც ფუძის დადგენის პროცესი, პირდაპირ უკავშირდება სიტყვა-ფორმის მორფოლოგიურ ანალიზს, სიტყვის მორფემებად დაშლას და მათ შემდგომ ჩამოცილებას; ხოლო ლემატიზაცია სტემირებაზე გამავალი პროცესია, რომელიც მორფოლოგიურად დამუშავებული სტემისათვის სალექსიკონო ფორმად გარდაქმნას გულისხმობს. სალექსიკონო ერთეული ამ გზის გავლით ხდება **ლემა**, ტოკენის კორპუსული დამუშავების შედეგი.

ზოგადი განმარტების მიხედვით, ლექსიკოგრაფიაში *ლემა – ეს არის კანონიკური ფორმა, სალექსიკონო ფორმა ან მეთაური სიტყვა. ლექსემა კი წარმოადგენს ყველა ფორმის ნაკრებს, მათ აერთიანებთ მნიშვნელობა. ლემა განეკუთვნება კონკრეტულ ფორმას, რომელიც ლექსემის წარმოსადგენად არჩეულია შეთანხმებით.*

ლემატიზაციის მიზანია სიტყვა-ფორმების გრძელი სიის ერთი კანონიკური ფორმით წარმოდგენა, ლემა კი შეიძლება განვიხილოთ როგორც გამაერთიანებელი, საყრდენი, უცვალბებელი ანუ მდგრადი სტრუქტურა, თუმცა ლემატიზაცია ნაწილობრივ მაინც შეიძლება იყოს თვითნებური, მისი განხორციელების გზები – განსხვავებული, რათა დაეყრდნოს განსხვავებულ ლინგვისტურ არგუმენტებს, რომლებიც კონკრეტულ ენობრივ სისტემებში გრამატიკული საკითხებისადმი განსხვავებული თეორიული მიდგომიდან ან ლექსიკონში მეთაური სიტყვის შერჩევის განსხვავებული პრინციპებიდან გამომდინარეობს.

ლემის დადგენას არსებითი მნიშვნელობა აქვს მდიდარი მორფოლოგიის (MRL) ენებისათვის, რომელთაც აერთიანებთ სხვადასხვა ენობრივ მექანიზმზე დამყარებული ძლიერი ფორმაცვალებადობა, მიუხედავად იმისა, რომ ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მორფოლოგიური ტიპოლოგიით (მაგალითად, ერთმანეთს რომ შევადაროთ თურქული, ფინური, უნგრული, რუსული, ებრაული, ქართული თუ სხვა ქართველური ენები და ა.შ.). ერთი და იმავე სიტყვის მრავალი ფორმა კი ლექსიკონში ფორმაშეცვლილია, ანუ ნაწარმოები სიტყვის ძიებას ართულებს, თუ არ გვესმის ენის მორფოლოგიური წესები. საუკეთესო შემთხვევაში, ლექსიკონი სასარგებლო ხდება მხოლოდ მათთვის, ვინც ფლობს კონკრეტულ ენას.¹

ქართული და დანარჩენი ქართველური ენებიც მდიდარი მორფოლოგიის ენებია, თუმცა მორფოლოგიური ტიპის მიხედვით ანალიზური, უფრო კონკრეტულად – აგლუტინაციური.² ამ ენებში სტემირებისა და ლემატიზაციის პროცესებს ართულებს ძლიერი ფორმაცვალებადობა, რომელიც ემყარება, ერთი მხრივ, ფლექსიურ (ზმნებში – უღლების, სახელებში – ბრუნების) და დერივაციულ კატეგორიათა სიმრავლეს და, მეორე მხრივ, ამ კატეგორიათა გამომხატველ ბმულ მორფემათა მრავალფეროვნებას. გავლენის მქონე ფაქტორია მორფონოლოგიური პროცესებიც, რომლებიც ზოგჯერ მორფემათა ფუზიურობისაკენ არის მიდრეკილი.³

წინამდებარე პუბლიკაცია განიხილავს სახელური და ზმნური ფუძეების ლემის დადგენის ანუ ლემატიზაციის წესებს ქართული ენის კორპუსსა (GLC)⁴ და ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში⁵ (GNC). იგი ეყრდნობა ავტომატური ანალიზის იმ შედეგობრივ მონაცემებს, რომლებიც ზედაპირზე რეპრეზენტირდება კორპუსების მომხმარებელთა ძიების შედეგად.⁶ GNC და GLC შეიცავენ ტიპობრივად და ქრონოლოგიურად განსხვავებულ კორპუსებს, ჩვენი ანალიზი კი ეყრდნობა მხოლოდ ახალი და თანამედროვე ქართული ენის ტექსტების ავტომატური ანალიზის შედეგებს.

ზოგადად GNC და GLC გვაწვდიან მორფოლოგიურ / მორფოსინტაქსურ და სემანტიკური ხასიათის ინფორმაციას. მონაცემთა ანალიზი ემყარება ლემატიზაციის პრინციპს, რაც ჩვეულებრივ დამკვიდრებული პრაქტიკით მიღებული კორ-

¹ ამგვარი ლექსიკონის მაგალითად შეიძლება დასახელდეს „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ (ქველ 1950-1964), რომელშიც ზმნური ლექსემები მესამე პირის ფორმით დერივაციული კატეგორიების გათვალისწინებით არის წარმოდგენილი.

² სვანურს ფლექსიურად მიიჩნევდა გ. მაჭავარიანი (მაჭავარიანი 1963); აგლუტინაციურობის ინდექსისათვის ქართველურ ენებში ასევე იხ. მელიქიშვილი 2010; მორფემათა ფუზიურობისა და აფიქსთა დაშლის პრობლემებისათვის ასევე იხ. გერსამია 2022.

³ აღნიშნული ნაკლებად ეხება სალიტერატურო ქართულს.

⁴ <http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka>

⁵ <http://gnc.gov.ge/gnc/static/portal/gnc.html>

⁶ კორპუსული მონაცემების გადამოწმების ბოლო თარიღი: 07.02.2022.

პუსულ მონაცემთა დამუშავების აუცილებელი პრინციპია იმ შემთხვევაში, თუკი სტემირების მიმართ მიდგომა ლინგვისტურია (შდრ. ალგორითმზე დამყარებული სტემირება) (არჩუაძე 2017:32).

ზმნის უღლებადი ფორმისთვის ან სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმისთვის ფლექსიური ნიშნების, პირისა და რიცხვის, ბრუნვის აფიქსების წაშლა/ ჩამოცილება მარტივი პროცესია, თუმცა საკითხი მაშინ რთულდება, როცა სახელურ და ზმნურ ფუძეებში ჩნდება აფიქსები, რომელთაც აქვთ როგორც ფლექსიური, ისე დერივაციული მნიშვნელობები; ასევე ჩნდება სხვა არაფლექსიური ელემენტები, რომლებიც დერივანტების ფუნქციას იძენენ, მაგალითად, სახელურ მიმდევრობაში ფლექსიური მორფემების მომდევნოდ ჩნდება ენკლიტიკური ნაწილაკები, რომელთაც ზოგჯერ დერივანტების ფუნქცია ენიჭებათ. ასეთი შემთხვევებისთვის როგორ დგინდება ლემა? ეკისრებათ თუ არა ნაწილაკებს დერივანტების ფუნქცია თუ ფლექსიური აფიქსების მსგავსად ჩამოსცილდებიან ფუძეს? დერივაციული ფუძეების, განსაკუთრებით ზელსართავი სახელის ხარისხისა და რიცხვითი სახელის ჯგუფების, წარმოებისას ლემა დაიყვანება დერივირებულ ფუძეზე თუ ამოსავალ ფუძეზე ან/და ძირზე? იმავე ტიპის კითხვები ჩნდება ზმნასთან მიმართებითაც, რადგან ზმნის კლასიფიცირება უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიებად სვამს კითხვას, თუ რას უნდა უკავშირდებოდეს ლემა, გრამატიკულად დერივირებულ ფუძეს, თუ მის ამოსავალ ფორმას? უნდა შევიდეს თუ არა გრამატიკული დერივანტები ლემაში? თუ პასუხი დადებითია, მაშინ რომელი დერივანტები უნდა აისახებოდეს ლემაში, ან აქვთ ასახვის შესაძლებლობა, რადგან სტემირებული მონაცემის სალექსიკონო ფორმად გარდაქმნა ამ პროცესის თუ შერჩევის თანმდევი აუცილებელი პროცესია.

თუ კორპუსული ლემა ამოსავალს, უფრო ზუსტად, ათვლის ფორმას წარმოადგენს, ასეთ დროს რა უნდა იყოს პარადიგმის საყრდენი, ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე უცვლელი / მდგრადი ფონემური მიმდევრობა (ფუძე, რომელიმე ფორმა) თუ საერთოდაც ძირი, რომელსაც ასევე აქვს მნიშვნელობა,⁷ არც ისე ადვილი დასადგენი ჩანს, რასაც ქართული ენის კორპუსებში (GNC, GLC) ლემის დადგენის პროცესისადმი განსხვავებული მიდგომებიც კარგად აჩვენებს.

ქართული ენის სისტემაში სახელური და ზმნური ფორმათწარმოება მხოლოდ რეგულარულ წესებს არ ემყარება, არსებობს ამ სისტემიდან გადახვევის არა ერთეული, არამედ სისტემური შემთხვევები, განსხვავებული წარმოებები და არა გამონაკლისები, განსაკუთრებით ზმნაში, ამიტომ თეორიულ ცოდნაზე დაყრნობით ანალიზისათვის წინასწარ შევარჩიეთ ისეთი სახელური და ზმნური ფორ-

⁷ ძირს აქვს ლექსიკური მნიშვნელობა (ნებიერიძე 1991:142); ძირს აქვს კონცეპტუალური სტრუქტურა; ძირით გამოხატული მნიშვნელობები კონცეპტებია, რომლებიც გულისხმობს კონკრეტულ სემანტიკასთან დაკავშირებულ ზოგად მახასიათებლებს (გერსამია 2020:45).

მები, რომლებიც არ მიჰყვება ენობრივი სისტემის რეგულარულ წესებს. კორპუსებში მათი მოძიების შემდეგ გაკეთდა ავტომატური ანალიზის შედეგების კლასიფიკაცია შემდგომი რევიზია-ანალიზის მიზნით. ლემების ანალიზმა დასვა ზოგადი და კონკრეტული ხასიათის კითხვები, რომლებიც ეხება ქართულში, როგორც მდიდარი მორფოლოგიის, მაგრამ სინთეზურ, კონკრეტულად – აგლუტინაციურ ენაში, ლემატიზაციის პროცესებს:

- რა არის კორპუსული ლემა და რამდენად მნიშვნელოვანი ან აუცილებელია, მას ჰქონდეს ლექსიკური მნიშვნელობა, თუ ლემას განვიხილავთ როგორც სინტაგმატიკურ მონაცემს? რას წარმოადგენს ყველა ფლექსიური ნიშნის ჩამოშორების ანუ სტემირების შემდეგ დარჩენილი მონაცემი, რომელიც უნდა გარდაექმნათ სალექსიკონო ერთეულად? რამდენად არის შესაძლებელი ძირის დაშვება ლემად?
- ამავე დროს, თუ ლემა პარადიგმატული მონაცემი ანუ პარადიგმის საყრდენი სტაბილური ოდენობაა, რას უნდა წარმოადგენდეს სტემირებული მოდელი, რომელიც გარდაიქმნება ლემად?
- სად გადის ქართულში ზღვარი ფლექსიასა და გრამატიკულ დერივაციას შორის? მაგალითად, სახელებისთვის მრავლობითობის -ებ მორფემა დერივაციული მოცემულობაა თუ ფლექსიური? ზმნებისთვის ა. შანიძის მიერ დადგენილი „წარმოქმნის კატეგორიები“ უნდა აისახოს თუ არა ლემაში? რა ტიპის მორფემად უნდა იყოს განხილული ზმნისწინი ლემატიზაციისას? აფიქსთა რომელ კლასშია თემის ნიშნის ადგილი და მოიცავს თუ არა მას სტემირებული მონაცემი? და ა.შ.

1. კორპუსულ მონაცემთა აღწერა

ა) **სახელურ ფორმათა ლემატიზაცია.** GNC-ში განსხვავებული მოცემულობები ლემა და მარტივი ლემა. სახელებში მარტივი ლემა ემთხვევა მხოლოდობით დასმული ფუძის ტიპს, ხოლო ლემა – არასრულ ფუძეს და ელიმინირებული ან ჩამოკვეცილი ხმოვანი გამოყოფილია წერტილით, ან კვადრატულ ფრჩხილში აღინიშნება. საკუთარი სახელები თუ თანხმოვანფუძიანია, ლემაც და მარტივი ლემაც ფუძის სახით არამარკირებულად არის წარმოდგენილი;

GLC-ში სახელის ლემა წარმოადგენს სახელობითი ბრუნვის ფორმას როგორც ხმოვანფუძიანი, ისე თანხმოვანფუძიანი სახელებისთვის; აღნიშნული ეხება საკუთარ სახელებსაც.

დერივაციული ფუძეების შემთხვევაშიც იმავე წესს მიჰყვება ორივე კორპუსი. GNC-ში წესი გატარებულია ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმებისა და რიცხვითი სახელის დერივირებული ჯგუფების ლემატიზაციის დროსაც, ხოლო GLC-ში ხარისხის ფორმებისა და რიგობითი და წილობითი დერივირებული რიცხვითი სახელები დაყვანილია ამოსავალ ფორმამდე:

ცხრილი 1 – დერივაციული ზედსართავებისა და რიცხვითი სახელების ლემები

ტოკენი	GNC: მარტივი ლემა / ლემა	GLC: ლემა
უდიდესი მოდილო	უდიდესი / უდიდეს-ი მოდილო	დიდი
მერვე მერველი	მერვე / მერვე[ე] მერველი/ მერველ-ი	რვა

კორპუსები განსხვავებულ სურათს უჩვენებენ ისეთი ნაცვალსახელების ლემატიზებისას, რომლებიც, ძირითადად, ელემენტთა კომბინირებით წარმოიქმნებიან, ეს იქნება მიმართებითი და განუსაზღვრელი ნაცვალსახელები მოდელებით {Q+PTC}, {Q+PTC+PTC}, {Q+ CM +PTC}, რომლებიც „ნაწილაკმეზრდილად“ ითვლება (შანიძე 1980:104-107).

ცხრილი 2 – ნაწილაკდართული ნაცვალსახელების ლემები

ტოკენი	GNC: მარტივი ლემა / ლემა	GLC: ლემა	ტოკენი	GNC: მარტივი ლემა / ლემა	GLC: ლემა
{Q+PTC: ც}			{Q+PTC+PTC}		
ვინც რაც	ვინ რაც რა / რაც რ[ა]	ვინ რა	ვიღაც რაღაც რომელიღაც	ვიღაც რაღაც რომელიღაც	ვიღაც რაღაც / რა რომელიღაც/ რომელი
{Q+PTC: მე}			{Q+CM+PTC}		
ვინმე რამე როგორმე	ვინმე რამე /რამ[ე] როგორმე	ვინმე / ვინ რამე / რა როგორმე /როგორ	ვისმე რასმე რისამე რაიმე რომელიმე	ვინ:მე რა:მე რა:მე რაიმე რომელიმე	ვისმე რასმე რისამე რაიმე რომელიმე/ რომელი

პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების, როგორც თანდებულიანის, ისე უთანდებულოს, ლემა ორივე კორპუსში ერთნაირად, სახელობითის ფორმით, არის წარმოდგენილი.

ბ) **ზმნურ ფორმათა ლემატიზაცია.** კორპუსთა მიხედვით ასევე განსხვავდება ზმნების ლემატიზაციის პრინციპიც: თუ GNC მიმართავს ლემის ამოსავალ ფორმამდე დაყვანას, ანუ გვთავაზობს მარტივ ლემად მასდარის ფორმას, ხოლო ლემად – დაშლილ ფორმას ზმნისწინისა და პირის ნიშნის გამოყოფით, პარალელურად ზმნის ძირის მითითებით, GLC-ში ზმნების ლემას წარმოადგენს აწმყოს ან მყოფადის მწკრივების მესამე პირის ფორმა (PRS/FUT.S3SG). ამ უკანასკნელი

მიღვით არ იკარგება ქცევისა და გვარის მიხედვით განსხვავებული ფორმები; ამგვარი განსხვავებულობა არ აისახება GNC-ის ლემებში, ვინაიდან მასდარი არ მოიცავს აღნიშნულ კატეგორიებს (შდრ. ცხრილი 3-ის მონაცემები), მაგალითად, აქრობს ზმნის მარტივი ლემაა *ქრობა, ხოლო ლემა – *-ქრობ[ა]/ქრ- როგორც აქტივის, ისე პასივის თუნდაც ქცევის მიხედვით განსხვავებული ყველა ფორმისათვის საერთოა; მეორე მხრივ, მასდარის ფორმები შეიძლება აღმოჩნდნენ შეპირისპირებული სტატიკა-დინამიკის მიხედვით (იხ. ცხრ. 3).

ცხრილი 3 – გვარისა და ქცევის მიხედვით განსხვავებული ფორმების ლემები

GNC			GLC	
ტოკენი	მარტივი ლემა	ემა	ტოკენი	ლემა
აყვარებს იყვარებს უყვარდება	შეყვარება	შე-ყვარებ[ა]/ყვარ	მაყვარებს/ვაყვარებ მიყვარებს/ვიყვარებ მიყვარდება/ვუყვარდები	აყვარებს იყვარებს უყვარდება
უყვარს	სიყვარული	სიყვარულ-ი/ყვარ	მიყვარს	უყვარს

ცხადია, ზმნური წყობა (სუბიექტური და ობიექტური), როგორც ფლექსიური მოცემულობა, ვერ აისახება ლემაში; მეორე მხრივ, წყობა არ განიხილავს მესამე პირში, ისინი ორივე წყობისთვის ფორმოზივად იდენტურია: *მაყვარებს, ვაყვარებ* – *აყვარებს*; *ვაყვარებ, აყვარებ* – *აყვარებს*; *მიყვარებს, გიყვარებს* – *იყვარებს*; *ვიყვარებ, იყვარებ* – *იყვარებს* და ა.შ. აქედან გამომდინარე, ორივე წყობის ზმნებს GLC-შიც ერთნაირი ლემა აღმოაჩნდებათ.

კაუზატიური ზმნების ლემა ეყრდნობა ამავე ზმნების კაუზატიურ ფუძეებს (1). ზოგჯერ ანოტაციაში ეთითება გაშუალებული არაკაუზატიური ფუძის მასდარიც (2). პირველადი კაუზატივებისგან განსხვავებით, მათგან ნაწარმოები *-ინ* სუფიქსიანი კაუზატივები კორპუსებში ყოველთვის არ იძებნება, მაგრამ კაუზატიური ფორმის ლემატიზების წესი, სავარაუდოდ, მათზეც ვრცელდება: *ატირებს* – **ტირება, *ტირებ[ა]/ტირ-*, მაგრამ აქვე უნდა დავუშვათ: *ატირებინებს* – **ტირებინებ[ა]/ტირ-*; GLC-ში კი ნებისმიერი ასეთი ფორმის ლემა იქნება კაუზატიური ფუძის PRS.S3SG-ის ზმნური ფორმა.

ცხრილი 4 – კაუზატიური ფორმების ლემა GNC-ში

	ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა
(1)	აგინებინებს მოაყვანინებს	შეგინებინება მოყვანინება	შე-გინებინებ[ა]/გინ მო-ყვანინებ[ა]/ყვან
(2)	ატარებინებს	*ტარებინება *ტარება	*-ტარებინებ[ა]/ტარ *-ტარებ[ა]/ტარ

GNC-ში სახელისა და ზმნის ლემა ემთხვევა ერთმანეთს იმ შემთხვევაში, თუ ზმნა პირველადი მასდარებისგან არის ნაწარმოები, ხოლო ნაზმნარი სახელი ანუ მასდარი ემთხვევა პირველად მასდარს. ანუ მასდარი და ის სახელი, რომლისგანაც ზმნა ვაწარმოეთ, ერთი და იგივეა, ე.ი. სტრუქტურულად განსხვავებული მასდარი ამგვარი ზმნებისგან არ იწარმოება, მასდარის მაგივრობას ეწევა ის სახელი, რომლისგანაც ზმნა იქნა ნაწარმოები (ჩიქობავა 1942:218-219).

ცხრილი 5 – პირველადი მასდარებისა და მათგან ნაწარმოები ზმნების ლემა GNC-ში

ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა
ჭიკჭიკებს (V), ჭიკჭიკი (N) იჭიკჭიკებს	ჭიკჭიკი	ჭიკჭიკ-ი/ჭიკჭიკ
კანკალებს (V), კანკალი (N) აკანკალებს	კანკალი *კანკალება	კანკალ-ი/კანკალ *კანკალებ[ა]/კანკალ
შრიალებს (V) შრიალი (N) აშრიალებს	შრიალი *შრიალება	შრიალ-ი/შრიალ *-შრიალებ[ა]/შრიალ
წკრიალებს (V), წკრიალი (N), აწკრიალებს	წკრიალი *წკრიალება	წკრიალ-ი/წკრიალ *-წკრიალებ[ა]/წკრიალ
ლაპარაკობს (V), ლაპარაკი (N), ელაპარაკება ალაპარაკებს	ლაპარაკი ლაპარაკება *ლაპარაკება	ლაპარაკ-ი/ლაპარაკ ლაპარაკებ[ა]/ლაპარაკ *ლაპარაკებ[ა]/ლაპარაკ

ცხრილი 5-იდან ჩანს, რომ პირველადი მასდარებისა და მათგან ნაწარმოები ზმნების ლემა ერთმანეთს ემთხვევა. ლემა თემისნიშნის ვარიანტით მხოლოდ მაშინ არის წარმოდგენილი, თუკი ზმნური ფუძე FV-R-THM [ა-ლ-ებ] მოდელი-საა, თუმცა არა ყოველთვის: ზოგიერთი მედიოაქტიური ზმნის შემთხვევაში, მაგალითად ისეთების, როგორებიცაა: *აბიბინებს*, *აწიკწიკებს*, *აჭიხვინებს*, *აპრიალებს*, *ათქრიალებს*... ფორმები არ არის წარმოდგენილი -ებ თემისნიშნის მასდარებით.

მოძრაობის ზმნების დიდი ნაწილი ზმნისწინებს აწმყოშივე ირთავს და მყოფად-აორისტის საწარმოებლად სხვა მექანიზმებს იყენებს (ცვლის ზმნისწინს ან ფუძეს); GNC-ში ზმნისწინის ფორმების მარტივი ლემა ზმნისწინის მასდარებით არის წარმოდგენილი, ხოლო ლემა დაიყვანება ძირაძღე (ცხრ. 6).

ცხრილი 6 – აწმყოშივე ზმნისწინიანი ზმური ფორმების ლემა GNC-ში

ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა	ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა
მიდის	მისვლა	მი-სვლ[ა]/დი	მიმყავს	მიყოლა	მი-ყოლ[ა]/ყავ
წავიდა	წასვლა	წა-სვლ[ა]/ვ[ი]დ	მომყავს	მოყოლა	მო-ყოლ[ა]/ყავ
წავალ	წასვლა	წა-სვლ[ა]/ვ[ა]ლ	მიჰყვება	მიყოლა	მი-ყოლ[ა]/ყვ
შევალ	შესვლა	შე-სვლ[ა]/ სვლ	მიმაქვს	მიტანა	მი-ტან[ა]/ქვ
დადის	სიარული	სიარულ-ი/დი	მივიტან	მიტანა	მი-ტან[ა]/ტან

ტრანსფერული ზმნების შემთხვევაში ლემა ამოდის მარტივი ლემიდან, პარალელური ძირეული მორფემა კი ზმნური ფორმიდან, ისე, როგორც ეს არის ყველა სხვა დანარჩენ შემთხვევაში, თუმცა მარტივი ლემები, რომლებიც მასდარებით არის წარმოდგენილი, ყოველთვის სწორად არის შერჩეული, მაგალითად, მიმყავს / მომყავს ზმნური ფორმების ლემა უნდა იყოს მიყვანა / მოყვანა, მიყოლა კი მიჰყვება ფორმის ლემა (შდრ. ქველ-ის განმარტება). აქვე ჩნდება კითხვა – რატომ არ შეიძლება იყოს ლემები წარმოდგენილი განსხვავებული წა- ზმნისწინით და, შესაბამისად, განსხვავებული ძირით: მიჰყავს – წაყვანა, მიჰყვება – წაყოლა, გაყოლა, მიაქვს – წაღება, რომელთაც ამავე ზმნისწინებით არ ეწარმოებათ აწმყო.⁸

ცხრილი 6-ის ტოკენების ლემა GLC-ში განსხვავებულად წარმოგვიდგება, რადგან ამოსავალია აწმყოს ან მყოფადის მე-3 პირის ფორმები, თუმცა მოძრაობის ზმნების ზმნისწინიანი ფორმათა დიდი ნაწილის ლემის საკითხი ჯერ კიდევ გადასაწყვეტია.

GNC-ში ლემა და მარტივი ლემა განსხვავებულია ფუძემონაცვლე (ცხრ. 7) და აბლაუტური ფორმებისთვისაც (ცხრ. 8). ამ უკანასკნელ შემთხვევაში აორის-ტის ფორმასთან ფუძისეული ხმოვანი შეცვლილად არის წარმოდგენილი.

ცხრილი 7 – ფუძემონაცვლე ზმნების ლემა GNC-ში

ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა
ზის	*ჯლომა	*ჯლომ[ა]/ზი
ამბობს	თქმა	თქმ[ა]/მბობ
იცის	ცოდნა	ცოდნ[ა]/ც

აბლაუტური ანუ ხმოვანმონაცვლე ძირები უთემისნიშნოა, ამიტომ მასდარში მისი ნაშთი, წესის მიხედვით, არ უნდა იყოს წარმოდგენილი [შდრ., მაგ., (4.1) (4.2) (5.2)]; მეორე მხრივ, კორპუსში არაერთი შეცდომიანი ანუ თემისნიშნიანი

⁸ GNC-ში შეცურა, მიცურა, მოცურა, გადაცურა ტოკენებისთვის ლემად წარმოდგენილია -ებ თემისნიშნიანი შე-ცურებ[ა]/ცურ, მი-ცურებ[ა] / ცურ, მო-ცურებ[ა] / ცურ, გადა-ცურებ[ა]/ცურ.

ფორმაც იძებნება, რაც შესაძლოა, ასახავდეს აბლაუტური ზმნების გამოყენების ტენდენციას წერილობით ტექსტებში, თუმცა ლემატიზირება უნდა მიჰყვეს გრამატიკულ წესს ანუ დადგენილ ნორმას, რაც ასეც არის უმეტეს შემთხვევაში.

ცხრილი 8-ის მაგალითები უჩვენებს, რომ აწმყოსა და აორისტის მარტივი ლემა ერთი და იგივე მასდარია, ზმნისწინიც შენარჩუნებულია; ლემას კი ფორმა ძირამდე დაჰყავს და აორისტში ამოსავალზმონიანი ძირის პარალელურად აბლაუტურ ძირსაც გვთავაზობს (3) (4). მაგალითი (5.2) კი ის შემთხვევაა, როცა მარტივი ლემაც და ლემაც აორისტში შეცვლილი ხმოვნით არის წარმოდგენილი.

ცხრილი 8 – აბლაუტური ზმნების ლემა GNC-ში

	ტოკენი	მარტივი ლემა	ლემა
(3.1)	ჩხრეკს	*ჩხრეკა	*.ჩხრეკ[ა]/ჩხრეკ
(3.2)	გაჩხრიკა	გაჩხრეკა	გა-ჩხრეკ[ა]/ჩხრიკ
(4.1)	ხლეჩს	*ხლეჩვა	*ეხლეჩვ[ა]/ხლეჩ
(4.2)	გახლიჩა	გახლეჩვა	გა-ხლეჩვ[ა]/ხლიჩ
(5.1)	ხვრიპა	*ხვრეპა	*ეხვრეპ[ა]/ხვრეპ
(5.2)	ხვრიპა	შეხვრიპვა *ხვრეპა	შე-ხვრიპვ[ა]/ხვრიპ *-ხვრეპ[ა]/ხვრიპ

ენკლიტიკური არის > -ა ზმნური ფორმების, უფრო ზუსტად კი შედგენილი შემასმენლის,⁹ ლემის ჩანაწერში მხოლოდ სახელის ლემა ჩანს, ზმნური ნაწილი კი ლემის გარეშე რჩება; მაგალითად, შედგენილი შემასმენლისთვის *თბილია, გრილია, ტკბილია* ორივე კორპუსში ლემად მიჩნეულია მხოლოდ სახელადი ნაწილი, ამ შემთხვევაში ზედსართავი სახელი მორფოლოგიური ანოტირების ველშიც შევასებულება როგორც ზედსართავი სახელი; ანალოგიური ვითარება ვრცელდება არსებითებზე, რიცხვითებზე, ნაცვალსახელებსა და მიმღობაზე -ა ენკლიტიკის შემთხვევაში.

ცხრილი 9 – ენკლიტიკური -ა სუფიქსიანი შედგენილი შემასმენლის ლემა

GNC	GLC
<p>სიტყვა: თბილია დიალ.: თბილია მარტივი ლემა: თბილი ლემა: თბილი-ი მაზასიათებლები: A Nom Sg Encl:Aux</p>	

⁹ მართალია, ტერმინი სინტაქსურია, მაგრამ, ვინაიდან ქართულში სინტაქსურ ერთეულთა ფუნქციონირება ემყარება მორფოლოგიას, ანუ გრამატიკული პროცესები მორფო-სინტაქსურია, წესების დადგენისას უნდა გავცდეთ მორფოლოგიის ჩარჩოს.

მეორე მხრივ, პირნაკლი ზმნების შემთხვევაში (ცივა, გრილა, ცხელა, თბილა), ლემები სხვადასხვაგვარად არის წარმოდგენილი. აღნიშნული ფორმების ერთი წყება თავისთავად წარმოადგენს სტატიკურ ზმნებს, GNC-ში ამგვარი ტოკენების ლემატიზება ზოგჯერ გადინამიკურებულ -ებ თემისნიშნთან მასდარებზე ან აბსტრაქტულ სახელზეც (მაგ. სითბო... იხ. ცხრ. 10ა)) კი გადის. მეორე წყება კი ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელი ზმნური ფორმებია, რომელთა ლემები სახელებია ან მასდარებია.

ცხრილი 10 – პირნაკლი ზმნური ფორმების ლემა

ა) სტატიკის გამომხატველი ზმნური ფორმები

STAT	მარტივი ლემა	ლემა
ციხელა	გაცხელება	გა ცხელებ[ა]/ციხელ
გრილა	*გრილება	*გრილებ[ა]/გრილ
ცივა	ცია/ *ცივება	ცია/ცი[ა], *ცივებ[ა]/ცივ
ბნელა	*ბნელება	*-ბნელებ[ა]/ბნელ
თბილა	სითბო	სითბო/თბილ
სითბოა	სითბო	სითბო/თბილ
სიცხეა	სიცხე	სიცხ[ე]

ბ) დინამიკის გამომხატველი ზმნური ფორმა

DIN	მარტივი ლემა	ლემა
წვიმს	წვიმა	წვიმ[ა]/წვიმ*
თოვს	*თოვა	თოვ[ა]/თოვ
ცრის	*ცრა	*-ცრ[ა]/ცრ
ქუხს	ქუხილი	ქუხილ ი/ქუხ
გრგვინავს	გრგვინვა	გრგვინვ[ა]/გრგვინ
ელავს	ელვა	ელვ[ა]/ელ

GLC-ში აღნიშნული ზმნური ფორმების ლემა კი თავისთავად PRS.S3SG ფორმებია.

2. კორპუსულ მონაცემთა ლინგვისტური ანალიზის შედეგები

ლემის განმარტებისადმი მიდგომა ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში განსხვავებულია:

- (1) „ლემა არის ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე ერთეული ენაში. უტოლდება სალექსიკონო ერთეულს ლექსიკოლოგიაში“ (თანდაშვილი, ფურცხვანიძე 2014:210).
- (2) „ლემა არის ფლექსიური ფორმების მაწარმოებელი კლასების საწყისი ერთეული, რომელიც სხვა დანარჩენი ფორმებისაგან მხოლოდ სიტყვაცვლილებითი მორფოლოგიით განსხვავდება“ (ლობჯანიძე 2021:61).

განმარტება (1) უშვებს ლემის გათანაბრებას სალექსიკონო ერთეულთან, ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე მონაცემთან ანუ ფუძესთან; განმარტება (2)-ში კი აქცენტირებულია არა ლემის მნიშვნელობა, არამედ სტრუქტურა, კერძოდ, ლემა არის ფლექსიურ ფორმათა პარადიგმის საწყისი [resp. მდგრადი] მონაცემი. ამ მიდგომებით კვლავ წარმოიშობა ფლექსიურ და დერივაციულ მორფემათა, ულ-ლებისა და წარმოქმნის კატეგორიათა მკაცრად გამიჯვნის, მათ შორის, ზღვარის დადგენის საკითხები.

განმარტებებში აღნიშნული პრინციპები საფუძვლად ედება ქართული ენის კორპუსებში ლემატიზაციის პრინციპების განსხვავებულობას, რომლებიც მაგალითების სახით კორპუსულ მონაცემთა პარაგ. 1-ში (კორპუსულ მონაცემთა აღწერა) ვაჩვენეთ. GNC-ში გატარებულია მიდგომა:

„სახელებისათვის ქართულში ლემა არის სახელობითი ბრუნვის ფორმა, ზმნებისათვის – საწყისი“ (თანდაშვილი, ფურცხვანიძე 2014:210).

ასევე დაშვებულია აბსტრაქტული ძირი ზმნებისა და მიმღობისათვის (გიპერტი 2016). GLC ხელმძღვანელობს „მორფოსინტაქსური ანოტირების ჩარჩოთი“ (2012), რომლის მიხედვითაც:

„სახელური პარადიგმის ლემას მხოლოდითი რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ფორმა წარმოადგენს, ხოლო ზმნური პარადიგმისას – ზმნის მესამე პირის ფორმა აწმყოსა და მყოფადში... უშუალოდ გენერაციისთვის ხდება მეორე პირის ფორმის გამოყენება, რომელიც ყველაზე ახლოსაა კონკრეტული ზმნური პარადიგმის აბსტრაქტულ ძირთან“ (ლობჟანიძე 2021:65).

ლექსიკონებში მეთაური სიტყვის დადგენისადმი მიდგომა განსხვავებულია ქართული ენის განმარტებითი თუ თარგმნითი ტიპის ისტორიულ და თანამედროვე ლექსიკონებში.¹⁰ თუ კორპუსისათვის ლემის დადგენის პროცესისათვის ამოსავლად დარჩება ლექსიკოგრაფების განსხვავებული მიდგომა, ამ შემთხვევაშიც საკმაოდ არაერთგვაროვანი სურათი იქნება წარმოდგენილი, განსაკუთრებით ქართული ზმნისთვის: ლექსიკონთა უმრავლესობა მას წყვეტს შერეულად, ზმნის მასდარისა და აწმყოსა და/ან მომავალდროიანი მესამე პირის ფორმის სასარგებლოდ (ჩიქობავა 1950-1964), ან ირჩევს მხოლოდ მასდარს (ცოცანიძე და სხვ. 2014), ან წარმოადგენს ფლექსიურ მონაცემში აბსტრაქტული ძირის სახით: სახელში, მიმღობასა და მასდარში (ჩხენკელი 1965-1974).

აღნიშნულის კვალდაკვალ კორპუსული სახელური ლემა GLC-ში არის მხოლოდითი რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ფორმა ფლექსიის შემთხვევაში (იხ.

¹⁰ ქართული ენის ისტორიულ და თანამედროვე ლექსიკონებში მეთაური სიტყვის გატარების პრინციპების დეტალური აღწერისათვის იხ. გიპერტი 2016.

ცხრ. 1, 2). GNC-ში ლემა და მარტივი ლემა გამიჯნულია. მარტივი ლემა = ფუძე: *ალუბალი, ფანჯარა...* ლემა = ფუძეს, რომელშიც რეპრეზენტირებულია პარადიგმაში დასაშვები ფონეტიკური ცვლილებება: *ალუბ[ა/ლ]-, ფანჯ[ა/რ/ა/].* იგივე პრინციპია შენარჩუნებული GNC-ში დერივაციული ფუძეების ლემატიზების დროსაც, თუმცა სახელებში, მიმღებებისაგან განსხვავებით, ამოსავალი სახელის ფუძე/ძირი ლემაში მითითებული არ არის (ცხრ. 1); GLC-ში კი პრინციპი იცვლება დერივაციულ სახელთა მრავალრიცხოვან კლასში მხოლოდ ზედსართავი სახელის ხარისხისა და რიცხვითი სახელის რიგობითი და წილობითი ფორმებისათვის: დერივირებული ფუძე დაიყვანება ამოსავალი ფუძის (resp. ძირი) სახელობითის ფორმაზე (იხ. ცხრ. 1).

ნაცვალსახელების ლემატიზება ასევე საინტერესო პროცესია, ერთი მხრივ, პარადიგმაში სუბლექტური და იდენტური წევრების, მეორე მხრივ, ცალკეულ სემანტიკურ ჯგუფებში კომბინირებულ (ნაწილაკების დართვით დერივირებულ) ფორმათა გამო. ორივე კორპუსში გატარებულია ერთი წესი, რომელიც ლემად სახელობითი ბრუნვის ფორმის შერჩევას უკავშირდება, თუკი ნაცვალსახელი ფლექსიური (ბრუნებადი) მოცემულობაა.¹¹ არის მცირედი განსხვავებები (იხ. ცხრ. 2). ზოგიერთი მიმართებითი 'Q+PTC:ც', განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის 'Q+PTC:მე', {Q+PTC+PTC} – *ვი-ღა-ც, რა-ღა-ც, რომელი-ღა-ც, ვინ-მე, რა-მე, რომელი-მე, იგი-ვე...* ან {Q+CM+PTC} – *რომელი-მე, როგორი-მე, რაი-მე...*) მოდელი დერივაციული მონაცემია, რომლის დაშლა სხვა სემანტიკური ჯგუფის ნაცვალსახელს ან მოდალობას იძლევა.¹² ამავე რიგშია ნაცვალსახელები, რომლებიც არ არიან ფლექსიურები: უარყოფითი ნაცვალსახელები – *ვერა, ნურა, ნულარ, ველარ...*; განსაზღვრებითი ნაცვალსახელები – *თვით, თვითონ, თავად*. ამიტომ მათი, როგორც მყარი ლემის, შენარჩუნება ისევ პირობითი ჩანს და მიბმული უნდა იყოს დერივაციულ სახელებში ლემის გადაწყვეტის პრინციპს.

საგულისხმობა, რომ ნაცვალსახელებში ბრუნვის ნიშნებისა და თანდებულების ადგილიც არასტაბილურია. ზოგადი წესის მიხედვით, ყველა ფლექსიური აფიქსი ფუძის გარეთა მოცემულობაა, თუმცა ნაცვალსახელთა საფეხურებრივი კონს-

¹¹ ნაცვალსახელების ნაწილი უბრუნველია და, ამდენად, მდგრადი მოცემულობაა. მაგალითად: *თვით, თვითონ, თავად*.

¹² ენებს შეიძლება ჰქონდეთ ისეთი მორფები, რომლებიც არც ძირებია და არც აფიქსები, რომლებსაც ხშირად „ნაწილაკებს“ ან „კლიტიკას“ უწოდებენ. ზოგიერთი ელემენტი, რომელსაც ეწოდება „განმსაზღვრელი“, „ადაპოზიცია“ ან „დამხმარე“, ასევე შედის მორფემათა ჯგუფში. არ არსებობს ფართოდ გამოყენებული ზოგადი ტერმინი არააფიქსური და არაძირული მორფებისთვის (ჰასპელმათი 2020. სქოლიო 1); შდრ. მორფემის დანიშნულებით გამოყენებული წარმოშობით არამორფემული ელემენტების აღსანიშნავად ქართულში გამოყენებულია ტერმინი „მორფემოიდი“ (ჯორბენაძე და სხვ. 1988:5). შედარებისათვის კარგი მაგალითია ფლექსიური მორფემებითა და მორფემოიდებით წარმოქმნილი ზმნიზელების შინაარსობრივი ჯგუფები.

ტრუირებისას, რაც უფრო დიაქრონიის საკითხია, ფლექსიური ნიშნები (ბრუნვის ნიშანი, თანდებული) ფუძეში ექცევა და დერივაციული შინაარსის ნაწილაკები, რომლებიც ახალი შინაარსობრივი ჯგუფების წარმოქმნაში იღებენ მონაწილეობას, ფლექსიური ფუძის გარეთ ჩნდება.¹³ ასეთივე მოცემულობებია თანდებულები, მათი ჩამოცილება ადვილია, თუკი მიმდევრობაში ნაწილაკებს მოსდევნ ისინი, მაგრამ რთულია, თუკი ნაწილაკთა დართვით ნაცვალსახელები მათ ახალ ჯგუფში გადადიან (ცხრ. 2).

ნაცვალსახელთა ლემატიზებისას ლემაში უნდა შევიდეს ყველა ელემენტი, რომელსაც აქვს დერივაციული ანუ ახალი მნიშვნელობის წარმოქმნელი ფუნქცია, ასევე კონსტრუქციაში საფეხურებრივად ჩართული ყველა ფლექსიური ნიშანი, რომელიც, ფაქტობრივად, ახალი მნიშვნელობის ნაცვალსახელს წარმოქმნის.¹⁴ ვინაიდან ზმნური ფორმის ლემატიზებისას GLC ირჩევს აწმყოსა და მყოფადის მესამე პირის ფორმას, მარტივდება ლემატიზების პროცესი ისეთი პირნაკლი ზმნებისთვისაც კი, როგორებიცაა: *ცივა, ცხელა, თბილა, გრილა, იცხოვრება, ეცხოვრება, იღვომება, ეღვომება*, რადგან ყველა მესამე პირის ფორმაა. GNC-ში კი ლემატიზების პროცესი უფრო რთულია, აქ მარტივი ლემა უტოლდება მასდარს, ზმნისწინიანი ფორმისათვის ზმნისწინის შენარჩუნებით, ხოლო ეს უკანასკნელი ამოსავალია ლემისათვის, რომელიც ორ ნაწილად არის წარმოდგენილი: ერთი ნაწილი სეგმენტირებულია, გამოყოფილია ზმნისწინი და საწყისის მაწარმოებელი სუფიქსი, შენარჩუნებულია კაუზატივისა და თემის ნიშნები, მათი არსებობის შემთხვევაში; მეორე ნაწილი კი აბსტრაქტული მონაცემია – ძირი, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ყველა ფლექსიური ელემენტი; მეორე მხრივ, აბლაუტური ზმნების ლემის ძირში ნაჩვენებია ზმოვნის ცვლა (იხ. ცხრ. 8), რაც ფლექსიის ნაწილია. ამ ტიპის ზმნურ ფორმათა მარტივ ლემასა და ლემაში ასევე ასახულია ფუძეთა პარადიგმატული მონაცვლეობა (მწკრივში მონაცვლეობა). ასეთი მაგალითების ანოტაციაში ჩანს, რომ ძირეული მორფემები ამოღებულია საძიებო ფორმებიდან და არა ლემებიდან (იხ. ცხრ. 7).

პირველადი მასდარებისა და მათგან ნაწარმოები ზმნების ლემა GNC-ში ემთხვევა ერთმანეთს (იხ. ცხრ. 5); ამგვარ სახელთა და ზმნათა კლასში ფუძეების უმეტესობა ფონოსემანტიკურია (სინესთეზიურია), მორფოლოგიურად კი მედიოაქტივის ფორმებია. მათი რიცხვი არც ისე ცოტაა ქართული ენის სახელური და ზმნური ლექსემების ფონდში (გერსამია და სხვ. 2016). ლემატიზაციის პრინციპები არაერთგვაროვანია მედიოაქტივის თემისნიშნიანი ფორმებისთვის.

¹³ შდრ.: სახელებში ნაწილაკის ადგილი შეუქცევადია, ის სტაბილურად ჩნდება მხოლოდ ბრუნვის ნიშნის შემდგომ.

¹⁴ შედარებისათვის კარგი მაგალითია ფლექსიური მორფემებითა და მორფემილებით წარმოქმნილი ზმნისხედების შინაარსობრივი ჯგუფები.

ორმაგი თემის ნიშანია წარმოდგენილი თემისნიშნთან კაუზატიური ფორმების ლემაში: {PRV-{R+THM}-CAUS-THM} მოდელი ლემის საყრდენია (ცხრ. 4), რომელსაც ერთვის მასდარის მაწარმოებელი.

მოდრაობის ზმნების დიდი ნაწილი აწმყოშივე ირთავს ზმნისწინს (ცხრ. 6), ლემასა და მართვ ლემაშიც მასდარს აქვს უნარი, შეინარჩუნოს ზმნისწინი. აქაც დგება საკითხი, თუ რომელი დერივანტია ზმნისწინი, ლექსიკური თუ გრამატიკული? რაკი ასპექტის წარმოებაში არ არის ჩართული, გრამატიკული ვერ იქნება, მაგრამ ამგვარი ფორმებისათვის ზმნისწინი ვექტორული და რეფერენციული სიდიდეა, რომლითაც (ცალკეული გამონაკლისების გარდა) დგინდება მოძრაობის მიმართულება (გეზი) და დეიქსისი, სხეულთან (resp. პირთან თუ საგანთან) მიმართება (resp. ორიენტაცია-რეფერენცია). მოძრაობის ზმნებში არსებითად ზმნის შინაარსს ვერ ცვლის ზმნისწინი, თუმცა ნაბეჭდ ლექსიკონებში მეთაური სიტყვა, იქნება ეს ზმნური ფორმა თუ მასდარი, ზმნისწინიანია (ჩიქობავა 1950-1964; ცოცანიძე და სხვ. 2014); მეორე მხრივ, არც ზმნისწინი ჩანს მდგრადი, უცვლელი პარადიგმატული მოცემულობა და მასდარში შეიძლება შეიცვალოს, ან დაიკარგოს კიდეც, რაც გულისხმობს ტრანსფერული მიმაქვს, მიმყავს ზმნების მასდარების ამოსავალი ფორმისგან განსხვავებულად წარმოდგენას (პარაგრაფი 1) ან, მაგალითად, შეცურა, მიცურა, მოცურა ფორმების მასდარში ზმნისწინის არარსებობას, რასაც ასევე უნდა გამოეწვია მათ ანოტაციაში ისეთი შეცდომიანი ლემების წარმოდგენა, როგორებიცაა: შე-ცურებ[ა]/ცურ, მი-ცურებ[ა] /ცურ, მო-ცურებ[ა] / ცურ, რომლებიც ლექსიკურად განსხვავებული ზმნების (მიაცურა / მიცურდა, მოაცურა / მოცურდა/ მოუცურდა, შეაცურა / შეცურდა / შეუცურა და ა.შ) ლემებია; ამ კონტექსტის ნაწილია გადაცურა / გადაცურავს ზმნების ლემად გადაცურებ[ა] /ცურ -ებ თემის ნიშნთან ფორმების წარმოდგენაც (იხ. GNC).

საყურადღებოა მესამე პირში ენკლიტიკური -ა სუფიქსის მქონე ზმნურ ფორმათა ლემები. ცხრილი 9-ის ფორმები სინტაქსურად შემასმენლებია, ამასთან არის > /-ა/ გრამატიკალიზაცია მხოლოდ მესამე პირში განხორციელებული მოვლენა, I-II პირებში კი ზმნური ნაწილი სრულად არის წარმოდგენილი: თბილი ვარ, თბილი ხარ და, შესაბამისად, ლემატიზებულია ცალ-ცალკე; მესამე პირის ფორმის გაზმნავებას თუ სინტაქსურად შედგენილ შემასმენლად ქცევას აპირობებს არის ზმნური ფორმის გრამატიკალიზაცია; ლემატიზებისას მთავარი გადასაწყვეტი ამოცანაა: POS ტეგირების დროს როგორ უნდა მოვნიშნოთ ის, როგორც სახელი, თუ როგორც ზმნა, რომელთა ლემატიზების პრინციპი, თავის მხრივ, განსხვავებულია? სინტაქსის დონეზე ამგვარი ფორმები ფუნქციონირებს როგორც შემასმენელი (resp. შედგენილი შემსამენელი სახელადი და ზმნური ნაწილით); ამასთან, სპეციალისტთა მიერ დიდი ხანია, გაზიარებულია თვალსაზრისი /-ა/ ენკლიტიკის გრამატიკალიზაციისა და მესამე სუბიექტური პირის ნიშნად კვალიფიცირების შესახებ (ახალი ქართული ენა 2016:27); ამგვარ ფორმათა

ლემატიზების გზები კორპუსებში შეიძლება განსხვავებული იყოს (მაგ.: GNC-ში ფორმის მორფოლოგიურ ანოტაციაში ორწერტილით გამოიყოფა კლიტიკა, GLC-ში კი მისი ძიება შესაძლებელია მახასიათებლების დამატებითი ველიდან), თუმცა საანალიზო ფორმები კორპუსული ანოტაციების მიხედვით არასდროს არის ზმნა და, ჩვეულებრივ, ის მეტყველების ნაწილია, რომლისგანაც შედგება შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი (სახელები, მიმღობა).¹⁵

3. დისკუსია

ტოკენის ლემატიზაცია, ჩვეულებრივ, გულისხმობს პროცესს ლექსიკონის გამოყენებით და სიტყვა-ფორმების მორფოლოგიური ანალიზით; იგი მიზნად ისახავს მიმდევრობიდან ფლექსიური მორფემების ამოღებას და სიტყვისთვის საბაზისო ან ისეთი სალექსიკონო ფორმის დაბრუნებას, რომელიც ცნობილია როგორც ლემა.¹⁶

ანალიზმა აჩვენა, რომ ქართულ კორპუსებს განსხვავებულად იაზრებენ ჯერ სტემირების, შემდეგ კი სტემის ლემატიზაციის პროცესს; სახელისათვის ფლექსიურ მორფემად განიხილება რიცხვისა და ბრუნვის ნიშნები, ხოლო ზმნისათვის ყველა იმ გრამატიკული (მორფოსინტაქსური) კატეგორიის მარკერი, რომელიც რეპრეზენტირდება ზმნაში. ა. შანიძის მიერ ზმნური კატეგორიების დაყოფა უღლებისა (ანუ პარადიგმაში ცვლადი კატეგორია და მისი მარკერები) და წარმოქმნის (პარადიგმის უცვლელი კატეგორიები და მათი ნიშნები) კატეგორიებად (მანძე 1980) ლემის დადგენისას გასათვალისწინებელი ჩანს; გვარის, ქცევის, კაუზატივის კატეგორიები დერივაციულია, ანუ ის ცვლის მნიშვნელობას, რომელიც არ არის ოდენ გრამატიკული და მიბმულია არგუმენტთა სტრუქტურაში არგუმენტთა რაოდენობას ან მათი როლების გადანაწილებას; ამავე ფუნქციას იძენს ზმირად ზმნისწინიც, რომელიც მძლავრი დერივანტია და, გარდა იმისა, რომ მოძრაობის ზმნებში მიმართულებას, რეფერენცია-ორიენტაციას, ხოლო სტატიკურებში – ლოკაციას აღნიშნავს, არსებითად ცვლის ზმნის ლექსიკურ შინაარსს.

¹⁵ საგულისხმოა, რომ ლაზურისა და მეგრული ენის ზუგდიდურ-სამურზაყანოული დიალექტი არ უშვებს რე(ნ) „არის“ მეშველი ზმნის გრამატიკალიზაციას შედგენილ შემასმენელში: ტიბუ რე(ნ) „თბილი არის“, [ხ]ჩე რე(ნ) „თეთრია“, მი რე(ნ) „ვინ არის“ და ა.შ. მისი გრამატიკალიზება გარკვეული შეზღუდვებით დაშვებულია მხოლოდ მეგრული ენის სენაკურ-მარტვილურ დიალექტში, თუმცა -ე (< რე(ნ)) პირის ნიშნად არ განიხილება, რადგან პირის ნიშანი -ნ ნავარაუდევია და მომდევნო პოზიციაში ნაწილაკების დართვის შემდგომ აღდება: მინი-ე (< მინი რე) > მინი-ე-ნ-ია „ვინააო“. -ე არის მეშველი ზმნის ნაშთი, რომელიც გრამატიკალიზაციის ეტაპობრივ პროცესში ეროზიის საფეხურად განიხილება.

¹⁶ <https://nlp.stanford.edu/IR-book/html/htmledition/stemming-and-lemmatization-1.html>
© 2008 Cambridge University Press

აქვე ჩნდება კითხვა: თემის ნიშანი, რომელიც პირველ სერიაში ძირეული მორფემის ნაწილში მალექსიკალიზებელ (ფუძედ გარდამქმნელი) ფუნქციისად გვევლინება (-გ: გ-ებ-, ლ: ლ-ებ-, ქ: ქ-ებ-, ზ: ზ-ებ- და ა. შ.), ფლექსიური აფიქსია თუ დერივაციული? ქართულში ფლექსიური აფიქსების ამოღების შემდეგ სალექსიკონო ფორმის ანუ ლემის მიღება, ანუ გზა მასდარამდე ან მესამე პირის ფორმის შერჩევამდე, ხელახალი პროცესია; ლემამ უნდა შეძლოს კონკრეტული ტოკენის დაკავშირება სალექსიკონო ერთეულთან. ქართული კორპუსებისთვის კი საკითხი გადაწყდა იმ მიდგომების გათვალისწინებით, რომლებიც თავად ბეჭდურ ლექსიკონებში მეთაური სიტყვის შერჩევის პრინციპს ემყარება: GNC-ში ზმნური ფორმის ლემად შეირჩა მასდარი, როგორც ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელი, და ძირი, როგორც ფლექსიის ფორმობრივი საყრდენი, ამოსავალი; ხოლო GLC-ში – მესამე პირის ფორმები მასდართან დაკავშირებული არაერთი სირთულის გამო.

GNC-ში ძირის შერჩევა დაეყრდნო კიტა ჩხენკელის სალექსიკონო პრინციპს (ჩხენკელი 1965-1974), რომელიც გულისხმობდა ძირზე დაფუძნებულ ლემატიზაციას, მასდარულ მეთაურ სიტყვაში ძირის გამოკვეთას, ამოღებას. „ფუძესა“ და „ძირზე“ დაფუძნებული ლექსიკოგრაფია იდუარად მარი ბროსედან მომდინარეობს, მაგრამ მას ძირი ლემად პრაქტიკაში არ შემოუთავაზებია (გიპერტი 2016:31); აღნიშნული პრინციპი კიტა ჩხენკელამდე წარმატებით განახორციელა ნიკო მარმა „ლაზურის ლექსიკონში“ (1910) და მარის მოწაფემ, იოსებ ყიფშიძემ, „მეგრულ რუსულ ლექსიკონში“ (1914); ნიკო მარის მიერ დამკვიდრებული root-based ლექსიკოგრაფია, ი. გიპერტის ვარაუდით, უფრო ეფუძნებოდა სემიტიური ენების, არაბულისა და ებრაულის, ლექსიკოგრაფიულ პრაქტიკას, მეთაურ სიტყვად ძირის წარმოდგენას (გიპერტი 2016:31); მეთაური სიტყვა ფლექსიურ და დერივაციულ მორფემებად არის დაშლილი და ძირამდე დაყვანილი ირინე ასათიანის „ლაზურ ლექსიკონშიც“ (2012), რომელიც ავტორის მიერ გასული საუკუნის 50-60-იან წლებში დამუშავებული სალექსიკონო მასალის გვიანდელი გამოცემაა, თუმცა ამ ლექსიკონში ძირისთვის შემდგომი გრამატიკული თუ ლექსიკური დერივაციები ნაჩვენებია არ არის. ამ პრინციპის გამოყენება მეგრულისა და ლაზურისათვის, როგორც მკვეთრად აგლუტინაციური და, ამავე დროს, მრავალრიცხოვან ზმნისწინთა მქონე ენებისათვის, მეტად ღირებულია, განსაკუთრებით ზმნურ ფუძეთა ლექსიკურ და გრამატიკულ კონსტრუირებაზე დაკვირვებისთვის.

სტემირებაზე გამავალი ლემატიზაცია და სალექსიკონო ლემის დადგენა იწყება მორფოლოგიური ფორმის (კორპუსული ტოკენის) სინტაგმატური დაშლით და, საბოლოოდ, ემსახურება პარადიგმულად საყრდენი, უცვლელი მოდელის შერჩევას, მაგრამ როგორ უნდა გამოიყურებოდეს სტემირების შედეგად მიღებული მონაცემი, „სტემა“ / ფუძე, ეს არის კითხვა, რომელიც სტემირების ეტაპზე ჩნდება და უკავშირდება სახელებსა და ზმნაში ლექსიკურ და გრამატიკულ კატეგორიათა, მათ გამოძხატველ დერივაციულ და ფლექსიურ აფიქსთა გამოიჯენას,

რადგან ფუძის მორფეზული შედგენილობის საკითხი ქართულში არაერთგვაროვნად არის გადაწყვეტილი (ახალი ქართული ენა 2016:102-110).

შემდგომი ეტაპის ანუ ლემატიზაციის საკითხია, თუ რას უნდა ემთხვეოდეს ქართულში (resp. ქართველურ ენებში) ტოკენის ლემა, ძირს, დერივაციულ ფუძეს, მასდარს თუ პარადიგმის კონკრეტულ სიტყვა-ფორმას; შესაძლებელია თუ არა, დამოუკიდებლად განვიხილოთ ლემა კორპუსში /კორპუსისათვის და კორპუსს გარეთ; აქვე, არის თუ არა კორპუსის ლემა მხოლოდ ლექსიკალიზებული მონაცემი.

ქართულში ძირი კონცეპტუალური მნიშვნელობის მქონე არასტრუქტურირებული ბაზისური მინიმალური მორფემა, ფუძე კი არის დერივაციული მორფემებისგან კონსტრუირებული მოდელი (თუ ძირი და ფუძე არ ემთხვევა ერთმანეთს), რომელსაც აქვს ლექსიკური და გრამატიკული მნიშვნელობა. მათგან განსხვავებით, მასდარი არის ზმნური ფორმის გარდაქმნილი სახე სახელისა და ზმნის შეზღუდული რაოდენობის კატეგორიებით. ეს არის ზმნური ძირის მქონე ბრუნებადი მოდელი, რომლის სალექსიკონო ფორმად გარდაქმნას მასდარის მაწარმოებელი სუფიქსი აპირობებს. მასდარს თან ახლავს თემის ნიშანი, ზოგჯერ ზმნური თემის ნიშნისგან განსხვავებულიც.

ინდოევროპულ ენებში ზმნის ლემად ინფინიტივის შერჩევა მისაღები ჩანს, რადგან ის ზმნის ამოსავალი ფორმაა და ყველა ბმული და თავისუფალი მორფემა, რომელიც ქმნის ზმნურ შინაარსს, სწორედ ინფინიტივის გარშემო არის განთავსებული, შესაბამისად, მათი ჩამოშორების პროცესიც ადვილია; აგლუტინაციური ენებისათვის კი, რომელშიც ყველა მორფემა ბმულია, განთავსებულია ძირის გარშემო და სტრუქტურულ მთლიანობას ქმნის, რთულია ყველა ფლექსიური ნიშნის წაშლა, ამოღება და ფუძის მოდელის შექმნა, რადგან ზმნურ სლოტებში მორფემათა გადანაწილება ფლექსიურ-დერივაციულობის ნიშნის მიხედვით არ ხდება, მაგალითად, ისე, როგორც ეს სახელური დერივაციის შემთხვევაშია; ამასთან, მორფემათა მიმდევრობაში არის ორმაგი ფუნქციის აფიქსები (მაგ., ზმნისწინები) ან მორფემები ძირის ლექსიკალიზაციისათვის, მაგალითად, თემის ნიშნები, რომლებიც ზმნური კონსტრუქციის ნიშნებია, ზმნური პარადიგმის ნაწილში (I და III სერიებში) წარმოდგენილი ფლექსიური მორფემებია, რომელთაც აქვთ სერიათგანმასხვავებელი ფუნქცია. ამგვარი აფიქსები ართულებს სტემირების პროცესს.

მასდარი კი აგლუტინაციურ ქართულში ნაზმნარი სახელია და, ამდენად, ინფინიტივისგან განსხვავებული მოცემულობაა, რომლისგან იწარმოება ზმნა; მასდარის პარადიგმა სახელურია და არა ზმნური, იგი ბრუნებადი ფლექსიური მონაცემია; მასდარის ძირი კი ზმნურ (მოქმედების, მდგომარეობის, განცდის, გრძნობა-აქტის და ა.შ.) შინაარსს ატარებს, თუმცა გრამატიკული დერივაციის გამოხატველი ყველა კატეგორიის (მაგ.: გვარის, ქცევის) გარეშე.

ზმნურ პარადიგმაში ფუძესთან ყველაზე ახლოს შეიძლება იდგეს აორისტის მეორე პირის ფორმიდან ამოღებული ფუძე, რომელიც პარადიგმის მინიმალური

უცვალბელი სტრუქტურა [PRV-FV-R]: *PRV-ი-წერ-*, *PRV-უ-წერ-*, *PRV-ა-წერ-ინ-*, *PRV-ი-მალ*, *PRV-ე-მალ-* და ა.შ., თუმცა ასეთი არჩევანის შემთხვევაშიც ზმნურ ფორმათა ავტომატური მოდელირების დროს წარმოიქმნება პრობლემები, რომელთაც დამატებითი წესების აღწერა დასჭირდება, მაგ., *ი-წერ-* შეიძლება გახდეს როგორც სტატიკური *ი-წერ-ება*, ისე დინამიკური *ი-წერ-ს* ზმნების პრეზენსი; მეორე მხრივ, მეორე სერიას ახლავს სხვა ბევრი პრობლემა, რომელიც უკავშირდება ნაკლულ პარადიგმებს, სუბლექტურ და აბლაუტურ ფორმებს, რაც ასევე დამატებითი ბარიერია ლემატიზაციისთვის.

არნ. ჩიქობავას მიერ სალექსიკონო ფორმად მესამე პირის ფორმის შერჩევა მასდართან ერთად მოხდა ყველა ამ წინააღმდეგობის გათვალისწინებით, რაც ახლავს მასდარად ზმნის ქცევას; მესამე პირის ფორმა ყველაზე ახლოს დგას ზმნის განზოგადებულ შინაარსთან და ყველა მოსალოდნელი ფორმობრივი მახასიათებლის გამოყენებით კონსტრუირებული ლექსიკალიზებული მონაცემია. არნ. ჩიქობავას მიდგომა დარჩა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ახალ რედაქციაშიც (ქეგლ 2008); ლექსიკონში ერთი ძირისგან ნაწარმოები ლემები, რომლებიც განსხვავდებიან ქცევის, გვარისა და კაუზატივის კატეგორიების მიხედვით, ანბანთრიგზე არიან წარმოდგენილნი; ანბანთრიგზეა გატანილი მათი შესაბამისი მასდარები და მიძლეობებიც; ქეგლ ზმნებისთვის ასევე წარმოადგენს პარადიგმატულად სერიულად დაპირისპირებულ ფლექსიურ ფორმებს, ხოლო სახელეებისათვის ნათესაობითის ფორმას ფუძეში /ძირში ფონოლოგიური ცვლილების ასახვით; სახელის პარადიგმაში მორფონოლოგიური ცვლილებების ტიპების დადგენა მნიშვნელოვანია სახელის მოდელირებისათვის (ჩიქობავა 1950-1964).

დასკვნა

ლემატიზაცია ბეჭდურ გამოცემებსა და კორპუსებში განსხვავებულად წარმოდგება. ბეჭდური ლექსიკონები, რომელთა მიზანიცაა ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე სასრული ფორმების ლემებად აღნუსხვა, განსხვავდებიან კორპუსული ლექსიკონებისგან, რომლებიც მოიცავენ ისეთ მოდელებს, ფორმობრივ ტიპებს, რომლებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ფორმობრივად (როგორც სინტაგმატური, ისე პარადიგმატული) დასაშვები ყველა კომბინაციის გენერირება და ავტომატური ანალიზი. ამ მხრივ ნ. მარის კონცეფციაზე დაფუძნებული ლექსიკონები (მაგ., კიტა ჩხენკელის ლექსიკონი ქართულისათვის) კარგად ასახავს ლექსიკურ და გრამატიკულ დერივაციებს, ბმას ამგვარ სტრუქტურებს შორის, რაც მეტად მნიშვნელოვანია კორპუსული მოდელირებისა და ფორმათა გენერირებისათვის.

მაშასადამე, კორპუსული ლემატიზება, რომელიც იწყება სტემირებით, მოდელირებაზე გამავალი პროცესია, რომლის მიზანიცაა ფორმათა სინტაგმატური და პარადიგმატული ანალიზის შედეგად ისეთი მინიმალური ფორმის მიღება, რომელიც გენერირებით იძლევა ყველა დასაშვებ ფლექსიურ კომბინაციას; მინიმალუ-

რი ფორმა კი არის ფუძე, როგორც მინიმალური ლექსიკალიზებული მონაცემი, რომლის ლემატიზების პროცესი ფლექსიური ფორმის დაბრუნებას გულისხმობს. მიმდევრული პროცესი სქემატურად ასეთია: ფლექსია > მოდელირება > მოდელის ლემატიზაცია ფლექსიით.

სახელებში ლემა მიიღება ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნების ჩამოშორებით და მისთვის სალექსიკონო ფორმის დაბრუნებით ანუ სახელობითში ჩასმით. აღნიშნული წესი უნდა მოქმედებდეს ყველა დერივაციულ სახელთან, მათ შორის ხარისხის ფორმებსა და რიცხვითი სახელების ჯგუფებთან, რადგან ისინიც ჩვეულებრივი დერივაციული კონფიქსებით არის მიღებული და ფლექსიური ნიშნები ჩნდება ფუძის გარეთ, ფუძის დადგენის წესი კი საერთოა ყველა სახელისთვის. აღნიშნული წესი არ/ვერ მოქმედებს ნაცვალსახელების იმ ჯგუფების შემთხვევაში, როცა ნაწილაკები (მორფემოიდები) ჩართულია ნაცვალსახელთა კომბინაციაში დერივაციული ფუნქციით; შედეგი დიაქრონიულად ფლექსიური გზით მიღებული ადვერბების ლემატიზაციის ანალოგიურია.

სახელებისათვის:

მარტივი ლემა = ფუძე [NOM.SG] ან უბრუნველი ფორმა

ლემა = ძირი [R – არასტრუქტურირებადი მოცემულობა]

/ მორფონოლოგიური ცვლილების ჩვენებით.

რაც შეეხება ზმნის ლემას, ვფიქრობ, აგლუტინაციური ქართულისათვის (resp. ქართველურებისათვის) მასდარი სხვა მონაცემია, ზმნისგან მიღებული ფორმა და მასში ნაკლებად ჩანს ზმნური პარადიგმების წარმოებისთვის რელევანტური ზოგიერთი მოცემულობა, არ ჩანს ქცევისა და გვარის მნიშვნელობათგანმასხვავებელი ფუნქცია; ასეთად კი შეიძლება განვიხილოთ ზმნური პარადიგმის ნომინალური წევრი, PRS.S3SG-ის ფორმა, რომელიც, როგორც პარადიგმის ამოსავალი მიმდევრობა, დგას პარადიგმის თავში.

ქართულის, როგორც აგლუტინაციური ენის, მარტივი ზმნური ფორმების ანოტაციაში ფუძის გვერდით ძირის რეპრეზენტაცია არანაკლებ მნიშვნელოვანია, რადგან ის კორპუსის მომხმარებელს ანახებს გზას ამოსავალი საყრდენი მინიმალური სტრუქტურის მოცემულობიდან ლექსიკალიზებულ ფორმამდე ანუ გრამატიკული დერივაციის შესაძლებლობებს ქართულში.

მარტივი ზმნური ფორმისათვის:

მარტივი ლემა = PRS/FUT.S3SG

ლემა = პარადიგმის ფუძე / ძირი (R)

მეშველ ზმნიანი მესამე პირის ფორმისათვის:

მარტივი ლემა = ბრუნებადი სახელი : AUX-ის მასდარი

ლემა = PRS/FUT.S3SG / ძირები [სახელისა : AUX-ის]

POS: V

ძირი ის მინიმალური გრამატიკული მონაცემია, რომელთანაც უნდა კომბინირდეს ყველა დერივაციული და ფლექსიური მორფემა. ძირიდან მიღებული გრამატიკულად დერივირებული პარადიგმის მეტაური მონაცემი ამოსავალია ლექსიკალიზებული ლემისთვის; პროცესი სქემატიურად ასეთი ჩანს: *ძირი > მოდელირებული ფუძე* ანუ *გრამატიკალიზებული ფორმა > ლექსიკალიზებული ფორმა* ანუ *ლემა*. კომბინაციათა დასაშვებობის, შეზღუდვების ან აკრძალვების დადგენა წარმოადგენს იმ წესების (ალგორითმების) სისტემურ აღწერას, რომლებიც შემდგომში ქმნის კორპუსულ გრამატიკას და რომელთაც ემყარება პროცესების ავტომატიზაცია კორპუსში; მორფოსინტაქსური ამოცანების ავტომატურად გადაწყვეტით, თავის მხრივ, შესაძლებელია თეორიულ დონეზე დაშვებული ჰიპოთეზების ვერიფიცირება.

აბრევიატურები

FUT – მყოფადი, NOM – სახელობითი, R – ძირი, S3SG – მესამე სუბიექტური პირის მხოლობითი რიცხვი, PRS – აწმყო, PRV – ზმნისწინი, FV – ფუნქციური ხმოვანი, STAT – სტატიკა, DIN – დინამიკა, OBL – სავალდებულო ხმოვანი, AUG – მავრცობი ხმოვანი, PTC – ნაწილაკი, Q – კითხვითი ნაცვალსახელი, PRON – ნაცვალსახელი, N – სახელი, V – ზმნა, V/N – მასდარი, THM – თემის ნიშანი/მწკრივის აუგმენტი, CAUS – კაუზატივი.

ლიტერატურა:

- არჩუაძე 2017:** მ. არჩუაძე, *ქართულენოვანი ტექსტების კლასიფიკაციის ამოცანა ინფორმაციულ ძებნაში*, სადოკტორო დისერტაცია, თბილისი, იხ. ბმული: https://www.tsu.ge/data/file_db/faculty_zust_sabunebismetk/maia%20arcuazis%20dissertacia.pdf
- ასათიანი 2012:** ი. ასათიანი, *ლაზური ლექსიკონი*, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- ახალი ქართული ენა 2016:** სალიტერატურო ენის მორფოლოგია. II. ზმნა, გ. გოგოლაშვილის და ა. არაბულის რედაქციით, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- გერსამია და სხვ. 2016:** რ. გერსამია, ზ. კიკვიძე, მ. ლომია, ნ. მამისეიშვილი, მ. სალიანი, *ფონოლოგიური ლექსიკა ქართველურ ენებში*, თბილისი.
- გერსამია 2020:** რ. გერსამია, *სივრცისა და მოძრაობის ენობრივი რეპრეზენტაცია* (ლაზური მონაცემების ანალიზი), ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
- გერსამია 2022:** R. Gersamia, *The Morphonemics of Verbal Prefixes in Megrelian. Construire sur les decombres de Babel / Building on Babel's Rubble*. Eds. By Boneh N., Harbour D., Matushansky O., Roy I. Paris. Presses Universitaires de Vincennes. Pp. 37-59.

- გიპერტი 2016:** J. Gippert, Complex Morphology and its Impact on Lexicology: the Kartvelian Case, *The XVII EURALEX International Congress*, Ivane Javakhivili Tbilisi University Press, Tbilisi, pp.16-37.
- თანდაშვილი, ფურცხვანიძე 2014:** მ. თანდაშვილი, ზ. ფურცხვანიძე, *კორპუსლინგვისტური პარადიგმა ენათმეცნიერებაში*, ფრანკფურტის ლინგვისტური წრე, თბილისი 2014.
- ლობჯანიძე 2019:** I. Lobzhanidze, Computational Model of the Modern Georgian Language and Search Patterns from an Online Dictionary of Idioms. In: *Silva A., Staton S., Sutton P., Umbach C. (eds) Language, Logic, and Computation. TbiLLC 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol 11456*, 187-208.
- ლობჯანიძე 2021:** ი. ლობჯანიძე, *ქართული ენის მორფოსინტაქსური ანოტირებისა და სასრული პოზიციის ანალიზის პრინციპები*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
- მარი 2010:** Н. Я. Марр, *Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем*, СПб.
- მაჭავარიანი 1963:** გ. მაჭავარიანი, ხმოვანთა სისტემის დახასიათებისათვის სვანურში, *თსუ შრომები*, ტ. 96. გვ. 139-150
- მახარობლიძე 2018:** T. Makharoblidze. On Georgian Preverbs, June 2018, *Open Linguistics* 4(1):163-183; DOI: 10.1515/opli-2018-0009. License CC BY-NC-ND 4.0.
- მელიქიშვილი 2010:** ი. მელიქიშვილი ფლექსიურობის (ფუზიურობის) შესახებ ქართველურ ენებში. *ენათმეცნიერების საკითხები*, I-II, გვ. 84-106.
- „მორფოსინტაქსური ანოტირების ჩარჩო“ 2012:**
http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka/proeqtis_shesaxeб
- ქეგლ 1950-1964:** *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, რვატომეული, რედ. არნ. ჩიქობავა. თბილისი.
- ქეგლ 2008:** *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ახალი რედაქცია, რედ. ა. არაბული. თბილისი.
- ყიფშიძე 1914:** И. А. Кипшидзе, *Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем*. СПб.
- შანიძე 1980:** ა. შანიძე, *თხზულებანი*, ტ. III, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ჩიქობავა 1942:** ა. ჩიქობავა, *სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში*, საქ სსრ მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჩიქობავა 1950-1964:** ა. ჩიქობავა, *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჩხენკელი 1965-1974:** K. Tschenkeli, *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*, 3 vol., Amirani, Zurich.
- ცოცანიძე და სხვ. 2014:** გ. ცოცანიძე, ნ. ლოლაძე, ქ. დათუკიშვილი, *ქართული ლექსიკონი*, ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, თბილისი.
- ჯორბენაძე 1988:** ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაძე, მ. ბერიძე, *ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

კანკეღმთი 2020: M. Haspelmath, The Morph as a Minimal Linguistic Form. *Morphology*. <https://doi.org/10.1007/s11525-020-09355-5>. Published online: 06 May 2020

© 2008 Cambridge University Press This is an automatically generated page. In case of formatting errors, you may want to look at the PDF edition of the book. 2009-04-07. <https://nlp.stanford.edu/IR-book/>

<https://nlp.stanford.edu/IR-book/html/htmledition/stemming-and-lemmatization-1.html>

<http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka> (GNC) – 07.02.2022

<http://gnc.gov.ge/gnc/static/portal/gnc.html> (GLC)]; 07.02.2022.

Rusudan Gersamia

Corpus-based Lemmatization

(An Analysis of Corpora of Contemporary Georgian)

Summary

A lemma is a stable formal entity of a paradigm being established by means of stemming, that is, by means of removing syntagmatically and paradigmatically substitutable bound inflectional morphemes followed by the transformation of a resulting entity into a dictionary entry. In the Georgian corpora (GNC; GLC), lemmas are distinct entities, this being conditioned by different approaches to head words.

In Georgian, as a morphologically rich but agglutinating language, whereby inflectional and derivational morphemes are bound ones, stemmation is problematic since it is associated with the issues of establishing a root and a stem and with an explicit demarcation of inflectional and derivational morphemes. Automated processes in a corpus do not allow for assuming a different hypothesis; generation of data requires precise lists of affixal and base morphemes and rigorously established consistent grammatical rules.

Lemmas beyond (in paper dictionaries) and within corpora may be presented differently as far as, while the former ones are aimed at registering the finite number of lemmas, the latter ones are concerned with establishing minimum sequences of such lexico-grammatical (non-reflexive) meanings which are automatically associated with all the rest finite (derived) entities.

The present paper compares data from the corpora of contemporary Georgian (GLC);¹⁷ [(GNC)],¹⁸ analyzes the lemmatization principles, and, in terms of establishing a verbal lemma, suggests a view with respect to some linguistic aspects.

1. Lemmatization of substantives: A nominal lemma is received as a result of removal of case and number markers and giving back a form of a dictionary entry to it, that is, putting it in the nominative. The rule in question should be operational with all derivative substantives, including the forms of the degrees of comparison and groups of numerals because they are formed by means of regular derivational circumfixes, and inflectional markers occur outside a stem; a rule for establishing a stem is common for all substantives.

¹⁷ <http://corpora.iliauni.edu.ge/?q=ka>

¹⁸ <http://gnc.gov.ge/gnc/static/portal/gnc.html>

The rule in point is not operational with the groups of pronouns in which particles (resp. morphemoids) are involved in their combinations with the derivational function; an outcome is similar to the lemmatization of adverbs formed diachronically by means of inflection.

For substantives:

simple lemma = stem [NOM.SG] or non-declinable form

lemma = root [R – unstructured entity]

/ showing morphonological alternation

2. **Lemmatization of verbs:** For Georgian, as an agglutinating language, a masdar is not an entity similar to an infinitive; it is derived from a verb, and the grammatical categories of voice and version, relevant for the formation of verbal paradigms, are hardly encoded in it. Their function of distinguishing between verbal meanings is not available; a nominal form of a verbal paradigm, a form of PRS.S3SG can be considered as such which, as a basic sequence, appears at the beginning of a paradigm.

In the annotation of simple verb forms of Georgian, as an agglutinating language, a representation of a root, alongside that of a stem, is nonetheless significant since it shows a corpus user a way from a basic minimum structure entity to a lexicalized form, that is, demonstrates the opportunities of grammatical derivation in Georgian.

For a simple verb form:

simple lemma = PRS/FUT.S3SG

lemma = paradigm stem / root (R)

For a 3rd person form with an auxiliary verb:

simple lemma = declinable substantive: masdar of AUX

lemma = PRS/FUT.S3SG / roots [of substantive: of AUX]

POS: V

A root is a minimum lexical entity to be combined with all derivational and inflectional morphemes; a root-based head entity of a grammatically derived paradigm is the base for a lexicalized lemma; schematically the process has the following representation: *root > modeled stem, that is, grammaticalized form > lexicalized form, that is, lemma*. Establishing the feasibility, restrictions or prohibitions of combinations represents a systemic description of rules (corpus grammar) which forms a basis of automation of processes within a corpus; a theoretically assumed hypothesis may be verified by means of automated solution of morpho-syntactic tasks.

მარინე ივანიშვილი

**რასმუს რასკი ქართული ჟურნალისა და
ტრანსლიტერაციის შესახებ და
მის მიერ თბილისში შექმნილი ფიგურა¹**

რასმუს რასკის საფლავის ქვაზე კოპენჰაგენში წარწერებია არაბულად, ძველსკანდინავიურად, სანსკრიტზე და დანიურად. ქართულად ასე იკითხება: „თუ გსურს, იყო სრულყოფილად განათლებული, უნდა შეისწავლო ყველა ენა, ოღონდ არ უნდა უარყო შენი მშობლიური ენა და მეტყველება“.

შესავალი

წინამდებარე სტატიის თემით ჩემი დაინტერესება განაპირობა ჟურნალ „ენათმეცნიერების საკითხების“ 2016 წლის ნომერში დაბეჭდილმა ლეონიდ ჩეკინის წერილმა „Расмус Раск в Грузии“, რომელიც წარმოადგენს რ. რასკის რუსეთის იმპერიაში მოგზაურობის ჩანაწერებიდან საქართველოსთან დაკავშირებული ფრაგმენტების (ქართული ენის, სხვა ენებთან მისი კავშირის, ქართული წერითი სისტემისა და შესაძლო ტრანსლიტერაციის, სამხედრო გზაზე მოგზაურობის შთაბეჭდილებების, კავკასიაში პოლიტიკური ვითარების, თბილისური ცხოვრებისა და სხვა ყოფითი საკითხების) დანიურიდან თარგმანს ავტორის ამომწურავი კომენტარებით. ლ. ჩეკინის ცნობით, რ. რასკის სხვა ხელნაწერები, რომლებიც მოიცავენ ქართულ ფონეტიკურ, ლექსიკურ და გრამატიკულ მასალას, ჯერჯერობით გამოცემული არ არის (Чекин 2016:166). ვიმედოვნებ, რომ ამ მხრივ მუშაობა მომავალშიც გაგრძელდება, რაც გაამდიდრებს ქართულ, და არამარტო, ენათმეცნიერების ისტორიას გენიალური დანიელი ლინგვისტის, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდისა და ინდოევროპეისტიკის ერთ-ერთი ფუძემდებლის მოსაზრებებით.

რ. რასკის საქართველოში, კერძოდ, თბილისური პერიოდის ჩანაწერებიდან ყურადღება მიიპყრო ორმა საკითხმა: 1. როგორც ჩანს, რ. რასკისთვის ორთოგრაფია და ტრანსლიტერაცია მართლაც მნიშვნელოვანი თემები იყო, რამდენადაც ალფაბეტის უნიფიცირება ხელს შეუწყობდა სხვადასხვა ენის მონაცემების შეთანადების გამარტივებას, განსხვავებულ ენათა ფონეტიკური და ფონოლოგიური სისტემების შედარებით შესწავლას; 2. კოპენჰაგენის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის დირექტორისადმი, რასმუს ნიუეროპუსადმი, თბილისიდან 1820 წლის 9 იან-

¹ მოხსენება წაკითხულია რასმუს რასკისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო კონფერენციაზე – „იდეოლოგია და ლინგვისტური იდეები“ (Ideology and Linguistic Ideas), თბილისი, თსუ, 12-14 ოქტომბერი, 2019.

ვარს გაგზავნილ წერილში (ნიუეროპუ 1820:1, 298-299) რასმუს რასკი უზიარებს შთაბეჭდილებას თბილისის ტიპოგრაფიის შესახებ და ურთავს ბიბლიოთეკისთვის გაგზავნილი წიგნების სიას, რომელთა შორის ასახელებს: 1. 1802 წელს გამოცემულ „ქართული ენის მოკლე გრამატიკას“, რომელიც შედგენილია არქიეპისკოპოს ვარლამის (ერისთავის) მიერ (1763-1830, 1811 წლიდან მცხეთის მიტროპოლიტი, საქართველოს პირველი ეგზარქოსი) და 2. 1819 წელს დაბეჭდილ *რუსულ-ქართულ სასაუბროს*.

რასმუს რასკი საქართველოში 4 თვეს, 1819 წლის ნოემბრიდან 1820 წლის მარტამდე, იმყოფებოდა. თბილისში მან დაასრულა თავისი ხანგრძლივი მოგზაურობა რუსეთის იმპერიაში შემავალ ხალხთა ენების გაცნობის მიზნით, საიდანაც ის შემდეგ გაემგზავრა ირანში, ინდოეთსა და ცეილონზე.

თბილისში რ. რასკი დაბინავებულია გერმანელ მკერავთან, ფრედრიკ ვინტერფელდთან, რომელსაც ადრე უმუშავია კოპენჰაგენში და ცოტაოდენი დანიურიც ესმოდა. ასტრახანიდან 1820 წლის 22 იანვრით დათარიღებულ ჯონ მიტჩელის მიერ რასკისადმი გამოგზავნილ წერილს ზემოდან რუსულად აწერია შემდეგი მისამართი: „Его благородію Милостливому Государю Господину Профессору Раску у нѣмецкаго портнаго Винтерфелта близь Русской церкви на базарѣ въ Тифлисѣ“ (Breve fra ogtil Rasmus Rask B. II. S. 4, ix. Чекин 2016:177). რასკის სამყოფელი თბილისში უნდა ყოფილიყო კალოუბანში, მთავარმართებლის – დღევანდელი მოსწავლეთა სასახლისა და ისტორიის მუზეუმის მიმდებარე ტერიტორიაზე, კერძოდ, რუსთაველის პროსპექტისა და ფურცელაძის ქუჩის კუთხეში, მაშინდელი ჰაუპტვახტის (კომისარიატის) შენობის უკან. აქ მდებარეობდა ადრინდელი შუა საუკუნეების ძეგლი, წმ. გიორგის სახელობის კალოუბნის ტაძარი (XVI ს.), რომლისთვისაც, XIX საუკუნის რუსულ ეკლესიად გადაკეთების შემ-

დეგ, დაუშენებიათ რუსული ტიპის გუმბათი. ეკლესიაც და ჰაუპტკვახტის შენობაც ბოლშევიკებმა ააფეთქეს გასაბჭოების შემდეგ და მათ ადგილას კინოთეატრი „რუსთაველი“ და ფურცელაძის ქუჩაზე საცხოვრებელი სახლი აიგო. რაც შეეხება ბაზარს, XIX საუკუნის დასაწყისში თბილისში რამდენიმე დიდი ბაზარი იყო: მეფის მოედანზე (ახლანდელი სიონისა და ანჩისხატის ეკლესიებს შორის, ერეკლეს მოედნის მახლობლად), თათრის მოედანზე და მეტეხთან. ჩვენს შემთხვევაში, კალოუბანთან უახლოესი მეფის მოედნის ბაზარი უნდა ყოფილიყო.

XIX საუკუნის დასაწყისის 10-20-იანი წლების თბილისს, როგორც რ. რასკის ჩანაწერებიდან ჩანს, მასზე დიდი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, რის შესაძლო მიზეზებზე წერს კიდევ ლ. ჩეკინი თავის ნაშრომში. ვწუხვარ, რომ განთქმული ქართული სტუმართმოყვარეობის (რომელზეც წერდნენ სტრაბონიდან მოყოლებული, ალ. დიუმა, გრიბოედოვი, პუშკინი, ლერმონტოვი, ტოლსტოი, აღარაფერს ვამბობ XX საუკუნის რუს და უცხოელ მოგზაურებზე, პოეტებსა და მწერლებზე) ნაცვლად, დანიელ სტუმარს შერჩა, როგორც დღიურში თავად წერს: „სახლის მეპატრონე, ქართველი თავადი – ძუნწი, უცხვირპირო, უსიამო ადამიანი“ (Чекин 2016: 171). ლ. ჩეკინი რასკის ამგვარი განწყობის მიზეზად ასახელებს იმდროინდელი კოპენჰაგენის ცხოვრების მაღალ დონესა და ლიტერატურულ გემოვნებას, სკანდინავიურ სოციალურ სატირას (Чекин 2016: 167-168), მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ 20 წელიც არ არის გასული რუსეთის მიერ საქართველოს სამეფოს გაუქმებიდან, ჩრდილო კავკასიაში ჯერაც მიმდინარეობს ომები, საქართველოში მეფის რუსეთის წინააღმდეგ აჯანყებები, ანუ „მათრახის პოლიტიკას“ ჯერ არ მოჰყოლია „თაფლაკვერის ხანა“, რომელიც უკავშირდება გარკვეული ლიბერალიზმით, განათლებით, გონიერებითა და გამჭრიახობით გამორჩეულ კავკასიის მეფისნაცვალ მიხაილ სიმონის ძე ვორონცოვის მმართველობის პერიოდს (1844-1854), რასკის შთაბეჭდილებების მიზეზი გასაგები ხდება.

1. რასმუს რასკი ქართული წერისა და ტრანსლიტერაციის შესახებ

ჯერ კიდევ 1811 წელს 24 წლის რასმუს რასკი თავისი პირველი გამოქვეყნებული ისლანდიური ენის სახელმძღვანელოს (Introduction to the Icelandic or Old Norse Language 1811) წინასიტყვაობაში წერდა: გრამატიკის ამოცანა იმის მითითება კი არ არის, თუ როგორ უნდა შეადგინო სიტყვები, არამედ აღწერო, თუ როგორ წარმოიქმნებიან და იცვლებიან ისინი“ (Jlora 1968: 49).

რასკი ენათა ნათესაობის დადგენისას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას (ძირითად ლექსიკურ ფონდსა და გრამატიკულ შესატყვისობებთან ერთად) ანიჭებდა ბგერათა კანონზომიერ შესატყვისობებს, მისი ტერმინოლოგიით, ბგერათა გადაწვის (გადასვლის) წესებს. მან მრავალი ენა იცოდა და შედარებითი კვლევის დროს დიდ ყურადღებას აქცევდა ბგერათა სწორ ფონეტიკურ ჩაწერას. ორთოგრაფიისადმი ინტერესმა უბიძგა რასკს, განევითარებინა დანიური ენის მართლწე-

რის სისტემა, მაქსიმალურად მიეახლოებინა წარმოთქმასთან, ასე განსაჯეთ, თავისი გვარიც კი შეიცვალა – “Rasch”-იდან “Rask”-ით.

რ. რასკის ძირითადი ნაშრომია „გამოკვლევა ძველი ჩრდილოური, ანუ ისლანდიური ენის წარმოშობის შესახებ“ (*Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse*) 1818; *Investigation of the Origin of the Old Norse or Icelandic Language*, 1818), რომელიც დაიწერა 1814 წელს, ხოლო გამოქვეყნდა 1818 წელს. აქ რასკი ამტკიცებდა გერმანიკულ, ლიტვურ, სლავურ, ლათინურ და ბერძნულ ენათა ნათესაობას. რაც მთავარია, ამ ნაშრომში ის პირველად აღმოაჩენს გერმანიკულ ენებში თანხმოვანთა გადაწევას, რასაც შემდგომში იყენებს იაკობ გრიმი თავის ბერათგადაწვევის კანონის ფორმულირებისას. აღნიშნული ნაშრომის მე-2 ნაწილის გერმანული თარგმანი გამოქვეყნდა 1822 წელს სახელწოდებით „თრაკიული ენობრივი ჯგუფის შესახებ“, სადაც რასკი ასახულებს გერმანიკული ენების ნათესაობას თრაკიულთან (ბერძნულსა და ლათინურთან). რასკის შრომები – *Udvalgte afhandlinger* – გამოიცა 3 ტომად კოპენჰაგენში 1932-35 წლებში.

ამ წიგნების მოპოვებასთან დაკავშირებით მიეწერე ჩემს უძვირფასეს მეგობარსა და გამოჩენილ გერმანელ ქართველოლოგს, ვინფრიდ ბოედერს, რომელიც ჩვეული გულისხმიერებით მაშინვე გამომეხმაურა და აი, რა მომწერა: „...რასკუს რასკმა ერთი გამოკვლევის პირველი ვერსია (*De Islandske Sprogs Slaegtskab med de asiatiske tongenmaal*) თბილისში დაწერა 1819 წელს! ქართულზე არაფერს ამბობს, მაგრამ აინტერესებს ენების კლასიფიკაცია Linné-ს ბოტანიკური (მცენარეების!) მაგალითის თანახმად. თეორია, რომ კავკასიური ენები „ალათაურია“, რომელიც, ჩიქობავას მიხედვით, მაქს მიულერის აზრია, სინამდვილეში უკვე რასკთან იპოვება. „კავკასიური“ მისთვის ჯერ კიდევ ინდოირანული იყო, მერე გადავიდა (ეტყობა, 1818-1819) დღევანდელ ტერმინოლოგიაზე. ადრე მისი ტერმინოლოგია ბლუმენბახის (1800: 'kaukasische Rasse') ტერმინით იყო გამოწვეული. პატარა სტატიის ღირსია. თუ იცით, რომ რასკის ნაშრომების გამოცემა ლუი იელმსლევს ეკუთვნის?..“ (23.11.2015, სტილი დაცულია) „...რასკმა კი გაატარა დრო თბილისში, მაგრამ არ მგონია, რომ ქართველებთან საერთოდ ჰქონდა კონტაქტი: დაბეჭდილი ნაშრომების მიხედვით, სპარსულის საათები ჰქონდა სპარსკაცთან და ალბათ სომხებთან (ვინაიდან ორივე ინდო-ევროპული ენებია და ქართულის (რამდენიმე სიტყვის!) მისი ცოდნის წყარო ალბათ იყო კლაპროთი და განსაკუთრებით იტალიელი მაჯო (რომლის გრამატიკიდან ბევრი ინფორმაცია გამოიყენა თავის ნაშრომში ქართული (და სომხური) ანბანის ტრანსკრიფციაზე *Nonnulla de pleno systemate sibilantium in lingvis montanis, item de methodo Ibericam et Armenicam lingvam literis Europæis exprimendi* (1832). მაგრამ, რა თქმა უნდა, არ მინახავს კოპენჰაგენში დაცული მისი ხელნაწერი, რომელშიც გაამზადა თბილისში დაწერილი თავისი გამოკვლევა. საინტერესოა მისი ზოგადი კომპარა-

ტივისტული მიდგომა და კავკასიური ენების ცვალებადი ცნება...“ „...მე-2 ტომში, გვ. 1-45 გამოცემულია “Underscgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Slægtskab med de asiatiske Tungemaal” „გამოკვლევა ძველ ნორდულ ან ისლანდიურ ენის ნათესაობაზე აზიურ ენებთან“ და იქ ქართული სიტყვები ბოლო გვერდზეა (მხოლოდ გვ. 45, Klapproth-is Reise in den Kaukasus-იდან). რასკს ჰგონია, რომ ქართული „თურანული“ ენაა (როგორც შემდეგ, მაგალითად, მაქს მიულერი 1850-იან წლებში), ამიტომ თურქული, თათრული, უნგრული, და სხვა ენების სიტყვებს ადარებს. 1832 წლის სტატია თუ გაინტერესებთ? რასკი არა მხოლოდ პროფესორი, არამედ ბიბლიოთეკარიც იყო, ამიტომ პრაქტიკული მიზეზის გამო ტრანსკრიფცია შექმნა (ხელნაწერებისა და წიგნების კატალოგისთვის), მაგრამ ვერცლად ლაპარაკობს ასოების ფონეტიკურ თვისებებზე და – მაჯოს მასალის ახსნების საფუძველზე, რაც, რა თქმა უნდა, არასაკმარისია, მაგრამ იმას ნიშნავს, რომ თბილისში ქართული ლაპარაკი თითქმის არ მოუსმენია ან არ აინტერესებდა. თავისი შეხვედრები თბილისში აღწერა ერთ ვრცელ წერილში (მესამე ტომში – ესეც დანიური ტექსტია)...“ (16.2.2019).

ამ მშვენიერი ინფორმაციის მიღების შემდეგ, რისთვისაც უღრმეს მადლობას ვუხდით ძვირფას ვინფრიდ ბოედერს, შევეცადე დანიური წყაროების მოპოვება. ჩემი შვილის, ნათია ღუნდუას დახმარებით მივწერე მის კოლეგას, სამხრეთ დანიის უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის ასოცირებულ პროფესორს, კრისტიან ჰოგელს, რომელმაც გამომიგზავნა ჩემთვის საინტერესო ზემოთ დასახელებული გვერდების ქსეროასლები (რომლებიც მითითებული ჰქონდათ ბოედერს და ჩეკინს), რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასხენებ მას. კერძოდ: Rasmus Rask, Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Slægtskab med de asiatiske Tungemaal, Ausgewählte Abhandlungen, Band II, Kopenhagen, Levin&Munksgaard, 1932-33, („ძველი სკანდინავიურის ანუ ისლანდიური ენის ნათესაობის შესახებ აზიურ კილოებთან“, რომელიც დაწერილია თბილისში 1819 წლის ბოლოს) – კავკასიური, ქართული მასალა, როგორც ბოედერი და ჩეკინიც აღნიშნავენ, წარმოდგენილია 43-45 გვერდებზე. რ. რასკი აქ იძლევა ქართული სიტყვების ლათინურ ტრანსლიტერაციას და ურთავს დანიურ თარგმანს, ასევე, თურქულ და ფინურ-უგარულ შესატყვისობებს, ვინაიდან ის ქართულ ენას აკუთვნებდა „სკვითურ“ (ალათაურ ენათა) ერთობას:

mama „მამა“ თურქ.-ში *baba*, რომელიც ასევე დასტურდება რამდენიმე ლეზგიურ ენაში;
mta „მთა“ თურქ. غا, 𐌆 ჩუვ. *tuv*;
kva „ქვა“ უნგრ. *kő* ფინ. *kivi* მორდ. *kyev*;
šina „ში“ ჩუვ. *sinä*;
kheli „ხელი“ ფინ. *käsi* უნგრ. *kéz* ავარ. *kver, ker* ბერძ. χείρ თათრ. 𐌕𐌆;
dse „ძე“ მანჯ. *dsui*;

da „და“ თურქ. თათრ. d° სინგალ. *da*;
me „მე“ თათრ. m თურქ. m ჩუვ. *abi* ყალმ. *bi* პერმ. *me*;
śen „შენ“ თათრ. sn ფინ. *sinä*;
is „ის“ პერმ. *isya* სირჯ. *sya*;
śeni „შენი“ მანჯ. *sini*.

რაც შეეხება კრისტიან ჰოგელის მიერ გამოგზავნილ რ. რასკის მეორე პროგრამულ, მის უკანასკნელ ნაშრომს: Rasmus Rask, *Nonnulla de pleno systemate Sibilantium in lingvis montanis, item de method Ibericam et Armenicam lingvam literis Europæis exprimendi*, typis Schultzii, Hauniæ, 1832, აქ, რ. რასკი განიხილავს ქართული და სომხური ტექსტების „ევროპული ასოებით“ გამოსახვის, ანუ ლათინურით ტრანსლიტერაციის საკითხს ეტიმოლოგიური და კომპარატივისტული კვლევის მიზნით.

რასკუს რასკი თბილისიდან 1819 წლის 20 დეკემბერს რ. ნიუერუპუსადმი მიწერილ წერილში (შესაძლოა, გაუგზავნელში) მსჯელობს ქართული წერითი სისტემის სასურველ „ევროპეიზაციასთან“ დაკავშირებით, რაც საშუალებას მისცემს „შედარებით მცირე ხალხს“, რომელსაც „ორი ძალიან განსხვავებული ანბანი, შეიძლება ითქვას, სამიც კი აქვს, ადვილად ჩაერთოს მსოფლიო კულტურაში. მაგრამ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გადაწყდეს, რომელი დამწერლობის არჩევა აჯობებს – რუსულის, ბერძნულის თუ ლათინურის“. რასკი იხრებოდა მოდიფიცირებული ლათინური დამწერლობისკენ (Brevep 1941 I:456-457, Чекин 2016: 167).

რ. რასკს ზემოთ აღნიშნული ნაშრომის მე-14 გვერდზე წარმოდგენილი აქვს ქართული ანბანის (სულ 37 ლიტერა) შესაბამისი ლათინურ შესატყვისთა ცხრილი, რომელსაც იყენებს ქართული ტექსტების ჩასაწერად:

a	b	g	d	e	v	z	h	þ
ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	ფ	თ
i	k	l	m	n	j	o	p	ž
ი	კ	ლ	მ	ნ	ო	პ	ჯ	
r	s	t	u	ř	ķ	γ	q	ś
რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
ć	č	ž	c	č	x	ñ	č	h
ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჯ	ჟ	ჰ

ქართული ენათმეცნიერებისათვის, ვფიქრობ, საინტერესო იქნება ამავე ნაშრომში რ. რასკის მიერ მოყვანილ იმ მაგალითებზე ყურადღების გამახვილება, რომლებიც, კომპარატივისტული კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, ენათა ფონეტიკური სისტემების ანალიზის დროს მაჯოს მასალაზე დაყრდნობით აქვს მას

მოსმობილი. კერძოდ, ქართულ ბგერათა სწორად წარმოსათქმელად იგი ხსნის ან უთითებს სხვადასხვა ენის შესაბამის შესატყვისებს: puri (Phuri), „ძროხა“, pexi (Phecchi) „ფეხი“, hiylis / hiflis „იბერიის დელაქალაქი“ (გვ. 17), zoli „ცოლი“, zxeni „ცხენი“ (Zzoli, Zzchheni) (გვ. 18), xeli „ხელი“, ბერძნ. χηλη, γvino „ღვინო“ οivos, kazi „კაცი“ სპარს. كسى (kesí), śen „შენ“ თურქ. سن (sen), cminda „წმინდა“, śavi „შავი“, zγva „ზღვა“ თათრ. صو (çú) (გვ. 20).

ბგერათა ფონეტიკურ ანალიზს მოსდევს სახარებიდან *მამო ჩვენოს* ლათინურ-ქართული პარალელური ტექსტი:

Pater-o noster, qvi es caelo-in medio sanctum-fiat nomen tuum
Mamao éveno, romeli xar zapa śina, cminda²-iqávñ³ safjeli⁴ śeni.
Veniat regnum tuum
Movedin sufeva śeni.
Fiat voluntas tua, sicut caelo-in medio ita terra super
Iqávñ neba śeni, viþarza zapa śina egreza kúhganasa zeda⁵
Panem nostrum necessarium da nobis hodie
Puri cúhni arsobisa moméz cúhn dyes;
et remitte nobis debita nostra sicut nos remittimus
da momitevén cúhn þana-nadebni cúhñni, viþarza cúhn miuteveþþ
debitoribus nostris
þana-mdebþa map cúhñþa;
et ne inducas nos (in)tentationem sed libera nos malo-a
da nú śemi-quaneb cúhn gansazdelsa; aramed miþsnén cúhn⁶ borotisagan.
nam tuum est regnum, et potestas et magnitudo æternum-in usque(?)
Rameþu śeni ars sufeva, da zali da didiba, saukuneþa mimarþ, amin.

ზემოთ წარმოდგენილ ცხრილში განსაკუთრებული ყურადღება მიიპყრო ყრუ სშულ თანხმოვანთა ტრანსკრიფციებმა. ამ პრობლემას ხანგრძლივი ისტორია აქვს (ასათიანი... 2018), ყველა ავტორი განსხვავებულ ტრანსკრიფციას გვთავაზობს ქართულ ყრუ სშულთა ჩაწერისას. აღნიშნულ საკითხს თუ ფონეტიკური თვალსაზრისით განვიხილავთ, ყრუ სშულებში ჩქამის გრძლივობა, რასაც, ძირითადად, უკავშირდება ფშვინვის ხარისხი, ენათა მიხედვით განსხვავებულია. ქართულ საენათმეციერო ლიტერატურაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ ქართული ფშვინვიერები მეტად ასპირირებულნი არიან, ვიდრე, მაგალითად, ინგლი-

² Lit. cmida.
³ The accent markers on the vowels presented in the text of Pater Noster are noteworthy, which should probably be a sign of raising the voice during the liturgy.
⁴ Saxeli according to Maggio.
⁵ zeda according to Maggio.
⁶ ćun.

სური და გერმანული ყრუები. შეინიშნება ტენდენცია, რომ ინგლისური და გერმანული ყრუ თანხმობები, რომლებსაც, გარკვეულწილად, ასპირაცია ახასიათებთ, ქართული ფშვინვიერებით იყოს გადმოცემული. საზოგადოდ, უცხო სიტყვათა გადმოტანისას, გარდა ბგერათა ფიზიკური მახასიათებლებისა, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მსესხებელი ენის თანხმობანთა სისტემის პარადიგმატიკას, ქართულის შემთხვევაში – ხშულთა სამეულების არსებობას. რაც შეეხება გლოტალიზებულს, გლოტალიზაცია რთული დიფერენციალური ნიშანია და რამდენიმე ფონეტიკურ მახასიათებელს აერთიანებს. გლოტალიზაციის ნიშნის კომპონენტები სხვადასხვაგვარად კომბინირებენ ენებში, ენათა მიხედვით განსხვავებულია ამ კომპონენტების გამოვლენის ხარისხიც. ასევე შეზღუდულია გლოტალიზებული ფონემების სინტაგმატური კომბინირების უნარი სხვა ნიშნებთან. ყოველივე ეს ართულებს გლოტალიზებულთა წარმოებას და განაპირობებს მათ მარკირებულ ხასიათს – შედარებით მცირე გავრცელებულობას ენებში, ხოლო იმ ენებში, სადაც ისინი წარმოდგენილი არიან – მათ დაბალ სიხშირესა და დისტრიბუციულ შეზღუდულობას. სწორედ ეს არის მიზეზი ქართულ ხშულ თანხმობანთა სხვადასხვაგვარი აღქმისა და ჩაწერისა.

ქრონოლოგიას თუ მიყვებით, რასმუს რასკის მიერ ქართულ თანხმობანთა ტრანსკრიპირებისას შევნიშნავთ შემდეგ განსხვავებებს: კლასიკოსის შრომებზე დაყრდნობით მოცემული რამდენიმე სიტყვის ჩაწერისას იგი იყენებს:

ხ-სთვის kh-ს (kheli „ხელი“), ძ-სთვის ds-ს (dse „ძე“), თ-სთვის t-ს (mta „მთა“), ქ-სთვის k (kva „qva“) (1819), ხოლო 1832 წლის ნაშრომში (იხ. ცხრილი): ხ-სთვის x-ს (xeli „ხელი“), ძ-სთვის z-ს (zali „ძალი“), თ-სთვის þ-ს (vþarza „ვითარცა“), ქ-სთვის k-ს (kúhganasa „ქუჭყანასა“).

ეს ნაშრომი აღმოჩნდა ერთდროულად რასმუს რასკის როგორც პირველი მნიშვნელოვანი პუბლიკაცია ქართულ მასალასთან მიმართებით, ასევე ბოლო, სიცოცხლეში გამოქვეყნებული კვლევა. რ. რასკი გარდაიცვალა 1832 წლის 14 ნოემბერს. ბოლო მოგონება რასკზე ასევე დაკავშირებულია კავკასიოლოგიურ ინტერესებთან. როგორც მისი მეგობარი კლასიკოსი ფილოლოგი რ. ი. ფ. ჰენრიქსენი იხსენებს, სიკვდილამდე ერთი თვით ადრე მან მოინახულა რასკი, რომელსაც ხელში ქართული ბიბლია სჭერია (Henrichsen 1861 ციტატა: Jespersen-ის მიხედვით 1918:58, Чекин 2016:168).

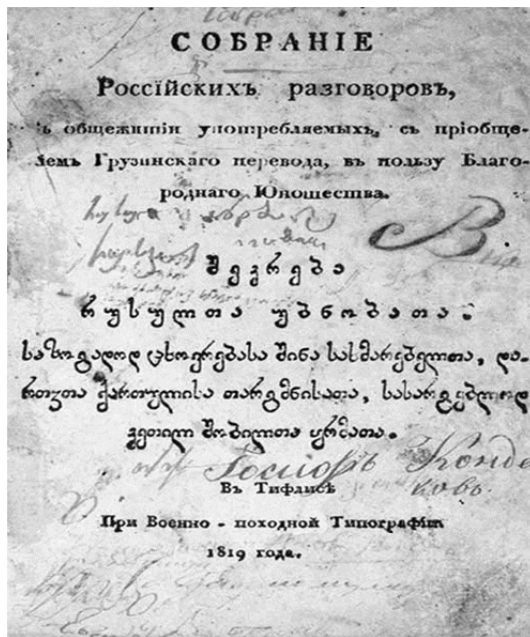
2. თბილისში შექმნილი წიგნები

2.1 „ქართული ენის მოკლე გრამატიკა“, შედგენილი არქიეპისკოპოს ვარლამის (ერისთავის) მიერ (1763-1830, 1811 წლიდან მცხეთის მიტროპოლიტი, საქართველოს პირველი ეგზარხოსი) – Краткая грузинская грамматика сочинённая на Российском языке съ дозволения Санктпетербургской цензуры: въ Санктпетербурѣ при императорской Академии Наукъ 1802 года.

საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცულია რამდენიმე ეგზემპლარი. წიგნი მოიცავს 64 გვერდს. იწყება შემდგენლის მოკლე წინასიტყვაობით, რასაც მოსდევს ქართულის გრამატიკისა და მისი ნაწილების (წიგნი, მარცვალი, ლექსი, სიტყუა – სახელები მოცემულია ნუსხურად) აღწერა. წარმოდგენილია ქართული ანბანი რიგზე: ასომთავრული, ნუსხური, ასოს სახელწოდება და რუსული შესატყვისი. ბგერებისა და მარცვლების შესახებ მოკლე ინფორმაციის შემდეგ გადადის პუნქტუაციის ნიშნებზე. შემდეგი თავი ეძღვნება მეტყველების ნაწილებს (8 მეტყველების ნაწილს გამოყოფს: არსებითი სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, ზმნიზედა, თანდებული, კავშირი, შორისდებული), ზოგადად ახასიათებს მათ შინაარსისა და წარმოების მიხედვით. მოჰყავს სახელების ბრუნვათა (გამოყოფს 8 ბრუნვას: წრფელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, შემასმენელობითი, დაწყებითი, მოთხრობითი, მოქმედებითი, წოდებითი) და ზმნის უღლების (გამოყოფილი აქვს უღლების 3 ტიპი) პარადიგმები მხოლობითსა და მრავლობით რიცხვში. ბოლოში იძლევა სიტყვათა წარმოების 7 წესს.

ეს, რა თქმა უნდა, მოკლე ინფორმაციაა აღნიშნული გრამატიკის შესახებ, სამომავლოდ მისი გამოწვლილვით შესწავლა საინტერესო იქნება ქართული გრამატიკული აზრის განვითარების ისტორიის თვალსაზრისით.

2.2 „შეკრება რუსულთა უბნობათა საზოგადოდ ცხოვრებასა შინა სახმარებელთა და რთვთ ქართულისა თარგმნისათა სასარგებლოდ კეთილშობილთა ყრმათა“ – Собрание российских разговоров, в общежитии употребляемых, с приобщением грузинского перевода, в пользу благородного юношества. Тифлис: При Военно-походной тип., 1819.

სასაუბრო თბილისში რუსულ ენაზე დაბეჭდილი პირველი წიგნია, ამდენად, იშვიათ გამოცემათა რიცხვს მიეკუთვნება. მოიცავს 159 გვერდს. ზომაა 18x13. სატიტულო ფურცელი და ტექსტი პარალელურია რუსულ და ქართულ ენებზე. შემდგენლის ვინაობა უცნობია. გვხვდება სავარაუდო მფლობელთა ჩანაწერები (მაგ., Нина Соколова 1907 г.), ხაზგასმები, შენიშვნები ტექსტში, ლაქები, ნესტის კვალი, გვერდების ბოლოები ზოგან მოცვეთილია, წაშლილი ნაწერი ადგილ-ადგილ გაცხოველებულია.

ამ პერიოდში კავკასიას მართავდა ა. პ. ერმოლოვი. წიგნი აგებულია პეტრე I-ის დროინდელი „Юности честное зерцало“-ს მიხედვით, რომელიც ეხმარებოდა ადგილობრივ მოსახლეობას არა მხოლოდ რუსული ენის დაუფლებაში, არამედ აცნობდა ახალგაზრდა მკითხველს ქცევის დახვეწილ მანერებს.

წიგნის ძირითადი ნაწილი უკავია 100 სასაუბრო თემას (საყოფაცხოვრებოს და დარბაისლურს), ერთვის რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ანბანები, რაოდენობითი რიცხვითი სახელები, რიგობითი რიცხვითი სახელები, კვირის დღეების, თვეების სახელები და სხვ.

სასაუბრო (უბნობის) თემებია: როგორ უნდა ჰკითხოვს და შეატყობინოს სიმრთელე, როგორ უნდა გამოეთხოვოს, როგორ ეკითხება, სად მიდის ვინმე და საიდან მოდის, როგორ იკითხების ახალი ამბავი, როგორ უნდა ჰკითხოვს რამე და სხვანი, დრო სათვის, როგორ უნდა უბრძანოს, როგორ უნდა დაუმტკიცოს, უკუსთქუას, ეთანხმოს და სხუანი, როგორ უნდა სთხოვოს, როგორ უნდა ბოდიშის მოხდა, სწავლისათვის, წერისათვის, კითხვისათვის, სანახავად მისულისათვის, დარისა თუ ტაროსისათვის, გაზაფხულისათვის, სოფელი და სტიხიონნი, სყიდუა რისამე ტანისამოსისათვის (ხელთათმანი – ელჯაგები), ლაპარაკი მკერვალთან, ლაპარაკი მრეცხელთან, ლაპარაკი ბაშმასჩთან, ლაპარაკი მესაათესთან, ლაპარაკი აქიმისა სნეულთან (კბილის, დაჭრილის), ლაპარაკი დალაქთან, სყიდვან ქირით დაჭერა სახლისა ან რამდენიმე ოთანისა, სადილისათვის, ცხელთა საჭმელთათვის, მგზავრობისათვის, ლაპარაკი გზაზედ ფოსტალიონთან, ლაპარაკი ქარავანსარაიაში, ფოჩტისათვის, ვახშმისათვის, ძილად დაწოლისათვის, ღუთაებისა და ღუთისმსახურებისა...

146-ე გვერდიდან მოცემულია შეკრება უსახმარებელთა ლექსთა (კერძონი სხეულისანი), შესაბამისნი მათდამი ზმნანი და სხვ. ბოლოს სასაუბროს ერთვის Опечатки.

გულწრფელად უნდა ვთქვა, რომ ამ წიგნის გაცნობამ განსაკუთრებული სიახლოვნება მომანიჭა, გადამიყვანა მე-19 საუკუნის დასაწყისის თბილისში, მაზიარა იმდროინდელ მეტყველებას, ასე რომ, თუ ვინმე დაინტერესდება და შეისწავლის წიგნებს, რომლებიც შეიძინა რასმუს რასკმა თბილისში ყოფნის დროს, მისალოცია.

ლიტერატურა:

- ასათიანი... 2018:** რ. ასათიანი, მ. ივანიშვილი, ი. ლეჟავა, ე. სოსელია, ინდოევროპულ ყრუ ხმულ თანხმობანთა გადმოცემა ქართულში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, გვ. 21-26, თბილისი.
- ახვლედიანი 1999:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მელიქიშვილი... 2011:** ი. მელიქიშვილი, ნ. გამყრელიძე, ი. ლეჟავა, ლ. ლორთქიფანიძე, ქ. მარგიანი, ი. ქობალავა, *გლოტალიზაციის ნიშანი ქართველურ ენებში აკუსტიკური და ფუნქციონალური თვალსაზრისით*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- Краткая грузинская грамматика 1802:** Краткая грузинская грамматика сочинённая на Российском языке съ дозволения Санктпетербургской цензуры: въ Санктпетербургѣ при императорской Академии Наукъ.
- Лоя 1968:** Я. В. Лоя, *История лингвистических учений*, "Высшая школа", Москва.
- Собрание российских разговоров 1819:** *Собрание российских разговоров, в общезжитии употребляемых, с приобщением грузинского перевода, в пользу благородного юношества*. При Военно-походной тип., Тифлис.
- Чекин 2016:** Л. Чекин, Расмус Раск в Грузии, *ენათმეცნიერების საკითხები*, გვ. 165-179, თბილისი.
- Rask 1818:** R. Rask, *Investigation of the Origin of the Old Norse or Icelandic Language*, Copenhagen.
- 1819: *De Islandske Sprogs Slaegtskab med de asiatiske tungemaal, København*.
- 1932-33: Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Slægtskab med de asiatiske Tungemaal, *Ausgewählte Abhandlungen*, Band II, Kopenhagen, Levin&Munksgaard.
- 1832: *Nonnulla de pleno systemate Sibilantium in lingvis montanis, item de method Ibericam et Armenicam lingvam literis Europæis exprimendi*, typis Schultzii, Hauniæ.

Marine Ivanishvili

Rasmus Rask about the Georgian Writing and Transliteration and the Books Bought by him in Tbilisi

Summary

Rasmus Rask, a brilliant Danish linguist, one of the founders of the comparative-historical method and Indoeuropeistics, stayed in Georgia for four months, from November 1819 till March 1820. In Tbilisi he completed his long journey, which aimed at getting familiar with the languages of the nations residing in the Russian Empire, and from here he traveled to Iran, India and Ceylon.

Among R. Rask's Tbilisi period records, our attention was attracted by two issues:

1. As it seems, for Rask orthography and transliteration were important topics, as the unification of alphabets contributed to the correlation of the data of different languages. This problem is still relevant today, and Rask's opinion about the Georgian writing and transliteration is notable in relation to the norms of the modern Georgian standard language.
2. In his letter sent to Rasmus Newerupu, the director of the University of Copenhagen, from Tbilisi on January 9, 1820 (*Magazin for Rejseiagttagesler* 1820, I:298-299), Rasmus Rask shares his impression about the typography of Tbilisi and lists the rare books which he sent from Petersburg and Moscow to the University library; among them are mentioned the Russian-Georgian phrase-book (*šek'reba rusulta ubnobata, sazogadod cxovrebasá šina saxmarebelta, dartvita kartulisa targmanisata, sasargeblod ketilšobilta q'rmata* the title can be literally translated as follows: *Russian phrases used in everyday life, with Georgian translations that are very useful for young people*) published in Tbilisi in 1819, and "A Short Grammar of Georgian Language" composed by Archbishop Varlam (Eristavi) (1763-1830, First Exarchos of Georgia).

ბია კვაშილავა

მათემატიკური და ეკონომიკური აღრიცხვის სისტემების საკითხისათვის

(ძვ.წ. IX-I ათასწლეულებით დათარიღებული
არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით)

შესავალი

ძვ.წ. IX-I ათასწლეულებით დათარიღებული არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად შრომაში პასუხი გაცემულია შემდეგ კითხვებზე: სად, როდის, რატომ და როგორ გაჩნდა და განვითარდა ეკონომიკური აღრიცხვის სისტემა, მათემატიკა, წერის ხელოვნება და დამწერლობა, რამაც გამოიწვია სოციალურ-ეკონომიკური რევოლუცია.

შრომაში განხილულია ეკონომიკური აღრიცხვის სისტემა, რომელიც ნეოლითის ხანიდან გავრცელებული იყო ახლო აღმოსავლეთში. აღრიცხვა ხორციელდებოდა თიხის ფიგურა-სიმბოლოების, საანგარიშო კოჭების სისტემის (“system of counters of geometric shapes”) მეშვეობით, რომლებიც რიცხვებსა და სხვადასხვა ტიპის საქონელს აღნიშნავდა. გარკვეულ პერიოდში ფიგურა-სიმბოლოები თიხის გუნდაზე მატყლის ბაწარზე ასხმული მაგრდებოდა ან ბურთისებური ყულაბების შიგნით იყრებოდა და ილუქებოდა. ზოგ შემთხვევაში ისინი თიხის ყულაბების გარეთა ზედაპირზე იბეჭდებოდა, რაც ყულაბებში მოთავსებული კოჭების, ანუ „პროტო-ფულადი ნიშნების“ (“proto-monetary tokens”) რაოდენობას აღრიცხავდა.

თიხის ყულაბების გარეთა ზედაპირზე ფიგურა-სიმბოლოების ბეჭდვის პროცესმა ჩამოაყალიბა ნახატ-ნიშნის, ხაზოვანი და ლურსმული დამწერლობები, რომლებიც ძვ.წ. 3500-2800 წლებში ჩნდება. ამ დამწერლობებითაა შესრულებული უამრავი თიხის ფირფიტა, რომელთა გაშიფრვით დასტურდება, რომ წერა საქონლის, ანუ შრომის პროდუქტის დათვლის პირდაპირი შედეგია და გამოიყენებოდა სამეურნეო-ადმინისტრაციული აღრიცხვა-ანგარიშგების შესაქმნელად.

შრომას თან ერთვის დანართი, რომელშიც უფრო დამწერლობით წარმოდგენილია მიმართებები რამდენიმე შუამდინარეთულ და საერთო-ქართველურ ფორმას შორის.

სასაქონლო პროდუქციის აღრიცხვისა და წერთი სისტემების შესახებ

ეკონომიკის, მათემატიკის, წერის ხელოვნებისა და დამწერლობის ერთდროულად გაჩენა-განვითარება დასტურდება ძვ.წ. 3500-2340 წლებით დათარიღებული

3709 ცალი თიხის ფირფიტით, რომლებიც 1928-1976 წლებში აღმოჩნდა შუმერულ ქალაქ ურუქში, ეანას კომპლექსის, ღვთაება ანისა და ქალღვთაება ინანას ტაძრების არქეოლოგიურ ადგილას (შდრ. Jordan 1930:4-5; CDLI 2020). ურუქის არქეოლოგიური ადგილი, რომელიც დაახლოებით არის 250 ჰა, მდებარეობს შუამდინარეთში, ერაყის რესპუბლიკის სამხრეთ პროვინციაში, ქალაქ სამავასთან (𐎶𐎺𐎠𐎺) ახლოს, მდინარე ბურანუნიდან (დრავიდული *puṛ-) – ევფრატიდან აღმოსავლეთით, 35 კმ-ის დაშორებით (იხ. დანართი, სურ. 1). ურუქი, რომელსაც უწოდებენ „პირველ ქალაქს მსოფლიო ისტორიაში“, დაარსდა დაახლოებით ძვ.წ. IV ათასწლეულში. ის წერილობით ძეგლებში ცნობილია როგორც შუმერული „უნუგ“-ი, აქადური „ურუქ“-ი, ებრაული „ერექ“-ი / „ერეს“-ი, ბერძნული „ორექ“-ი და არაბული „ალ-ვარქა“. ვარაუდობენ, რომ სიტყვა „ერაყ“-ი მიღებულია „ერექ“-ი („ერექ“-ი, „ერეს“-ი) ფორმიდან (Mark 2011). შუმერები თავიანთ ქვეყანას „ქიენგი“-ს / „ქიენგირა“-ს უწოდებდნენ და თავიანთ ენას – „ემეგირ“-ს / „ემეგი“-ს. აქადელი სემიტები წერდნენ „შუმერი“-ს / „შუმერუ“-ს, ძველი აღთქმის წიგნების ჩამწერები – „შინყარ“-ს, „სენნაარ“-ს. სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, ზემოხსენებული შუმერული, დრავიდული და სხვა ენის სიტყვების დაწერილობა, შედარება და აგრეთვე დათარიღება იხილეთ ქვემოთ, დანართში, 1-5 ცხრილებში.

1929-1930 წლებში, ურუქის ტაძრის გათხრებისას, გერმანელმა არქეოლოგმა, იულიუს იორდენმა (Julius Jordan 1877-1945) აღმოაჩინა 1,25÷3,25 სმ სიგრძის თიხის ფიგურა-სიმბოლოები (შდრ. SC 2020). ამ პატარა სამაგანზომილებიანი ფიგურა-სიმბოლოების (შუმერული [na₄im-na], [im^{na}₄na] – “clay pebble(s)”; “clay token(s)”, «jeton(s) d’argile) საშუალებით აბსტრაქტულად გამოისახებოდა გარკვეული ობიექტები, მაგ., „შინაური ფრინველი“, „თევზი“, „ლომი“, „ძაღლი“, „ძროხა“, „ხარი“, „ვირი“, „ლორი“, „თხა“, „ცხვარი“, „ცხვრის რძე“, „კრავი“, „მატყლი“, „ქსოვილი“, „პური“, „მარცვლეული“ („ქერი“, „ხორბალი“), „ზეთი“, „თაფლი“, „ლუდი“, „ჭურჭელი“ ან სხვა რამე (Schmandt-Besserat 1996:72-78, 128-157). ფიგურა-სიმბოლოები არის სხვადასხვა ფორმის გეომეტრიული სხეულები, – „სამკუთხედი“, „ოთხკუთხედი“, „დისკო“, „ბირთვი“, „ნახევარბირთვი“, „ცილინდრი“, „ტეტრაედრი“, „ოვოიდი“, „კონუსი“, „ბიკონუსი“, „პარაბოლოიდი“, „ჰიპერბოლოიდი“, „პირამიდა“ და სხვა, რომელთა შორის ზოგს ხაზები და წერტილები აღენიშნება¹ (იხ. დანართი, სურ. 2).

1958 წელს ამერიკელმა არქეოლოგმა, ვივიან ბრომან-მორალესმა (Vivian Broman Morales 1925-2017) თავის სამაგისტრო შრომაში წარმოადგინა მასალა

¹ Schmandt-Besserat 1992, I:17; Schmandt-Besserat 1992, II:xxi-xxxiii; Schmandt-Besserat 1996:15, 16, 18, 20-21, 40, 43, 49, 52, 53, 69-70, 72-78, 128-157; Schmandt-Besserat 1977:4, Chart 1; 26, Chart 7; Schmandt-Besserat 1979:27-49; გამყრელიძე და სხვ. 2008:504-505.

თიხის ფიგურა-სიმბოლოების, მაგ., „კონუსის“, „ტეტრაედრისა“ და „მინიატურული ჭურჭლის“ შესახებ, რომლებიც აღმოჩნდა ერაყში, ქალაქ ქირქუქის (كركوك) აღმოსავლეთით მდებარე ჯარმოში (جرمو), ნეოლითური ხანის ნასოფლარის არქეოლოგიურ ადგილას (Broman Morales 1983:387, 388, 390, 396, Plate 168.3–7, Plate 170.4). აქ იპოვეს სულ 2022 ცალი განსხვავებული ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლო (Schmandt-Besserat 1996:179). ამავე ხანის 114 ცალი თიხის ფიგურა-სიმბოლო აგრეთვე გამოვლინდა თეფე სარაბში (سراب), ირანში (შცჰმანდტ-ესსერატ 1996:140; შდრ. Broman Morales 1990:ix, 23–24, 54, Plate 16, i–o, p–s). ისინი უმეტესად ნაპოვნია თიხის ბურთისებურ, ღრუიან ყულაბებში (შემერიული 𐎧𐎺𐎠 [šab] – “clay sealing, sealed bulla”; «bulle-enveloppe»), რომელთა დიამეტრი 2,5÷6,9 სმ-ია (შდრ. SC 2020).

შემდგომში თხუთმეტი ქვეყნის ოცდაათ მუზეუმსა და აგრეთვე კერძო კოლექციებში შეგროვდა ძვირფასი არქეოლოგიური ძეგლები: 8162 ცალი თიხის ფიგურა-სიმბოლო (Schmandt-Besserat 1996:20) და 235 ცალი თიხის ყულაბა² (SC 2020). ამგვარი სამგანზომილებიანი ფიგურა-სიმბოლოები და ყულაბები ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების, – ირანის, ერაყის, სირიის, თურქეთის, იორდანის, ისრაელისა და პალესტინის 116 არქეოლოგიურ ადგილას აღმოჩნდა, რომლებიც ძვ.წ. IX-III ათასწლეულებით დათარიღებულია (შდრ. Schmandt-Besserat 1996: xi, 26-27). მსგავსი ფიგურა-სიმბოლოები გათხრების შედეგად აგრეთვე გამოვლინდა ჩინეთის, ევროპის, აფრიკისა და მესოამერიკის რეგიონებში (Schmandt-Besserat 2012; Schmandt-Besserat 1978; CA 2008; Budja 1998; Morter 1994; Manzanilla 2009:30). „მეცნიერებისათვის მათი დანიშნულება დიდი ხნის განმავლობაში გაურკვეველი რჩებოდა და ისინი თავდაპირველად რაღაც უმნიშვნელო საკულტო საგნებად მიიჩნეოდა“ (გამყრელიძე და სხვ. 2008:503).

1970-2020 წლებში ამ არქეოლოგიური მასალების სისტემური შესწავლის შედეგად, ფრანგ-ამერიკელმა, ხელოვნების ისტორიკოსმა, დენიზ შმანდტ-ბესერამ (Denise Schmandt-Besserat; იხ. Schmandt-Besserat 2020) უახლესი მეცნიერული კონცეფცია შეიმუშავა და გამოაქვეყნა თავისი ფუნდამენტური შრომები (იხ. Schmandt-Besserat 1977-2020), რომლებშიც სავსებით დამაჯერებლად და დასაბუთებულადაა გადმოცემული საკვლევი საკითხები, მაგ., ეკონომიკური ტრანსაქციების, ეკონომიკური აღრიცხვისა და ანგარიშსწორების სპეციალური სისტემების, მათემატიკის, წერისა და დამწერლობის წარმოშობისა და განვითარების შესახებ (Schmandt-Besserat 1996:xi, xii, 37, 39, 81, 98, 101, 102, 111, 119-125). მისი კვლევის მიხედვით, მცირე ზომის თიხის ფიგურა-სიმბოლოები და ბურთისე-

² 2008-2019 წლების სამეცნიერო-კვლევითი ექსპედიციების დროს ჩვენ, ამ შრომის ავტორმა, არქეოლოგიური ძეგლების ფოტომასალა მოვიპოვეთ ევროპის, ჩრდილოეთი ამერიკისა და აზიის ქვეყნების მუზეუმებიდან.

ბური ყულაბები გამოიყენებოდა აუცილებელი ეკონომიკური, ადმინისტრაციული, სოციალური, რელიგიური, სატაძრო და სასახლის საქმიანობების, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების, საფეიქრო და სახელოსნო ნაწარმის აღრიცხვისათვის (Schmandt-Besserat 1996:1, 7, 30, 31, 44, 45, 57, 83, 102, 105, 106, 108, 110, 123). საქონლის, ანუ გასაცვლელი პროდუქტის თითოეული კატეგორიის დასათვლელად საჭირო იყო სხვადასხვა ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლოების გამოყენება (Schmandt-Besserat 1996:124). ეს სამგანზომილებიანი ფიგურა-სიმბოლოები იყო საანგარიშო კოჭები (ἄβαξ, ἄβακος, «abacus»: Schmandt-Besserat 2020), რომელთა დათვლით საქონლის რაოდენობა დგინდებოდა (Schmandt-Besserat 1996:1). მიწათმოქმედთა ადრეული საზოგადოებები, „ფერმერები“ (“farmers”) მარცვლეულს ანგარიშობდნენ კონუსისა და ბირთვის ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლოების გამოყენებით. „ერთი კონუსი“, რომელიც „მცირე რაოდენობის მარცვლეულს [ქერს]“ გამოხატავდა, რიცხვს „ერთს“ აღნიშნავდა. „ერთი ბირთვი“, რომელიც „დიდი რაოდენობის მარცვლეულს [ქერს]“ გამოსახავდა და უდრიდა „ათ ცალ კონუსს“, რიცხვს „ათს“ აღნიშნავდა და ა.შ. (იხ. დანართი, სურ. 3; შდრ. Schmandt-Besserat 1992, I:6; Schmandt-Besserat 1996:7, 95, 119; გამყრელიძე და სხვ. 2008:501, 503). შინაური ცხოველები აღირიცხებოდა ცილინდრისა და დისკოს ფორმის ფიგურა-სიმბოლოების მეშვეობით. „ერთი ცილინდრი“ გამოხატავდა „ერთ ცხოველს“. „ათი ცალი ცილინდრი“, რომელიც უდრიდა „ერთ დისკოს“, გამოსახავდა „ათ ცხოველს“ და ა.შ. (იხ. დანართი, სურ. 6; შდრ. Schmandt-Besserat 1996:116). ერთი ოვოიდის ფორმის ფიგურა-სიმბოლო აღნიშნავდა „ერთ ქილა ზეთს“, „ორი ცალი ოვოიდი“ – „ორ ქილა ზეთს“, „სამი ცალი ოვოიდი“ – „სამ ქილა ზეთს“ და ა.შ. (შდრ. Schmandt-Besserat 1996:53, 115, 124). ზემოაღწერილი თვლის სისტემის მიხედვით ჩანს, რომ თიხის ფიგურა-სიმბოლოში შერწყმული იყო აღნიშნული, აბსტრაქტული საქონელი და მისი რაოდენობის გამომხატველი რიცხვი.

ასე რომ, ამ ფიგურა-სიმბოლოების, ანუ საანგარიშო კოჭების რაოდენობა, დამატება ან გამოკლება შესაბამისი საქონლის რიცხვს აჩვენებდა. ამ აღრიცხვის ვიზუალურმა კოდურმა სისტემამ კომუნიკაციების, კორესპონდენციების, მონაცემების დამუშავების, ინფორმაციის გადაცემისა და შენახვის ფორმები გააუმჯობესა, რაც აუცილებელი იყო ოპტიმალური, საუკეთესო გადაწყვეტილების მისაღებად (შდრ. Schmandt-Besserat 1996:xii, 55, 85, 94, 96, 98, 124). როგორც დენიზ შმანდტ-ბესერა ამბობს, თიხის საანგარიშო კოჭები „იყო ნეოლითის ფენომენის შემადგენელი ნაწილი, რამაც ე.წ. აგრიკულტურული რევოლუცია“ გამოიწვია³ (Schmandt-Besserat 1992, I:42, x).

³ “[The tokens] were part and parcel of the Neolithic phenomenon; that is, the so-called agricultural revolution” (Schmandt-Besserat 1992, I:42).

ძვ.წ. IV ათასწლეულიდან შუამდინარეთში მიწათმოქმედთა და მესაქონლეთა ადრეულმა საზოგადოებებმა თანდათანობით გაამარტივეს სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობის, პროდუქტების (მაგ., მარცვლეულის, საქონლის ხორცის, რძის, რძის ნაწარმის, ზეთისა და სხვა), მიწის ფართობებისა და შრომადღების სააღრიცხვო სისტემები (მაგ., თვლის სამოცობითი სისტემები, თვლის ორსამოცობითი სისტემები და სხვა). ამ პერიოდის არქეოლოგიური მასალის დამუშავებისას გამოიყოფა შემდეგი ორი საფეხური (შდრ. Schmandt-Besserat 1992, I:166; Schmandt-Besserat 1996:54):

- I. შრომის პროდუქტების აღრიცხვა თიხის ფიგურა-სიმბოლოების საშუალებით;
- II. შრომის პროდუქტების აღრიცხვა თიხის ფირფიტებზე ნახატ-ნიშნების გამო-სახვის საშუალებით.

პირველ საფეხურზე სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებისა და სხვა სახის საგანთა დასათვლელად სათანადო ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლოები გამოიყენებოდა. ზოგ შემთხვევაში ფიგურა-სიმბოლოები იხვრიტებოდა, რათა მატყლის ბაწარზედ ასხმული თიხის გუნდაზე მიემაგრებინათ (იხ. დანართი, სურ. 4). ისინი ხშირად იყრებოდა თიხის ბურთისებურ, ღრუიან ყულაბაში, კოჭების სათავსში, რომელიც იხურებოდა და ილუქებოდა (იხ. დანართი, სურ. 5). დამლადასმული და დახურული ყულაბები, რომლებიც ურუქელმა „მონაგარიშეებმა“ (“accountants”) გამოიგონეს, შემდგომ უნდა გახსნილიყო, რათა მასში მოცემული ფიგურა-სიმბოლოების რაოდენობა შეემოწმებინათ. თუ ყულაბა ნოტიო, გამოუშმრალი თიხისგან იყო დამზადებული, მაშინ მის გარეთა ზედაპირზე სამგანზომილებიანი ფიგურა-სიმბოლოების მაგრად მიჭერით აღიბეჭდებოდა შესაბამისი გეომეტრიული გამოსახულებები – სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურები, რაც გადმოსცემდა იმას, თუ რა რაოდენობის ფიგურა-სიმბოლო იყო მოთავსებული ყულაბაში (იხ. დანართი, სურ. 6). ეს სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურები შესაბამის საქონელს, ანუ შრომის პროდუქტსა და მის რაოდენობას აღრიცხავდა, რაც იყო წინგადადგმული ნაბიჯი წერის ხელოვნების გაჩენის მიმართულებით.

მეორე საფეხურზე სამგანზომილებიანი ფიგურა-სიმბოლოების თიხის ყულაბებში ჩაყრა და შენახვა უმეტესწილად შეწყდა. სამაგიეროდ დაიწყო ნელთი-ხის გუნდებისა და ყულაბების გაბრტყელება და სათანადო ფორმის ფიგურა-სიმბოლოების ნოტიო თიხის ფირფიტის უკვე სწორ ზედაპირზე დაბეჭდვა, რითაც გამოისახებოდა შესაბამისი სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურები, რომლებიც აღრიცხავდა მიღებული ან გაცემული სხვადასხვა ტიპის საქონლის რაოდენობას. მაგ., კონუსისა და ბირთვის ფორმის თიხის ფიგურა-სიმბოლოებს, რომელთა გამოყენებით მარცვლეული ითვლებოდა, ნელ-ნელა ჩაენაცვლა თიხის ფირფიტებზე დაბეჭდილი შესაბამისი სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურები: `სოლი“ და „წრე“, რომლებსაც იგივე მნიშვნელობა მიენიჭა, რასაც „კონუსი“ და „ბირთვი“ აღნიშნავდა (იხ. დანართი, სურ. 7).

ასე რომ, თანდათანობით წინ წამოიწია თიხის ფირფიტების დამზადებისა და ბეჭდვის ხელობები, რომლებიც გაუმჯობესდა და გავრცელდა ძველი შუამდინარეთის გარკვეულ ადგილებში.

ძვ. წ. 3500-3100 წლებში ურუქში გაფართოვდა სასოფლო-სამეურნეო, სამელიორაციო და სამშენებლო საქმიანობები, დაწინაურდა ჭურჭლის დამზადების ტექნოლოგია და საფეიქრო ნაწარმის წარმოება, შეიქმნა ხელოვნების ნიმუშები. წარმოების რაციონალიზაციამ, შრომის ინტენსიფიკაციამ და კულტურულმა განვითარებამ გააჩინა პოლიტიკურ-ეკონომიკური, რელიგიური, საგანმანათლებლო და სოციალური ორგანიზაციები. ურბანული ეკონომიკური საქმიანობის განვითარებისთვის დაიწყო ინსტიტუციური სისტემებისა და ცენტრალური ორგანიზაციების გაუმჯობესება, სამუშაოთა შესრულების, დაგეგმვის, ვაჭრობისა და დაბეგვრის კონტროლის გაძლიერება, საქონლის შეგროვებისა და განაწილების, მიღებისა და გატანის, შემოსავლებისა და ხარჯების, გადასახადებისა და შესაწირავების აღრიცხვა, არქიტექტურული ცენტრების, ტაძრების, სასახლეების, საზოგადოებრივი შენობებისა და მიწის რეგისტრაციის, ფართობისა და აგების ღირებულების გამოთვლა და სხვა. ამ პერიოდში „მოანგარიშებმა“ გაამარტივეს თიხის ფირფიტებზე დაბეჭდვა ეკონომიკური საქმიანობის რეგისტრაციისთვის. ზოგიერთი ფიგურა-სიმბოლოს გამოყენება შეწყვიტეს, მაგრამ მარცვლეულის რაოდენობის გამომხატველი სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურები – „სოლი“ და „წრე“ თიხის ფირფიტებზე ამ და მომდევნო პერიოდებშიც დასტურდება. მაგ., „თხუთმეტი ჭურჭელი მარცვლეული“ გამოისახებოდა როგორც „ერთი ბირთვისა“ და „ხუთი ცალი კონუსის“ შესაბამისი სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურების – „ერთი წრისა“ და „ხუთი ცალი სოლის“ სახით (იხ. დანართი, სურ. 8).

დაახლოებით ძვ.წ. 3500 წლიდან „მოანგარიშებმა“ თიხის რბილ ფირფიტებზე რამდენიმე ფიგურა-სიმბოლოს დაბეჭდვის ნაცვლად ნელ-ნელა დაიწყო ლერწმის სტილოსის («stilus», „stylus“), წაწვეტებული წკირის გამოყენება. გეომეტრიული პრინციპის გამოყენებით, წკირის მეშვეობით თიხის ფირფიტებზე მათ გამოსახეს სამგანზომილებიანი ჩაზნექილი ფიგურების შესაბამისი ორგანზომილებიანი, ბრტყელი ფიგურები, ანუ პიქტოგრამები, ნახატ-ნიშნები, რომლებიც აღნიშნავდა „მარცვლეულს“, „შინაურ ცხოველებსა“ და „ფრინველებს“, „ხეთს“, „ქსოვილსა“ და სხვა სახის საგანს. ეს იყო პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი წერისა და დამწერლობის ნიშნების გაჩენის მიმართულებით (შდრ. Schmandt-Besserat 1996:54).

ძვ.წ. 3500-3200 წლებიდან იწყება საქონლისა და მისი რაოდენობის გამომხატველი რიცხვის შერწყმული ნახატ-ნიშნების განცალკევება და თითოეული რიცხვის აღმნიშვნელი ნახატ-ნიშნების გაჩენა. თვლის სამოცობით სისტემაში აბსტრაქტული რიცხვები გამოიხატა როგორც ორგანზომილებიანი, ბრტყელი ფიგურების, – „სოლისა“ და „წრის“ და მათი გარკვეული კომბინაციების სა-

ხით, რამაც რაოდენობის მხრივ მნიშვნელოვნად შეამცირა საქონლის გამომსახველი ნახატ-ნიშნები, რომლებიც თიხის ზედაპირზე აღიბეჭდებოდა. ამ ბრტყელმა ფიგურებმა, რომლებიც ადრე აღნიშნავდა „ერთ ჭურჭელ მარცვლეულს“ და „ათ ჭურჭელ მარცვლეულს“, შესაბამისად შეიძინა მეორე მნიშვნელობაც, კერძოდ, „ერთი“ და „ათი“ რიცხვებისა (იხ. დანართი, სურ. 9). „ეს არის უკვე რიცხვის როგორც დამოუკიდებელი, საგნისაგან [გამოყოფილი] კატეგორიის ჩამოყალიბება და მისი სათანადოდ გამოხატვა“ (გამყრელიძე და სხვ. 2008:503).

მრავალი თიხის ფირფიტის მიხედვით დასტურდება, რომ ურუქის ტაძრის სამეურნეო ანგარიშების აღმრიცხველები დათვლილი საქონლისა და მისი რაოდენობის გამოხატველი რიცხვის აღმნიშვნელ ნახატ-ნიშნებს გვერდიგვერდ გამოსახვდნენ. მაგ., „ერთი ქსოვილი“ გადმოიციმოდა როგორც „ერთი სოლისა“ (ჩახნექილი ფიგურა) და „ორქორდიანი წრის“ (ნახატ-ნიშანი) სახით (იხ. დანართი, სურ. 10). „36 ცალი ჭურჭლის“ ჩანისგან ხდებოდა მხოლოდ ათი ფიგურის საშუალებით, კერძოდ, „სამი წრის“, „ექვსი სოლისა“ და „ერთი ჭურჭლის“ გამოსახულებათა მიმდევრობის სახით (იხ. დანართი, სურ. 11). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რიცხვი 36-ის აღმნიშვნელი ჩახნექილი ფიგურების, ● „წრისა“ და D „სოლის“ გამოყენებამ ფაქტობრივად დაასრულა „ჭურჭლის“ ნახატ-ნიშნის 36-ჯერ გამეორებით გამოსახვა თიხის ფირფიტებზე. ეს ტექნიკური სიახლე თიხის ფირფიტის ზედაპირის მოხმარების მნიშვნელოვან ეკონომიას იძლეოდა.

ძვ.წ. 3400-3000 წლებში შუამდინარეთის ნახატ-ნიშნიანი წერითი სისტემა მეზობელ რეგიონებშიც გავრცელდა. მაგ., ამ პერიოდში ჩნდება ეგვიპტური იეროგლიფები და პროტო-ელამური ნიშნები (იხ. დანართი, სურ. 12).

დაახლოებით ძვ.წ. 3000 წლიდან თიხის რბილ ფირფიტაზე სტილოსით გამოყვანილი ნახატი და ხაზოვანი ნიშნები ნელ-ნელა გარდაიქმნა „ლურსმნის“ / „სოლის“ («cuneus», «المسار») მსგავს ნიშნებად, რომლებსაც ფონეტიკური მნიშვნელობები მიენიჭა (იხ. დანართი, სურ. 13).

ამ წერით სისტემას ეწოდა „ლურსმული“ / სოლისებური დამწერლობა“ (“cuneiform writing”, Ωλ’criture cunéiforme», “Keilschrift”, «кинопись»: კვაშილავა 2010:151; Kvashilava 2010:244), რომლის ნიშნებით შესრულებული თიხის ფირფიტების წარწერები „ემეგირულ“ – შუმერულ ენაზე დემიფრატორებმა ამოიკითხეს. სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, შუმერული, საერთო-ქართველური და სხვა ენის რამდენიმე არქეტიპის დაწერილობა, შედარება და აგრეთვე დათარიღება იხილეთ ქვემოთ, დანართში, 6-22 ცხრილებში. ამ ცხრილებში წარმოდგენილი საერთო-ქართველური ძირები, რომლებიც C-, VC- და CVC-სტრუქტურისაა, აღდგენილია თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:303, 379) ფუძემდებლური თეორიის მიხედვით.

არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ლურსმული დამწერლობა მოქმედებდა დაახლოებით ძვ.წ. 2900 წლიდან ძვ.წ. 63 წლამდე. მას იყენებდნენ: შუმერები,

ელამელები, ხურიტები, აქადელები (ასურელ-ბაბილონელები), ხეთები, ურარტუელები, ქანანელები, ძველი სპარსელები და სხვა ხალხები. ლიტერატურის მიხედვით (CDLI 2020), ევროპის, ამერიკის, კანადის, ერაყის, ირანის, სირიის, თურქეთის, რუსეთისა და სხვა ქვეყნის მუზეუმებში, უნივერსიტეტებში, ბიბლიოთეკებსა და აგრეთვე კერძო კოლექციებში დღევანდლამდე კატალოგიზებულია ლურსმული დამწერლობით შესრულებული 263 659 ცალი თიხის ფირფიტა.

შუამდინარეთში „გადამწერთა სკოლებში“ ლურსმული დამწერლობის ნიმუშებით თიხის ფირფიტებზე ჩაიწერა და შემონახა, მაგ., ნატურალური რიცხვების გამრავლების ტაბულები თელის სამოცობით სისტემაში (იხ. დანართი, სურ. 14), „პითაგორას თეორემა“ (იხ. დანართი, სურ. 15), ტრიგონომეტრიულ ფუნქციათა ცხრილი (იხ. დანართი, სურ. 16–19), მიწისა და საქონლის აღრიცხვის, მიღების, განაწილებისა და გაცვლის, საირიგაციო გადასახადის, ბალანსის, გამოსასყიდი ფულის, პროცენტის სესხისა და ვალის, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების სიებისა და საკვები რაციონის შესახებ ცნობები და სხვა. სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვების, სამეურნეო-ადმინისტრაციულ აღრიცხვა-ანგარიშგებასთან დაკავშირებული სიტყვების, მათემატიკური და ეკონომიკური ტერმინების დაწერილობა და დათარიღება იხილეთ დანართში, 23-28 ცხრილებში.

დასკვნა

ეკონომიკური აღრიცხვისა და წერითი სისტემების გამართვა ადამიანის გენიალური მიღწევაა, რომლის ჩამოყალიბებას შუამდინარეთში ნეოლითის ხანის დაწყებიდან დაახლოებით 6000 წელი დასჭირდა.

დ. შმანდტ-ბესერას კვლევის მიხედვით ნათელია, რომ წერა, როგორც სოციალურ-კულტურული ფენომენი, კომუნიკაციისა და ინფორმაციის გაცვლის იმ სახეობიდან მომდინარეობს, რომელიც თავდაპირველად გაჩნდა მიწათმოქმედთა ადრეულ საზოგადოებაში ეკონომიკური საქმიანობის, მაგ., ჭარბი რაოდენობის სასოფლო-სამეურნეო საქონლის დათვლისა და აღრიცხვის საჭიროების გამო (შდრ. გამყრელიძე და სხვ. 2008:500; Tenu 2016:16).

ძვ.წ. 3500-2800 წლებში ურუქელი „მონგარიშეების“ წრეებში წერის ხელოვნებისა და დამწერლობის გაჩენამ დაასრულა სიტყვიერი შეტყობინებებისა და ზეპირი არითმეტიკული მოქმედებების ხშირი სარგებლობა. ამ დროიდან მოყოლებული დაიწყო მათემატიკური მეთოდების გამოყენება და დამუშავება, ინფორმაციის მოძიება, ჩაწერა და ანალიზი პრობლემის შესახებ, პრობლემისთვის შესაძლო გეგმის შედგენა და ოპტიმალური გადაწყვეტილების მიღების პროცესი, რამაც საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური რევოლუცია გამოიწვია და ცხოვრების დონე საგრძნობლად აამაღლა.

დანართი

1	შუმერული სიტყვები	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	𒂗𒂊 [eme-ġir ₁₅ / eme-ġi ₇] (ePSD 2005:62; CDLI 2020) – „შუმერული ენა“ (კვაშილავა 2010:150 ₁ ; Kvashilava 2010:243 ₁)	ძვ.წ. 2340-612 წწ.
	𒂗𒂊𒂗 [eme-ġi] (ePSD 2005:62; CDLI 2020) – „შუმერული ენა“	ძვ.წ. 2100-1100 წწ.

2	შუმერული, აქადური, ებრაული და ბერძნული ტოპონიმები	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული 𒂗𒂊𒂗 [ki-en-ġi] (CDLI 2020) – „შუმერი“ (კვაშილავა 2010:150 ₁ ; Kvashilava 2010:243 ₁)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.
	შუმერული 𒂗𒂊𒂗𒂗 [ki-en-ġi-ra] (CDLI 2020) – „შუმერის“	ძვ.წ. 2340-1100 წწ.
	აქადური 𒌶𒍪𒌶𒍪 [šū-me-ri-im] (CDLI 2020) – „შუმერის“	ძვ.წ. 2000-1600 წწ.
	აქადური 𒌶𒍪 [šū-me-ru] (CDLI 2020) – „შუმერუ“ (კვაშილავა 2010:150 ₁ ; Kvashilava 2010:243 ₁)	ძვ.წ. 911-612 წწ.
	ებრაული שִׁנְאָר [šin‘ár] (Genesis 10.10, 11.2, 14.1,9; HEB 1997:13, 14, 17, 18) – „შინყარი“ (კვაშილავა 2010:150 ₁ ; Kvashilava 2010:243 ₁)	
	ბერძნული Σενναάρ [sennaár] (Genesis X.10, XI.2, XIV.1,9; Brooke and McLean 1906:24, 26, 32) – „სენნაარი“ (კვაშილავა 2010:150 ₁ ; Kvashilava 2010:243 ₁)	

3	შუმერული, აქადური, ებრაული, ბერძნული და არაბული ტოპონიმები	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული 𒂗𒍪 [UNUG], 𒂗𒍪 [UNUG] (CDLI 2020) – „უნუგი“	ძვ.წ. 3350-2700 წწ.
	შუმერული 𒂗𒍪𒂗 [unug ^{ki}] (CDLI 2020; ORACC 2014) – „უნუგი“	ძვ.წ. 2600-63 წწ.
აქადური 𒌶𒍪, 𒌶𒍪 [šūUNUG] (CDLI 2020) – „ურუქი“	ძვ.წ. 2340-331 წწ.	

ებრაული [ʔereḵ] (Genesis 10.10; HEB 1997:13) – „ერეჰი“
ბერძნული Ὠρεχ [órek ^h] (Genesis X.10; Brooke and McLean 1906:24) – „ორეჰი“
არაბული الوركاء [al-warka ²] – „ალ-ვარკა“

4	პიდრონიმები შუმერულ წარწერებში; შუმერული და დრავიდული ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული [idigna], [id ₂ idigna] (CDLI 2020; ORACC 2014) – „მდინარე იდიგნა“, „ტიგროსი“ (შდრ. მელიქიშვილი და სხვ. 1988:45)	ძვ.წ. 2600-331 წწ.
	შუმერული [buranun], [id ₂ buranun / ⁱ ₇ buranun] (CDLI 2020; ORACC 2014) – „მდინარე ბურანუნი“, „ევფრატი“	ძვ.წ. 2600-612 წწ.
	შდრ. შუმერული [buranun], [id ₂ buranun / ⁱ ₇ buranun] – „მდინარე ბურანუნი“: დრავიდული *pur- – “river”; [pura] (მალაიალამური) – “river” (შდრ. Burrow and Emeneau 1984:[382], 4318; Fährnich 1981:91; მელიქიშვილი და სხვ. 1988:45; სამსონია 2005:48)	

5	რელიგიურ საქმიანობასთან დაკავშირებული სიტყვები შუმერულ წარწერებში; შუმერული, დრავიდული და ნოსტრატული ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული [an], [an], [an] (CDLI 2020) – 1. „ცა“; 2. „ღვთაება ცა“	ძვ.წ. 3500-539 წწ.
	შუმერული [e ₂ -an-na] (CDLI 2020) – „ეანა“, „ცის ტაძარი“	ძვ.წ. 2600-539 წწ.
	შუმერული [inanna], [inanna] (CDLI 2020) – „ქალღვთაება ინანა“ (კვაშილავა 2010:164–168; Kvashilava 2010:255–258)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.
	შდრ. შუმერული [an] – 1. “sky”, “heaven”; 2. “upper”; 3. “above”; შუმერული [an-na] – 1. “upper”; 2. “upper part” (ORACC 2014): დრავიდული *aṇ- – “upper part”, “up”; [aṇ] (ტამილური) – “upper part”; [aṇṇa] (მალაიალამური) – 1. “upwards”, “above” (შდრ. Burrow and Emeneau 1984:[12], 110; სამსონია 2005:48), ნოსტრატული *ṇaṇ- – “upper part” (შდრ. Bomhard 2018, III:885, №753).	

6	შუმერული, საერთო-ქართველური და ნოსტრატული ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული [har ^{mušen}] – “a bird” (ePSD 2005:111; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-2500 წწ.
	შუმერული [hu-ri ₂ -in ^{mušen}], [hurin _x (BALAG.A) ^{mušen}], [a-ru] – “eagle” (ePSD 2005:118; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-2500 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *ქერ-გა [*k^hər-əj] > *ქტარ-გა [*k^hwar-əj] / *ქტერ-გა [*k^hwer-əj], *ქურ-გა [*k^hur-əj], *ქირ-გა [*k^hir-əj] – „ფრინველი“ (შდრ. კვაშილავა 2012b:152–154; Kvashilava 2012:172–174);</p> <p>ქართული ქორ-ი [k^hor-i] – „ქორი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:497); დერ-ქორ-ი [zər-k^hor-i] – “Lämmergeier” (Fährnich 2007:469);</p> <p>მეგრული ქირ-ი [k^hir-i], ქერ-ი [k^hər-i] – „ქორი“ (შდრ. Кипшидзе 1914:344);</p> <p>ლაზური ქურ-ი [k^hur-i], მ-ქურ-ი [m-k^hur-i], მ-ქირ-ი [m-k^hir-i], მ-ქი-ი [m-k^hi-i] – „ქორი“ (შდრ. ჩიქობავა 2008, IV:116-117; Klimov 1998:218; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:497; Fährnich 2007:469); ქორ-ი [k^hor-i] – «коршунъ»; ქორ-მ-ე [k^hor-m-e] (ათინური) – «курица» (Мартъ 1910:198).</p> <p>სვანურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.</p>	
	<p>შდრ. შუმერული [har^{mušen}] – “a bird”: საერთო-ქართველური *ქტარ- [*k^hwar-] – „ფრინველი“ (შდრ. კვაშილავა 2012b:145; Kvashilava 2012:167);</p> <p>შდრ. შუმერული [hurin_x^{mušen}] – “eagle”: საერთო-ქართველური *ქურ- [*k^hur-] – „ფრინველი“ (კვაშილავა 2012b:145, 160-163; Kvashilava 2012:167, 179–193; შდრ. გორდეზიანი 2007, I:127); ნოსტრატული *k^hur- – „ფრინველი“ (კვაშილავა 2012b:160; Kvashilava 2012:179, 181–193; შდრ. Bomhard 2018, III:873, №742).</p>	

7	შუმერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული [a-gub ₂] – “a cultic vessel for water” (ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-2340 წწ.
	შუმერული [a-gub ₂ -ba] – “a cultic vessel for water” (ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 1900-1600 წწ.
	შუმერული [dug ^{du} a-gub ₂ -ba] – “a cultic vessel for water” (ePSD 2005:10; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 911-612 წწ.

<p>შუპერული [a-gub-ba] – “holy water” (ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 2200-2000 წწ.</p>
<p>შუპერული [gub₂] – 1. “to bathe, wash oneself”; 2. “(to be) pure” (ePSD 2005:89; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
<p>საერთო-ქართველური *გუბ-ეჲ [*gweb-ej] / *გუბა-ეჲ [*gwab-ej] / *გუბ-ეჲ [*gub-ej] – „გობი“, „გუბე“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Fähnrich 2007:109); ძველი ქართული გუბ-ი [gub-i] – „თევზი“, „გობი“ (შდრ. აბულაძე 1973:98); ქართული გობ-ი [gob-i] – „ძელთაგან ამოთლილი ჭურჭელი“; „ხე ამოთლილი ჭურჭლად“ (ორბელიანი 1991, I:164; შდრ. აბულაძე 1973:94); გუბ-ე [gub-e] – „მცირედ ჩაღრმავებულ ადგილას დამდგარი წყალი“ (ქეგლი 1951, I:1491; შდრ. ჩუხუა 2007:309); მეგრული *გობ-ე [*gob-e] > ქოფ-ე [k^hop^h-e] – „ბუკი“, „სკა“ (ჩუხუა 2007:304); ლაზური გობ-ი [gob-i] (ხოფური) – «крыто, въ частности для мѣсепія тѣста»; გუბ-ი [gub-i] (ხოფური) – «крытый желобъ источника» (Маррѣ 1910:135, 136), „გუბე“; სვანური გუბე [gweb] (ბალსზემოური, ლენტეხური), ღუბე [χweb] (ბალსზემოური), გობ [gob] (ლაშხური) – „გობი“ (თოფურია, ქალდანი 2000:379, 1793; შდრ. Fähnrich 2007:109; ჩუხუა 2000-2003:128; ჩუხუა 2007:304; ჩუხუა 2017:166).</p>	
<p>შდრ. შუპერული [a-gub₂] – “a cultic vessel for water”; შუპერული [a-gub-ba] – “holy water”; შუპერული [gub₂] – 1. “to bathe, wash oneself”; 2. “(to be) pure”: საერთო-ქართველური *გუბ-ეჲ [*gub-ej] – 1. „გობი“; 2. „გუბე“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გორდეზიანი 2007, I:102, 118-119; იხ. მესხი 2009:84–94; Meskhi 2011:78–89).</p>	

<p>8</p>	<p>შუპერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
<p>შუპერული [engur₍₄₎] (LAGAB-HAL) – “(cosmic) underground waters” (ePSD 2005:64; CDLI 2020), „მიწისქვეშა წყლები“</p>		<p>ძვ.წ. 2900-612 წწ.</p>
<p>შუპერული [im-gu-ra] – “(cosmic) underground waters” (ePSD 2005:64; CDLI 2020), „მიწისქვეშა წყლები“</p>		<p>ძვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>

<p>საერთო-ქართველური *ენ-გურ- [e-n-gur-], *ე-გურ- [e-gur-] – „მდინარე ენგური“ (შდრ. ჩუხუა 2000-2003:85);</p> <p>ქართული ე-გური-ი [e-gur-i] – „ამის [წალენჯიხის] ჩდილოთ დის მდინარე ეგური, წოდებული დაბის გამო. გამოსდის მასვე სვანეთსა და ოდი[შ]ს შორისს კაკასსა, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მიერთვის ზღვას ანაკრისს“ (ვახუშტი 1941:167); ენ-გური-ი [e-n-gur-i] – „მდინარე ენგური, რომელსაც სათავე აქვს მყინვარ ენგურზე (სიმაღლე 2730 მ)“;</p> <p>მეგრული ი-ნ-გირი-ი [i-n-gir-i], ი-ნ-გერ-ი [i-n-gar-i], ენ-გირი-ი [e-n-gir-i], ი-ნ-გურ-ი [i-n-gur-i] – „მდინარე ენგური“ (შდრ. Кипшидзе 1914:113, 217, 218, 248);</p> <p>სვანური ლ-ა-ნ-გურ [l-a-n-gur] (შდრ. Chardin 1686:101; ჩუხუა 2000-2003:84); ენ-გურ [e-n-gur] – „მდინარე ენგური“ (შდრ. თოფურია, ქალღანი 2000:1812, 1848).</p>
<p>შდრ. შუმერული 𒂗 [en-gur] – “(cosmic) underground waters”: საერთო-ქართველური *ენ-გურ- [e-n-gur-] – „ენგური“ (შდრ. Fähnrich 1981; გორდეზიანი 2007, I:113; კვაშილავა 2010:150; Kvashilava 2010:243; სამსონია 2018:159–165).</p>

9	<p>შუმერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>შუმერული 𒂗 [erin₂] – 1. “people”; 2. “troops”; 3. “worker”; 4. “conscripts on their turn of duty” (ePSD 2005:67; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2500-1600 წწ.</p>
	<p>საერთო-ქართველური *(ჰ-)ერ-ნ- [*(h)-er-n-] – „ერნი“; *(ჰ-)ერ- [*(h)-er-] – 1. „ხალხი“; 2. „ჯარი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. ჩუხუა 2000-2003:175; ჩუხუა 2017:572; Chukhua 2019:646);</p> <p>ქართული ერ-ი [er-i] – 1. „ხალხი, საზოგადოება“; 1. „თავმოყრილი, შეჯგუფებული ხალხი, კრებული“; 3. „შეიარაღებული ხალხი, – ჯარი“ (ქეგლი 1953, III:1392–1393); ერ-ნ-ი [er-n-i]: „დარბაზის ერნი“ – „დარბაზის წევრები“ (ქეგლი 1953, III:627);</p> <p>მეგრული ერ-ებ-ი [er-eb-i] – «большая семья съ имуществомъ, скотомъ» (Кипшидзе 1914:231);</p> <p>სვანური *ჰ-ერ [h-er] > ღ-ერ [j-er-] (ლაშხური) – „ერი“; „მრეკლი“ (შდრ. თოფურია, ქალღანი 2000:1429; ჩუხუა 2000-2003:174–175; ჩუხუა 2017:572; Chukhua 2019:646).</p> <p>ლაზურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.</p>	
	<p>შდრ. შუმერული 𒂗 [erin₂] – 1. “people”: საერთო-ქართველური *ერ-ნ- [er-n-] – „ერნი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1959:84; გორდეზიანი 2007, I:113).</p>	

10	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუმერული, აქადური და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუმერული Ṽ [aš] – “one” (ePSD 2005:25; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-612 წწ.
	შუმერული 𒂗𒅗 [eš ₃ -da] – “one” (ePSD 2005:69; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2340-1600 წწ.
	აქადური 𒂗𒅗𒂗 [iš-te-en, ištēn] – “one” (ePSD 2005:25; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2000-612 წწ.
	აქადური 𒂗𒅗𒂗 [il-te-en, iltēn] – “one” (CDLI 2020)	ძვ.წ. 1400-1000 წწ.
	შუმერული 𒌦 [eš] – “three” (ePSD 2005:69; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2600-612 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *ეს- [*es-] / *ას- [*as-] – „ერთი“ (გ. კვაშილავა); ქართულ-ზანური *ეს-თ- [*es-t^h-] / *ას-თ- [*as-t^h-] – „ერთი“; ქართული *ეს-თ- [*es-t^h-] > ერ-თ-ი [er-t^h-i] – „ერთი“ (შდრ. Tseretheli 1915:277; Tseretheli 1959:80; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:136, 137₁); ზანური *ას-თ- [*as-t^h-] > მეგრული არ-თ-ი [ar-t^h-i] – „ერთი“ (შდრ. Tseretheli 1959:80; ჩიქობავა 2008, IV:217); ზანური *ას-თ- [*as-t^h-] > ლაზური არ-თ-ი [ar-t^h-i] > არ [ar] – „ერთი“ (შდრ. Tseretheli 1959:80; Мартъ 1910:127); სვანური *ეს- [*es-] / *ას- [*as-] > ეშ- [eš-] / აშ- [aš-]: ეშ-ტ-ი [eš-w-i], აშ-ტ [aš-w] (ლახამური), ეშ-ხ-უ [eš-x-u], ეშ-ხ-ტ-ი [eš-x-w-i], აშ-ხ-ტ [aš-x-w] (ზემო სვანური), ეშ-ხ-უ [eš-x-u] (ლაშხური, ლენტეხური) – „ერთი“ (შდრ. თოფური, ქალღანი 2000:492).</p>	
	<p>შდრ. შუმერული Ṽ [aš] – “one”: საერთო-ქართველური *ას- [*as-] – „ერთი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1915:277; Tseretheli 1959:80; შარაშენიძე, თოფურია 1973:123; Fähnrich 1981:91; შარაშენიძე 1983:35; სამსონია 2005:27);</p> <p>შდრ. შუმერული 𒌦 [eš] – “three”: საერთო-ქართველური *ეს- [*es-] – „ერთი“ (გ. კვაშილავა);</p> <p>შდრ. შუმერული 𒂗𒅗 [eš₃-da], აქადური 𒂗𒅗𒂗 [iš-te-en, ištēn] – “one”: ქართულ-ზანური *ეს-თ- [*es-t^h-] – „ერთი“ (გ. კვაშილავა);</p> <p>შდრ. აქადური 𒂗𒅗𒂗 [il-te-en, iltēn] – “one”: ქართული ერ-თ-ი [er-t^h-i] – „ერთი“ (გ. კვაშილავა).</p>	

11	<p>ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია; შუემრული, აქადური და საერთო-ქართველური ფორმების შედარება</p>
	<p>საერთო-ქართველური *ეს₁-თ- [*es₁-t^h-] / *ას₁-თ- [*as₁-t^h-] (შდრ. Климов 1964:45; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:316), *ტ^h-/ო-ეს₁-თ- [*w-/j-es₁-t^h-] / *ტ^h-/ო-ას₁-თ- [*w-/j-as₁-t^h-] – „ათი“ (გ. კვაშილავა); ქართული *ას-თ- [*as-t^h-] > *აო-თ- [*aO-t^h-] > ა-თ-ი [a-t^h-i] – „ათი“; ზანური *ტ^h-ეშ-თ- [*w-es^h-t^h-] > *ტ^h-ეო-თ- [*w-eO-t^h-] > *ტ^h-ე-თ- [*w-e-t^h-] > *ტ^h-ი-თ- [*w-i-t^h-] – „ათი“; ზანური *ტ^h-ი-თ- [*w-i-t^h-] > მეგრული ვ-ი-თ-ი [v-i-t^h-i] – „ათი“; ზანური *ტ^h-ი-თ- [*w-i-t^h-] > ლაზური ვ-ი-თ [v-i-t^h-] > ვ-ი [v-i] – „ათი“; სვანური *ო-ეშ-თ- [*j-es^h-t^h-] > ო-ეშ-დ [j-es^h-d] (ზემოსვანური, ლაშხური) > ო-ეშ-ტ [j-es^h-t] (ლენტეხური) – „ათი“; ეშ-დ [es^h-d] (ზემოსვანური, ლაშხური) – „ათი“ (შდრ. თოფურია, ქალღანი 2000:1431; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:135, 136, 137, 168, 316; ჩუხუა 2007:262).</p>
	<p>შდრ. შუემრული [eš₃-da]; აქადური [iš-te-en] – “one” (იხ. დანართი 10): საერთო-ქართველური *ეს₁-თ- [*es₁-t^h-] – „ათი“ (გ. კვაშილავა).</p>

12	<p>ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული აქადური და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>აქადური [e-še-er, ešer], [e-ša-ar, ešar], [e-ši-ir, ešir] – “ten” (CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
	<p>საერთო-ქართველური *ას₁-ირ- [*as₁-ir-] – „ასი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:316; ჩუხუა 2007:268; ჩუხუა 2017:101; Chukhua 2019:67); ქართული ას-ი [as-i] – „ასი“ (გორდეზიანი 2007, I:104; შდრ. Fähnrich 2007:41); მეგრული ოში-ი [oš-i] – „ასი“ (ჩიქობავა 2008, IV:224); ლაზური ოში-ი [oš-i], ოში [oš] – „ასი“ (შდრ. Мартъ 1910:177); სვანური აში-ირ [aš-ir] – „ასი“ (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:302₃).</p>	
	<p>შდრ. აქადური [e-ši-ir, ešir] – “ten”: საერთო-ქართველური *ას₁-ირ- [*as₁-ir-] – „ასი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Klimov 1998:4).</p>	

13	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემერული ქ [kilib] – 1. “total”, “sum”; 2. “(the) whole”, “entirety”, “totality”; 3. “assembly”; 4. “bundle”, “package” (ePSD 2005:143; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2100-1600 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *კერ-ებ- [*kər-əb-] > *კერ-ბ- [*kər-b-] / *კარ-ბ- [*kər-b-]; *კრ-ებ/-ნბ- [*kr-əb/-əb-], *კრ-ბ-ეი/-აი- [*kr-b-əj/-aj-], *კრ-იბ-ეი/-აი- [*kr-ib-əj/-aj-] – „შეკრება“ (კვაშილავა 2014:37, 40, 41; Kvashilava 2016:144, 146, 147; შდრ. Климов 1964:115; Klimov 1998:100; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:291; Fähnrich 2007:253; Gamkrelidze and Ivanov 1995, I:775);</p> <p>ძველი ქართული შე-კერ-ბ-ით [še-kər-b-it^h] – „შეიკრიბენით“; შე-კრ-იბ-აი [še-kr-ib-aj] – „შეკრიბა“;</p> <p>საერთო-ქართველური *კრ-ნბ- [*kr-əb-] > მეგრული კორ-ობ-უ-ა [kɔr-ob-u-a] – „შეაგროვება“, „შეკრება“ (შდრ. Кипшидзе 1914:261; ჩიქობავა 2008, IV:291–292; ქავაია 2002, II:159); ლაზური კორ₁-ობ-უ [kɔr₁-ob-u], ო-კორ₁-ობ-უ [o-kɔr₁-ob-u] – „მოგროვება“, „დაგროვება“ (შდრ. Марр 1910:158); ოკო-კორ-ობ-უ [oko-kɔr-ob-u] – „შეკრიბა“ (ასათიანი 2012:142); საერთო-ქართველური *კარ-/*კრ- [*kər-/*kr-] > სვანური ლი-ჭარ-ნ-ე [li-čär-n-e] (ლენტეხური), ლი-ჭრ-ენ-ი [li-čr-en-i] (ზემოსვანური, ლაშხური) – „უგადაკმა“, „მიმატება“ (თოფურია, ქალდანი 2000:1068; შდრ. Klimov 1998:86); „მიბა“ (ჩუხუა 2000-2001:375).</p>	
	შდრ. შუემერული ქ [kilib] – “total”, “sum”: საერთო-ქართველური * კერ-ებ- [*kər-əb-] – „შეკრება“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გორდეზიანი 2007, I:132).	

14	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემერული სარ [sar], სარ [sar] – “to write” (ePSD 2005:220; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *წერ- [*čer-] / *წარ- [*čar-] – „წერა“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Климов 1964:249; Klimov 1998:309; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:663; Fähnrich 2007:648);</p> <p>ქართული წერ-აი [čer-aj], წერ-ა [čer-a] – „წერა“ (შდრ. აბულაძე 1973:542); მეგრული ჭარ-უ-ა [čar-u-a] – „წერა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:663; Fähnrich 2007:648);</p>	

<p>ლაზური ო-ჭარ-უ [o-čar-u] (ასათიანი 2012:352), ო-ნ-ჭარ-უ [o-n-čar-u] – „წერა“ (შდრ. ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:663; Fähnrich 2007:648); სვანური *ჭერ- [čer-] > ოირ- [Oir-] / ოირ- [Ojr-]: ლა-ირ [lä-ir] / ლა-ირ [lä-jr] (ზემოსვანური, ლენტეხური), ლა-ირ [la-ir] / ლა-ირ [la-jr] (ლაშხური) – 1. „წერილი“; 2. „წიგნი“ (შდრ. ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:663); ნ-ირ-I [ä-jr-i] (ბალსხემოური, ბალსქვემოური), ნ-ირ-ე [ä-jr-e] (ლაშხური), ნ-ირ-ე [ä-jr-e] (ლენტეხური) – „წერს“ (შდრ. თოფურია, ქალდანი 2000:833, 231).</p>
<p>შდრ. შუმერული [sar] – „to write“: საერთო-ქართველური *წარ- [čiar-] – „წერა“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1959:95; Tseretheli 1915:262; Tseretheli 1916:29; Fähnrich 1981:96; გორდეზიანი 2007, I:145; სამსონია 2005:38).</p>

15	<p>ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუმერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>შუმერული [a-gar₃] – “meadow” (ePSD 2005:9; CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 2500-539 წწ.</p>
	<p>საერთო-ქართველური *ა-გარ-ად [*a-gar-aj] – „ვაკე ადგილი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. ჩუხუა 2000-2003:49; ჩუხუა 2007:261); ქართული ა-გარ-ა [a-gar-a] – „სადგური საზაფხულო“, „ვაკე და მახლობელი მისი ადგილი და გრილი“ (ორბელიანი 1991:38, 474; შდრ. აბულაძე 1973:1);</p> <p>ზანური *ო-გორ-ა [*o-gor-a] > *ა-გორ-ა [*a-gor-a] – „შემოღობილი ადგილი“ (შდრ. ჩუხუა 2000-2003:48);</p> <p>ზანური *ა-გორ-ა [*a-gor-a] > მეგრული ა-გუარ-ა [a-gwar-a], ა-გვარ-ა [a-gvar-a], ა-ნ-გვარ-ა [a-n-gvar-a] – „ბოსელი; ბაკი, საქონლის უსახურავო სამწყვდევი“ (შდრ. ქაჯაია 2001, I:164, 187); „საქონლის ჩასამწყვდევი, შემოღობილი ალაგი“ (შდრ. ჩუხუა 2000-2003:48);</p> <p>ზანური *ო-გორ-ა [*o-gor-a] > სვანური *ა-გორ-ა [*a-gor-ä] (ლენტეხური) – „საქონლის ბაკი“ (ჩუხუა 2000-2003:48); შდრ. ლაზური ო-ნ-გორ-ე [o-n-gor-e] (ათინური, ხოფური) – „თავზე სახლისა, კოჭი“ (შდრ. ჩიქობავა 2008, III:526; Мартъ 1910:137, 176), „ღირე, საკიდი“ (ჩუხუა 2000-2003:48).</p>	
	<p>შდრ. შუმერული [a-gar₃] – “meadow”: საერთო-ქართველური *ა-გარ-ად [*a-gar-aj] – „ვაკე ადგილი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1959:79; შარაშენიძე, თოფურია 1973:123; შარაშენიძე 1983:34; Fähnrich 1981; გორდეზიანი 2007, I:101; სამსონია 2005:27; Gamkrelidze and Ivanov 1995, I:773; Rubio 1999:10).</p>	

16	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემნური, საერთო-ქართველური და ნოსტრატული ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემნური [gana ₂] – “field”; “area (of a geometric figure)” (ePSD 2005:77; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.
	საერთო-ქართველური *ყან-ად [*q̄an-aj] / *ყან-ედ [*q̄an-ej] – „ყანა“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Климов 1964:208; Klimov 1998:237; ჩუხუა 2007:556); ქართული ყან-ად [q̄an-aj], ყან-ა [q̄an-a] – „ყანა“ (შდრ. აბულაძე 1973:465; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:530; Fähnrich 2007:507); მეგრული ცონ-ა [ʔon-a] > ცვან-ა [ʔvan-a] – „ყანა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:530); ლაზური ყონ-ა [q̄on-a] (ხოფური), ცონ-ა [ʔon-a] (ვიწურ-არქაბული) > ოონ-ა [jon-a] > ონ-ა [on-a] (ათინური, ვიწურ-არქაბული) – „ყანა“ (შდრ. Марты 1910:204; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:530). სვანურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.	
	შდრ. შუემნური [gana ₂] – “field”; “area (of a geometric figure)”: საერთო-ქართველური *ყან-ად [*q̄an-aj] – „ყანა“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1915:260; Tseretheli 1916:4; Tseretheli 1959:84, 90; შარაშენიძე, თოფურია 1973:124; Fähnrich 1981:94; შარაშენიძე 1983:33, 35; გორდეზიანი 2007, I:115; სამსონია 2005:31); ნოსტრატული *q̄an-aj – “field” (გ. კვაშილავა; შდრ. Bomhard 2018, III:686, №580).	

17	ეკონომიკურ და რელიგიურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემნური და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემნური [TU] – “a priest” (ePSD 2005:263; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1100 წწ.
	შუემნური [tu _x (KA×UD)] – “leader” (ePSD 2005:262; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-1600 წწ.
	საერთო-ქართველური *ს ₁ თ-ეშ- [*s ₁ t ^h -əw-] > *ს ₁ თ-აშ- [*s ₁ t ^h -aw-] / *ს ₁ თ-ეშ- [*s ₁ t ^h -ew-], *ს ₁ თ-ედ [*s ₁ t ^h -ej] / *ს ₁ თ-ად [*s ₁ t ^h -aj], *ს ₁ თ-უ- [*s ₁ t ^h -u-], *თ-აშ- [*t ^h -aw-] / *თ-ეშ- [*t ^h -ew-], *თ-უ- [*t ^h -u-] – „თავი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:136, 307 ₁ , 333; Климов 1964:175; Klimov 1998:66); ქართული თ-ავ-ი [t ^h -av-i] – „თავი“ (ჩიქობავა 2008, IV:61); ზანური *თ-ოშ- [*t ^h ɔ w-] > *თ-უ- [*t ^h -u-] > *თ-ი- [*t ^h -i-] – „თავი“ (შდრ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:333; Климов 1964: 175; Klimov 1998:66);	

<p>მეგრული თ-ი [t^h-i] – «семья», «домъ», «дворъ»; «родъ», «глава» (Кипшидзе 1914:242); ლაზური თ-ი [t^h-i] – „თავი“ (ჩიქობავა 2008, IV:61–62); სვანური შდ-ა [šd-a] (ბალსზემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური) > შტ-ა [št-a] (ლენტეხური) – „თავთავი“ (შდრ. თოფურია, ქაღლანი 2000:1824; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:226-227; Fähnrich 2007: 186-187).</p>
<p>შდრ. შუმერული 𐎠𐎢𐎡 [tu] – “leader”: საერთო-ქართველური *თ-უ- [*t^h-u-] – „თავი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გორდენიანი 2007, I:149).</p>

18	<p>ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუმერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>შუმერული 𐎠𐎢 [engar] – “farmer” (ePSD 2005:64; CDLI 2020), “plowman” (Rubio 1999:4); „მხენელი და მიწათმოქმედი“ (შდრ. ჯავახიშვილი 1930, I:219); „მიწათმოქმედი“ (შარაშენიძე, თოფურია 1973:122; მელიქიშვილი და სხვ. 1988:46)</p>	<p>ძვ.წ. 2900-539 წწ.</p>
	<p>შუმერული 𐎠 [gar] – “to heap up” (ePSD 2005:78), „დაგროვება“</p>	<p>ძვ.წ. 2000-612 წწ.</p>
	<p>შუმერული 𐎠𐎢𐎡𐎣 [mu-un-gar₃] – “farmer” (ePSD 2005:64, 193; CDLI 2020), „ფერმერი“</p>	<p>ძვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
	<p>შუმერული 𐎠𐎢𐎡𐎣𐎠 [mu-un-ga-ar] – “farmer” (ORACC 2014), „ფერმერი“</p>	<p>ძვ.წ. 1900-539 წწ.</p>
	<p>შუმერული 𐎠𐎢𐎡𐎣 [guru₇] – 1. “grain store”; 2. “grain heap”; 3. “to heap up”; 4. “unit of capacity” (ePSD 2005:95; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 2600-1000 წწ.</p>
	<p>საერთო-ქართველური *გარ- [*gar-] – „ძებნა“; „შოვნა“ (ჩუხუა 2007:419; შდრ. ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:136; Fähnrich 2007:97); ქართული მონა-გარი [mo-na-gar-i] – „გარჯილობით ნაშოვნა“ (ორბელიანი 1991, I:501; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:136), “durch Mühe Erworbenes” (Fähnrich 2007:97); მეგრული გორ-უ-ა [gor-u-a] – „ძებნა“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:136), “suchen” (Fähnrich 2007:97); ო-გორ-უ [o-gor-u] – „საძებარი“ (ჩუხუა 2007:419); ლაზური ო-გორ-უ [o-gor-u] (ათინური, ვიწურ-არქაბული, ხოფური) – «искать» (Марр 1910:136), “suchen” (Fähnrich 2007:97), „ძებნა“ (ასათიანი 2012:50). სვანურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.</p>	

<p>შღრ. შუღმერული 𐌆𐌵 [gar] – “to heap up”: საერთო-ქართველური *გარ- [*gar-] – „შონა“, „ტებნა“ (გ. კვამილავა);</p> <p>შღრ. შუღმერული 𐌆𐌵𐌺𐌾𐌸 [mu-un-gar₃] – “farmer”: ქართული მონა-გარი [mo-na-gar-i] – „გარჯით ნაშოვარი“ (გ. კვამილავა; შღრ. გორღეზიანი 2007, I:112).</p>

19	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუღმერული, ურარტული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შეღარება	წარწერების დათარიღება
	შუღმერული 𐌆𐌸𐌺 , 𐌆𐌸 [ǵešt _{in}], 𐌆𐌸 [ǵešt _{in}] – 1. “vine”, “grapevine”; 2. “grapes”; 3. “wine” (ePSD 2005:104; CDLI 2020)	ძვ.წ. 3200-331 წწ.
	შუღმერული 𐌆𐌸𐌺𐌾𐌸 [ǵešt _{in} -ka ₅ -a] – “a grape” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 1900-612 წწ.
	შუღმერული 𐌆𐌸𐌺𐌾 [ǵešt _{in} -kir ₄] – “a berry”; 𐌆𐌸𐌺𐌾𐌸 [ǵešt _{in} -gurum-ma] – “stock of the vine” (ePSD 2006; CDLI 2020)	ძვ.წ. 1900-1600 წწ.
	შუღმერული 𐌆𐌸𐌺𐌾𐌸 [ǵešt _{in} eša] – “a flour and grapes mixture” (ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2100-2000 წწ.
	შუღმერული 𐌆𐌸𐌺𐌾 [a-ǵešt _{in} -na] – “vinegar” (ePSD 2005:11; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-63 წწ.
	შუღმერული 𐌆𐌸 [ǵešt _{in}] (CDLI 2020), 𐌆𐌸𐌺𐌾 [ǵešt _{in} -ah ₃ -a] (ePSD 2006) – “raisin”	ძვ.წ. 2100-2000 წწ.
	ურარტული 𐎶𐎺𐎠𐎧 [G ^{IS} ul-di] – «вино», «виноградник» (Меликишвили 1960:145, №27.30; 180, №65.12,24; 205, 206, №111.2,5, 318, №172.1; 335, №275; 411)	ძვ.წ. 900-585 წწ.
	საერთო-ქართველური *ყეს-თ-ინ- [*ǵes-t ^h -in-] / *ყას-თ-ინ- [*ǵas-t ^h -in-], *ყუეს-თ-ინ- [*ǵwes-t ^h -in-] / *ყუას-თ-ინ- [*ǵwas-t ^h -in-], *ყუს-თ-ენ- [*ǵus-t ^h -en-] / *ყუს-თ-ან- [*ǵus-t ^h -an-] / *ყუს-თ-ინ- [*ǵus-t ^h -in-] > *ყუს-ღ-ენ- [*ǵus-d-en-] / *ყუს-ღ-ან- [*ǵus-d-an-] / *ყუს-ღ-ინ- [*ǵus-d-in-] > *ყურ-ღ-ენ- [*ǵur-d-en-] / *ყურ-ღ-ან- [*ǵur-d-an-] / *ყურ-ღ-ინ- [*ǵur-d-in-] – „ყურძენი“ (გ. კვამილავა); საერთო-ქართველური *ყუს- [*ǵus-] – „ვაზი“, „ყუნწი“ (შღრ. ჩუხუა 2017:446–447; Chukhua 2019:494);	

<p>ქართული ყურ-ძენ-ი [q̄ur-z-en-i] – „ყურძენი“; მეგრული ცურ-ძენ-ი [ɥur-z-en-i] > ცურ-ზენ-ი [ɥur-z-en-i] – „ყურძენი“ (შდრ. ჩუხუა 2000-2003:279); ლაზური ყურ-ძენ-ი [q̄ur-z-en-i] (ხოფური) > ურ-ძენ-ი [ur-z-en-i] (ათინური, ვიწურ-არქაბული) – „ყურძენი“ (შდრ. Мартъ 1910:204); სვანური ყურ-ძენ [q̄ur-z-en] (ლაშხური, ლენტეხური) > ყუნ-ზელ [q̄un-z-el] (ზემოსვანური) – „ყურძენი“ (შდრ. თოფურია, ქალღანი 2000:1807; ჩუხუა 2000-2003:279–280; ჩუხუა 2017:446; Chukhua 2019:494).</p>
<p>შდრ. შუმერული 𒄠 [ḡeštin] – 1. “vine”, 2. “wine”: საერთო-ქართველური *ყეს-თ-ინ- [q̄es-t^h-in-] – „ყურძენი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1916:9–10; Tseretheli 1959:86); შდრ. ურარტული 𐎠𐎺𐎠 [G^{is}ul-di] – «вино», «виноградник»: საერთო-ქართველური *ყურ-დ-ინ-ი [q̄ur-d-in-i] – „ყურძენი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. ჩუხუა 2000-2003:280).</p>

20	<p>ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუმერული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>შუმერული 𒄠 [dug] – “(clay) pot; a unit of liquid capacity” (ePSD 2005:53; CDLI 2020)</p>	<p>ძვ.წ. 2900-539 წწ.</p>
	<p>საერთო-ქართველური *ტაყ-ად [t̄aq^h-aj] – „ერთგვარი ჭურჭელი“ > ქართული ტაყ-ად [t̄aq^h-aj] (ინგილოური) – „დიდი ზისაგან მთლიანად მრგვლად გამოთლილი ჭურჭელი“ (შდრ. ჩუხუა 2017:361; Chukhua 2019:390); ქართული დოქ-ი [dok^h-i] – „სხვადასხვა ზომის თიხის ცალყური ჭურჭელი სითხის (წყლის, ღვინის) ჩასასხმელად“ (ქეგლი 1953, III:1215). მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.</p>	
	<p>შდრ. შუმერული 𒄠 [dug] – “a vessel”: საერთო-ქართველური *ტაყ-ად [t̄aq^h-aj] – „ერთგვარი ჭურჭელი“ (გ. კვაშილავა); შდრ. შუმერული 𒄠 [dug] – “a vessel”: ქართული დოქ-ი [dok^h-i] – “a vessel (a vessel for wine and water, a clay vase)” (Tseretheli 1915:287; შდრ. Fähnrich 1981:93; შარაშენიძე 1983:38; გორდეზიანი 2007, I:111; სამსონია 2005:30).</p>	

21	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემნული და საერთო-ქართველური ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემნული [kir ₁₁], [kir ₁₁] – “female lamb” (ePSD 2005:144; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *კერ-გუ- [*kər-əw-] > *კირ-აუ- [*kʰir-aw-], *კრ-აუ- [*kʰr-aw-]; *კერ-გბ- [*kər-əb-] > *კირ-აბ- [*kʰir-ab-], *კრ-აბ- [*kʰr-ab-] – „კრავი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:1114; Климов 1964:115; Klimov 1998:99; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:291–292; Fähnrich 2007:253);</p> <p>ქართული *კრ-აუ- [*kʰr-aw-] > კრ-ავ-ი [kʰr-av-i] – „კრავი“ (შდრ. Klimov 1998:99; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:291; Fähnrich 2007:253);</p> <p>მეგრული *კირ-ობ- [*kʰir-ob-] > *კირ-უბ- [*kʰir-ub-] > კირ-ობ-ი [kʰir-ib-i] > კერ-ობ-ი [kər-ib-i] – „კრავი“ (შდრ. Schmidt 1962:48; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:111; Klimov 1998:99; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:291; Fähnrich 2007:253; ჩუხუა 2007:385; კვაშილავა 2011b:171; Kvashilava 2011:233).</p> <p>ლაზურსა და სვანურში შესატყვისი ძირი გამოვლენილი არ არის.</p>	
	<p>შდრ. შუემნული [kir₁₁] – “female lamb”: საერთო-ქართველური *კირ-აუ [*kʰir-aw], *kʰir-ab- [*kʰir-ab-] – „კრავი“ (გ. კვაშილავა; შდრ. გორდეზიანი 2007, I:133).</p>	

22	ეკონომიკურ საქმიანობასთან დაკავშირებული შუემნული, საერთო-ქართველური და ნოსტრატული ფორმების რეკონსტრუქცია და შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	შუემნული [itud] – 1. “moon”; 2. “month” (ePSD 2005:132; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2600-539 წწ.
	<p>საერთო-ქართველური *დუს₁თ-ედ [*dus₁tʰ-ɛj], *დუ₁თის₁თ-ედ [*dwis₁tʰ-ɛj], *დუ₁თ-ედ [*dutʰ-ɛj], *დუ₁თ-ედ [*dwitʰ-ɛj] – 1. „მოვარე“; 2. „თვე“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Климов 1964:75; Klimov 1998:74; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:177; ჩუხუა 2007:346; ჩუხუა 2017:183; Chukhua 2019:171);</p> <p>ძველი ქართული *დუ₁თ-ედ [*dutʰ-ɛj] > *თუ₁თ-ედ [*tʰutʰ-ɛj] > თუ₁თ-ე [tʰutʰ-ɛ] > თუ₁თ-ე [tʰtʰw-ɛ] > თუ₁თ-ე [tʰw-ɛ] – „თვე“ (შდრ. აბულაძე 1973:180);</p> <p>ქართული თვ-ე [tʰv-ɛ] – „თვე“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:177);</p> <p>ზანური *დუ₁თ-ა [*dutʰ-a] > მეგრული თუ₁თ-ა [tʰutʰ-a] (შდრ. ჩუხუა 2007:346); ლაზური თუ₁თ-ა [tʰutʰ-a], მ-თუ₁თ-ა [m-tʰutʰ-a] – 1. „მოვარე“; 2. „თვე“ (შდრ. Tseretheli 1959:89);</p> <p>სვანური *დო₁შ- [do₁ʃtʰ-] > დო₁შ-ულ [do₁ʃd-ul] (ზემოსვანური, ლაზური) > დო₁შ-ულ [do₁ʃtʰ-ul] (ლენტეხური) – „მოვარე“ (ჩუხუა 2007:346; შდრ. თოფურია, ქაღანაძე 2000:417).</p>	

<p>შდრ. შუმერული [itud] – 1. “moon”; 2. “month”: საერთო-ქართველური *დუთ-ემ [*dut^h-ej] – 1. „მოვარე“; 2. „თვე“ (გ. კვაშილავა; შდრ. Tseretheli 1959:89; გორდეზიანი 2007, I:130);</p> <p>შდრ. საერთო-ქართველური *დუსით-ემ [*dusit^h-ej] – „მოვარე“:</p> <p>ნოსტრატული *dVstV – “moon” (შდრ. Dolgopolsky 2012:596, №574).</p>
--

23	პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვები შუმერულ წარწერებში; შუმერული და ქართველური ფორმების შედარება	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	 [ugula] – 1. “instructor”; 2. “overseer”, “foreman”, “supervisor” (ePSD 2005:274; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. მელიქიშვილი და სხვ. 1988:52; Rubio 1999:5; იხ. მესხი 2009:60–83; Meskhi 2011:55–77);	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
	 [tibira] – “sculptor” (ePSD 2005:260; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. შარაშენიძე, თოფურია 1973:122; Rubio 1999:4)	ძვ.წ. 2900-1000 წწ.
	 [ibira (tibira ₂)], [ibira ₂] – “merchant”, “businessman” (ePSD 2005:120; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 912-539 წწ.
	შდრ. შუმერული [ugula] – 1. “instructor”; 2. “overseer”, “foreman”, “supervisor”: გვარი უგულა [ugula] (ნ. ფოფხაძე; მესხი 2009:62, 63; Meskhi 2011:57; შდრ. ჭანტურია 2006:114).	
	შდრ. შუმერული [tibira] – 1. “sculptor”; 2. “metal worker”; შუმერული [ibira (tibira ₂)], [ibira ₂] – “merchant”, “businessman”: ებრაული [t ^h oval] (შდრ. Genesis 4.22, 10.2; HEB 1997:6, 13); ბერძნული [t ^h obél] (შდრ. Genesis IV.22, X.2; Brooke and McLean 1906:10, 23); თობელი [t ^h obeli] (შდრ. Кипшидзе 1914:xiii–xiv), თიბარი [t ^h ibari], იბერი [iberi] (შდრ. ჯავახიშვილი 1908:22–23) – ერთ-ერთი ქართველური ტომის აღმნიშვნელი სახელები (გ. კვაშილავა).	

24	პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვები შუმერულ წარწერებში	თიხის ფირფიტების დათარიღება
	 [dam-gar ₃] – “merchant”, “trader” (ePSD 2005:43; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. შარაშენიძე, თოფურია 1973:122)	ძვ.წ. 2900-1000 წწ.
	 [dam-gar ₃ -gal] – “chief merchant” (ePSD 2006; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2600-2200 წწ.

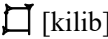

 [ga-eš ₈] – 1. “a long distance trader”; 2. “tax collector, customs collector” (ePSD 2005:74; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
 [kindagal] – 1. “leader”, “expert”; 2. “inspector of slaves” (ePSD 2005:143; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
 [šita ₅ -du ₃] – “accountant” (ePSD 2005:246; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2000-1600 წწ.
 [saġ-en ₃ -tar (sag-en ₃ -tar)] – “supervisor” (ePSD 2005:215; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2000-63 წწ.
 [nu-banda ₃] – “overseer”, “captain” (ePSD 2005:201; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. მელიქიშვილი და სხვ. 1988:51, 52)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
 [ku ₃ -gal ₂] – “canal inspector” (ePSD 2005:91; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.
 [dumu-da-ba] – “an agricultural worker” (ePSD 2005:54; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2100-2000 წწ.

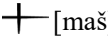
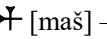

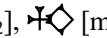

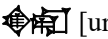

25	პროფესიის ადმინისტრაციული სიტყვები უპირატესად წარწერებში	თიხის ფირფიტების დათარიღება
 [ensi ₂] – 1. “ruler”; 2. “governor” (ePSD 2005:65; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. მელიქიშვილი და სხვ. 1988:52)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.	
 [sanga ₂] – “a priest” (ePSD 2005:215; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. მელიქიშვილი და სხვ. 1988:51)	ძვ.წ. 2900-1000 წწ.	
 [um-mi-a] – 1. “expert”; 2. “master craftsman” (ePSD 2005:279; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1000 წწ.	
 [šidim], [šidim] – “builder”, “architect” (ePSD 2005:244; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. Rubio 1999:4)	ძვ.წ. 3350-1600 წწ.	
 [ka-ki] – “registrar for houses” (ePSD 2005:135; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2340-1600 წწ.	
 [saġ-DUN ₃ (sa ₁₂ -du ₅ , šasuk)] – “land recorder” (ePSD 2005:215; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-1600 წწ.	

	<p>𐌱𐌰𐌶 [simug] – “smith”, “metalworker” (ePSD 2005:48; ORACC 2014; CDLI 2020; შდრ. შარაშენიძე, თოფურია 1973:122; მელიქიშვილი და სხვ. 1988:46; Rubio 1999:4)</p>	<p>ბვ.წ. 2900-539 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [dub-sar] – “scribe”, “writer” (ePSD 2005:51; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2900-63 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰𐌶 [dub-gal₂] – “a scribe or scribe’s assistant” (ePSD 2006; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2340-1600 წწ.</p>

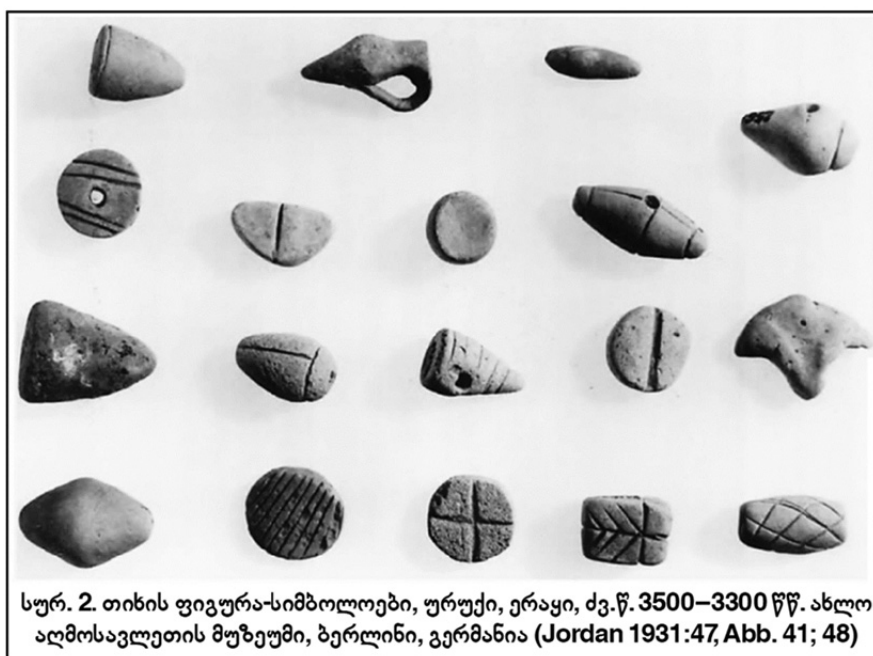
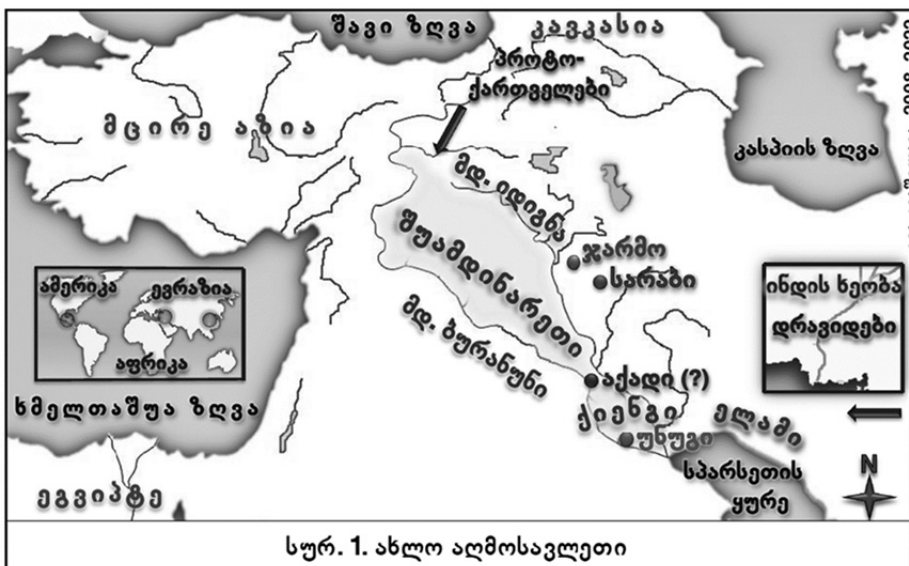
26	<p>სამეურნეო-ადმინისტრაციულ აღრიცხვა-ანგარიშგებასთან დაკავშირებული სიტყვები შუამერულ წარწერებში</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>𐌱𐌰 [dub] – “(clay) tablet” (შდრ. ePSD 2005:50; ORACC 2014)</p>	<p>ბვ.წ. 2900-539 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [dub-bala] – “to go over an account” (ePSD 2005:50; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2100-2000 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [e₂-dub] – “storehouse”, “magazine” (ePSD 2005:59; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2340-1600 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰𐌶 [e₂-dub-ba] – “scribal school” (ePSD 2005:59; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2100-539 წწ.</p>

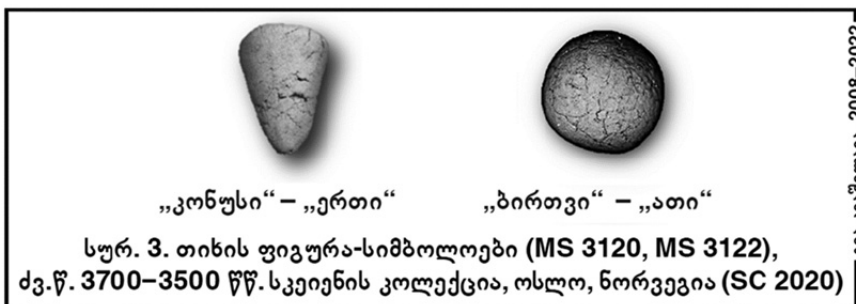
27	<p>მათემატიკური ტერმინები შუამერულ წარწერებში</p>	<p>თიხის ფირფიტების დათარიღება</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰𐌶 [a-ra₂-gub-ba] – “a mathematical term” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [a-ra₂-hi] – “a mathematical term” (ePSD 2005:21; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
	<p>𐌱 [igi] – “a mathematical term (math.)” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2100-539 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [igi-te-en] – 1. “fraction (math.)”; 2. “proportion” (ePSD 2005:124; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 1900-1600 წწ.</p>
	<p>𐌱𐌰𐌶𐌰 [saĝ-du₃, saĝ-KAK] – “triangle” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)</p>	<p>ბვ.წ. 2500-1600 წწ.</p>

 [saġ-ki-gud] – “a geometric shape; trapezium (math.)” (ePSD 2006; ORACC 2014)	ძვ.წ. 1900-1600 წწ.
 [ba-si] – “square (math.)” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-1600 წწ.
 [ib ₂ -si ₈] – 1. “square (math.)”; 2. “square root (math.)” (ePSD 2005:120; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 1900-1600 წწ.
 [bar-NUN] – “diagonal (math.)” (ePSD 2006; ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2100-2000 წწ.
 [ġeš-bu ₁₀] – “circle”, “ring” (ePSD 2005:103; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-2000 წწ.
 [kilib] – “total”, “sum” (ePSD 2005:143; CDLI 2020; იხ. დანართი 13)	ძვ.წ. 2100-1600 წწ.
 [du ₇] – “to combine, multiply geometrically (math.)” (ePSD 2006; ORACC 2014)	ძვ.წ. 2500-1600 წწ.
 [gin ₇ -nam] – “equals (math.)” (ORACC 2014)	ძვ.წ. 1900-1600 წწ.

28	ეკონომიკური ტერმინები შუბერულ წარწერებში	თიხის ფირფიტების დათარიღება
 [maš], [maš] – 1. “interest (on a loan)”; 2. “an irrigation tax” (ePSD 2005:170; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.	
 [maš ₂], [maš ₂] – 1. “interest (on a loan)”; 2. “an irrigation tax” (ePSD 2005:170; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2900-539 წწ.	
 [eš-de ₂ -a] – “a loan” (ePSD 2005:70; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2000-612 წწ.	
 [ur ₅ -ra], [ur ₅] – 1. “interest-bearing loan”; 2. “debt”; 3. “requital”, “favour” (ePSD 2005:284; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2500-1600 წწ.	
 [niġ ₂ -kas ₇] – “account” (ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2600-1600 წწ.	
 [si-tum] (აკადური šittum) – “balance (of a settled account)” (ORACC 2014; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2340-1600 წწ.	

 [si-i3-tum] (აქალური šittum) – “balance (of a settled account)” (ePSD 2005:226; CDLI 2020)	ძვ.წ. 2100-1600 წწ.
 [kug-du8] – “ransom money” (ePSD 2005:149; ORACC 2014)	ძვ.წ. 2000-1600 წწ.

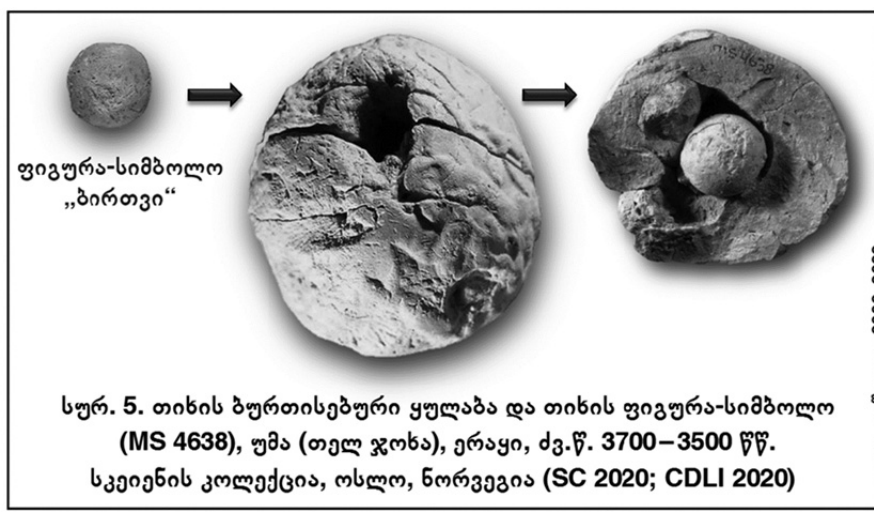

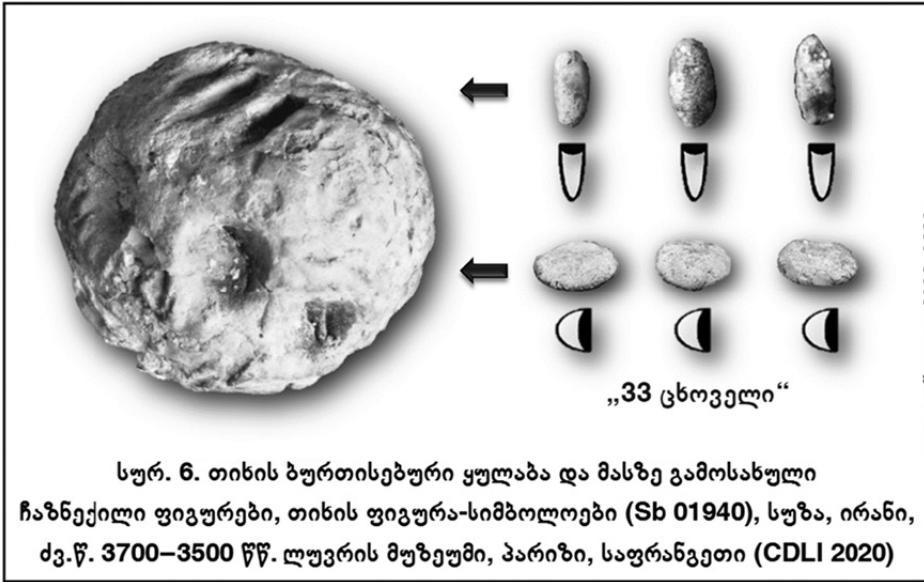
გია კვაშილავა, 2008–2022

გია კვაშილავა, 2008–2022

გია კვაშილავა, 2008–2022

გია კვაშილავა, 2008–2022

გია კვაშილავა, 2008–2022

„ბირთვი“ – „ათი“

„კონუსი“ – „ერთი“

●	10
▷	1
▷	1
▷	1
▷▷	1 1
<hr/>	
10 + 5 = 15	

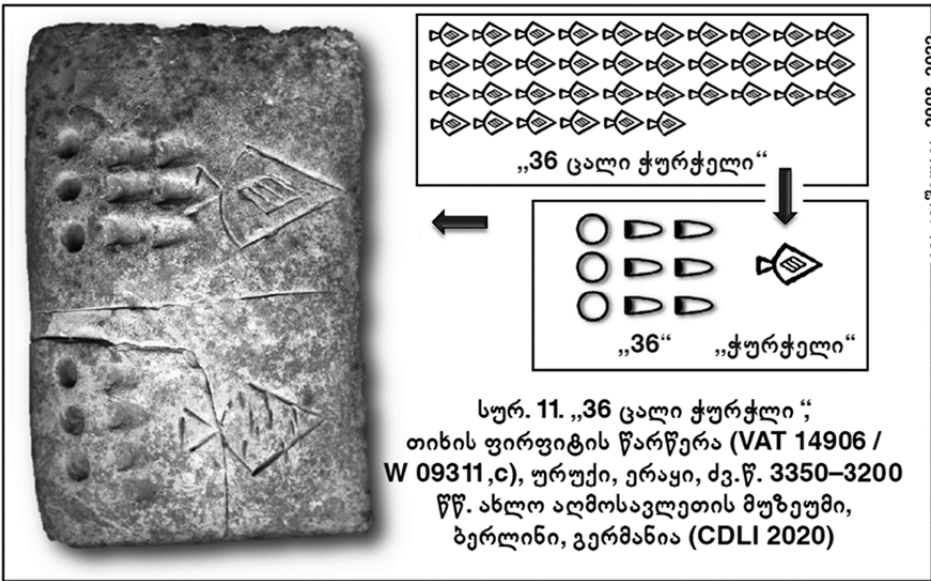
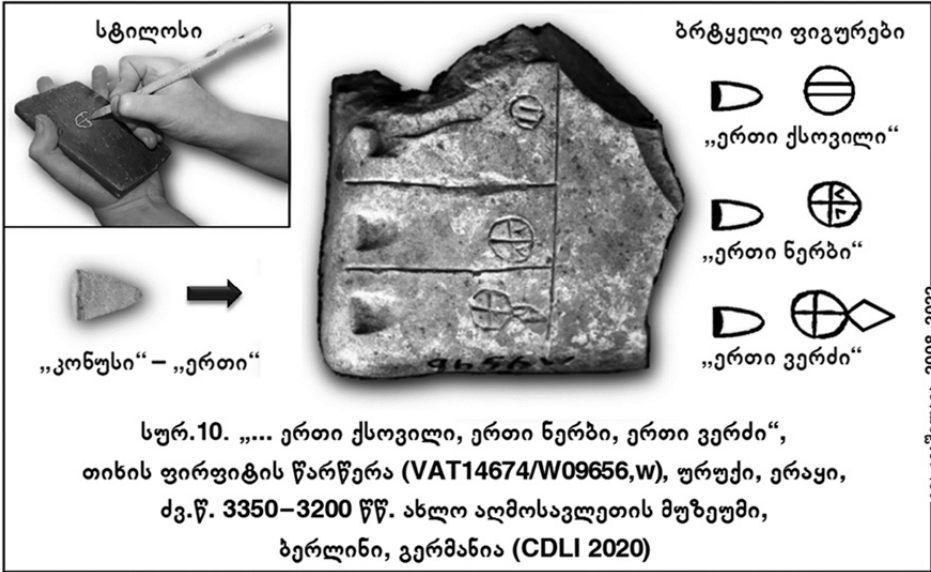
სურ. 8. თიხის ფირფიტა (OIMA21310/Kh05338) და მასზე გამოსახული ჩაზნეპილი ფიგურები, თუთუბი, ერაყი, ძვ.წ. 3500–3350 წწ. ჩიკაგოს უნივერსიტეტი, აშშ (CDLI 2020)

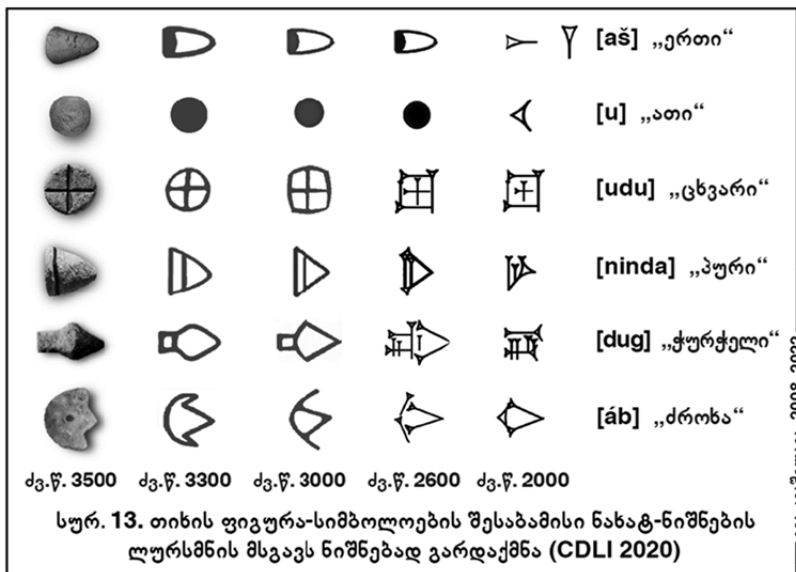
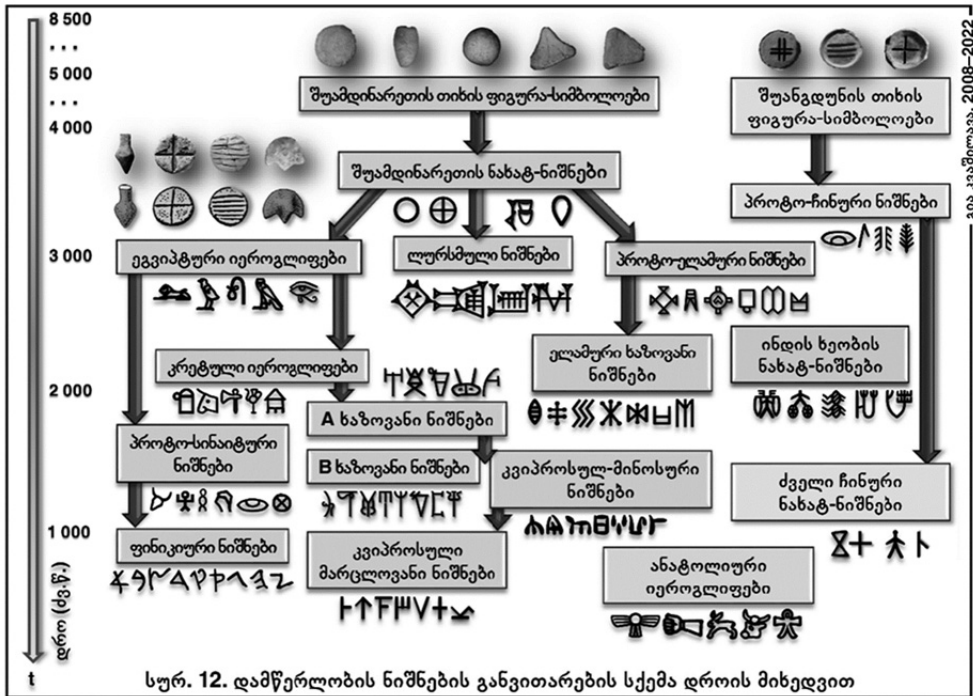
გია კვაშილავა, 2008–2022

aš	u	geš ₂	geš ₂ -u	šar ₂	šar ₂ -u	šar ₂ -gal
1	10	60	600	3 600	36 000	216 000

სურ. 9. თვლის სამოცობითი სისტემის რიცხვები (CDLI 2020)

გია კვაშილავა, 2008–2022

$$\begin{array}{r}
 5 \quad 15 \quad x \\
 0 \quad 1 \\
 + \quad 25 \quad 15 \\
 1 \quad 3 \\
 27 \quad 15 \quad 45 \\
 \hline
 33 \quad 45
 \end{array}$$

$$(5,15)^2 = 27,33,45$$

სურ. 14. ლურსმული დამწერლობით წარმოდგენილი (5,15) რიცხვის კვადრატი თვლის სამოცობით სისტემაში, თიხის ფირფიტა (CBS 07265), ნიფური, ერაყი, ძვ.წ. 1900–1600 წწ., პენსილვანიის უნივერსიტეტის არქეოლოგიისა და ანთროპოლოგიის მუზეუმი, ფილადელფია, აშშ (CDLI 2020; Robson 2000:24)

გია კეშილავა, 2008-2022

$$\begin{array}{r}
 1, 24, 51, 10 \quad x \\
 0 \quad 12 \quad 25 \quad 5 \\
 + \quad 30 \quad 0 \quad 30 \\
 \hline
 0, 42, 25, 35
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 30 \\
 1 \quad 24 \quad 51 \quad 10 \\
 42 \quad 25 \quad 35
 \end{array}$$

$$1,24,51,10 \cdot 30 = 0,42,25,35$$

$$1,24,51,10 = 1,41421(296) \approx \sqrt{2}$$

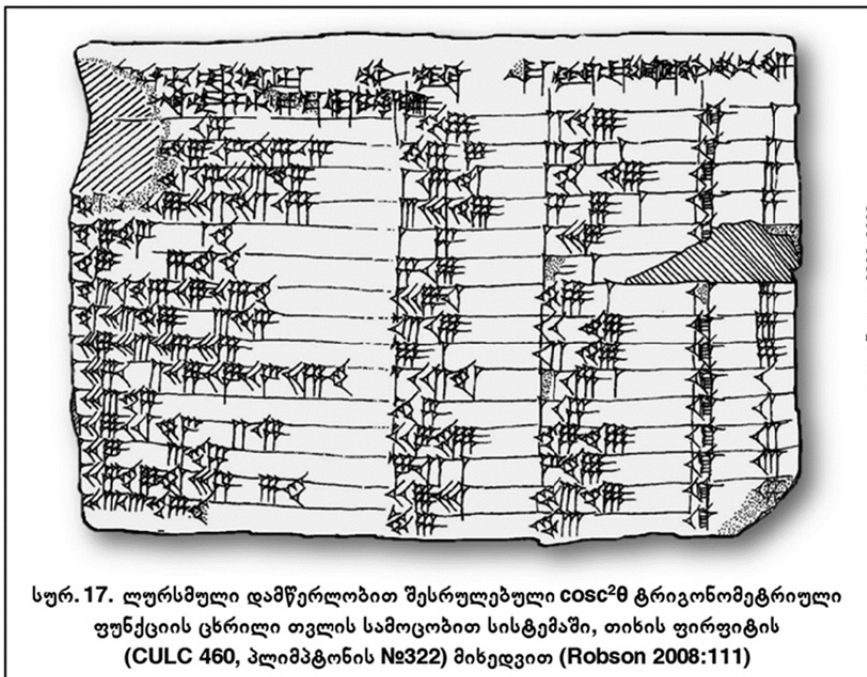
$$0,42,25,35 = 0,707106(481) \approx \frac{1}{\sqrt{2}}$$

სურ. 15. ლურსმული დამწერლობით შესრულებული „პითაგორას თეორემა“ თვლის სამოცობით სისტემაში, თიხის ფირფიტის A მხარე (YBC 07289), ძვ.წ. 1900–1600 წწ., იელის უნივერსიტეტის ბაბილონური კოლექცია, ნიუ-ჰეივენი, კონექტიკუტი, აშშ (CDLI 2020; Aaboe 1998:27)

გია კეშილავა, 2008-2022

გია კვაშოლავა, 2008–2022

გია კვაშოლავა, 2008–2022

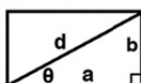
[ta-ki]-il-ti ši-li-ip-tim [ša 1 in]-na-as-sà-ħu-ma SAG i-il-lu-ú	ᄀ.S.ᄀ.SAG	ᄀ.S.ᄀ.S.ᄀ.Si-li-ip-tim	MU.BI.IM
[1 59] 15	1 59	2 49	KI 1
[1 56 56] 58 14 50 6 15	56 7	3 12 1	KI 2
[1 55 7] 41 15 33 45	1 16 41	1 50 49	KI 3
1 [53] 10 29 32 52 16	3 31 49	5 9 1	KI 4
1 48 54 1 40	1 5	1 37	KI [5]
1 47 6 41 40	5 19	[8] 1	[KI 6]
1 43 11 56 28 26 40	38 11	59 1	KI 7
1 41 33 45 14 3 45	13 19	20 49	KI 8
1 38 33 36 36	9 1	12 49	KI 9
1 35 10 2 28 27 24 26 40	1 22 41	2 16 1	KI 10
1 33 45	45	1 15	KI 11
1 29 21 54 2 15	27 59	48 49	KI 12
1 27 3 45	7 12 1	4 49	KI 13
1 25 48 51 35 6 40	29 31	53 49	KI 14
1 23 13 46 40	56	53	KI [15]

შეცდომების გასწორება			
		-3- 12 + *1 *20 *25	KI 2
	-9- 1 *8 1		KI 9
	-7 12- + *2 *41		KI 13
		-53- *1 *46	KI [15]

სურ. 18. $\cos^2\theta$ ტრიგონომეტრიული ფუნქციის ცხრილი თვლის სამოცობით სისტემაში, თინის ფირფიტის (CULC 460, პლიმპტონის №322) ლურსმული წარწერის მიხედვით (შდრ. Neugebauer and Sachs 1945:38)

გა. კაზნოვა, 2008-2022

$\cos^2\theta = \frac{d^2}{b^2} = \frac{d^2}{d^2 - a^2}$	მართკუთხედის გვერდი a	მართკუთხედის დიაგონალი d	№
[1,983402(7)]	119	169	მიწა 1
[1,9491585520886...]	3367	*4825	მიწა 2
[1,918802126736(1)]	4601	6649	მიწა 3
[1,8862479067215...]	12709	18541	მიწა 4
1,81500771604938...	65	97	მიწა [5]
1,78519290123456...	319	[481]	[მიწა 6]
1,71998367626886...	2291	3541	მიწა 7
1,692709418402(7)	799	1249	მიწა 8
1,642669(4)	*481	769	მიწა 9
1,58612256611034...	4961	8161	მიწა 10
1,5625	45	75	მიწა 11
1,4894168402(7)	1679	2929	მიწა 12
1,45001736(1)	*161	289	მიწა 13
1,43023882030178...	1771	3229	მიწა 14
1,38716049382716...	56	*106	მიწა [15]

სურ. 19. $\cos^2\theta$ ტრიგონომეტრიული ფუნქციის ცხრილი თვლის ათობით სისტემაში, თინის ფირფიტის (CULC 460, პლიმპტონის №322) ლურსმული წარწერის მიხედვით

გა. კაზნოვა, 2008-2022

ლიტერატურა:

- აბულაძე 1973:** ი. აბულაძე, *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები)*, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი.
- ასათიანი 2012:** ი. ასათიანი, *ლაზური ლექსიკონი, ზმნური ძირ-ფუძეები*, გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი.
- გამყრელიძე და სხვ. 2008:** თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შაღური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:** თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, *სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია*, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი.
- გორდეზიანი 2007, I:** რ. გორდეზიანი, *მედითერანულ-ქართველური მიმართებები: I, საწყისები*, გამომცემლობა ლოგოსი, თბილისი.
- ვახუშტი 1941:** ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა საქართველოს გეოგრაფია*), თ. ლომოურის და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- თოფურია, ქალღანი 2000:** ვ. თოფურია, მ. ქალღანი, *სვანური ლექსიკონი*, თბილისი.
- კვაშილავა 2010, 2011a:** გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (2), ვარდული, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XII ტ. ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2010, გვ. 144–236; სამეცნიერო ჟურნალი *ქართველოლოგია*, №1, №2, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2011, გვ. 20-55; 5–43.
- კვაშილავა 2011b, 2012a:** გ. კვაშილავა, A ხაზოვანი და მისი მონათესავე დამწერლობებით შესრულებული წარწერების ამოკითხვა პროტო-ქართველურ-კოლხურ ენაზე, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIII ტ., ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2011, გვ. 161–226; სამეცნიერო ჟურნალი *ქართველოლოგია*, №2, №3, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2012, გვ. 5–29; 5–50.
- კვაშილავა 2012b, 2013:** გ. კვაშილავა, ფესტოსის დისკოსა და მისი მონათესავე დამწერლობების ნახატ-ნიშნების ამოკითხვის შესახებ (3), ფრინველი, *ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი*, XIV ტ., ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2012, გვ. 142–164; სამეცნიერო ჟურნალი *ქართველოლოგია*, №1, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2013, გვ. 13–28.
- კვაშილავა 2014:** გ. კვაშილავა, A კლასის ხაზოვანი ku-ro და ki-ro ფორმების ამოკითხვა საერთო-ქართველურ ენაზე, სამეცნიერო ჟურნალი *ქართველოლოგია*, №5, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, გვ. 30–49.

- მელიქიშვილი და სხვ. 1988:** გ. მელიქიშვილი, გ. გიორგაძე, ნ. ლომოური, ე. მენაბდე, ნ. ხაზარაძე, მ. ხიდაშელი, დ. ხახუტაიშვილი, გ. მამულია, რ. რცხილაძე, ჯ. შარაშენიძე, მ. ხვედელიძე, *ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია*, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი.
- მესხი 2009:** ა. მესხი, *ქართველური და შუმერული ენობრივი მსგავსებანი*, წიგნი I, გამომცემლობა მწიგნობარი, თბილისი.
- მიბზუანი 1989:** თ. მიბზუანი, *დასავლეთ საქართველოს ქართველ ძთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ორბელიანი 1991:** სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, I ტ., გამომცემლობა მერანი, თბილისი.
- სამსონია 2005:** ნ. სამსონია, *მიხაკო წერეთელი და ასიროლოგია*, თბილისი.
- სამსონია 2018:** ნ. სამსონია, მდინარე ენგურის ეტიმოლოგიისთვის (შუმერული ლიტერატურული ტექსტების მიხედვით), *აღმოსავლეთმცოდნეობა*, №7, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, გვ. 159–165.
- ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ქაჯაია 2001, I; 2002, II:** ო. ქაჯაია, *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, I, II ტ., გამომცემლობა ნეკერი, თბილისი.
- ქეგლი 1953, III:** *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, III ტ., არნ. ჩიქობავას რედაქციით, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- შარაშენიძე, თოფურია 1973:** ჯ. შარაშენიძე, კ. თოფურია, *შუმერები და მათი კულტურა*, *ცისკარი*, 1973, №2 (188), თბილისი, გვ. 121–131.
- შარაშენიძე 1983:** ჯ. შარაშენიძე, *შუმერები და მათი კულტურა*, გამომცემლობა ნაკაღული, თბილისი.
- ჩიქობავა 2008, III, IV:** არნ. ჩიქობავა, *შრომები*, III, IV ტ., არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.
- ჩუხუა 2000-2003:** მ. ჩუხუა, *ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი*, დამატებითი მასალები ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი.
- ჩუხუა 2007:** მ. ჩუხუა, *იბერიულ-იჩქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა*, თბილისი.
- ჩუხუა 2017:** მ. ჩუხუა, *ქართულ-ჩერქეზულ-აფხაზური ეტიმოლოგიური ძიებანი (მასალები იბერიულ-კავკასიურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის)*, თბილისი.
- ჭანტურია 2006:** ა. ჭანტურია, *მეგრული სახელები და გვარები*, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.
- ჯავახიშვილი 1908:** ი. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია*, წიგნი I, ტფილისი.
- ჯავახიშვილი 1930, I:** ი. ჯავახიშვილი, *საქართველოს ეკონომიური ისტორია*, ტიფლისი: I წიგნი.

- Кипшидзе 1914:** И. А. Кипшидзе, *Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка съ хрестоматією и словаремъ*, Матеріалы по яфетическому языкознанію, VII, Типографія императорской Академіи наукъ, Санкт-Петербургъ.
- Климов 1964:** Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков*, Издательство Наука, Москва.
- Марръ 1910:** Н. Я. Марръ, *Грамматика чанскаго (лазскаго) языка съ хрестоматією и словаремъ*, Матеріалы по яфетическому языкознанію, II, Санкт-Петербургъ.
- Меликишвили 1960:** Г. Меликишвили, *Урартские клинообразные надписи*, Издательство Академии наук СССР, Москва.
- Аабое 1998:** А. Аабое, *Episodes from the Early History of Mathematics*, The Mathematical Association of America.
- Bomhard 2018:** A. R. Bomhard, *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics: With Special Reference to Indo-European*, 4 Vol-s, Florence, SC.
- Broman Morales 1983:** V. Broman Morales, Jarmo Figurines and Other Clay Objects, *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*, L. S. Braidwood et al., Eds., The Oriental Institute Publications, Vol. 105, Chicago: University of Chicago Press, pp. 369–423.
- Broman Morales 1990:** V. Broman Morales, *Figurines and Other Clay Objects from Sarab and Cayönü*, Oriental Institute Communications, Vol. 25, Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Brooke and McLean 1906:** *The Old Testament in Greek*, Vol. I, Part I, Ed. by A. E. Brooke, N. McLean, Cambridge University Press.
- Budja 1998:** M. Budja, Clay Tokens – Accounting before Writing in Eurasia, *Documenta Praehistorica*, Vol. XXV, pp. 219–235.
- Burrow and Emeneau 1984:** T. Burrow and M. B. Emeneau, *A Dravidian Etymological Dictionary*, 2nd Ed., Oxford: Clarendon Press.
- CA 2008:** The Neolithic Site at Shuangdun, Bengbu, *Chinese Archaeology*, Vol. 8, Issue 1, Anhui Provincial Institute of Cultural Relics and Archaeology, Anhui Bengbu Municipal Museum, De Gruyter, pp. 55–68.
- CDLI 2020:** Cuneiform Digital Library Initiative, <https://cdli.ucla.edu>
- Chardin 1686:** J. Chardin, *Journal du Voyages du Chevalier Chardin en Perse & aux Indes Orientales, parla Mer Noire & par la Colchide, Qui Contient Le Voyage de Paris à Ispahan*, Amsterdam.
- Chukhua 2019:** M. Chukhua, *Georgian-Circassian-Apkhazian Etymological Dictionary* (expanded edition), TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics Circassian (Adyghian) Culture Center, Tbilisi.
- Dolgopolsky 2012:** A. B. Dolgopolsky, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research.
- Fähnrich 1981:** H. Fähnrich, Das Sumerische und die Kartwelsprachen, *Georgica*, Band 4, Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens, Jena-Tbilissi, S. 89–101.

- Fährnich 2007:** H. Fährnich, *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*, Leiden, Boston: Brill Academic Publishers.
- Fowler and Robson 1998:** D. Fowler and E. Robson, Square Root Approximations in Old Babylonian Mathematics: YBC 7289 in Context, *Historia Mathematica*, Vol. 25, Issue 4, pp. 366–378.
- Gamkrelidze and Ivanov 1995, I, II:** Th. V. Gamkrelidze and V. V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, Part I: The Text; Part II: Bibliography, Indexes, With a Preface by R. Jacobson. English Version by J. Nichols, Edited by W. Winter, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- HEB 1997:** *Hebrew-English Bible*, Jerusalem: L.A.D.B.W. and B.S.I.
- Jordan 1930:** J. Jordan, *Erster vorläufiger Bericht über die der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft in Uruk-Warka unternommenen Ausgrabungen*, aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1929, Philosophisch-historische Klasse, NR.7, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, pp. 3–43.
- Jordan 1931:** J. Jordan, *Zweiter vorläufiger Bericht über die der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft in Uruk unternommenen Ausgrabungen*, aus den Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1930, Philosophisch-historische Klasse, NR.4, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, pp. 3–55.
- Kvashilava 2010:** G. Kvashilava, On Reading Pictorial Signs of the Phaistos Disk and Related Scripts (2), Rosette, *Studies in History and Ethnology*, Vol. XII, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, pp. 237–362.
- Kvashilava 2011:** G. Kvashilava, Decipherment of the Inscriptions of Linear A and its Related Scripts in the Proto-Kartvelian-Colchian Language, *Studies in History and Ethnology*, Vol. XIII, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 2011, pp. 227–310.
- Kvashilava 2012, 2013:** G. Kvashilava, On Reading Pictorial Signs of the Phaistos Disk and Related Scripts (3), Flining Bird, *Studies in History and Ethnology*, Vol. XIV, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Tbilisi, 2012, pp. 165–209; *Kartvelology*, №1, Ilia State University Press, Tbilisi, 2013, pp. 29–43.
- Kvashilava 2016:** G. Kvashilava, Interpretation of the Common Kartvelian Linear A Script Sequences ku-ro and ki-ro, *Issues of Linguistics*, 2015, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, Tbilisi, pp. 139–161.
- Klimov 1998:** G. A. Klimov, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lieberman 1980:** S. J. Lieberman, Of Clay Pebbles, Hollow Clay Balls, and Writing: A Sumerian View, *American Journal of Archaeology*, Vol. 84, Issue 3, pp. 339–358.
- Li et al. 2003:** X. Li, G. Harbottle, J. Zhang and C. Wang, The Earliest Writing? Sign Use in the Seventh Millennium BC at Jiahu, Henan Province, China, *Antiquity*, Vol. 77, Issue 295, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 31–44.

- Manzanilla 2009:** L. R. Manzanilla, Corporate Life in Apartment and Barrio Compounds at Teotihuacan, Central Mexico, Craft Specialization, Hierarchy, and Ethnicity, *Domestic Life in Prehispanic Capitals, A Study of Specialization, Hierarchy, and Ethnicity*, Vol. VII, Ed. by L. R. Manzanilla and C. Chapdelaine, Memoirs of the Museum of Anthropology, Ann Arbor: University of Michigan, pp. 21–42.
- Mark 2011:** J. J. Mark, Uruk, <https://www.ancient.eu/uruk>
- Meskhi 2011:** A., Meskhi, *Kartvelian and Sumerian Language Similarities*, Vol. I, Publishing House Mcignobari, Tbilisi.
- Michel and Chemla 2020:** C. Michel and K. Chemla (Ed.), *Mathematics, Administrative and Economic Activities in Ancient Worlds*, Springer Nature.
- Morter 1994:** J. Morter, Four Pieces of Clay: ‘Tokens’ from Capo Alfiere, Calabria, *Journal of Mediterranean Archaeology*, Vol. 7, Issue 1, pp. 115–123.
- Neugebauer and Sachs 1945:** O. Neugebauer and A. Sachs (Ed.), *Mathematical Cuneiform Texts*, with a Chapter by A. Goetze, New Haven, Conn.: American Oriental Society and the American Schools of Oriental Research.
- ORACC 2014:** The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus, <http://oracc.iaas.upenn.edu/epsd2/cbd/sux/A.html>
- Parpola 2016:** S. Parpola, *Etymological Dictionary of the Sumerian language*, Parts 1 and 2, Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- Robson 1999:** E. Robson, *Mesopotamian Mathematics, 2100-1600 BC: Technical Constants in Bureaucracy and Education*, Oxford: Clarendon Press.
- Robson 2000:** E. Robson, Mathematical Cuneiform Tablets in Philadelphia, Part 1: Problems and Calculations, *SCIAMVS*, Vol.1, pp. 11–48.
- Robson 2008:** E. Robson, *Mathematics in Ancient Iraq: A Social History*, Princeton University Press.
- Rubio 1999:** G. Rubio, On the Alleged ‘Pre-Sumerian Substratum’, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 51, The University of Chicago Press, pp. 1–16.
- Rudman 2007:** P. S. Rudman, *How Mathematics Happened: the First 50,000 Years*, Amherst, New York: Prometheus Books.
- Rudman 2010:** P. S. Rudman, *The Babylonian Theorem: The Mathematical Journey to Pythagoras and Euclid*, Amherst, New York: Prometheus Books.
- SC 2020:** The Schoyen Collection, <https://www.schoyencollection.com>
- Schmandt-Besserat 1977:** D. Schmandt-Besserat, An Archaic Recording System and the Origin of Writing, *Syro-Mesopotamian Studies*, Vol. I, Issue 2, July, Monographic Journals of the Near East, Undena Publications, pp. 1–32.
- Schmandt-Besserat 1978:** D. Schmandt-Besserat, An Early Recording System in Egypt and the Ancient Near East, *Immortal Egypt*, Ed. by Denise Schmandt-Besserat, Malibu: Undena Publications, pp. 5–12.
- Schmandt-Besserat 1979:** D. Schmandt-Besserat, An Archaic Recording System in the Uruk-Jemdet Nasr Period, *American Journal of Archaeology*, Vol. 83, Issue 1, Jan., pp. 19–48.
- Schmandt-Besserat 1986:** D. Schmandt-Besserat, Tokens: Facts and Interpretation, *Visible Language*, Vol. 20, Issue 3, pp. 250-273.

- Schmandt-Besserat 1992, I, II:** D. Schmandt-Besserat, *Before Writing, Vol. I: From Counting to Cuneiform, Vol. II: A Catalog of Near Eastern Tokens*, Austin: University of Texas Press.
- Schmandt-Besserat 1996:** D. Schmandt-Besserat, *How Writing Came About*, Austin: University of Texas Press.
- Schmandt-Besserat 2007a:** D. Schmandt-Besserat, From Tokens to Writing: the Pursuit of Abstraction, *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences (Moambe)*, Vol. 175, №3, pp. 162–167.
- Schmandt-Besserat 2007b:** D. Schmandt-Besserat, *When Writing Met Art: From Symbol to Story*, Austin: University of Texas Press.
- Schmandt-Besserat 2009:** D. Schmandt-Besserat, Tokens and Writing: The Cognitive Development, *Scripta*, Vol. 1, pp. 145–154.
- Schmandt-Besserat 2010:** D. Schmandt-Besserat, The Token System of the Ancient Near East: Its role in Counting, Writing, the Economy and Cognition, *The Archaeology of Measurement, Comprehending Heaven, Earth and Time in Ancient Societies*, Ed. by I. Morley and C. Renfrew, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 27–34.
- Schmandt-Besserat 2012:** D. Schmandt-Besserat, Tokens in China, Europe and Africa – The significance, *Proceedings of the SCRIPTA 2011, Writings and Cognition*, October 7–9, 2011, Seoul National University, Korea, pp. 1–13.
- Schmandt-Besserat 2013:** D. Schmandt-Besserat (Ed.), *Symbols at 'Ain Ghazal, 'Ain Ghazal Excavation Reports*, Vol. 3, Institut für Vorderasiatische Altertumskunde, Freie Universität Berlin.
- Schmandt-Besserat 2020:** D. Schmandt-Besserat, <https://sites.utexas.edu/dsb>
- Tenu 2016:** A. Tenu, Les débuts de la comptabilité en Mésopotamie (The emergence of Accounting in Mesopotamia), *Comptabilités, Revue d'histoire des comptabilités*, pp. 1–21.
- Thomas 1957:** I. Thomas, *Selections Illustrating the History of Greek Mathematics*, Vol. I: From Thales to Euclid, Vol. II: Aristarchus to Pappus, With an English Translation by I. Thomas, Loeb Classical Library, London, William Heinemann Ltd., Harvard University Press.
- Tseretheli 1913, 1914, 1915, 1916:** M. Tseretheli, Sumerian and Georgian: a Study in Comparative Philology, *the Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, 1913, pp. 783–821; 1914, pp. 1–36; 1915, pp. 255–288; 1916, pp. 1–58.
- Tseretheli 1959:** M. Tseretheli, Das Sumerische und das Georgische, *Bedi Kartlisa (Le Destin de la Géorgie)*, *Revue de Kartvélogie*, Vol. 32–33, Paris, pp. 77–104.
- Van der Waerden 1950:** B. L. Van der Waerden, *Ontwakende Wetenschap: Egyptische, Babylonische en Griekse Wiskunde*, Groningen: P. Noordhoff.

On the Mathematical and Economic Account Systems

(According to Archaeological Materials Dated Back to the IX–I Millennia BC)

Summary

The analysis of archaeological material made it possible to answer the following questions: when, where, why and how was the system of economic accounting, mathematics, the art of writing and script originated and developed producing the social-economic revolution.

The work describes an accounting system used in Near East since the Neolith Age. The accounting was kept with the help of clay tokens, denoting numbers and various goods. Sometimes the clay tokens were attached to clay bullae hung on wool ropes or were put into spherical bulla-envelopes and then sealed. They were stamped on the outer surface of the clay bullae and denoted the number of tokens in the bullae.

The process of stamping with the tokens on the outer surface of the clay bullae resulted in the appearance of pictographic, linear and cuneiform scripts in 3500-2800 BC. These scripts are found on numerous clay tablets, the deciphering of which proves that writing is an immediate result of counting goods and was used for economic and administrative registration.

The detailed correspondences between several Mesopotamian and Common Kartvelian forms are given in the appendix.

ზაალ კიკვიძე, ლემან ვაჩუღია

ერთი აღრეული ინგლისურ-კავკასიური ლექსიკოგრაფიული რესურსის შესახებ

(დ. რ. პიკოკი და მისი მასალები)¹

წინამდებარე სტატია ეხება 1887 წელს „სამეფო სააზიო საზოგადოების ჟურნალში“ გამოქვეყნებულ ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომს „ხუთი დასავლეთკავკასიური ენის ორიგინალური სიტყვარები,“ რომლის ავტორიც გახლავთ დემეტრიუს რუდოლფ პიკოკი. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნაშრომი სხვადასხვა დროს არაერთ ავტორთანაა ნახსენები (მათ ქვემოთ განვიხილავთ), ჩვენი აზრით, ჯერჯერობით მაინც არასაკმარისადაა ხელმისაწვდომი სათანადო ინფორმაცია როგორც ხსენებული ნაშრომის, ისე მისი ავტორის შესახებ. ჩვენ შევეცდებით ზოგიერთი ამ ხარვეზის აღმოფხვრას.

თავდაპირველად უნდა ვისაუბროთ ავტორის შესახებ. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენთვის საინტერესო ნაშრომი დაიბეჭდა „დიდი ბრიტანეთისა და ირლანდიის სამეფო სააზიო საზოგადოების ჟურნალში“; თუკი გადავხედავთ ჟურნალის 1887 წლის მე-19 ტომის 1-ელი ნომრის სარჩევს (გვ. III), ვნახავთ, რომ აქ მუხუთე სტატიად იბეჭდება „ხუთი დასავლეთკავკასიური ენის ორიგინალური სიტყვარები,“ რომელიც ადგილზე შეუდგენია მისტერ პიკოკს, ვინც გახლდათ „ვიცეკონსული ბათუმში, ამიერკავკასია, სამხრეთი რუსეთი“ (იქვე). ზუსტად იგივე მეორდება უმუალოდ ნაშრომის ტექსტის პირველსავე გვერდზე, სათაურის შემდეგ (პიკოკი 1887:145).² ღირსსაცნობია, რომ არც აღნიშნული ჟურნალის სხვა რომელიმე ნაწილშია შესაძლებელი დამატებითი ინფორმაციის მიღება ავტორის შესახებ.

მისი სახელი და გვარი გახლდათ დემეტრიუს რუდოლფ პიკოკი. იგი დაიბადა 1841 წლის 26 სექტემბერს ჩარლზ და კონკორდია პიკოკების ოჯახში, რუსეთში, ტამბოვის გუბერნიაში. როგორ მოხვდნენ მისი წინაპრები რუსეთში? ამ კითხვაზე პასუხი ვიპოვეთ მისი შვილიშვილის, ევგენია პიკოკის მოგონებებში:

¹ წაკითხულია მოხსენებად კავკასიოლოგთა მე-5 საერთაშორისო კონგრესზე „საქართველო კავკასიის კულტურულ-ცივილიზაციურ კონტექსტში (ისტორია, თანამედროვეობა და პერსპექტივები)“ (2019 წლის 4-9 ნოემბერი, თბილისი).

² დედანში შემდგენიარადა: Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages. Compiled on the spot by Mr. PEACOCK, Vice-Consul of Batúm, Trans-Caucasia, South Russia (პიკოკი 1887:145).

„ჩარლზ პიკოკი ლანკაშირელი ფერმერის ვაჟი გახლდათ და თვითონაც, ძირითადად, ფერმერული საქმიანობით იყო დაინტერესებული. როდესაც იგი დაქორწინდა, სამუშაოს ეძებდა და შემთხვევით წააწყდა განცხადებას, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ვიღაც ეძებდა მოურავს რუსეთში, ტამბოვის გუბერნიაში. ამგვარად, ჩარლზ პიკოკი და მისი ახალგაზრდა მეუღლე გაემგზავრნენ რუსეთში. მათ ძალიან კარგი ურთიერთობა დაამყარეს მემამულესთან, რომელიც მათი დიდი მეგობარი გახდა. მართალია, არ მახსოვს მისი გვარი, მაგრამ სახელად განლდათ დიმიტრი, და ჩემს ბაბუასაც მის საპატრიცეპულოდ დაარქვეს ეს სახელი“ (პორსბურგ-პორტერი 1993:105). ყმაწვილი პიკოკი სასწავლებლად გააგზავნეს ინგლისში. სკოლის დამთავრების შემდეგ იგი დაბრუნდა რუსეთში და ჩააბარა მოსკოვის უნივერსიტეტში, სადაც სწავლობდა სამართალს. რაც შეეხება მის მოღვაწეობას საქართველოში, თავდაპირველად იგი იყო კონტრაქტორი თბილისი-ფოთის რკინიგზის მშენებლობაზე; მოგვიანებით მსახურობდა იტალიისა და ამერიკის შეერთებული შტატების საკონსულო წარმომადგენლობებში. 1881 წელს კი შევიდა ბრიტანეთის საკონსულო სამსახურში. როგორც ზემოთ დავინახეთ, 1887 წელს იგი უკვე გახლდათ ვიცეკონსული. სამ წელიწადში მას აწინაურებენ კონსულის თანამდებობაზე.³ მისი რეზიდენცია კვლავ ბათუმშია. ერთი წლის შემდეგ იგი ინიშნება ბრიტანეთის გენერალურ კონსულად, რის გამოც სამუშაოდ და საცხოვრებლად გადადის ქალაქ ოდესაში, სადაც 1892 წლის 23 მაისს გარდაიცვალა ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ. დემეტრიუს რუდოლფ პიკოკი დაკრძალულია ოდესის ბრიტანულ სასაფლაოზე.

ეგვენია პიკოკი მოგვითხრობს ბაბუის ლინგვისტური უნარ-ჩვევების შესახებაც: „მასზე ამბობდნენ, რომ იცოდა თხუთმეტი ენა, რაც, ალბათ, გადაჭარბებულია; თუმცა იგი საუბრობდა რამდენიმე ევროპულ ენაზე და მოგვიანებით, როდესაც მსახურობდა ბრიტანეთის საკონსულოში, ბათუმში, მან შეისწავლა რამდენიმე კავკასიური ენაც“ (პორსბურგ-პორტერი 1993:105).

1892 წელს ლონდონში დაიბეჭდა დ. რ. პიკოკის ნეკროლოგი, რომელშიც ნათქვამია: „ბათუმში ცხოვრებისას მან სახელი მოიხვეჭა როგორც უაღრესად უნარიანმა საჯარო მოხელემ, ასევე გულკეთილმა მეგობარმა და მასპინძელმა. აღმოსავლეთის ქვეყნებისაკენ მიმავალ უამრავ მოგზაურს გაახსენდება ბატონი პიკოკისაგან მიღებული დანმარება და სიკეთე. რადგანაც რუსულს მშობლიურით ფლობდა, მას შეეძლო, სრულიად თანასწორად და შინაურულად ემოქმედა

³ 1890 წლის 28 იანვრის ნომერში „ლონდონის გაზეთმა“ გამოაქვეყნა ოფიციალური ცნობა მისი დანიშვნის შესახებ: “The Queen has also been graciously pleased to appoint Demetrius Rudolph Peacock, Esq., now Her Majesty’s Vice-Consul in Batoum, to be Her Majesty’s Consul for Transcaucasia, that is to say, the Governments, Districts, and Provinces of Baku, Elizavetpol, Daghestan, Erivan, Tiflis, Zakatali, Kars, Kutais, and Tchernomoria, to reside in Batoum” (The London Gazette; Tuesday, January 28, 1890).

რუსულ საზოგადოებაში, ხოლო რუსული კანონების ცოდნა კარგ სამსახურს უწევდა ბათუმში დროდადრო წამოჭრილი რთული საკითხების გარკვევისას. მას ერთნაირად კარგი ურთიერთობა ჰქონდა თბილისის ოფიციალურ და ადგილობრივ თავადაზნაურობასთან, ხოლო მისი სახელი ერთგვარ საშვს წარმოადგენდა ქვეყანაში გადაადგილებისას“ (ნეკროლოგი 1892:563).

ოლივერ უორდროპი გახლავთ ერთ-ერთი პირველი ავტორი, რომელიც ასევე მოგვითხრობს პიკოკის პიროვნული თვისებების შესახებ საკუთარ გამოცდილებაზე დაყრდნობით: „[ბათუმში] მე თავიდანვე ვისარგებლე შესაძლებლობით, რომ წარმედგინა ჩემი თავი ბრიტანეთის საკონსულოში [...]. ბრიტანეთის ინტერესების ერთადერთი წარმომადგენელი ბატონი დემეტრიუს რ. პიკოკი არის ადამიანი, რომლის მოღვაწეობა უფრო დიდ აღიარებას იმსახურებს. ძნელად მოიძებნება ისეთი თანამდებობა, რომლისთვისაც უფრო მეტი დიპლომატიური ტაქტი იქნებოდა საჭირო; და მაინც, იგი ახერხებს იმას, რომ მას პატივს სცემდეს და მისით აღფრთოვანებული იყოს ყველა იმ სხვადასხვა რასის წარმომადგენელი, ვისთანაც მას ყოველდღიური კონტაქტი უწევს. ბატონი პიკოკი დაიბადა რუსეთში და მან თავისი ცხოვრების უმეტესი ნაწილი ამ იმპერიაში გაატარა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი სულით ხორცამდე ინგლისელია. თბილისში მასზე კარგი რამ მიაძებს. ერთხელ საფრანგეთის გენერალურ კონსულს ხუმრობით უთქვამს მისთვის: ‘პიკოკ, თქვენ ინგლისელი არ ხართ, რუსეთში დაიბადეთ.’ ამაზე ჩვენმა წარმომადგენელმა უპასუხა, ‘ჩვენი მაცხოვარი თავლაში დაიბადა, მაგრამ ამის გამო ცხენად არ გადაქცეულა’“ (უორდროპი 1888:1-2).⁴ არსებობს ინფორმაცია, რომ, გარდა ზემოდასახელებული ნაშრომისა, მას დაწერილი ჰქონდა წიგნი კავკასიის შესახებ, რომელიც გამოსაცემად არ დაამტკიცა ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ, თუმცა მისმა ქვრივმა⁵ განაცხადა, რომ თვითონ გამოსცემდა წიგნს (მორფილი 1895:138). სამწუხაროდ, ამ ნაშრომის კვალი არსად ჩანს.⁶

დემეტრიუს რუდოლფ პიკოკის ცხოვრების გზის გაცნობის კვალად უნდა დავინტერესდეთ იმითაც, როგორ არის წარმოდგენილი და შეფასებული მისი ნაშრომი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

⁴ როდესაც დევიდ მარშალ ლანგი მოგვითხრობს ოლივერ უორდროპის ვიზიტის შესახებ ბათუმში, იგი ახსენებს პიკოკსაც: „ბრიტანეთის წარმომადგენელი კავკასიაში იყო მარტო ადგილობრივი ვიცე-კონსული მისტერ დემეტრიუს რ. პიკოკი, რომელიც ორსართულიან კოტეჯში ცხოვრობდა“ (ლანგი 1957:142). აქ არაფერია ნათქვამი პიკოკის ლექსიკოგრაფიული მასალების შესახებ.

⁵ ქალიშვილობაში – ტატიანა ბაკუნინა.

⁶ აღნიშნულთან დაკავშირებით უინტერესო არ უნდა იყოს ის, თუ რას წერს გერმანელი მოგზაური და გეოგრაფი ვ. გ. რ. რიკმერსი: „ჩემი პირველი მოგზაურობის დროს პიკოკი, რომელიც ბრიტანეთის კონსული გახლდათ ბათუმში, უკვე აღარ იყო ცოცხალი. როდესაც მეგობრებმა მიაძებს კარჩხალზე მისი ლაშქრობის შესახებ, მე მივწერე მის ქვრივს [...]. მან მიპასუხა, რომ მისი განსვენებული ქმარი ავიდა ამ მთაზე, მაგრამ მისი დღიურები ცეცხლმა გაანადგურა“ (რიკმერსი 1934:475).

ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, პიკოკის ნაშრომი ყველაზე ადრე ნახსენებია მისივე თანამემამულის, დაგლას ფრემფილდის წიგნში კაკასიონის შესახებ (ფრემფილდი 1896:212-222).

დ. რ. პიკოკის ლექსიკოგრაფიულ მასალაზე ერთ-ერთ ადრეულ ცნობას ვხვდებით 1898 წელს. სწორედ ამ წელს ჰრაჩია აჭარიანმა გამოაქვეყნა თავისი ცნობილი ნაშრომი ლაზური ენის შესახებ, რომელშიც დაწერა: „როდესაც წინამდებარე გამოკვლევა იბეჭდებოდა, შევიტყვე ლაზური ენის თაობაზე არსებული კიდევ ერთი ნაშრომის შესახებ. ეს გახლავთ ასეული სიტყვის სია, რომელიც გამოქვეყნებულია „ლონდონის სააზიო ჟურნალის“ XIX ტომში ბათუმში ინგლისის კონსულის, ბატონი პიკოკის მიერ. [...] მომეტა შესაძლებლობა, რომ შემეტანა ბატონი პიკოკის მიერ მოცემული ფორმების ნაწილი ლექსიკონში და მოვნიშნე ისინი P ასო-ნიშნით. დანარჩენები წარმოდგენილია ქვემოთ, „დამატებებში“ (Addenda). ბატონი პიკოკის გრამატიკული ფორმები მოყვანილია გრამატიკულ ნაწილში“ (აჭარიანი 1898:447).⁷ ნიშანდობლივია, რომ ამ ნაშრომზე დაწერილ რეცენზიებში მომდევნო წელს ანტუან მეიე, ხოლო სამი წლის შემდეგ ჰუგო შუხარდტი მოიხსენიებენ პიკოკს იმ ავტორებს შორის, რომელთა მასალებიც გამოიყენა ჰ. აჭარიანმა თავისი ლექსიკონის შედგენისას (მეიე 1899:516; შუხარდტი 1902:380).

როდესაც ნ. მარი იხილავს ლაზური ენის შესახებ არსებულ ლიტერატურას, იგი ახსენებს პიკოკს და აღნიშნავს: „პიკოკის ნაშრომი მეტისმეტად უმნიშვნელოა იმისათვის, რომ მასზე რაიმე ითქვას. ერთი უპირატესობა აქვს: იგი იყო ლაზეთში და მოუსმინა ნამდვილ ლაზებს“ (მარი 1910:XXIV); სქოლიოში ავტორი ასევე გვამცნობს, რომ „არქაბეში იგი შეხვდა ერთ ლაზს, რომელსაც პიკოკის იქაურ საქმიანობაში მიელო მონაწილეობა: პიკოკს იქ სამი დღე დაუყვია“⁸ (იქვე). იოსებ ყიფშიძის მიერ მეგრულის შესახებ არსებული შრომების მიმოხილვაში პიკოკის პუბლიკაცია არ ჩანს; მხოლოდ გამოყენებული ლიტერატურის სიაში უთითებს მას ავტორი (ყიფშიძე 1914:XXXI). თითქმის იგივე ვითარება გვაქვს თ. კლუგეს „ლაზურის გრამატიკულ მასალებში“, სადაც იგი მანამდე არსებული ნაშრომების ჩამონათვალშია მოხსენიებული (კლუგე 1913: 265).

აღსანიშნავია, რომ ოლივერ უორდროპი ერთ-ერთი პირველია იმ ავტორებს შორისაც, ვინც ჩვენთვის საინტერესო ნაშრომის შესახებ საუბრობს; თავის „ინგლისურ-სვანურ ლექსიკონში“ იგი ამბობს: „ოცზე მეტი წლის წინათ აწ განსვე-

⁷ „დამატებებში“ (Addenda) წარმოდგენილია 24 ლექსიკური ერთეული, რომელთაგან 19 პიკოკის მასალებიდანაა აღებული (აჭარიანი 1898:447-448).

⁸ «Работа Реасокъ'a слишкомъ незначительна, что бы сказать что либо. Одно его преимущество: онъ былъ в Лазистанѣ, слышалъ настоящихъ лазовъ» (XXIV); სქოლიო: «Въ архавѣ я видѣлъ лаза, принимавшаго участіе въ занятіяхъ Реасокъ'a: по его словамъ, онъ тамъ пробылъ три дня» (იქვე).

ნებულმა ბატონმა დ. პიკოკმა სვანური იმ ხუთ ენაში შეიყვანა, რომელთა ლექსიკაც გამოაქვეყნა „სამეფო სააზიო საზოგადოების ჟურნალში,“ მაგრამ მასალა მწირი იყო და მასში დიდი რაოდენობით გვხვდება შეცდომები“ (უორდროპი 1911:589). აღნიშნულ ნაშრომზე დაყრდნობით ქ. გენებაშვილი (2000:120) აცხადებს, რომ „დ. პიკოკის სახელი ქართველოლოგთა და კავკასიოლოგთა საზოგადოებისათვის ცნობილი გახდა ოლივერ უორდროპმა [...]. სამწუხაროდ, მას შემდეგ დ. პიკოკის ამ ნაშრომით არავინ დაინტერესებულა.“ როგორც უკვე დავრწმუნდით, პიკოკის მასალები 1911 წლამდეც იყო ხელმისაწვდომი არაერთი ავტორისათვის. რაც შეეხება მის შემდგომ პერიოდს, პიკოკის შესახებ არსებული ლიტერატურის სია უფრო მოცულობითია და მათში უფრო ვრცელადაცაა მსჯელობა წარმოდგენილი.

ნატალია ორლოვსკაია სხვადასხვა ნაშრომში შეეხო დ. რ. პიკოკის ლექსიკოგრაფიულ მემკვიდრეობას. 1994 წელს მან რამდენიმე აბზაცი მიუძღვნა პიკოკის რესურსის შედგენილობას, ტრანსკრიფციის, თარგმანისა და ტექნიკურ ხარვეზებს (ორლოვსკაია 1994:175). მოგვიანებით, 2013 წელს გამოცემულ წიგნში მან ცალკე თავად შეიტანა „პირველი ცნობები ქართული ენის შესახებ მე-19 საუკუნეში,“ სადაც უკვე უფრო ვრცელად მსჯელობს პიკოკის ლექსიკოგრაფიულ მემკვიდრეობაზე; აქ, ძირითადად, განხილულია ქართული ენის მასალა (ორლოვსკაია 2013:151-153).

თავის მონოგრაფიაში „ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის“ მარიაკა ოძელი ჯეროვან ყურადღებას უთმობს ამ ურთიერთობების საენათმეცნიერო კომპონენტებსაც და გვთავაზობს პიკოკის ნაშრომის მოკლე მიმოხილვას (ოძელი 1998:33-34). აღნიშნული ნაშრომი ასევე დასახელებულია თ. მარგალიტაძის (2014) ინგლისურ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიულ მიმოხილვაში.

აღსანიშნავია, რომ რამდენიმე სამეცნიერო პუბლიკაცია მიემდვნა პიკოკის ლექსიკონში მოცემული სხვადასხვა ენის მასალის ანალიზს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნ. ორლოვსკაიასთან (1994; 2013) ვეცნობით, როგორ არის წარმოდგენილი იქ ქართული ენის ლექსიკური და გრამატიკული მონაცემები. სვანური ლექსიკა გამოწვლილვით განიხილა ქ. გენებაშვილმა (2000).⁹ ამ ბოლო დროს გამოქვეყნდა ჩვენი სტატია, რომელშიც დაწვრილებითაა გაანალიზებული პიკოკის

⁹ აღსანიშნავია, რომ ამ სტატიაში ავტორი ღირსსაცნობ ბიბლიოგრაფიულ ინფორმაციას გვაწვდის; იგი გვაუწყებს, რომ ჟურნალის ნომერი, რომელშიც პიკოკის მასალა დაბეჭდილი, „დაცულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის ფონდში. ლექსიკონი ცალკე ამონაბეჭდის სახით ინახება აგრეთვე მარჯორი უორდროპის მასალებში (Wardrop 16.2 (1)) ოქსფორდში, სადაც იგი, პროფ. იხ. ჩანტლაძის თხოვნით, საგანგებოდ მოიძია პროფ. ელგუჯა ხინთიბიძემ და სპეციალურად ჩვენთვის გადმოიღო ფოტოკოპირი, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვასხენებთ“ (გენებაშვილი 2000:120).

პუბლიკაციაში წარმოდგენილი მეგრული მასალა ინგლისურ-მეგრული ლექსიკოგრაფიის ისტორიის კონტექსტში (კიკვიძე, ფაჩულია 2018).¹⁰

ამჯერად კი უნდა გადავიდეთ დ. რ. პიკოკის ნაშრომის განხილვა-დახასიათებაზე. ეს პუბლიკაცია მოიცავს თორმეტ გვერდს (პიკოკი 1887:145-156). საკუთრივ ლექსიკოგრაფიულ მასალას წინ უძღვის სამეფო სააზიო საზოგადოების სწავლული მდივნის, რობერტ ნიდჰემ კასტის შენიშვნა, საიდანაც ვიგებთ, რომ სწორედ მას შეუგულიანებია დ. რ. პიკოკი ამ სიტყვარის შესადგენად, მასვე მიუწოდებია სიტყვანი; იგი წერს: „როდესაც ვესტუმრე ამიერკავკასიას 1882 წელს კავკასიის ენების შესახებ ინფორმაციის შეკრების მიზნით, რომლის შედეგიც დაიბეჭდა ჩვენი ჟურნალის მე-17 ტომში, ჩემთვის ცხადი გახდა არსებული სიტყვარების სიმწირე და მოვახსენე ეს ბატონ პიკოკს – მისი ბრიტანული უდიდებულესობის ვიცეკონსულს ბათუმში, ვისაც გარკვეული დროით უცხოვრია ფოთში და მოვლილი ჰქონდა ისეთი მხარეები, რომელთაც იშვიათად თუ ესტუმრებოდა ვინმე. მან საკმაოდ კარგად გაართვა თავი ლექსიკის შეგროვების საქმეს, მე კი გავუგზავნე მას ბენგალიის სააზიო საზოგადოების მიერ შემუშავებული „სიტყვებისა და წინადადებების სტანდარტული ფორმის“ პირი. გარკვეულწიანი დაყოვნებისა, რაც გამოწვეული იყო მისი ოფიციალური მოვალეობების სიმძიმით და ინგლისში ვიზიტით, რომლის დროსაც მე მქონდა მასთან შეხვედრის სიამოვნება, და ამ საკითხზე კიდევ ერთხელ შეგულიანების შემდეგ მან გამომიგზავნა შედგენილი სიტყვარები, რომლებიც უაღრესად მნიშვნელოვანია“ (პიკოკი 1887:145).

რ. კასტის წინასიტყვაობას მოსდევს „სიტყვებისა და წინადადებების სიის შედგენის ინსტრუქცია,“ რომელიც შეუქმნიათ ბენგალიის სააზიო საზოგადოებაში: „ინგლისური სიტყვებისა და წინადადების თანდართული სია შემუშავებულია ბენგალიის სააზიო საზოგადოების მიერ, რათა საშუალება მოგვეცეს, ამომწურავად აღწეროთ ნებისმიერ მხარეში გავრცელებული ენის ნიმუშები. თითოეულ ფურცელში შეტანილია ხუთი ენა და ეს ენები უნდა შეირჩეს ერთმანეთთან ნათესაობის პრინციპის მიხედვით. როდესაც ყველაფერი შეივსება და დაიბეჭდება, იგი გახდება საფუძველი შემდგომი ნაბიჯებისათვის იმ ენებთან დაკავშირებით, რომელთა გრამატიკები და ლექსიკონები არ მოგვეპოვება. ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ ამოღებულ იქნეს ყველა ინგლისური, არაბული, პორტუგალიური და ა.შ. ნასესხები სიტყვა. უნდა შევიტანოთ მხოლოდ „სუფთა“ სიტყვები თითო-

¹⁰ წინამდებარე სტატიაში გვერდს ვუვლით იმ პუბლიკაციებს, რომლებშიც დ. რ. პიკოკის ნაშრომი გაკვრივითაა ნახსენები ან ოდენ გამოყენებული ლიტერატურის სიაში გვხვდება. სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ რ. ლაკრუას დისერტაცია, რომელშიც ორად ორი წინადადება ეძღვნება ჩვენთვის საინტერესო მასალას: „პიკოკმა (1887, ინგლისურ ენაზე) თარგმნა 200 სიტყვა და ფრაზა ქართულად, მეგრულად, ლაზურად, სვანურად და აფხაზურად. თავისი წინამორბედების მსგავსად, პიკოკიც არ აღნიშნავს თანხმობას სიმკვეთრეს“ (ლაკრუა 2009:6).

ეული ენიდან. უნდა შემოვიღოთ ტრანსლიტერაციის ერთიანი სისტემა: მათგან საუკეთესო ლექსიუსისეულია; ყოველ შემთხვევაში, მხოლოდ ერთი სისტემა უნდა შემოვიღოთ ერთ ფურცელში შეტანილი ენებისათვის. თუკი არ იქნება მიღებული ლექსიუსის სისტემა, უნდა დავუერთოთ განმარტებითი შენიშვნები, რომლებშიც წარმოდგენილი იქნება თითოეული სიმბოლოს ან დიაკრიტიკული ნიშნის მნიშვნელობა“ (პიკოკი 1887:145).

ღირსსაცნობია, რომ მათი შედარების მიზნით სხვადასხვა ენის სიტყვარების შეკრება-შედგენის ტრადიციას გაცილებით ადრე დაედო სათავე. ჯერ კიდევ მე-14 საუკუნის დასაწყისში თავის ტრაქტატში „ხალხური მჭევრმეტყველების შესახებ“ დანტე ალიგიერი გვთავაზობს ევროპული ენების თავისებურ კლასიფიკაციას იმის მიხედვით, თუ როგორი იყო სიტყვა „ღიას“ ამ ენებში. მოგვიანებით კიდევ ერთმა იტალიელმა (უფრო ზუსტად, გაფრანგებულმა იტალიელმა) იოზეფ სკალიგერმა (1540-1609) შეადგინა სიტყვანი, რომელშიც შედიოდა „ღმერთის“ აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები, რის საფუძველზეც გამოყო „Deus ენები“ (ლათინური და რომანული), „Gott ენები“ (გერმანიკული), „Boge ენები“ (სლავური) და „Theos ენა“ (ბერძნული). ეს და სხვა, მსგავსი ცდები თავისთავად საინტერესო გახლდათ, მაგრამ ისინი მეტისმეტად ფრაგმენტული და, შესაბამისად, არაეფექტური ხასიათისა იყო. უფრო სისტემური მიდგომა მოგვიანებით ჩამოყალიბდა, რაც უკავშირდება გოტფრიდ ვილჰელმ ლაიბნიცის (1646-1716) სახელს, რომელიც დაინტერესებული გახლდათ იმის წარმოჩენით, როგორ შეიძლებოდა ცალკეული ენის მონაცემთა გამოყენება ენებსა და მათზე მოლაპარაკე ხალხებს შორის არსებული გენეალოგიური კავშირების დასადგენად. სწორედ ამ მიზნით დაუდო მან სათავე ენათა მონაცემების შეგროვებასა და შედარებას მე-18 საუკუნის ემპირიულ ენათმეცნიერებაში. „იმისათვის, რომ მოეპოვებინა მასალები თავისი კვლევისათვის, ლაიბნიცმა მოუწოდა ყველას, შეედგინათ სიტყვარები და ლოცვების თარგმანები ენათა შედარების მიზნით“ (გულია 1974:258). ნიშანდობლივია, რომ ამ მოწოდებას მან დაურთო იმ სიტყვების სია, რომლებიც, მისი აზრით, მნიშვნელოვანი იყო ენათა შედარების თვალსაზრისით: „რიცხვითი სიტყვები: ერთი, ორი, სამი, ოთხი, ხუთი, ექვსი, შვიდი, რვა, ცხრა, ათი, ოცი, ოცდაათი, ორმოცი, ორმოცდაათი, ასი, ათასი. ნათესაობა, ასაკი: მამა, დედა, ბიძა, ძე, ასული, ძმა, და. ...სხეულის ნაწილები: სხეული, ხორცი, კანი, სისხლი, ძვალი, თავი. ...მოთხოვნილებები: საკვები, სასმელი, პური, წყალი. ...ბუნებრივი მოვლენები: ღმერთი, ადამიანი, ცა, მზე, მთვარე, ვარსკვლავი, ჰაერი, წვიმა, მეხი, ელვა, ღრუბელი, ყინვა, სეტყვა, თოვლი, ყინული, ცეცხლი... ქვა, ქვიშა... ძაღლი, მგელი, ირემი, მელა, ჩიტი, გველი, თავვი. მოქმედება: ჭამა, სმა, საუბარი, ხედვა, ყოფნა, დგომა, სვლა, დარტყმა, სიცილი, ძილი, ცოდნა, მოწვევა და ა.შ. (გულია 1974:258-259). თანდათან ლაიბნიცის ინიციატივა მძლავრ ტენდენციად გადაიქცა. ადვილი მისახვედრია, რომ ბენგალიის სააზიო საზოგადოების სიაც ამ

ტენდენციით იყო ნასაზრდოები.¹¹ ეს უფრო თვალნათლივ გამოჩნდება, თუ გავეცნობით პიკოკის სიტყვარებს.

აღნიშნული პუბლიკაციის საკუთრივ ლექსიკოგრაფიული ნაწილი შეიცავს 224 სალექსიკონო სტატიას; მათ შორისაა 99 სიტყვა (სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი და ლექსიკოსემანტიკური ჯგუფი), 103 სიტყვაფორმა და 22 წინადადება. მეთაური სიტყვები ინგლისურ ენაზეა მოცემული, რომლებსაც ახლავს ქართული, მეგრული, ლაზური, სვანური და აფხაზური შესატყვისები.

რადგანაც ჩვენთვის საინტერესო მასალა დიდი ხნის წინ დაიბეჭდა და იმდროინდელი ტექნოლოგიური შესაძლებლობების გამო ყველა ენობრივი ერთეული საკმარისად გამოკვეთილად არ იკითხება, ჩვენ გადავწყვიტეთ პიკოკის ლექსიკოგრაფიული მასალის გადმოტანა რეპროდუქციის სახით, რათა იგი უკეთ იქნეს აღქმული და გააზრებული იმ სპეციალისტების მიერ, რომლებიც მომავალში მოკიდებენ ხელს აქ წარმოდგენილი მასალის დამუშავებას.

English	Georgian	Mingrelian	Laz	Swanetian	Abkhazian
One	Erti	Arti	Ar	Eshkhvi	Aké
Two	Ori	Jiri	Jūr	Yervi	Ubha
Three	Sami	Sumi	Sum	Semi	Khpa
Four	Otkhi	Otkhi	Otkhu	Voshtkhv	Tshba
Five	Khuti	Khuti	Khut	Vokhvishd	Kpa
Six	Ekfsi	Amshvi	Ashi	Usgva	Fba
Seven	Shvidi	Shvitki	Shkit	Tshgvid	Bjba
Eight	Rva	Rua	Orvo	Ara	Ahba
Nine	Tskhra	Tchkhoro	Tchkholo	Tchkhara	Iba
Ten	Ati	Wetti	Vit	Eshd	Iaba
Twenty	Otsi	Etchi	Etchi	Yarveshd	Waja
Fifty	Ormotsi da ati	Jarnetchi da wetty	Jurnetchi da vit	Vokhvishdeshd	Unejajaba
Hundred	Asi	Oshi	Oshi	Ashir	Shke
I	Me	Ma	Ma	Mi	Sara
Of me	Tchemgan	Tchkimisheni	Tchkimda	Mishgvaji	Saraspe
Mine	Tchemi	Tchkim	Tchkimiran	Mishgvi	Sispu
We	Tchven	Tkwa	Tchku	Na	Khara
Of us	Tchvengan	Ettinas	Tchkunda	Nishgveji	Kharakhkant
Our	Tchveni	Tchkhimi	Tchkuniran	Nishgve	Kharakhpu
Thou	Shen	Si	Si	Si	Wuara
Of thee	Shengan	Tkwa	Skandan	Isgvaji	Orokuant
Thine	Sheni	Tkwan	Skani	Isgvi	Wuarayupu
You	Tkven	Tkwa	Tkwa	Sga	Shëra

¹¹ ამ ტენდენციისა და მასთან დ. რ. პიკოკის ნაშრომის შესახებ იხ. ჩვენი ბოლოდროინდელი ნაშრომი (კიკვიძე, ფაჩულა 2019ა).

Of you	Tkvengani	Tchkuende	Tkwanden	Isgveji	Sherashkant
Your	Tkveni	Skani	Skani	Isgve	Sherashpu
He	Ts	Tishi	Kiamushiren	Adja	Abant
Of him	Misgan	Tinepise	Hetepeshia	Etcheji	Orokuant (?)
His	Missi	Tineps	Hemushian	Atchash	Warayupu (?)
They	Tssini	Ateneps	Hemtepe	Adjar	Abant
Of them	Madgan	Tinepise	Hemteps	Adjiarga	Antirkant
Their	Mati	Tishe	Hemtepesia	Adjiareh	Antirpu
Hand	Kheli	Khe	Khe	Tvet-shi	Snapa
Foot	Pekhi	Kutickhe	Kutchkhe	Tchishkh	Ashipa
Nose	Tskhviri	Tchkhwindi	Tchkhindi	Nafkhvna	Apindsa
Eye	Tvali	Toil	Toil	Te	Ala
Mouth	Kharkha	Pidji	Nuku	Lakra	Atchi
Tooth	Kbili	Kibiri	Kibiri	Shtig	Khapits
Ear	Kuri	Aldji	Udji	Shtish	Alimha
Hair	Tma	Tuma	Toma	Fatv	Akhakhua
Head	Tavi	Dudi	Ti	Tkhvish	Akhï
Tongue	Ena	Nina	Nena	Nin	Abs
Belly	Mutseli	Kwara	Kolba	Khad	Amgua
Back	Zurghi	Otchishi	Shka	Kintchkh	Abgua
Iron	Rkina	Rkina	Demiri	Berej	Eikha
Gold	Okro	Orko	Altuni	Vokr	Akhi
Silver	Vertskhli	Vartchkheli	Ghemiish	Vortchkhil-Tskilian	Arezn
Father	Mama	Muma	Baba	Mu	Ab
Mother	Deda	Didi	Nana	Di-Dia	An
Brother	Zma	Djima	Djuma	Mukhbe	Asha
Sister	Da	Da	Da	Datchvir	Ashua
Man	Katsi	Kotch	Kotche	{Gvajmare (<i>vir</i>) Mare (<i>homo</i>) }	Auwe
Woman	Rali	Ossuri	Okhordja	Zural	Abhüs
Wife	Tsoli	Tchili	Tchili	Yekhv	Abhüs
Child	Bofshi	Tchkhitekha	Berre	Bebshv	Atchkue
Son	Vaji	Skwa	Bidji	Ghezal-Tchkint	Apá
Daughter	Rali	Dzgabi	Bozo	Dina	Aphá
Slave	Rma	Rotchi	Rële	Glekh	Akhashala= Apü
Cultivator	Tokhneli	Makhatchkali	Makhatchkali	Mukhni	Adghi-khopshi
Shepherd	Mtskessi	Tchkwishi	Tchkeshi	Muldegh	Akhtchi
God	Ghmerti	Ghoronti	Tanghri	Ghermet	Antcha
Devil	Eskmaki	Mazakwali	Sheitan	Ashma	Aüst
Sun	Mze	Bja	Mjora	Mlok	Amre
Moon	Mtvari	Tuta	Tuta	Doshdul	Amze
Star	Varsklavi	Muritskhi	Muritskhi	Amtgvaek	Eyetsua
Fire	Tsetskhli	Datchkhe	Datchkhuri	Lemesg	Amtsa
Water	Tskali	Tskhari	Tskhari	Lits	Adzé

House	Lakhli	Ude	Okhori	Kor	Aëné
Horse	Tskheni	Tskheni	Tskheni	Tchaj	Atchï
Cow	Dzrokha	Tchkho	Pudji	Fir	Aëjv
Dog	Dzaghli	Djoghori	Djoghori	Jeg	Alla
Cat	Rata	Rato	Rato	Tsits	Atsghua
Cock	Mamali- katami	Mumuli-	Mamuli-	Kvitch	Arpekh
Duck	Tkhvi	Kwata	Ordeghi	Müts	Adzikut
Ass	Viri	Ghïrïn	Guruni	Tsel	Atcheda
Camel	Aklemi	Arkemi	Deve	Aklem	Amakhetch
Bird	Tchiti	Tchiti	Kintchi	Napr	Absad
Go	Cadi	Meu	Tkzale	Lizi	Utsa
Eat	Tchami	Tchkhumi	Tchkhomi	Lizveb	If
Sit	Dadjeki	Dokhodi	Dokhedi	Lisgvre	Upa
Come	Modi	Morti	Mokhti	Likhed	Why
Beat	Tseme	Mioghi	Getchi	Liker	Whiss
Stand	Dadeki	Gatchendi	Missadovi	Ligne	Ughël
Die	Mokdi	Doghuri	Doghuri	Lidgari	Upsi
Give	Mometsi	Rom	Komomtchi	Likhvdi	Zak
Run	Gaiketsi	Iruli	Okhudkwa- tsini	Litchme	Wü
Up	Maghla	Ji	Jin	Ji	Khïkh
Near	Akhlo	Kholos	Kholos	Pedias	Whygua
Down	Dabla	Tudo	Tude	Tchu	Tsagha
Far	Shors	Shors	Mendra	Djvedias	Khara
Before	Tsin	Tsokhole	Tsokhle	Sgobin	Lapkha
Behind	Ukan	Ukokhole	Okatchkhele	Goshghin	Ashtekh
Who	Vin	Mik	Mik	Yar	Warbe
What	Ra	Muare	Munoren	Ma	Zakuzi
Why	Ratom	Mushene	Mushene	Imga	Izzi
And	Da	Do	Do	I	Abnik
But	Maghram	Mara	Mara	Yago	Nas
If	Tu	Si	Si	Hessa	Waré
Yes	Diakh	Ko	Ko	Adu	As
No	Ara	Var	Var	Dessa	Kalu
Alas	Why	Akhawhy	Eivakh	Voy	Yauwe
A father	Mama	Muma	Baba	Mu	Ap
Of a father	Mamidgan	Mumashe	Babashi	Muesh	Lapiken
To a father	Mamas	Mumas	Babassi	Mus	Lapit
From a father	Mamissagan	Mumashe	Babashi	Muga	Lapikant
Two fathers	Ori mama	Jiri muma	Jur baba	Yervi mu	Ubha ap
Fathers	Mamebi	Mumepi	Babape	Mular	Lap
Of fathers	Mamebidgan	Mumalepise	Babapeshe	Mularesh	
To fathers	Mamebs	Mumaleps	Babapes	Mulars	

From fathers	Mamebidgan	Mumalepishe	Babapeshe	Mularkhanko	
A daughter	Kali	Tsiraskwa	Tsiraskwa	Dina	
Of a daughter	Kalis	Tsiraskwashe	Bososhe (ᠠᠪᠵᠢᠵᠢ Bozo)	Dinish	
To a daughter	Kals	Tsiraskwas	Bozos	Dinash	
From a daughter	Kalidgan	Tsiraskwashe	Bozoshe	Dinakhan	
Two daughters	Ori kali	Jiri tsiraskwa	Jur bozo	Yervi dina	
Daughters	Kalebi	Tsiraskwalepi	Bozope	Dinal	
Of daughters	Kalebis	Tsiraskwalepishe	Bozopeshe	Dinalte	
To daughters	Kalebs	Tsiraskwaleps	Bozopes	Dinals	
From daughters	Kalebidgan	Tsiraskwalepishe	Bozopeshe	Dinalkhan	
A good man	Kai katsi	Djighiri kotchi	Kai kotchi	Ugunzigh marre	Aoübze
Of a good man	Kai katsis	Djighiri kotchishe	Kai kotchishe	Ugunzigh marumish	Aoübzeikant
To a good man	Kai kats's	Djighiri kotchish	Kai kotchish	Ugunzigh marrate	Aoübzeik
From a good man	Kai katsigan	Djighiri kotchishe	Kai kotchishe	Ugunzigha marakhan	Aoübzeikant
Two good men	Ori kai katsi	Jiri djighiri kotchebi	Jur kai kotchi	Yervi ugunzigha marre	Oiabzeikev
Good men	Kaigi katsebi	Djighiri kotchebi	Kai kotchepe	Khotcha (?) marral	Oiabzeika
Of good men	Kargi katsebis	Djighiri kotchebshe	Kai kotchpeshe	Ugunzigha marralkhan	Oiabzeikant
To good men	Kargi katsebs	Djighiri kotchebis	Kai kotchepes	Khotchash marrals	
From good men	Kargi katsebidgan	Djighiri kotchebishe	Kai kotchepeshe	Khotchash marralkhan	
A good woman	Kargi kali	Djighiri ossuri	Kai okhordja	Khotcha zural	Abhüs bzeik
A bad boy	Glakha bitchi	Glakha tchkitche	Altchaghe berre	Khola befshv	Atchkin bapsi
Good women	Kargi kalebi	Djighiri ossurepi	Kai ohkordjalepe	Khotcha zuralar	Ahsa bzeikua
A bad girl	Glakha kali	Glakha tsghaba	Altchaghe bozo	Lussoke (?) dino	Abhüzba bapsi
Good	Kargi	Djighiri	Kai	Ezar (?)	Abze
Better	Uketessi	Utchgushi	Utchghishi	Gun ezar	Litskís deghu

Best	Upro uketessi	Ardzashi utchgushi	Iris utchghin	Mavar gun ezar	Raha bzeo
High	Maghali	Maghali	Maghali	Kiitkhi	Aú
Higher	Upro maghali	Umaghalashi	Demushen maghali	Khosha kiitkhi	Atskis yahow
Highest	Sup upro maghali	Ardzish umossi maghali	Tëli maghali	Gun kiitkhi	Raha yehow
A horse	Tskheni	Tskheni	Tskheni	Tchaj	Tchik
A mare	Tchaki tskheni	Tchaghi	Zura	Tchag	Atchan
Horses	Tskhenebi	Tskhenebi	Tskhenepe	Tchjar	Atchakua
Mares	Tchaki tskhenebi	Tchaghebi	Zurape	Tchagar	atchankua
A bull	Khari	Khodj	Khodji	Khan	Atshs
A cow	Dzrokhi	Tchkhu	Pudji	Fir	Ajvk
Bulls	Kharebi	Khodjebi	Khodjepe	Khanar	Atshskua
Cows	Dzrokhebi	Tchkhulepi	Pudjepe	Firar	Ajvkua
A dog	Dzaghli	Djhogori	Djogori	Jeg	Lak
A bitch	Dzwe-dzaghli			Djua	Alaps
Dogs	Dzaghlebi	Djoghorebi	Djoghorepe	Jegar	Alakua
Bitches	Dzwe-dzaghlebi			Djual	Alapskua
A he-goat	Tkha	Otch	Botchi	Fikv	Adjma
A female	Dedali			Zura	
Goats	Tkhebi	Otchebi	Botchepe	Daklar	
A male deer	Mshveli	Otchi skweri	Mskweri	Natchv-irem	
A bad boy	Glakha bitchi	Glakha tchkitchke	Altchaghe berre	Khola befshv	Atchkin bapsi
Good women	Kargi kalebi	Djghiri ossurepi	Kai ohkordjalepe	Khotcha zuralar	Ahsa bzeikua
A bad girl	Glakha kali	Glakha tsghaba	Altchaghe bozo	Lussoke (?) dino	Abhüzba bapsi
Good	Kargi	Djghiri	Kai	Ezar (?)	Abze
Better	Uketessi	Utchgushi	Utchghishi	Gun ezar	Litskís deghu
Best	Upro uketessi	Ardzashi utchgushi	Iris utchghin	Mavar gun ezar	Raha bzeo
High	Maghali	Maghali	Maghali	Kiitkhi	Aú
Higher	Upro maghali	Umaghalashi	Demushen maghali	Khosha kiitkhi	Atskis yahow
Highest	Sup upro maghali	Ardzish umossi maghali	Tëli maghali	Gun kiitkhi	Raha yehow
A horse	Tskheni	Tskheni	Tskheni	Tchaj	Tchik
A mare	Tchaki tskheni	Tchaghi	Zura	Tchag	Atchan

Horses	Tskhenebi	Tskhenebi	Tskhenepe	Tchjar	Atchakua
Mares	Tchaki tskhenebi	Tchaghebi	Zurape	Tchagar	atchankua
A bull	Khari	Khodj	Khodji	Khan	Atshs
A cow	Dzrokhi	Tchkhu	Pudji	Fir	Ajvk
Bulls	Kharebi	Khodjebi	Khodjepe	Khanar	Atshskua
Cows	Dzrokhebi	Tchkhulepi	Pudjepe	Firar	Ajvkua
A dog	Dzagbli	Djhogori	Djogori	Jeg	Lak
A bitch	Dzwe-dzagbli			Djua	Alaps
Dogs	Dzaghlebi	Djoghorebi	Djoghorepe	Jegar	Alakua
Bitches	Dzwe- dzaghlebi			Djual	Alapskua
A he-goat	Tkha	Otch	Botchi	Fikv	Adjma
A female	Dedali			Zura	
Goats	Tkhebi	Otchebi	Botchepe	Daklar	
A male deer	Mshveli	Otchi skweri	Mskweri	Natchv-irem	
I beat	Me vartkam	Ma mivoga	Ma ghebtchare	Mi khvartktsi	Lara sasue
Thou beatest	Shen artkam	Si mioga	Sin ghetchi	Si khatktsi	Wara wasue
He beats	Is artkams	Tina miogans	Hemuk ghetchas	Adja khatktsi	Wik tasue
We beat	Tchven vartkant	Tchki miogat	Tchku ghebtchat	Na khvartktsid	Khara khasue
You beat	Tkven artkant	Tkwa miogant	Tkwan ghetchit	Sga khatktsid	Aghirt (?) asue
They beat		Tenepi miogans	Hemtepe ghetchaman	Adjiar khatktsikh	Antke (?) asue
I am beating				Mi miker (/)	
I was beating				Mi khvas miker	
I had beaten				Mi khvakhd	
I may beat	Me shemidzlia davartka	Ma shemilebu mivoghe		Mi ere khvakhidi	
I shall beat	Me dagartkam			Mi khvakhde	
I should beat				Mi kakhvakhdas	
I am beaten				Mi naker khvi	
I was beaten				Mi khvas naker	
I shall be beaten				Mi khvakhde	
I go	Me mivdivar	Ma urku	Ma bidare	Mi esgvri	Sara stoe
Thou goest	Shen midikhar	Si urko	Si idi	Si esgvri	Wara utsoe
He goes	Is midi	Tina urs	Heya idassen	Adja esgri	Wik tsoe

I went	Me tsaveli	Ma midabrti	Man mendabti	Mi esgurdas	Sara tsokan
Thou wentest	Shen tsakhveli	Si midarti	Si mendakhti	Si esgurdas	Wara ukan
He went	Is travida	Tinak midarti	Heya mendakhtas	Adja esghirda	Wik tokan
Go	Tsadi	Meu	Igzale	Ghird	Utsa
Going	Tsamsleli	Mimalu	Magzale	Mezi	Yemutsi
Gone	Gaera	Mikulu	Mendakhtu	Atchad	Yies
What is your name?	Tkveni sakheli ra aris?	Si mordjokhos sakheli	Li mukdjokhon s djokho	Ma djashkha si?	Ye wikhi tsuzi?
How old is this horse?	Ra beberi es tskheni?	Mutchomi rtchiner te tskheni?	Mutchomperi badi tskheni?	Vosha liza li al tchaj?	Abri atchi yakhitsozi?
How far is it from here to- ?	Ra shoria akidan?	Taure mushma shora kore - ?	Hakolen nako mendrare - ?	Mazum khoziamunesh etchav - ?	Abrspi ibjori
How many sons are there in your father's house?	Ramteni shvilebia mamishenis takhlshi?	Skani mumas oudes muzma skualepire?	Baba skanish okhoris nako bereren?	Vosha gezil khori isgva mus?	Warawap yina shaka patchimaz?
I have walked a long way to-day	Me t'kenis didi gza dghez	Ma pkimini didi shara amodghra	Andgha dido gza	Mi vobash adgver atzalat ladghi	Sara yakha dara amueretsua snoke
The son of my uncle is married to to his sister	Shvili bidzi tchemissa djvardawerilia imis daze	Djimadi tchkimishis skwa Gurghinelire tishi dasha	Djumadi tchkimishi berre gamatkveriren hemush dasha	Mishgva bizaish gezal litchije li mitcha bizaishte	Spa yab yesha spēs abni diashe
In the house is the saddle of a white horse	Lakhlshi unaghiri tetra tskhenis	Udesse onangheri tche tskhinishi	Okhirishi eyeri ktche tskhensheren	Kors ari vunghir tvetna tchaj mish	Ayina akuadir atchi large
Put the saddle upon his back	Daadghe unagiri mis zurgze			Jessag vunghir atchas	Yaktsa abni abgha akuadir
I have beaten his son with many stripes	Me davrtki mis shwils bevri	Ma tishi skwasa breli ghivashghi	Hemushe berres dido gebtchi	Mi khvakhd mitcha gezals vobash	Sara daratsep kai yera ipa

He is grazing cattle on the top of the hill	Tstsekesams dzrokh epomtis zurgze	Tina tikhishins tchkuleps golash dus	Hemuk pudjepe odjunams sirtis	Adja kheldeg djvegs tanghish katskhji	Abni ikhtchve arëkh akhua tcha
He is sitting on a horse under that tree	Is djis tskhenze amkhis dzirshi	Tina gekhe tskhens djash tudo	Hemuk khatchkumsd jash tude	Adja khasgur tchajs adj megesh tchukvan	Abni dakhptua atchi adzla amtse
His brother is taller than his sister	Imis dzma maghalia mis daze	Tishi djima umaghalashi re mushi dashe	Hemushi djuma damushishen maghar liren	Mitcha mukhbe khoklatkha li mitcha dotchvim	Year yesha atskis dohu yera yëghsha
The price of that is two pounds and a half	Passi amissi ori nikhevari	Passi teshi jiri da gwerdi	Hemush pakha djur da gwerdi	Ami fas yervi I finsga	Abri izipso üba abja
My father lives in that small house	Mama tcdhemi dghas am patara sakhishi	Tchkimi muma mulare ate ate tchitche udes	Baba tchkimi ham tchuta okhoris molakhen	Mishgvi mu izge adj kotol korisga (?)	Tara sab dinkauet abni ayine kutchatcha
Take those pounds from him	Gamuartvi is funti imisgan	Gheitsughi ti funti tishe	Roy tchopi ham funti	Ra akhbishd agas tetr	Yimkh abni (funti ?) abnikant
Give this pound to him	Mietsi is funti imas	Kimetchi te funti tis	Rometchi hemus funti	Ra lakho atchas girvintcha	It abni (funti ?) abni
Beat him well and bind him with ropes	Maartki imas kargat da shekare batsrit	Gheashkwi tis djghrodo keritokit	Bigazeri getchi koreri tokita	Rakhol atchas mavar i takvsh akhkultkhan	Darabzia dabkha datchakhe dareighuana ashakhala
Draw water from the well	Amoeghe tskhali tchidan	Gheshega tskhari tskushe	Kuishe tskari esheghi	Jakhikhol lits khosham dipakhanko	Adzi yaaga atchedzakant
Walk before me	Tsadi tchemtsin	Men tchim tsokholi	Tsokhle tchkimi igzale	Gird mishgvi sgobin	Sapkha utsala
Whose boy comes behind you?	Vissi bitchi modi shen ukan?	Mishi boshi murza ukan ukokhale?	Mush berre mulun skani okatch khele?	Tshi befsch adjish si goshghin?	Dezuista yüshtana atchkum yaava?
From whom did you buy that?	Visgan ghikidniyaes?	Mishi ghiidiru tena?	Mis yutchopi haya?	Ishashkhan akhikd si ala	Abri dskant yaokhada?
From a shopkeeper of the village	Soplis medukhnisagan	Sopelische medukhaneshe	Këdish dukhandjis	Ashkhv soplish medukhnekhan	Abkanitchkha kant akürtirtcha

როგორც ვხედავთ, ყველა სალექსიკონო სტატია არ არის სრულად წარმოდგენილი: გვაქვს არაერთი „ცარიელი უჯრა.“ აღნიშნული ეხება არა ლექსემებს, არამედ სიტყვაფორმებსა და წინადადებებს.

ქართული, მეგრული, ლაზური, სვანური და აფხაზური ენობრივი მასალა გადმოცემულია ლათინური ანბანით, რიხარდ ლექსიუსის მიერ შემუშავებული ტრანსლიტერაციის წესებით,¹² რაც ამკარად არასაკმარისია კავკასიური ენების ფონემატური თავისებურებების ადეკვატური რეპრეზენტაციისათვის.

გარდა ზემოხსენებული „ცარიელი უჯრებისა“ და ხარვეზიანი ტრანსლიტერაციისა, ყურადღებას იქცევს არაერთი შეუსაბამო თარგმანიც (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რამდენიმე ნაშრომში წარმოდგენილია პიკოკის მასალების ქართული, სვანური, მეგრული და ლაზური „მოდულების“ ანალიზი; იხ., მაგ., ორლოვსკაია 1994; გენებაშვილი 2000; კიკვიძე, ფაჩულია 2018; კიკვიძე, ფაჩულია 2020), რის გამოც ამჟერად ამ ასპექტზე აღარ შევჩერდებით.

მიუხედავად აღნიშნული ხარვეზებისა, ჩვენ მიერ განხილული ნაშრომი ფასეული წყაროა იბერიულ-კავკასიური ენების შესწავლის ისტორიისათვის. მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ დემეტრიუს რუდოლფ პიკოკის ლექსიკოგრაფიული რესურსი არ წარმოადგენს ი. ა. გიულდენშტედტისა და პ. ს. პალასის ხაზის გაგრძელებას ან მიბაძვას; არანაირი ნიშანი არ არსებობს იმისა, რომ იგი იცნობდა მათს ნაშრომებს. ამის კარგ თვალსაჩინოებად გვევლინება ამ ავტორთა სიტყვარების ცხრილი, რომელიც „არმაზის“ პროექტის ფარგლებშია გამოქვეყნებული (არმაზი 2002). პიკოკის სიტყვანი სხვებს არ ემთხვევა არც რაოდენობრივი და არც თვისებრივი თვალსაზრისით (განსხვავებით უფრო ადრეული ინგლისელი ავტორის, ჯორჯ ელისის მასალისაგან, რომელიც თითქმის შეუცვლელად იმეორებს მანამდე არსებულს (კიკვიძე, ფაჩულია 2019)). მეორე მხრივ, როგორც დ. რ. პიკოკის, ისე ი. ა. გიულდენშტედტისა და სხვათა ნაშრომები შესრულებულია ლაიბნიციისეული პარადიგმის ფარგლებში, რაც ითვალისწინებდა სხვადასხვა ენის სიტყვანების შედგენასა და მათს თარგმნას. ეს კიდევ ერთი ღირსსაცნობი ასპექტია, რის გამოც ჩვენ მიერ განხილული რესურსი გაცილებით მეტ ყურადღებას იმსახურებს.

ლიტერატურა:

არმაზი 2002: Wörtersammlung zur Vergleichung der im Kaukasus gangbaren Sprachen, <<http://armazi.uni-frankfurt.de/armaziII/material/tabelle.htm>>

აჭარიანი 1898: H. Adjarian, Étude sur la langue laze, *Mémoires de la société linguistique de Paris*, X, 165-448.

¹² იგულისხმება კარლ რიხარდ ლექსიუსის (181-1884) მიერ შედგენილი „სტანდარტული ანბანი,“ რომელიც მან თავდაპირველად ეგვიპტური იეროგლიფების ტრანსკრიფციისათვის გამოიყენა. ეს სისტემა მოგვიანებით გავრცელდა სხვა ენებზეც როგორც აფრიკაში, ისე მის ფარგლებს გარეთ (იხ. მაგ., ლექსიუსი 1863).

- გენებაშვილი 2000:** ქ. გენებაშვილი, Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 1, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 120-124.
- გულია 1974:** J. Gulya, Some Eighteenth Century Antecedents of Nineteenth Century Linguistics: The Discovery of Finno-Ugrian, *Studies in the History of Linguistics: Traditions and Paradigm*, ed. by D. Hymes, Indiana University Press, Bloomington, 258-276.
- კიკვიძე, ფაჩულია 2018:** Z. Kikvidze, L. Pachulia, An Early Landmark in the History of English-Megrelian Lexicography: D. R. Peacock's Contribution, *8th International Research Conference on Education, Language and Literature. Proceedings Book*, IBSU, Tbilisi, 490-496.
- კიკვიძე, ფაჩულია 2019ა:** Z. Kikvidze, L. Pachulia, Demetrius Rudolph Peacock and the Languages of Georgia, *General and Specialist Translation / Interpretation: Theory, Methods, Practice: International Conference Papers*, Agrar Media Group, Kyiv, 15-22.
- კიკვიძე, ფაჩულია 2019ბ:** Z. Kikvidze, L. Pachulia, Prior to D. R. Peacock: Notes on the Earliest English-Megrelian Lexicographic Resource, *9th International Research Conference on Education, Language and Literature. Proceedings Book*, IBSU, Tbilisi, 450-460.
- კიკვიძე, ფაჩულია 2020:** Z. Kikvidze, L. Pachulia, Laz Lexical Data from D. R. Peacock's Collection: Representation, Reflection, Translation, *General and Specialist Translation / Interpretation: Theory, Methods, Practice: International Conference Papers*, Agrar Media Group, Kyiv, 189-196.
- კლუგე 1913:** Th. Kluge, Materialien zu einer Lazischen Grammatik nach Aufnahmen des Dialektes von Trapezunt, *Nachrichten von der Königlich-Geologischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse*, 164-324.
- ლაკროა 2009:** R. Lacroix, *Description du dialecte laze d'Arhavi (caucasique du sud, Turquie): Grammaire et texts* [Thèse de doctorat en Sciences du Langage], Université Lumière Lyon 2, Lyon.
- ლანგი 1957:** დ. მ. ლანგი, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში, *ციხკარი*, 4, 139-151.
- მარგალიტაძე 2014:** თ. მარგალიტაძე, ინგლისურ-ქართული ლექსიკოგრაფია, *ქართველოლოგი* 5/20, <<http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/8/7>>
- მარი 1910:** Н. Я. Марр, *Грамматика чанского (лазского) языка съ хрестоматією и словарем*, Санкт-Петербургъ.
- მეიე 1899:** A. Meillet, [rev.] *L'Étude sur la langue laze. Revue critique d'histoire et literature*, 47, 516.
- მორფილი 1895:** W. R. Morfill, Peacock, Dmitri Rudolph, *Dictionary of National Biography*, Vol. XLIV, ed. by Sidney Lee, Smith, Elder & Co., London, 137-138.
- ლექსიუსი 1863:** C. R. Lepsius, *Standard Alphabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters*, Williams & Norgate, London.
- ნეკროლოგი 1892:** Obituary: Demetrius Rudolph Peacock, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Review of Geography*, New Monthly Series, 14/8, 563.

- ორლოვსკაია 1994:** ნ. ორლოვსკაია, ზოგიერთი ცნობა ქართული ენის შესახებ XIX საუკუნის ინგლისში, *მნათობი*, 1-2, 174-176.
- ორლოვსკაია 2013:** Н. Орловская, *Очерки по вопросам литературных связей*, Русский клуб, Тбилиси.
- ოძელი 1998:** მ. ოძელი, *ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- პიოკი 1887:** D. R. Peacock, Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 19/1, 145-156.
- რიკმერსი 1934:** W. R. Rickmers, Lazistan and Ajaristan, *The Geographical Journal*, 84/6: 465-478.
- უორდროპი 1888:** O. Wardrop, *The Kingdom of Georgia. Notes of Travel in a Land of Women, Wine, and Song*, Sampson Low, Maarston, Searle, and Rivington, London.
- უორდროპი 1911:** O. Wardrop, English: Svanetian Vocabulary, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 16, 589-634.
- ფრეშფილდი 1896:** D. W. Freshfield, *The Exploration of the Caucasus*, vol. 1, Edward Arnold, London & New York.
- ყიფშიძე 1914:** И. Кипшидзе, *Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем*, Санкт-Петербург.
- შუხარდტი 1902:** H. Schuchardt, [Rez. von:] MH Adjarian, Étude sur la langue laze. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 16, 379-404.
- პორსბურგ-პორტერი 1993:** *Memories of Revolution: Russian Women Remember*, ed. by A Horsburgh-Porter with interviews by Frances Welch and Elena Snow, Routledge, London & New York.

Zaal Kikvidze, Levan Pachulia

On an Early English-Caucasian Lexicographic Resource

(D. R. Peacock and his Materials)

Summary

The present paper deals with the lexicographic work “Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages” authored by Demetrius Rudolph Peacock and published in *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Peacock 1887).

Notwithstanding the fact that a number of authors have dealt with the resource in question, sufficient information is still unavailable both about the work and its author. We will try to fill in the gap.

Demetrius Rudolph Peacock was born on September 26, 1841, in Tambov Province, Russia, to a family of a Lancashire farmer who had moved to Russia in search of job. He was educated in England and Russia. In 1881-1891, he was a vice-consul of Great Britain residing in Batumi. Based on various sources, he spoke a number of languages of the Caucasus; he was said to have authored a book about the Caucasus; however, it was not published, and, so far, no trace of its manuscript has turned up. The only hint about his writings, except the aforementioned one, can be found in W. R. Rickmers’ (1934:475)

account: “Peacock, who had been British Consul at Batum, was no longer alive when I made my first journey. When friends told me about his trip to Karchkhal I wrote to his widow, a daughter of Bakunin. She replied that her late husband had climbed the mountain but that his diaries had been destroyed by fire.”

In the publication, the lexicographic materials proper are preceded by a note from R. N. Cust, Honorary Secretary of RAS, who wrote: “When I visited Trans-Caucasia in 1882 for the purpose of collecting information regarding the Languages of the Caucasus [...], I became aware of the scantiness of the Vocabularies, and I mentioned this to Mr. Peacock, the Vice-Consul of H.B.M. at Batúm, who had resided some time at Poti, and had made excursions into regions not often traversed. He was good enough to undertake the duty of collecting Vocabularies, and I forwarded him a copy of the Standard Form of Words and Sentences prepared by the Bengal Asiatic Society. After some delay, owing to the heavy press of his official duties, and a visit to England, when I had the pleasure of seeing him, and again encouraging him on that subject, he has forwarded to me the subjoined Vocabularies which are highly important” (Peacock 1887:145)..

The note is followed by *Instructions for Compiling of Vocabularies and Sentences*, prepared by the Bengal Asiatic Society: “The enclosed List of English Words and Sentences has been prepared by the Bengal Asiatic Society to enable persons who compile an exhaustive specimen of Languages spoken in any Region. Each sheet contains Five Languages, and those Languages should be selected for each sheet which are cognate to each other. When the whole is completed and printed, it becomes the basis for a further advance as regards those Languages of which we have no Grammars or Vocabularies. Care should be taken that all loan-words from English, Arabic, Portuguese, etc., are excluded. Only the *pure* words of each language should be entered. One system of transliteration should be adopted: the best is that of Lepsius; but at any rate one system only should be adopted for Languages entered upon the same sheet; and when Lepsius’ system is not adopted, explanatory notes should be added, giving the exact value of each symbol, letter, or diacritical mark employed” (ibid.).

The lexicographic segment proper contains 224 entries; among them, there are 99 words (various parts of speech and lexico-semantic groups), 103 wordforms, and 22 sentences. English headwords are accompanied by their Georgian, Megrelian, Laz, Svan, and Abkhazian equivalents. Not all of the entries appear in their complete forms: there are numerous *empty cells*. The aforementioned is true of wordforms and sentences in the collection.

Georgian, Megrelian, Laz, Svan, and Abkhazian linguistic items are rendered in Latin characters following Richard Lepsius’ transliteration system, obviously insufficient for adequate representation of phonemic peculiarities of Caucasian languages.

Alongside aforementioned *empty cells* and incomplete transliterations, there are a number of instances of inadequate translations. Irrespective of the said shortcomings, the work in point is a valuable source for the study of the history of Ibero-Caucasian languages. It is also worthwhile to mention that D. R. Peacock’s lexicographic resource is neither a continuation nor an imitation of J. A. Güldenstädt and P. S. Pallas’ line; there is not a single sign that he was familiar with their writings. On the other hand, it is compiled within the framework of the Leibnitzian paradigm of making up wordlists of various languages and their translation.

ქართულ მჟღერ მსკლომ თანხმოვანთა წარმოთქმის თავისებურებები

საკვლევ მასალად გამოყენებულია თსუ-ის ექსპერიმენტული ფონეტიკის ლაბორატორიის ფონოთეკაში დაცული აუდიოჩანაწერები, რომლებიც დამუშავებულია პეტყველების ანალიზის ციფრული პროგრამებით – Praat-ითა და WaveSurfer-ით, გრაფიკული გამოსახულებები შესრულებულია ამ უკანასკნელით (იხ. დანართი). თანხმოვანთა ღრითი მახასიათებლების მონაცემები აღებულია სხვა ავტორების ნაშრომებიდანაც (Bijankhan, Nourbakhsh 2009, Дукельский 1962, Petrova et al 2006).

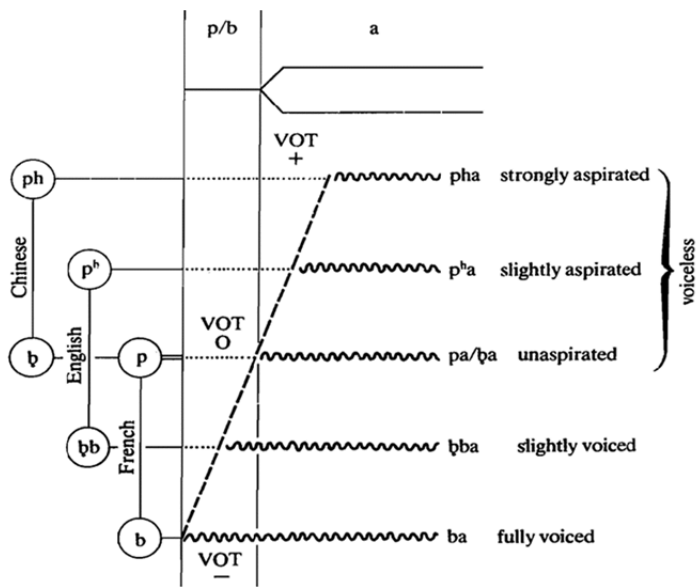
ზოგადფონეტიკური თვალსაზრისით შეიმჩნევა ერთგვარი კანონზომიერება – ხშულთა წყვილულ სისტემიან ენებში, სადაც ყრუ მსკლომები წარმოდგენილია არაფშვინვიერი თანხმოვნებით („წმინდა“ ყრუებით), მჟღერი მსკლომები (b, d, g) თავიკიდურ პოზიციაში სრულმჟღერობას ავლენენ, ანუ ხშვის ფაზის დროს სახმო სიმები ირხევა. ამ დროს მჟღერი ხშვის ფაზის გრძლივობა მერყეობს 70-140 მილისეკუნდის ფარგლებში. ძირითადად, ესენი სლაგური და რომანული ენებია; აგრეთვე: ნიდერლანდური, უნგრული და ზოგიერთი ენა თურქულ ენათა ოჯახიდან (voicing languages). მსკლომთა ისეთ სისტემებში კი, სადაც არსებობს ყრუ ფშვინვიერი, მჟღერი თანხმოვნის ხშვა არის სრულად ან (იშვიათად) ნაწილობრივ დაყრუებული. როგორც წესი, ასეთი მჟღერებისათვის სახმო სიმების მოქმედება იწყება სკლომისთანავე ან ოდნავ გვიან. ასეთი ენებია (aspirating languages): ქართველური ენები, გერმანული, ინგლისური და ა.შ. (Simon, Leuschner 2010:405).

ხშულ თანხმოვანთა ფაზების რაოდენობრივი ანალიზისთვის ექსპერიმენტულ-ფონეტიკურ კვლევებისას იზომება მონაკვეთის გრძლივობა ორალური სკლომიდან სახმო სიმების რხევის (resp. ჟღერის) დაწყებამდე. ამ სიდიდეს აღნიშნავენ ინგლისური აბრევიატურით VOT – Voice Onset Time.

სქემაზე წარმოდგენილია ხუთი სახეობის მსკლომ თანხმოვანთა VOT-ის მნიშვნელობები და გრაფიკული გამოსახულებები სხვადასხვა ენისათვის (Catford 2001:52): ა) ჩინური – თავიკიდური არაფშვინვიერი დაყრუებული (b)¹ და ძლიერ ფშვინვიერი (ph); ბ) ინგლისური – თავიკიდური ნაწილობრივ მჟღერი (b b) და

¹ b d g – სიმბოლოებით საერთაშორისო ფონეტიკურ ანბანში (IPA) აღინიშნება დაყრუებული მჟღერი მსკლომები.

ფშვინვიერი ყრუ (p^h); გ) ფრანგული – თავკიდური სრულმჟღერი (b) და არაფშვინვიერი ყრუ (p). თავკიდური სრულმჟღერისთვის და ნაწილობრივ მჟღერისათვის ეს სიდიდე (VOT) უარყოფითი მნიშვნელობისაა, არაფშვინვიერისთვის ნულია, ხოლო ფშვინვიერებისთვის დადებითია.

სქემა

არსებობს ამ სქემიდან განსხვავებული შემთხვევებიც, როდესაც ზოგი ენის ბგერათა სისტემაში, მიუხედავად ფშვინვიერი თანხმოვნის არსებობისა, თავკიდური მჟღერი მსკდომი სრულმჟღერია (იხ. პირველი ცხრილის მეორე და მესამე ჯგუფები). აღნიშნული ცხრილის მეოთხე ჯგუფში შემავალი ენებისა და დიალექტებისთვის თავკიდური ხშვის მჟღერობა იშვიათია. მაგალითად, ბალსზემოურში მჟღერობა უფრო მეტად გამოვლენილია ერთმარცვლიან სიტყვებში, ხოლო საქართველოს ლაზურში თითო-ოროლა სპორადული შემთხვევაა, ოდნავ მეტია თურქეთის ლაზურში. როგორც ირკვევა, ენათა დაყოფა მჟღერობისა და ფშვინვიერობის ნიშნის მიხედვით ორ ჯგუფად (voicing languages – aspirating languages) არ არის აბსოლუტური უნივერსალია. ამასთანავე, ისიც აღსანიშნავია, რომ სამეულებრივ სისტემებში მესამე წევრის ბუნება (მკვეთრი ან „წმინდა“ ყრუ) განაპირობებს ფშვინვიერი თანხმოვნის ჩქამის გრძლივობასა და თავკიდური მჟღერი თანხმოვნის მჟღერობის ხარისხს (Gamkrelidze, Lezhava 1987).

მამასადამე, უფრო ზუსტი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ამა თუ იმ ენის ბგერით სისტემაში ყრუ არაფშვინვიერი თანხმოვნის არსებობა და ბუნება განაპირობებს თავკიდური მჟღერი თანხმოვნის მჟღერობის ხარისხს.

I	ესპანური 15; ნიდერლანდური 17; უნ-გრული 18; რუსული 27; ფრანგული 27	თავკიდური მჟღერი ხშვა, ყრუ არაფშვინვიერი
II	აბაზური 36; თურქული 53; შვედური 65	თავკიდური მჟღერი ხშვა, ყრუ ფშვინვიერი
III	ოსური (ირ. დ.) 53; სპარსული 82	ხშირია თავკიდური ხშვის მჟღერობა, ყრუ ფშვინვიერია
IV	ლაზური 51; გერმანული 55; ქართული 62; ბალსზემოური 63; ხუნძური 66; ყაბარლოული 68; ინგლისური 69	იშვიათია თავკიდური ხშვის მჟღერობა, ყრუ ფშვინვიერია
V	გურული 64; ლენტეხური 65; ხევსურული 65; მეგრული 73; ჩინური (კანტ. დ.) 80; კორეული 105	თავკიდური დაყრუებული ხშვა, ყრუ ფშვინვიერი

ცხრილი 1. თავკიდური არამკვეთრი ყრუ ხშულების (p, t, k) ჩქამის² საშუალო გრძლივობები (მილისეკუნდებში) ენებისა და დიალექტების მიხედვით.

აკუსტიკური კვლევის შედეგები:

თავკიდურ პოზიციაში ქართული ენის მჟღერი მსკლომი თანხმოვნები (ბ, დ, გ) წარმოდგენილია ხშვის ყრუ და მჟღერი ვარიანტებით. ამ პოზიციაში არ ჩანს ლოკალურ რიგებთან ან მომდევნო ხმოვნის თავისებურებებთან დაკავშირებული რაიმე კანონზომიერება. მჟღერი ხშვის გრძლივობები სამივე დიქტორისათვის მერყეობს 30-105 მს-ის ფარგლებში.

აკუსტიკური ანალიზის შედეგად ირკვევა, რომ ამ პოზიციაში მჟღერი მსკლომი თანხმოვნების ხშვის ფაზა მჟღერია (იხ. დანართის სურათები: 1, 3, 8, 39, 44), ნაწილობრივ გამჟღერებულია (სურ.: 2, 38) ან სახმო სიმების ჟღერა იწყება სკლომის მომდევნოდ (სურ.: 7, 9, 20, 21, 25, 26, 27 37, 43, 45).

ინტერვოკალურ პოზიციაში ქართული მჟღერები ინარჩუნებენ ყველა ფაზის მჟღერობას (დანართის სურათები: 1, 2, 3, 7, 8, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 31, 34, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 51, 54).

ქართული **ბოლოკიდური** მჟღერი მსკლომი თანხმოვნების ხშვის ფაზა შესაძლოა იყოს მჟღერიც (დანართის სურათები: 4, 22, 23, 24, 40, 41, 48), ნაწილობრივ მჟღერი (სურ.: 5, 11, 42, 46, 47) და დაყრუებულიც (სურ.: 6, 10, 12, 28, 29, 30); ხოლო სკლომის ფაზა, როგორც წესი, სრულად არის დაყრუებული. ამ შემთხვევაში ფშვინვიერებისაგან მათ, ძირითადად, განასხვავებს ჩქამის შედარებით მცირე გრძლივობა და ინტენსივობა. ამასთანავე, ზოგჯერ (იშვიათად)

² ყრუ არამკვეთრი თანხმოვნებისთვის ჩქამის გრძლივობა იგივეა, რაც VOT-ი.

შესაძლებელია მჟღერების ე.წ. „ჰიპერკორექტული“ წარმოთქმა ხშვისა და ჩქამის მჟღერი ფაზით (სურ.: 4, 41, 47). ბოლოკიდური (ბ, დ, გ) თანხმოვნების ხშვის ფაზა საშუალოდ 10%-ით, ხოლო ჩქამის გრძლივობა თითქმის ორჯერ მოკლეა ფშვინვიერ (ფ, თ, ქ) თანხმოვნებთან შედარებით, ამასთანავე, ინტენსივობაც დაბალია (იხ. ცხრილი 2); სრულად დაყრუებული ხშვის ფაზის შემთხვევაში განსხვავება კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია.

	ხშვის გრძლივობა (მს)	ჩქამის გრძლივობა (მს)
ბ, დ, გ	89	67
ფ, თ, ქ	100	115

ცხრილი 2. ქართული ბოლოკიდური მჟღერი (ბ, დ, გ) და ფშვინვიერი (ფ, თ, ქ) თანხმოვნების ხშვისა და ჩქამის დროითი მონაცემები (მილისეკუნდებში) სამი დიქტორის მიხედვით.

ბოლოკიდურ პოზიციაში მჟღერი და ფშვინვიერი მსკლომების განსხვავება გამოხატულია არა მარტო ხშვის ფაზის მჟღერობა-სიყრუით, არამედ ჩქამის გრძლივობითა და ინტენსივობით.

ეს თავისებურება ადასტურებს გიორგი ახვლედიანის მოსაზრებას „ყრუ mediae-ს“ ბუნების შესახებ – „ბოლოკიდური თანხმოვნების დაყრუების წესის თანახმად, **დ** დაყრუვდა, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ მოისპო განსხვავება ფშვინვიერობის მიხედვით **დ**-სა და **თ**-ს შორის – ის არ არის არც **დ** და არც **თ**, არამედ წინაენისმიერი ყრუ **media**-ა“ (ახვლედიანი 1999: 357).

ამავე მოსაზრებას ეთანხმება ს. ჟღენტი – „რაც შეეხება აუსლაუტში მოქცეულ მჟღერ ხშულებს, ქართულ ლიტერატურულ წარმოთქმაში ეს ყველაზე სუსტი პოზიციაა მჟღერი ხშულებისათვის და ამიტომ, როგორც წესი, ისინი კარგავენ მჟღერობას... ამ ტიპის თანხმოვნები მჟღერი ხშულისთვის საჭირო არტიკულაციით წარმოითქმიან, ოღონდ უხმოდ, ყრუდ, სახმო სიმების აქტიური მონაწილეობის გარეშე. ყრუ mediae-ს საშუალო ადგილი უჭირავს ჩვეულებრივ ყრუ ფშვინვიერსა და მჟღერ თანხმოვნებს შორის“ (ჟღენტი 1956:86).

ბოლოდროინდელი კვლევებიდან ირკვევა, რომ ზოგიერთ ენაში დასტურდება ხშულ თანხმოვანთა მჟღერობისა და ფშვინვიერობის ხარისხის ცვლილება, რაც მრავალენოვნების პირობებში სხვა ენის ბგერათა სისტემის გავლენით არის გამოწვეული (Simon, Leuschner 2010, Kupisch et al 2015, Kelly, Keshishian 2021).

ზოგადად კი უნდა ითქვას, რომ მჟღერი მსკლომების მჟღერობის ხარისხი განპირობებულია არა მარტო არტიკულაციურ-ფიზიოლოგიური მახასიათებლებით, არამედ ხშულ თანხმოვანთა სისტემის პარადიგმატული თავისებურებებით.

ლიტერატურა:

- ახვლედიანი 1999:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თსპუ, თბილისი.
- გამყრელიძე და სხვ. 2008:** თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შალერი, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ჟენტი 1956:** ს. ჟენტი, *ქართული ენის ფონეტიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- Дукельский 1962:** Н. И. Дукельский, *Принципы сегментации речевого потока*, Изд. АН СССР, Москва - Ленинград.
- Lezhava 2006:** И. Лежава, Некоторые вопросы сопоставительного анализа консонантизма русского и грузинского языков, *შრომების კრებული (ედვენება გ. წიბახაშვილის დაბადების 85-ე წლისთავს)*, გამომცემლობა „ენივერსალი“, თბილისი, გვ. 193-198.
- Bijankhan, Nourbakhsh 2009:** M. Bijankhan, M. Nourbakhsh, Voice onset time in Persian initial and intervocalic stop production, *Journal of the International Phonetic Association* 39/3, Published online by Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/S0025100309990168>
- Brown 2016:** J. Brown, Laryngeal assimilation, markedness and typology, *Phonology* Vol. 33, No. 3, pp. 393-423, Published online by Cambridge University Press.
- Catford 2001:** J. C. Catford, *A Practical Introduction to Phonetics*, Oxford University Press, p. 182.
- Gamkrelidze, Lezhava 1987:** N. Gamkrelidze, I. Lezhava, On the Problem of Acoustic Peculiarities of Stops in some Languages of Caucasian Area, *Proceedings XIth International Congress of Phonetic Sciences*, v. 3, Tallinn.
- Gordon, Applebaum 2006:** M. Gordon, A. Applebaum, Phonetic structures of Turkish Kabardian, *Journal of the International Phonetic Association* 36(2), pp.159-186.
- Kelly, Keshishian 2021:** N. E. Kelly, L. Keshishian, Voicing patterns in stops among heritage speakers of Western Armenian in Lebanon and the US, *Nordic Journal of Linguistics*, 44, 103-129, <https://doi.org/10.1017/S0332586521000093>
- Kupisch et al 2015:** T. Kupisch, T. Lein, J. van de Weijer, Voice onset time and global foreign accent in German-French simultaneous bilinguals during adulthood, *International Journal of Bilingualism* 20(6), <https://doi.org/10.1177/1367006915589424>
- Mamonova, Moroz 2019:** T. Mamonova, G. Moroz, VOT Features of Consonants in Abaza, *Higher School of Economics Research Paper* No. WP BRP 91/LNG/2019, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3504678>
- Petrova et al 2006:** O. Petrova, R. Plapp, C. Ringen, S. Szentgyorgyi, Voice and aspiration: evidence from Russian, Hungarian, German, Swedish, and Turkish, *The Linguistic Review* 23, pp. 1-35.
- Seyfarth, Garellek 2018:** S. Seyfarth, M. Garellek, Plosive voicing acoustics and voice quality in Yerevan Armenian, *Journal of Phonetics*, Volume 71, pp. 425-450, <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2018.09.001>

Shosted, Chikovani 2006: R. K. Shosted, V. Chikovani, Standard Georgian, *Journal of the International Phonetic Association*, Volume 36, No. 2, pp. 255-264.

Simon, Leuschner 2010: E. Simon, T. Leuschner, Laryngeal Systems in Dutch, English, and German: A Contrastive Phonological Study on Second and Third Language Acquisition, *Journal of Germanic Linguistics*, Volume 22, pp. 403-424, <https://doi.org/10.1017/S1470542710000127>

Vicenic 2010: G. Vicenic, An acoustic study of Georgian stop consonants, *Journal of the International Phonetic Association*, 40, pp. 59-92.

Ivane Lezhava

Peculiarities of Pronunciation of the Georgian Voiced Plosive Consonants

Summary

In the initial position, voiced plosives (b, d, g) are fully voiced in languages (voicing languages) in which a voiced consonant is opposed to an unaspirated voiceless consonant, these are – French, Spanish, Russian, Dutch, Hungarian, etc. On the other hand, in such systems of plosives which contain a voiceless aspirated plosive, the phase of occlusion of an initial voiced consonant is voiceless or rarely partially voiced.

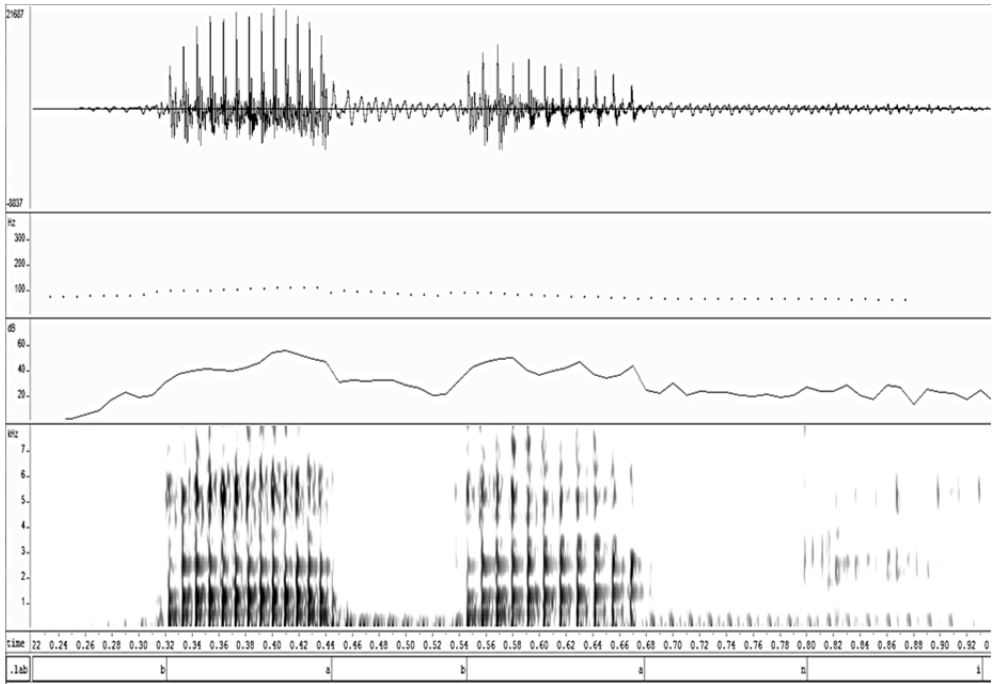
As a result of acoustic analysis of the Georgian voiced plosives (b-ბ, d-დ, g-გ) in initial position, it becomes obvious that the phase of occlusion may be partially voiceless, or voicing of the vocal cords may begin after the plosion. Voiced occlusion is more typical of the labial consonant, which is a natural phenomenon due to the mechanism of work of the vocal cords.

In an intervocalic position, Georgian voiced consonants retain voicing of all phases.

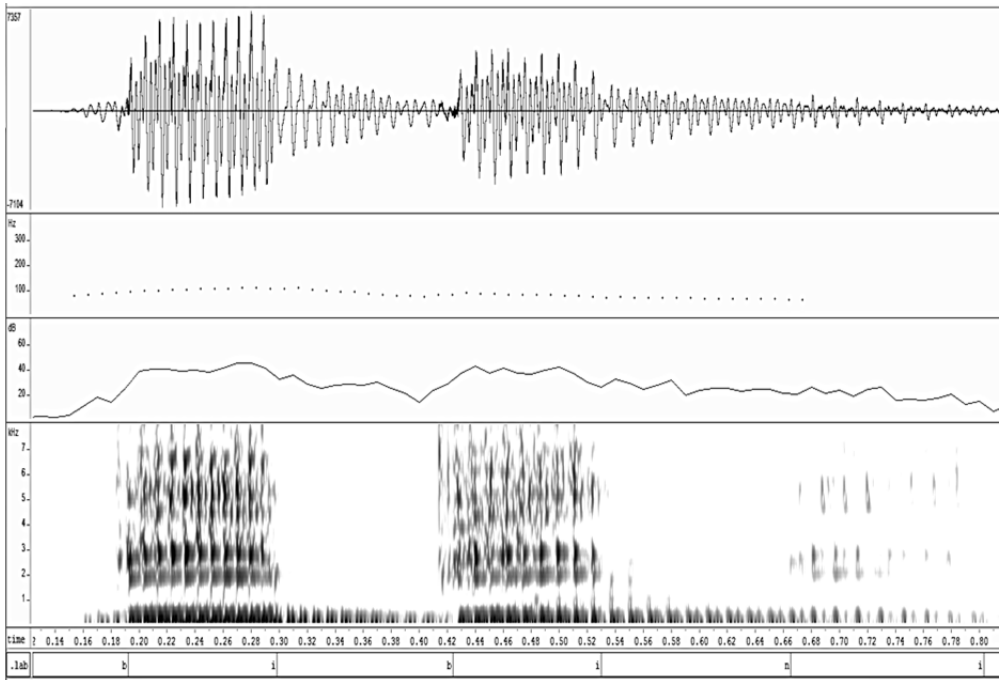
In the process of pronunciation of Georgian final voiced consonants, the occlusion phase may be fully voiced, partially or fully voiceless. In this case the difference with respect to aspirated consonants (p^h, t^h, k^h) is manifested in the short duration of occlusion phase and noise.

This peculiarity confirms the viewpoint of Giorgi Akhvlediani (1999:357) concerning “voiceless *mediae*”.

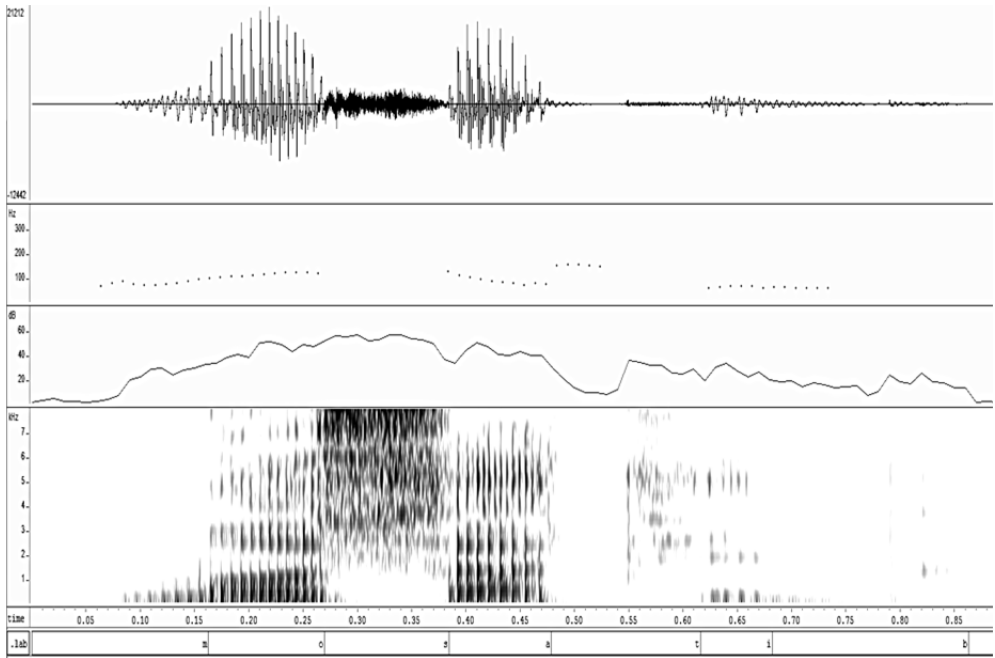
As a general conclusion it should be noted that during the articulation of voiced plosives the work of vocal cords is determined not only by articulatory-physiological characteristics, but also by the paradigmatic peculiarities of the system of plosive consonants.

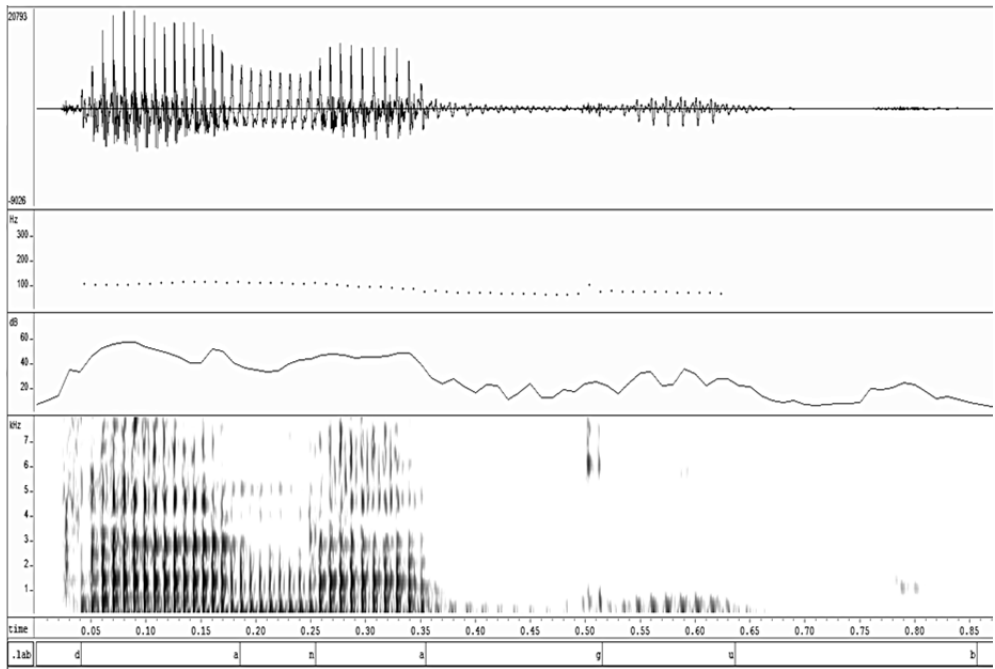
სურ. 1. ბაბანი [babani] (მამაკაცი – male)

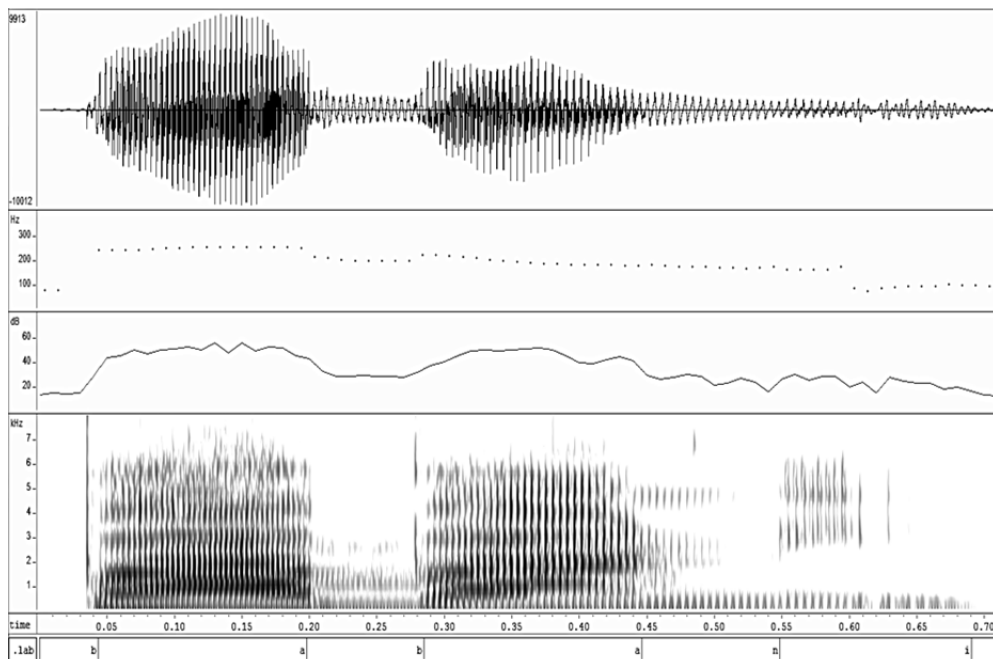
სურ. 2. ბიბინი [bibini] (მამაკაცი – male)

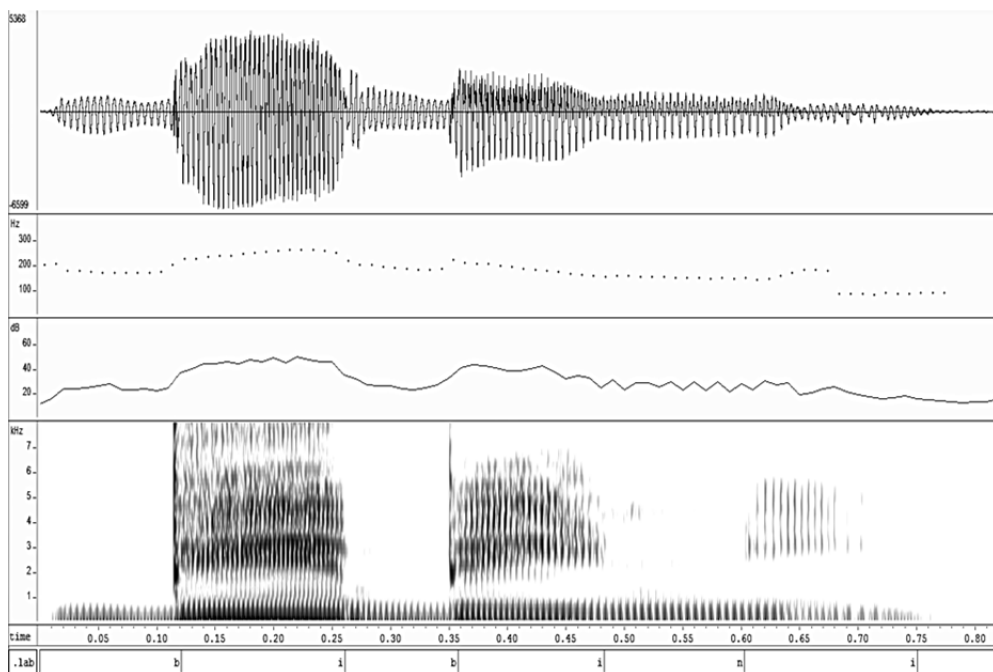
სურ. 5. მოსათიბ [m o s a tʰ i ɔ] (მამკაცი – male)

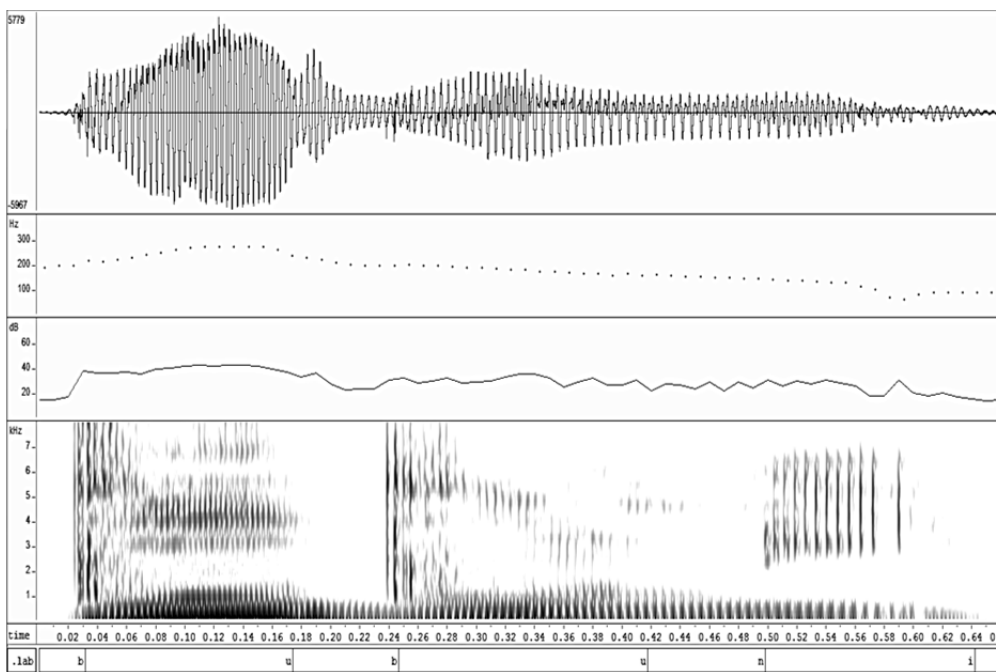
სურ. 6. დანაგუბ [d a n a g u ɔ] (მამკაცი – male)

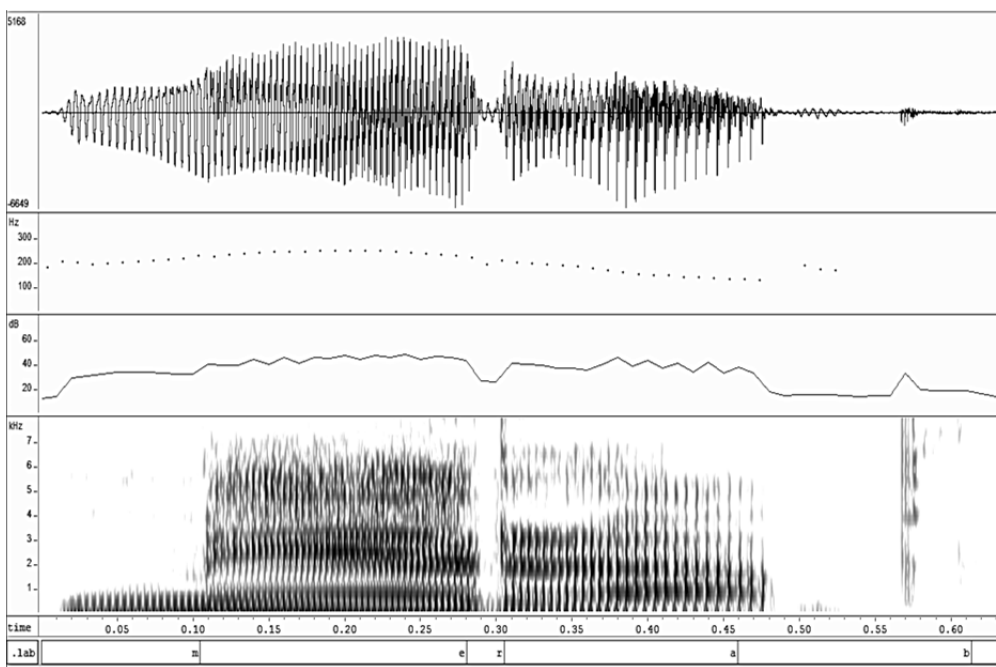
სურ. 7. ბაბანი [babani] (ქალი – female)

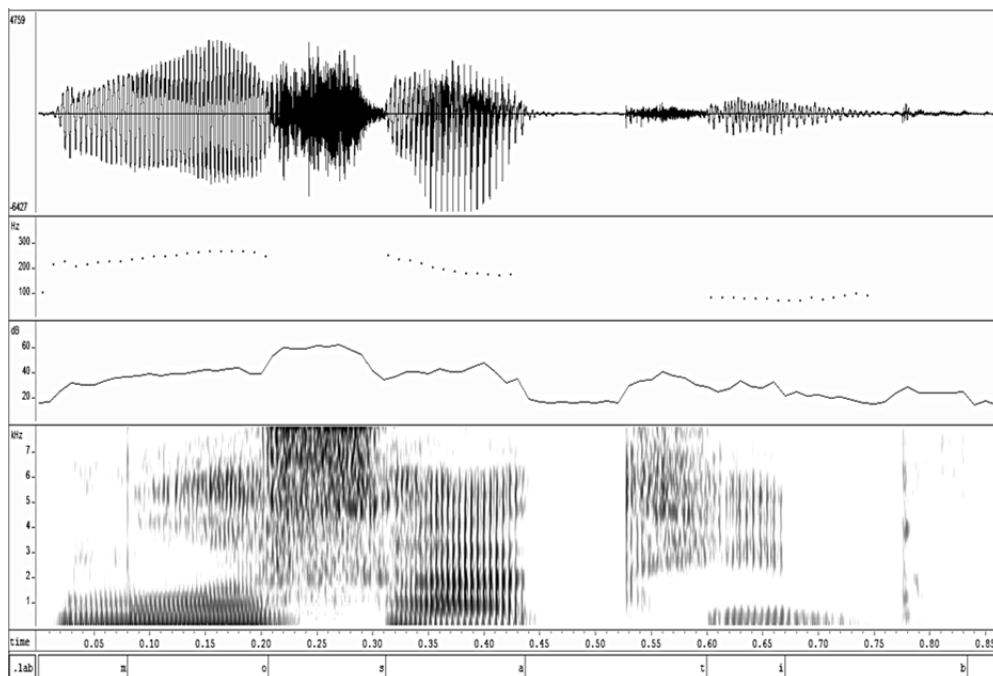
სურ. 8. ბიბინი [bibini] (ქალი – female)

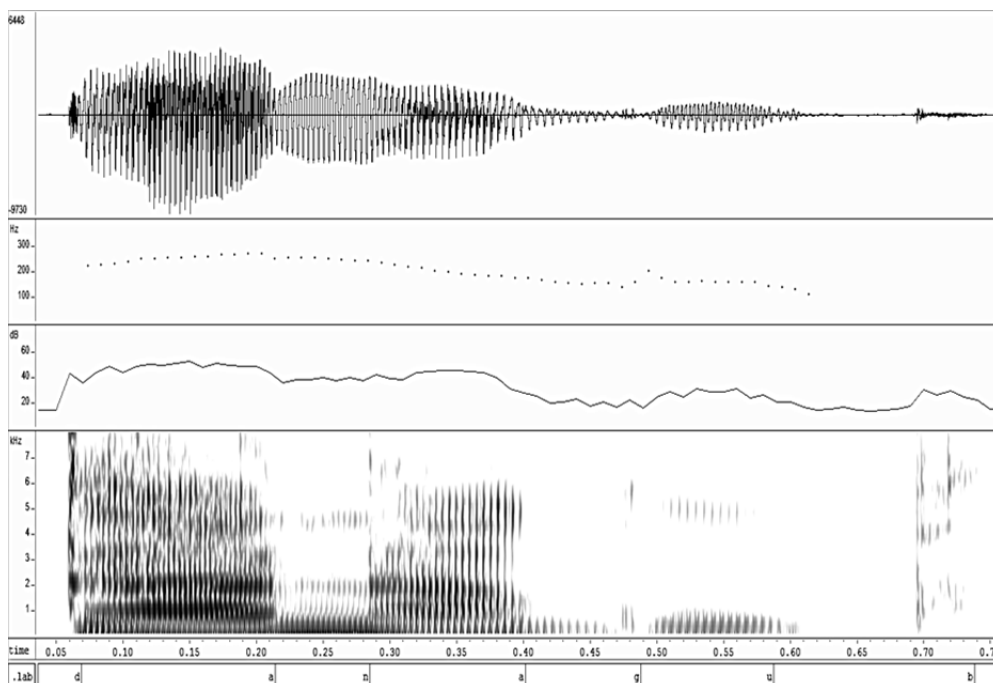
სურ. 9. ბუბუნი [bubuni] (ქალი – female)

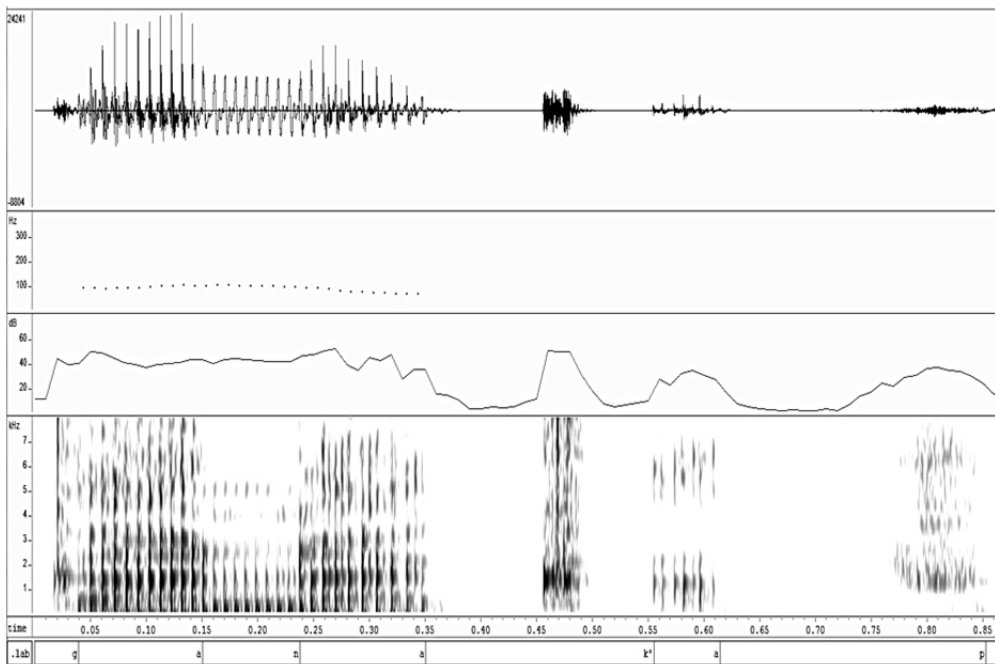
სურ. 10. მერაბ [merab] (ქალი – female)

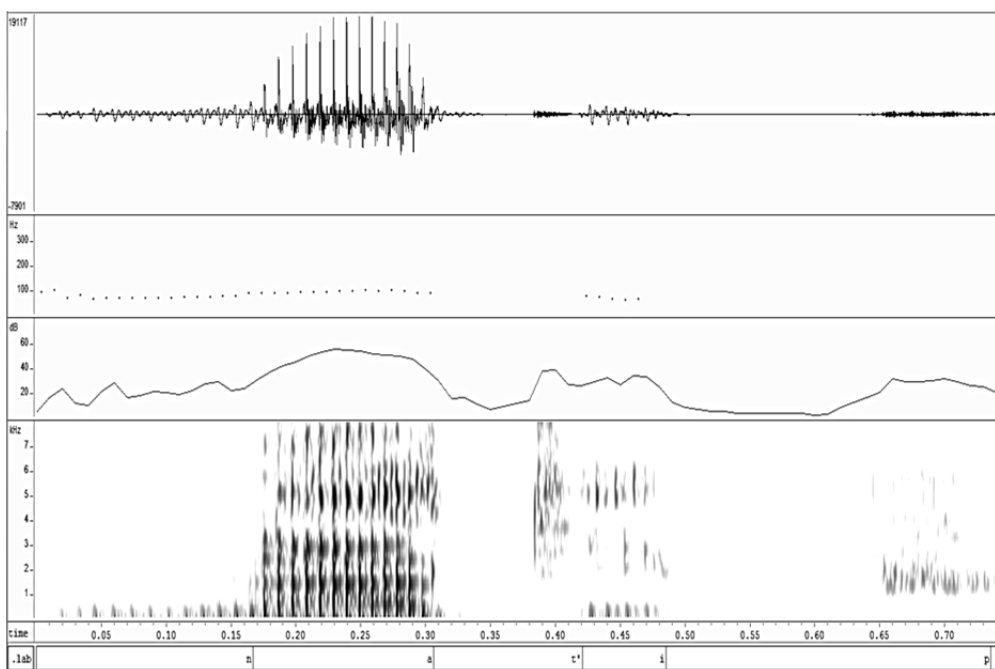
სურ. 11. მოსათიბ [mɔsɑtʰiɸ] (ქალი – female)

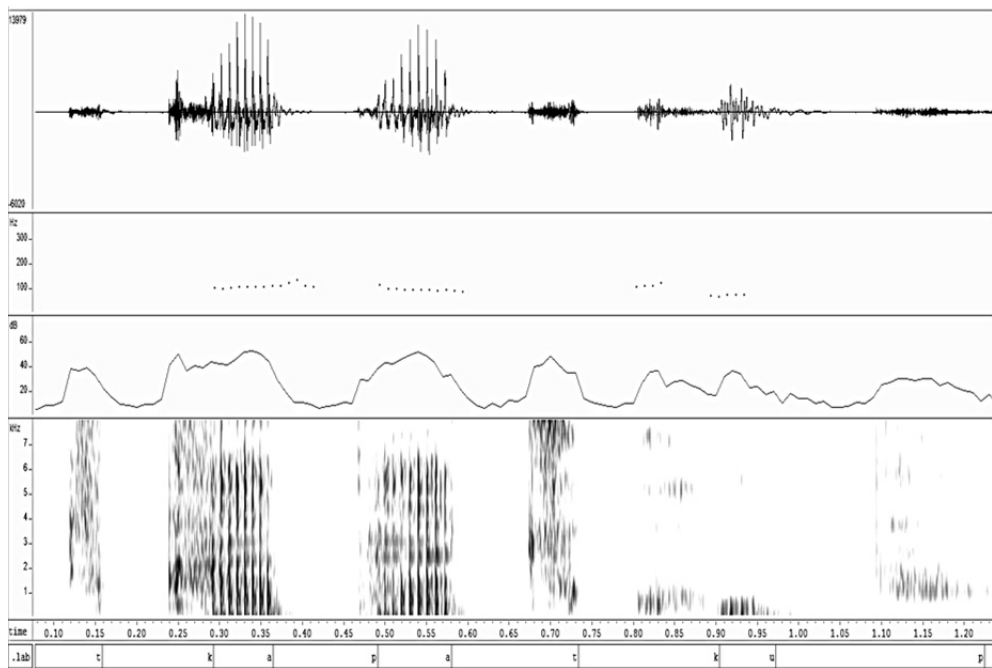
სურ. 12. დანაგუბ [danɑguɸ] (ქალი – female)

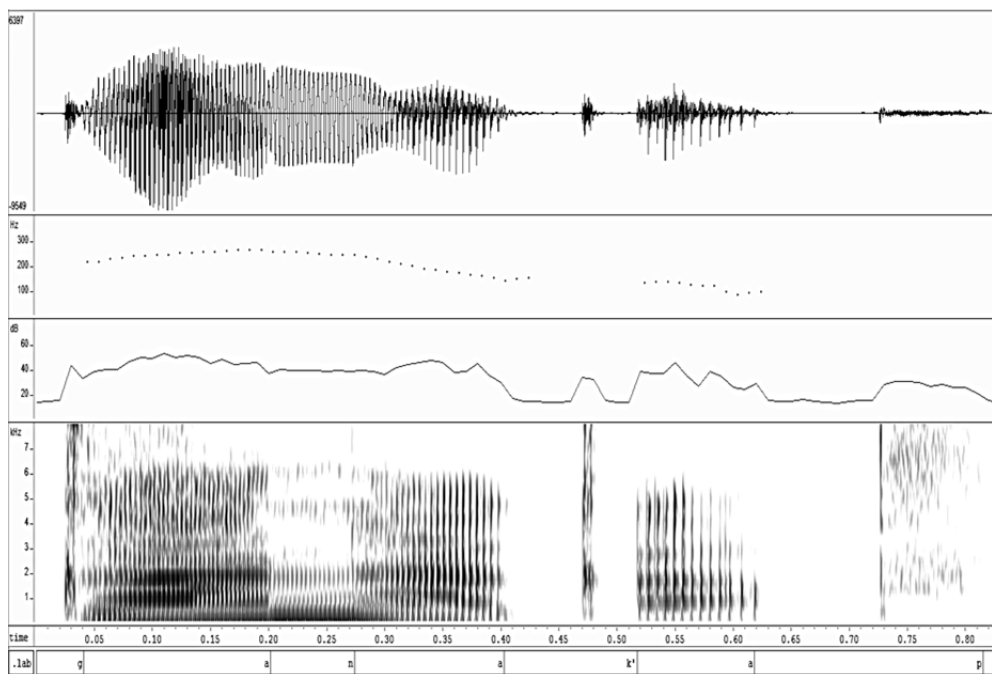
სურ. 13. განაკაფ [g a n a k' a p^h] (მამაკაცი – male)

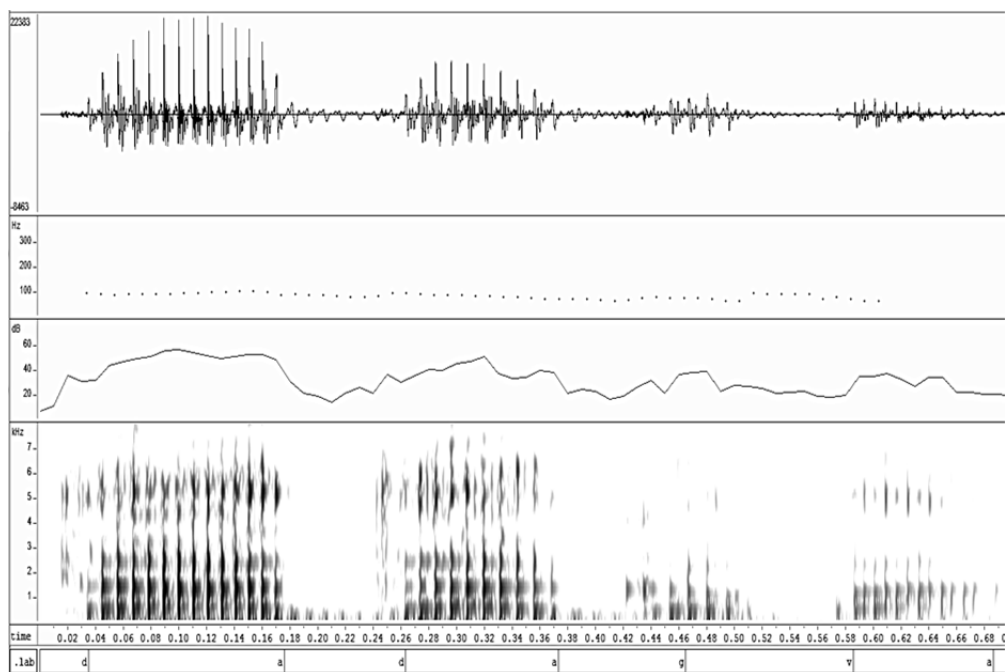
სურ. 14. ნატიფ [n a t' i p^h] (მამაკაცი – male)

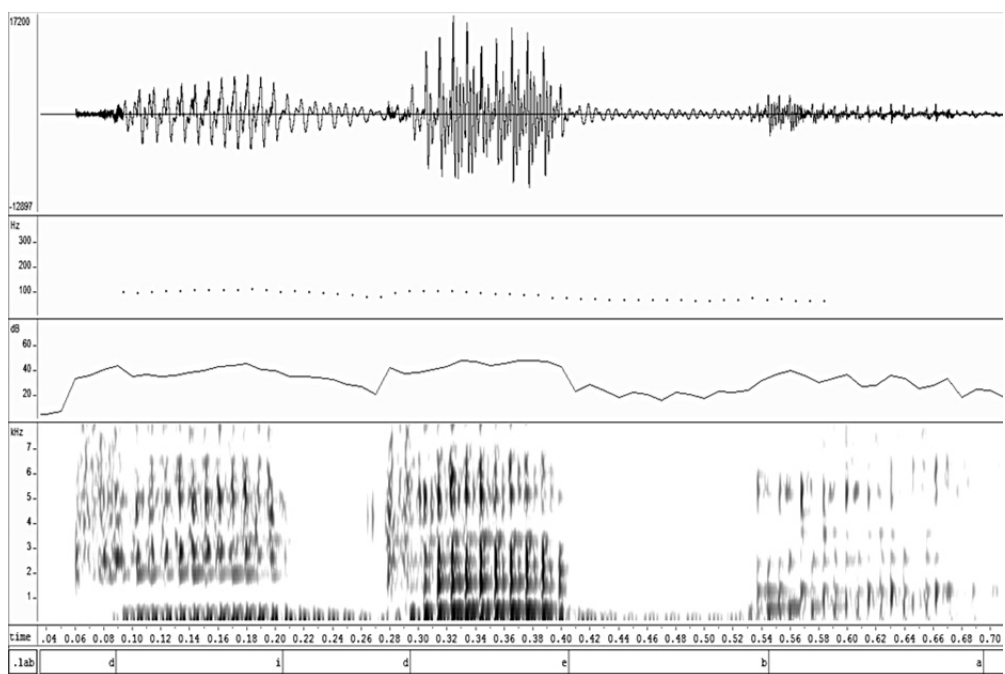
სურ. 15. თქავათქუე [tʰkʰapʰatʰkʰupʰ] (მამაკაცი – male)

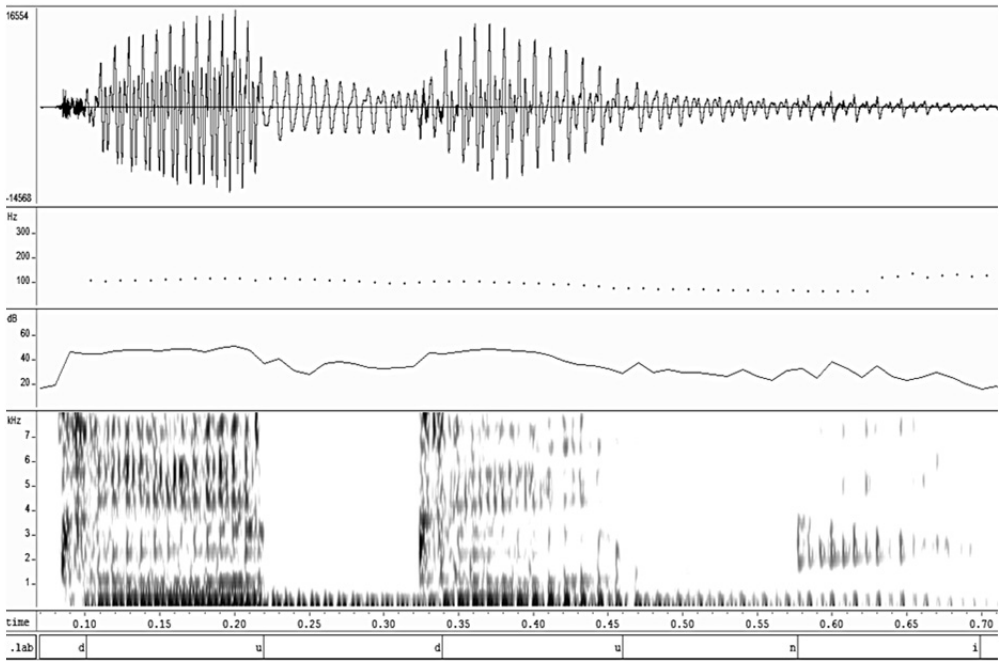
სურ. 16. განაკაჲ [ganakʰapʰ] (ქალი – female)

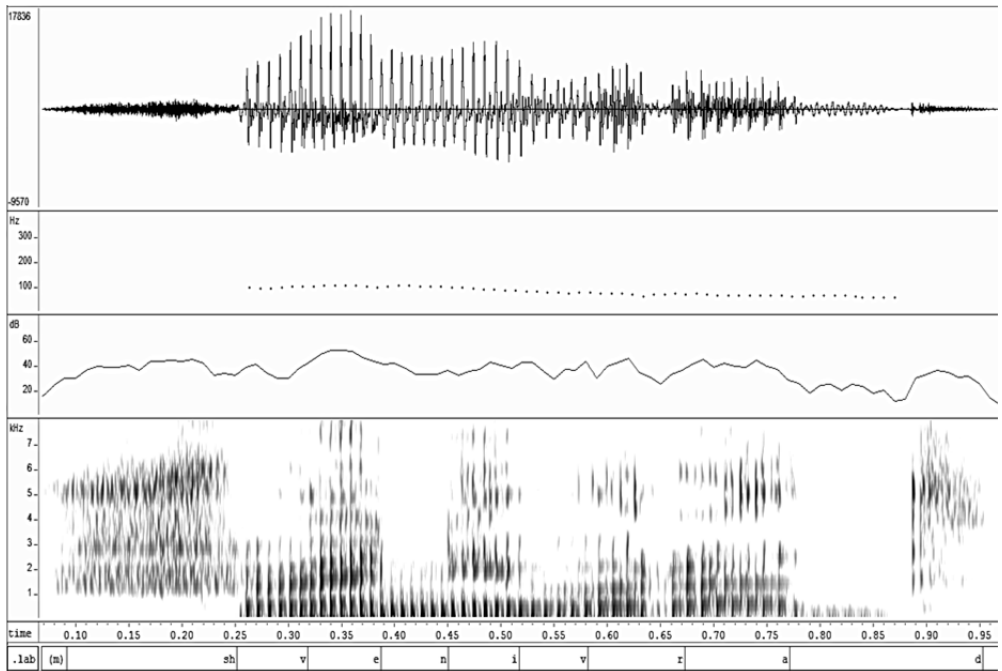
სურ. 19. დადავა [d a d a g v a] (მამაკაცი – male)

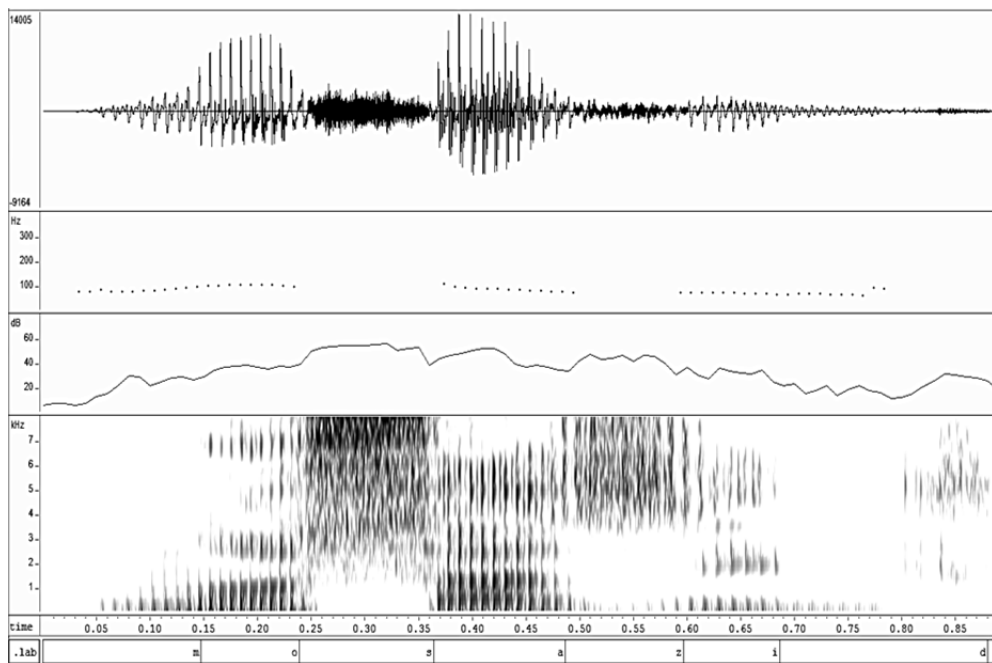
სურ. 20. დიღება [d i d e b a] (მამაკაცი – male)

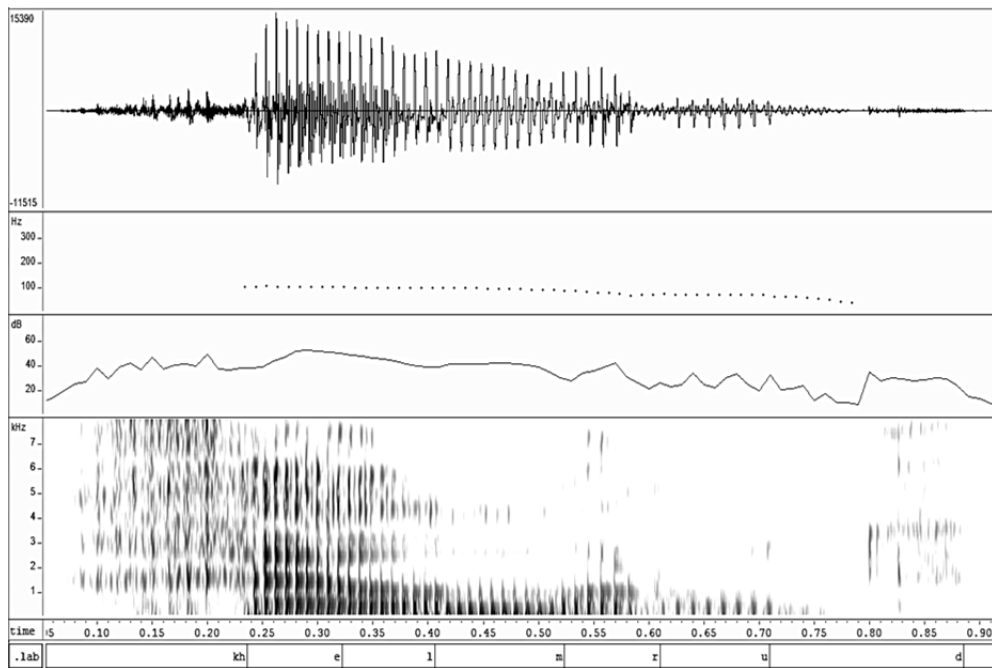
სურ. 21. დუდუნი [duduni] (მამაკაცი – male)

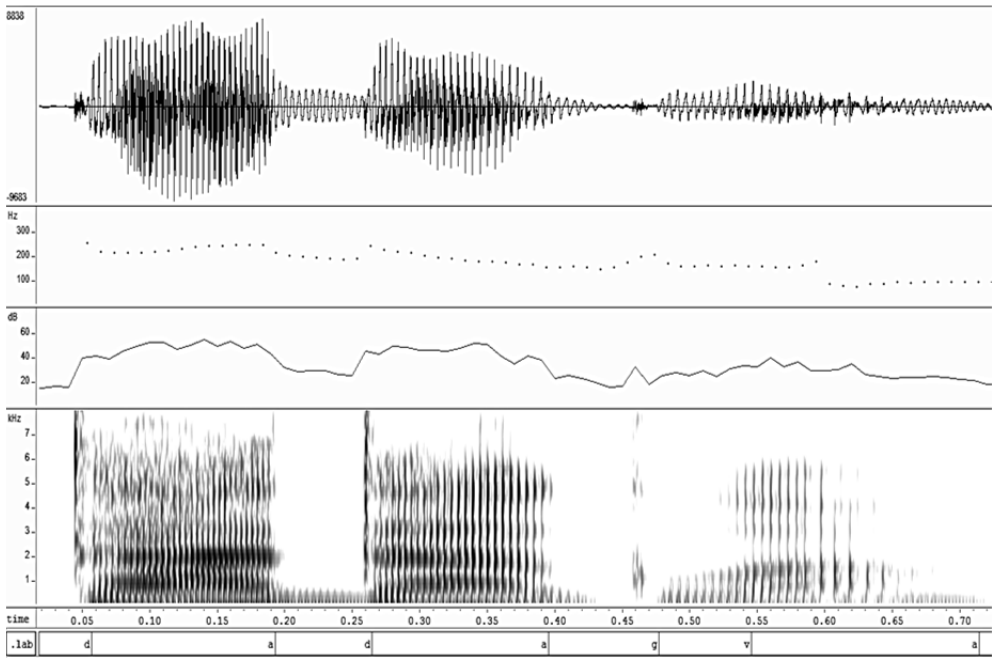
სურ. 22. (მ)შვენირად [shvenirad] (მამაკაცი – male)

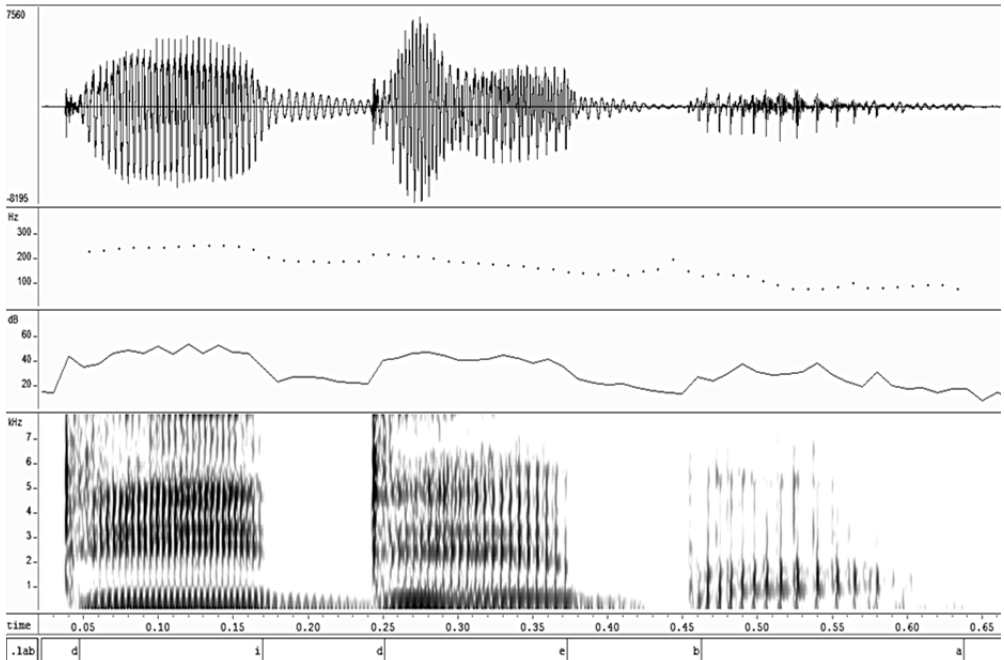
სურ. 23. მოსაზიდ [m o s a z i ɖ] (მამაკაცი – male)

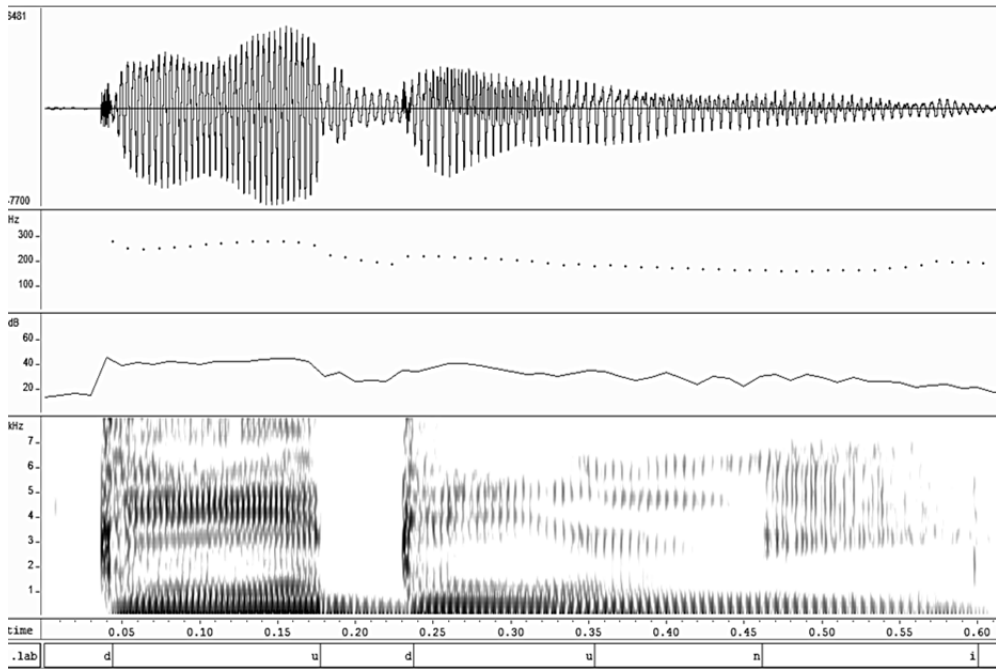
სურ. 24. ხელმრუდ [x e l m r u d] (მამაკაცი – male)

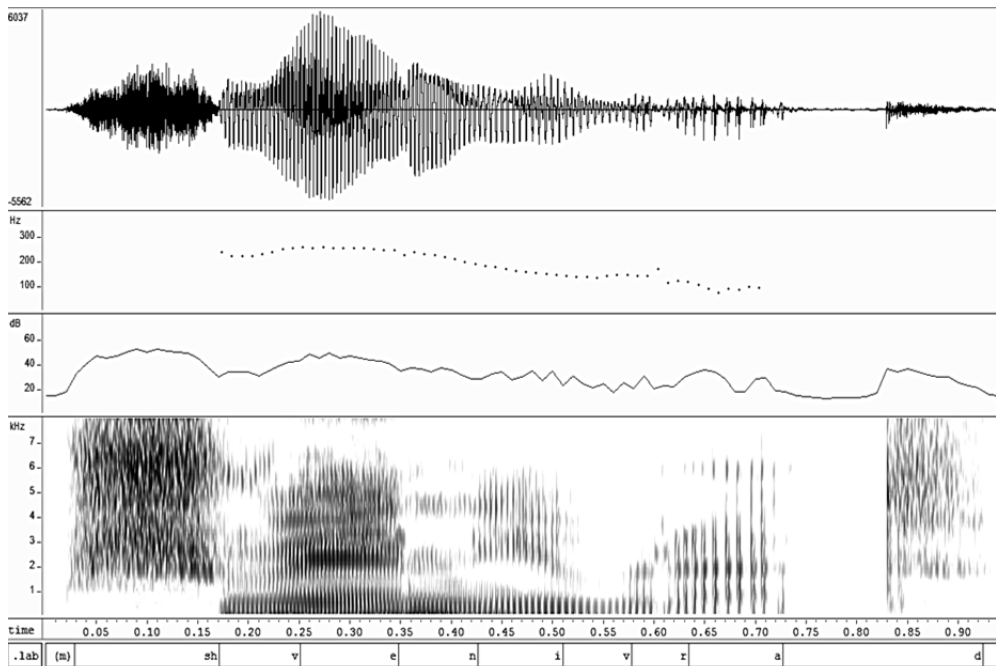
სურ. 25. დადაგვა [dadagva] (ქალი – female)

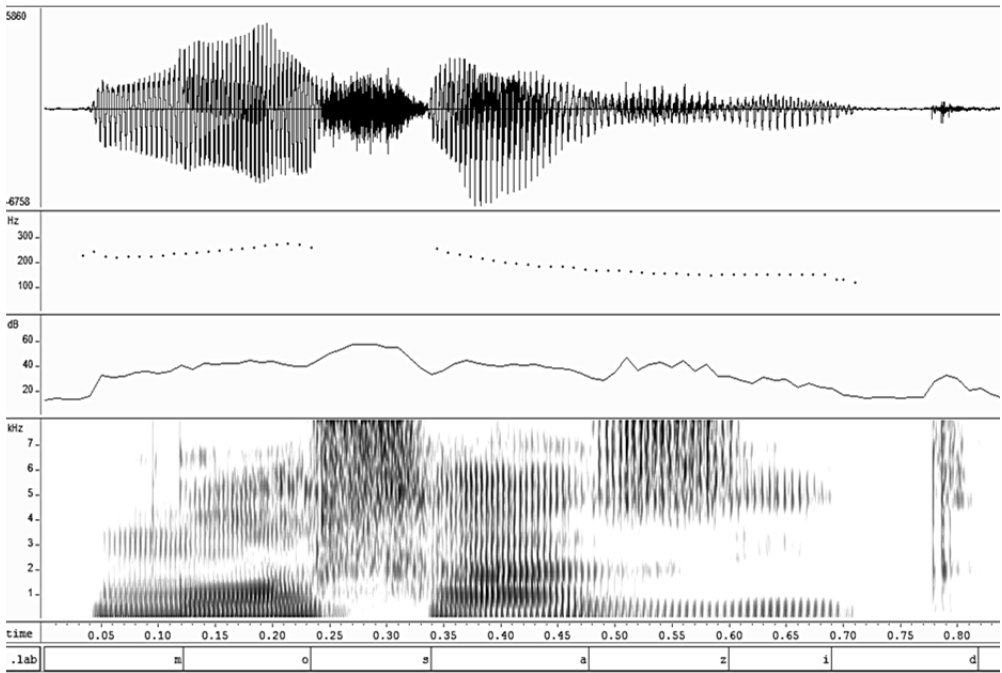
სურ. 26. დიდება [dideba] (ქალი – female)

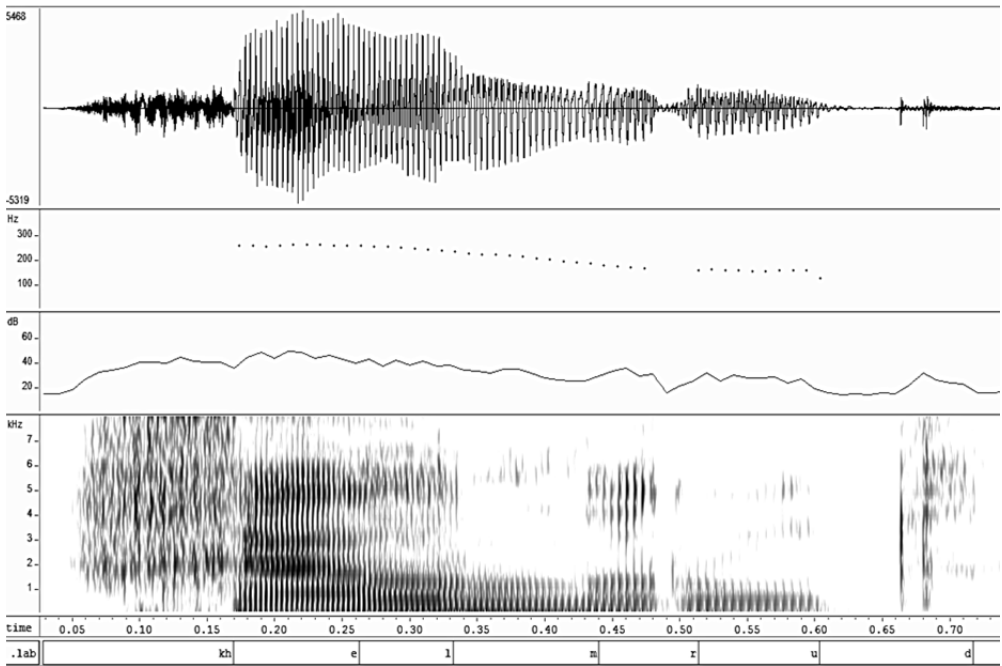
სურ. 27. დუდუნი [duduni] (ქალი – female)

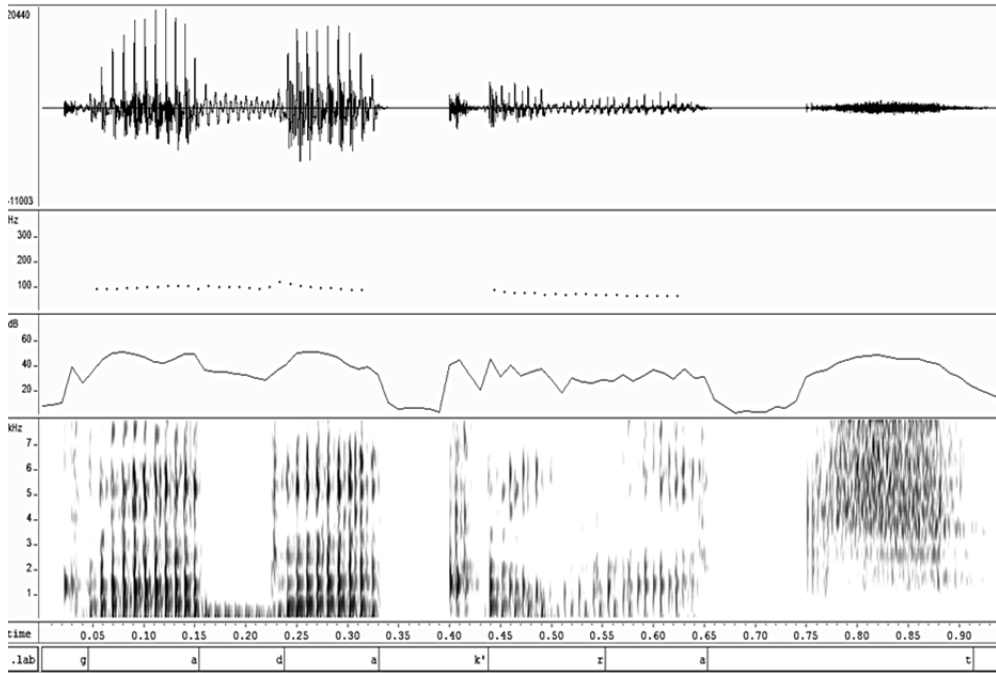
სურ. 28. (მ)შვენვირად [ʃve nivrɑd] (ქალი – female)

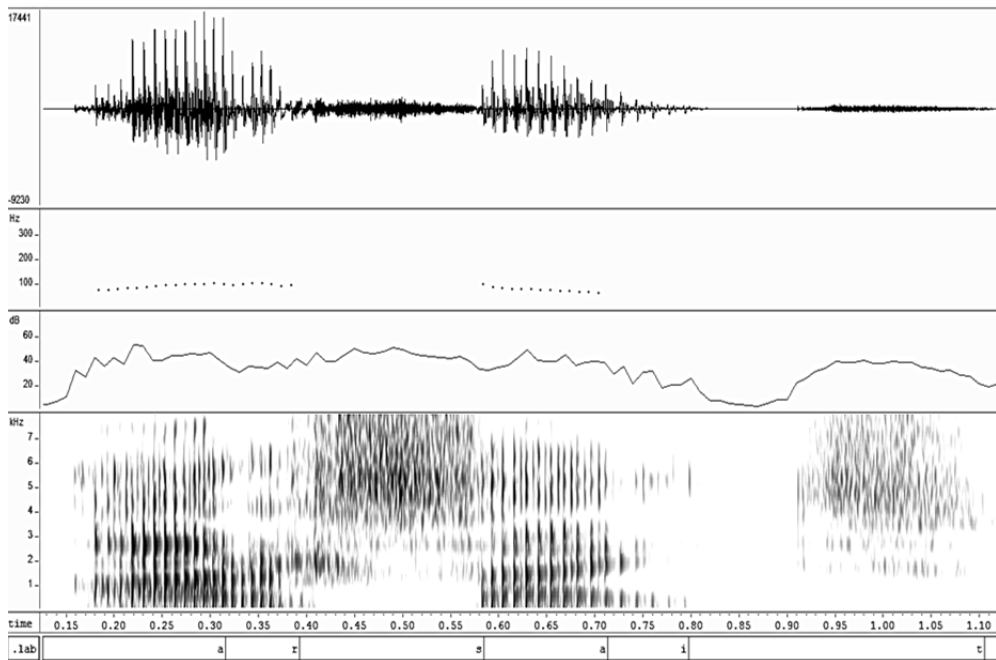
სურ. 29. მოსაზიდ [mosazid] (ქალი – female)

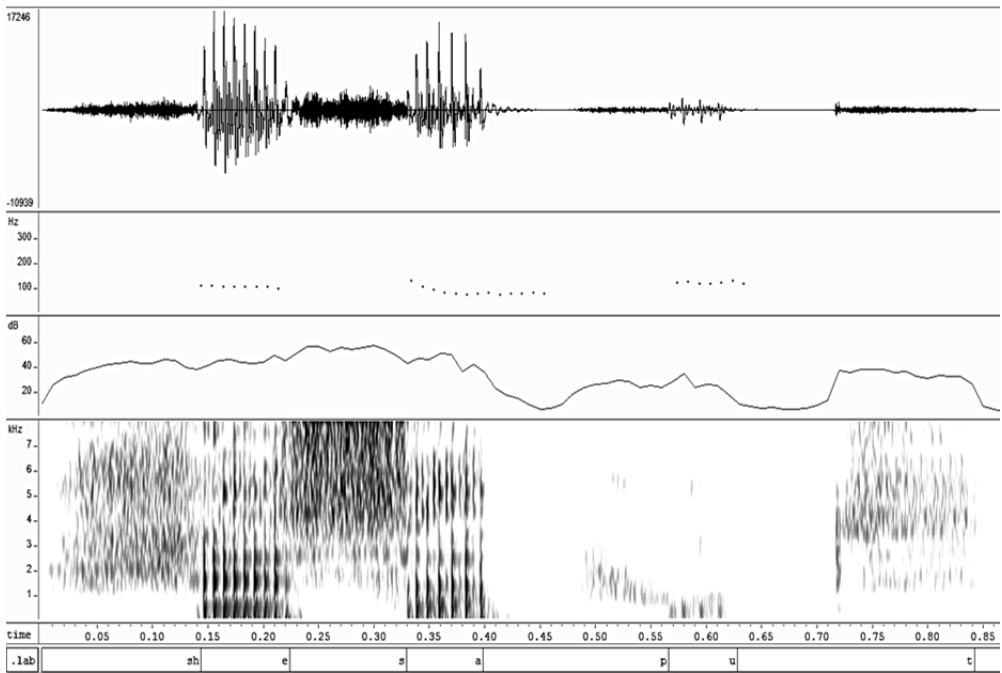
სურ. 30. ხელმრუდ [xelmrud] (ქალი – female)

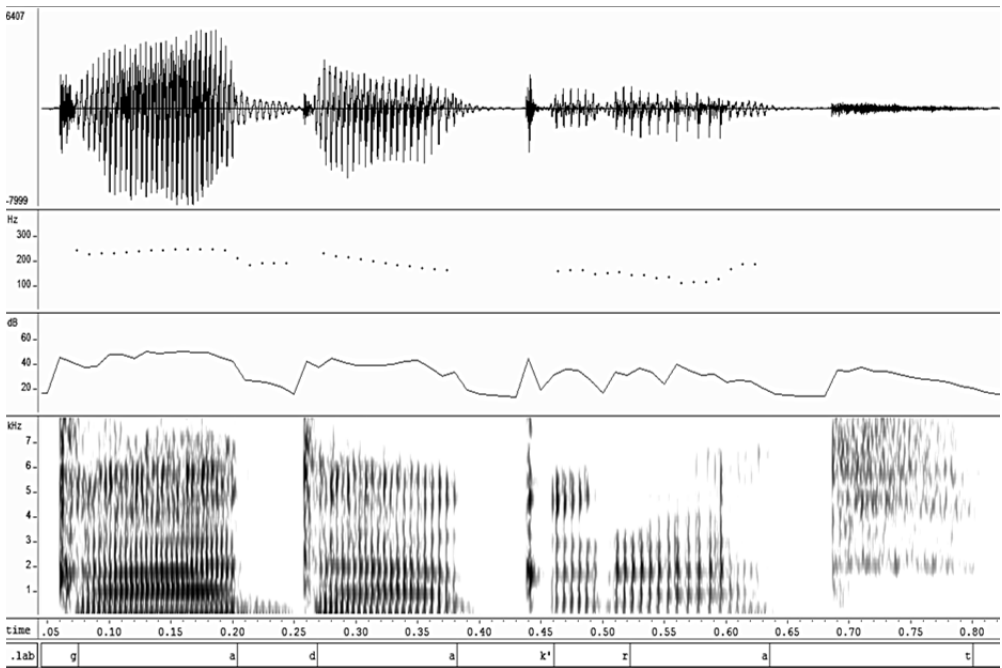
სურ. 31. გადაკრათ [g a d a k' r a t^h] (მაშკაცო – male)

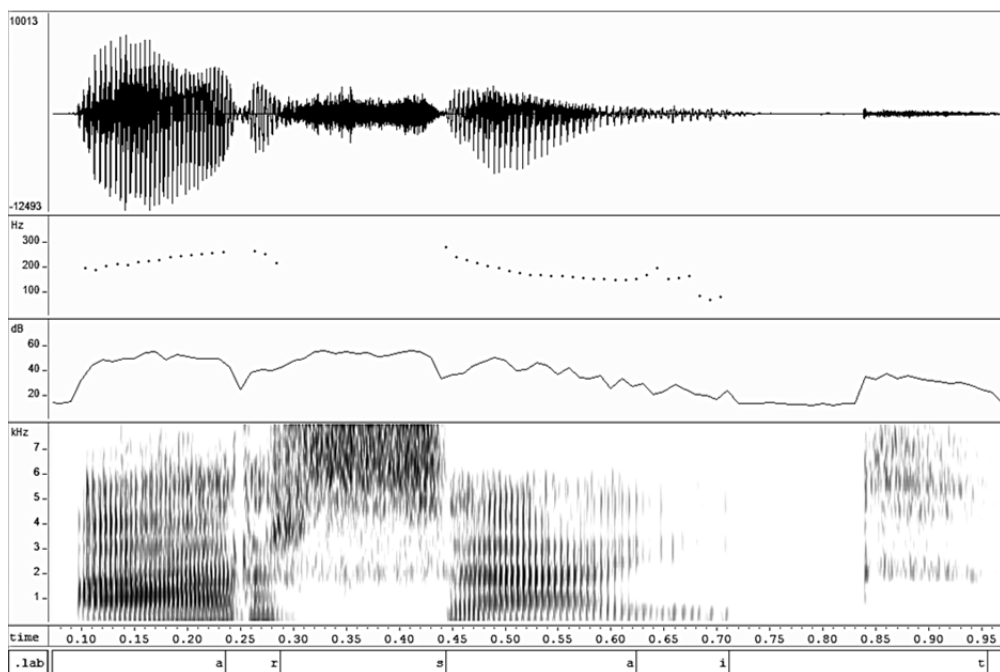
სურ. 32. არსაით [a r s a i t^h] (მაშკაცო – male)

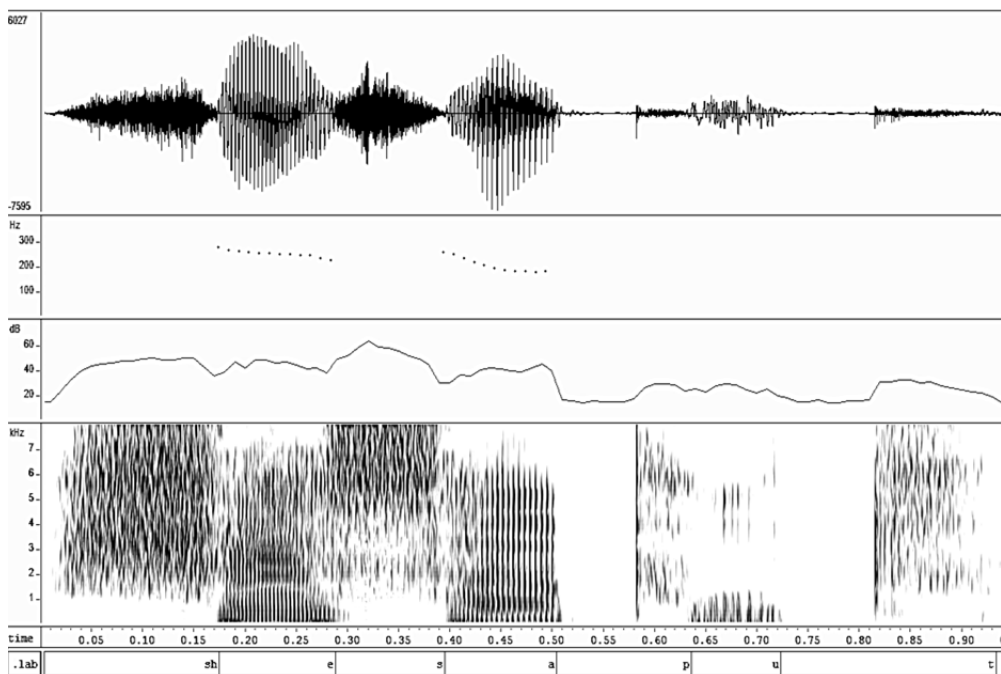
სურ. 33. შესაუბრე [ʃɛs ap^h u t^h] (მამაკაცი – male)

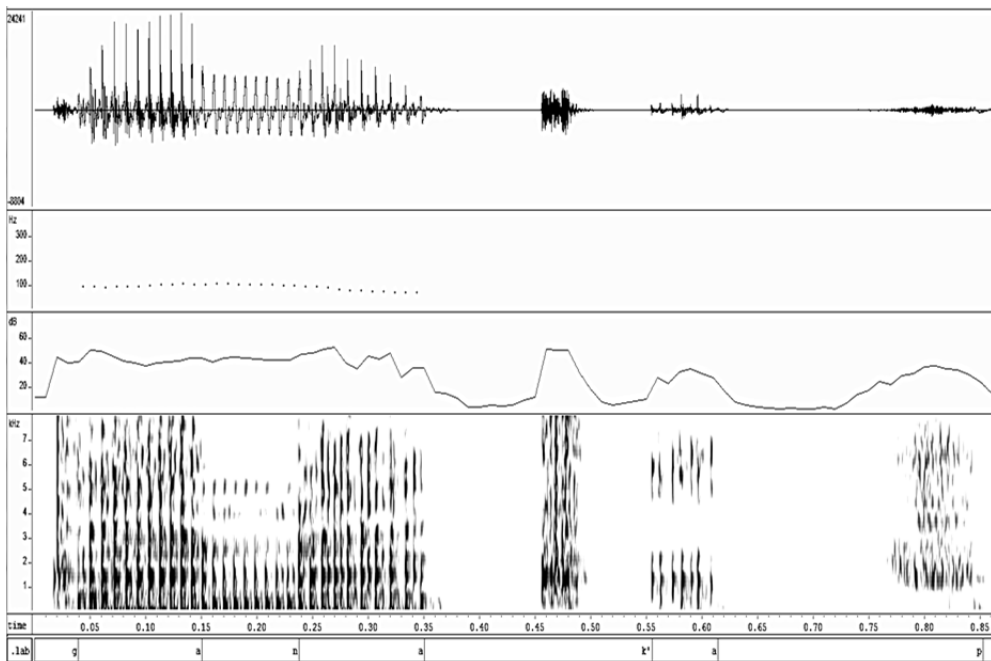
სურ. 34. გადაკრათ [g ad ak' r at^h] (ქალი – female)

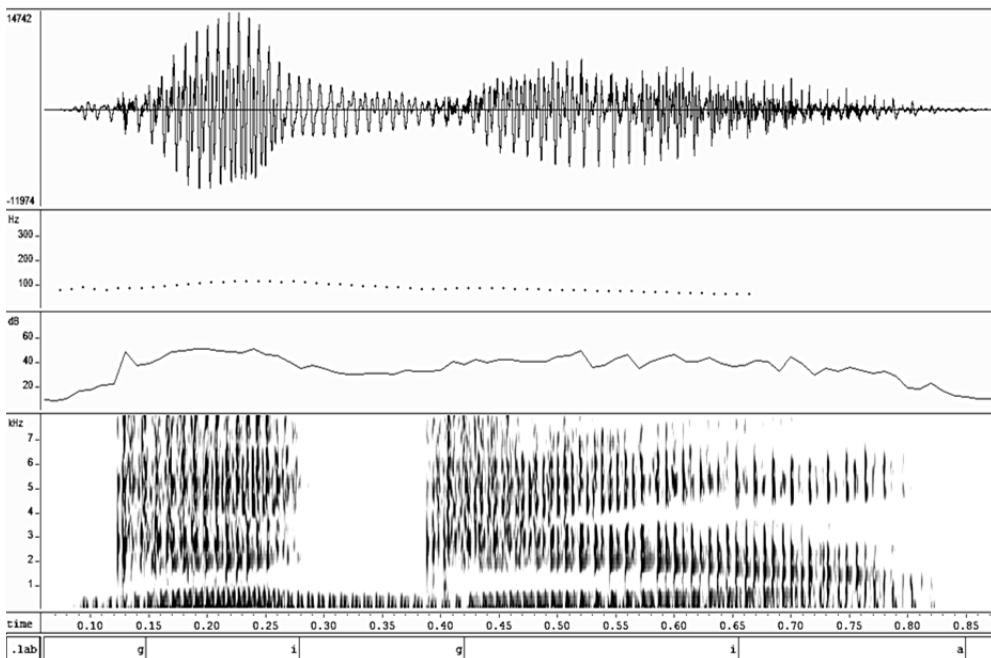
სურ. 35. არსაით [arsaitʰ] (ქალი – female)

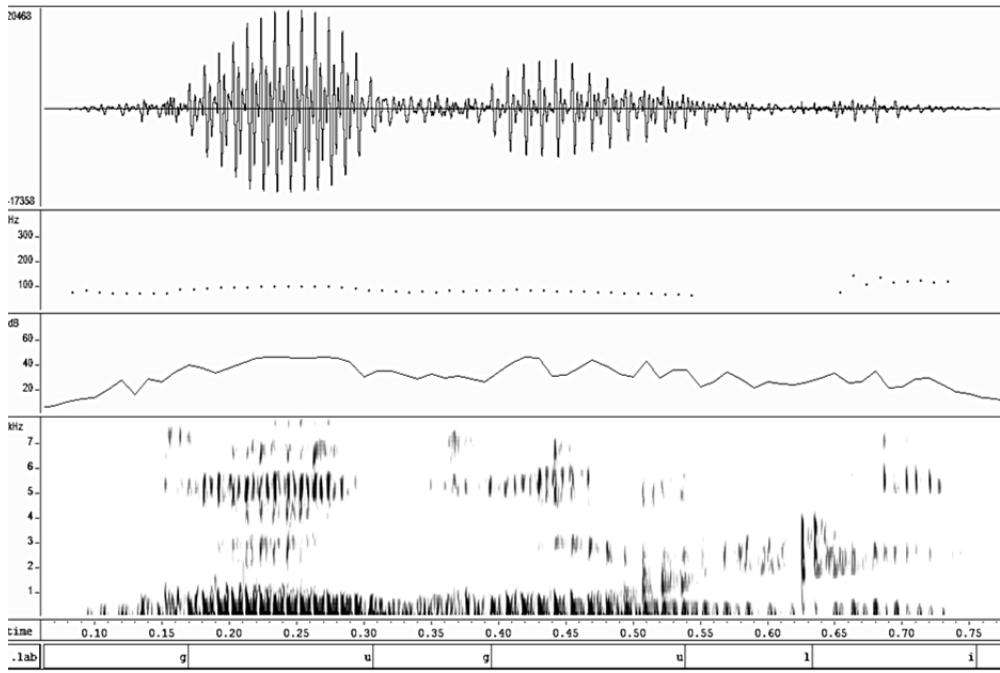
სურ. 36. შესაფუთ [ʃɛsapʰutʰ] (ქალი – female)

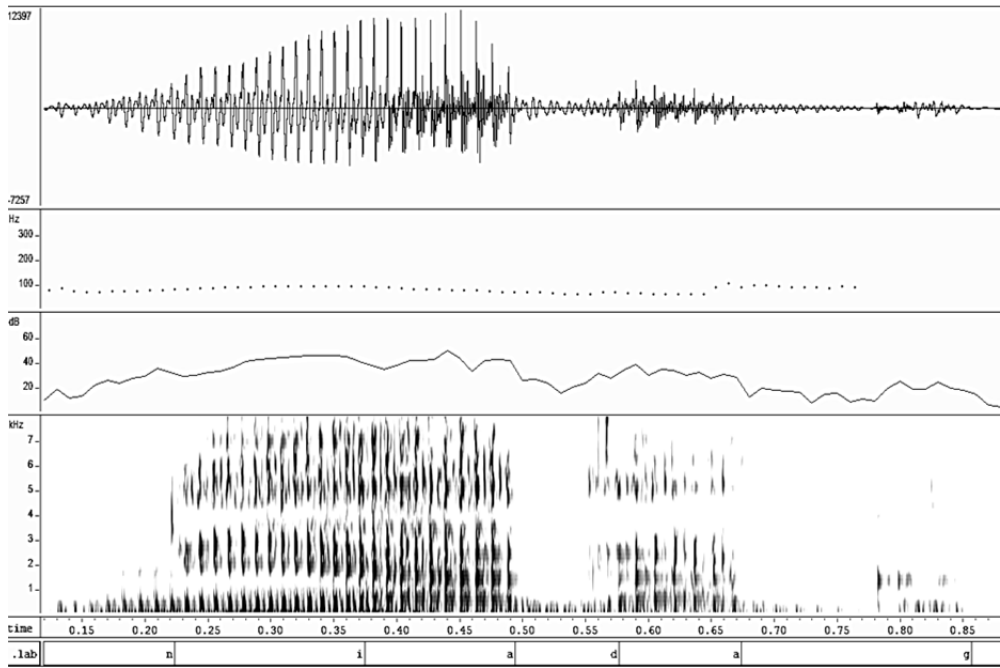
სურ. 37. განაკავ [ganak'ap^h] (მამაკაცი – male)

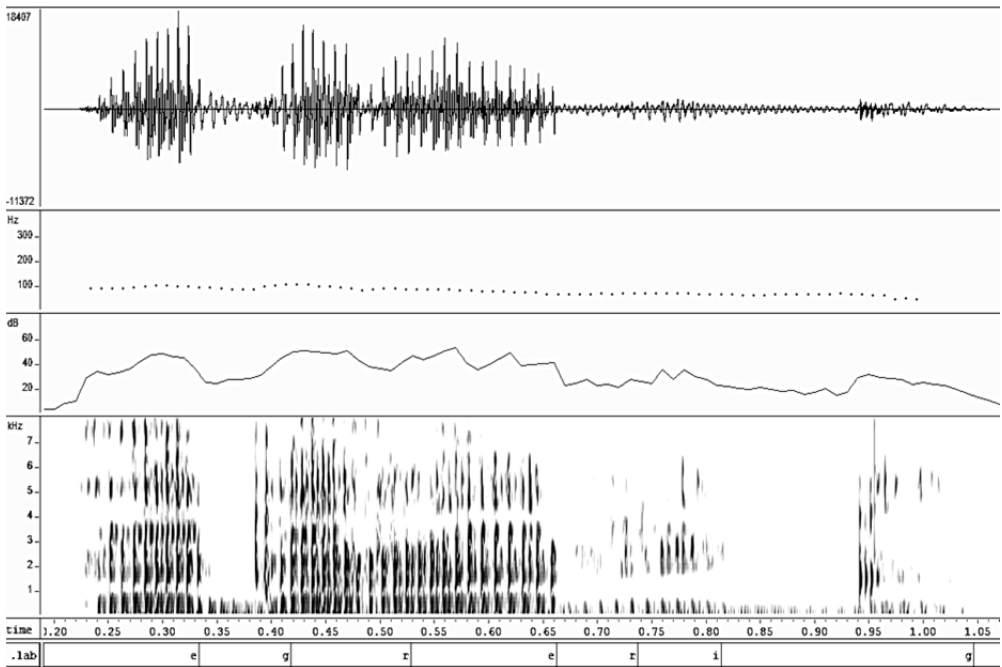
სურ. 38. გიგია [gigia] (მამაკაცი – male)

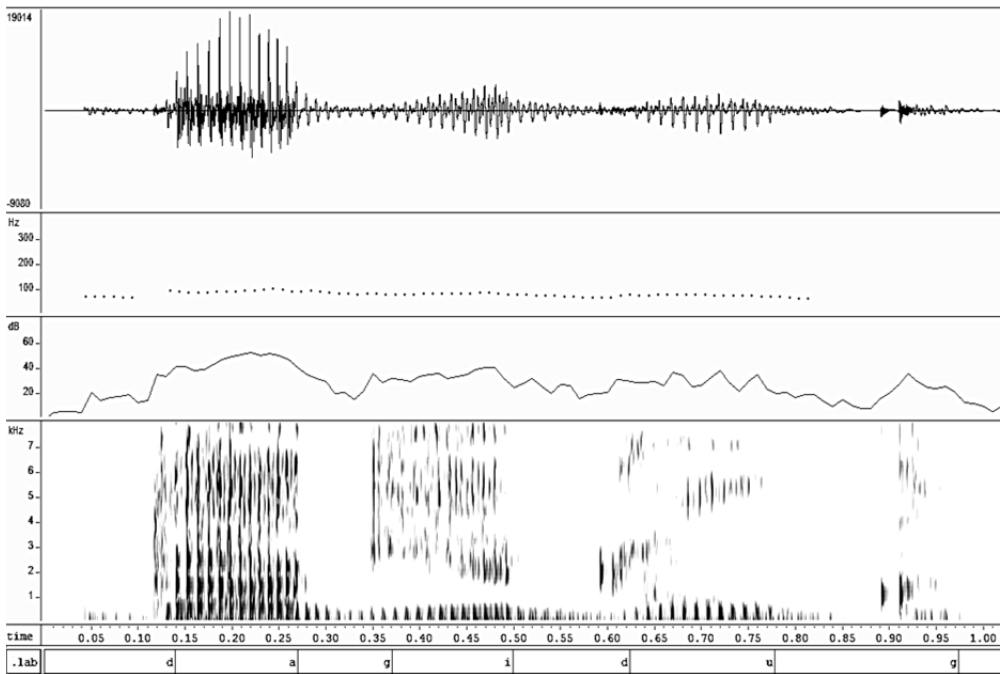
სურ. 39. გუგული [g u g u l i] (მამაკაცი – male)

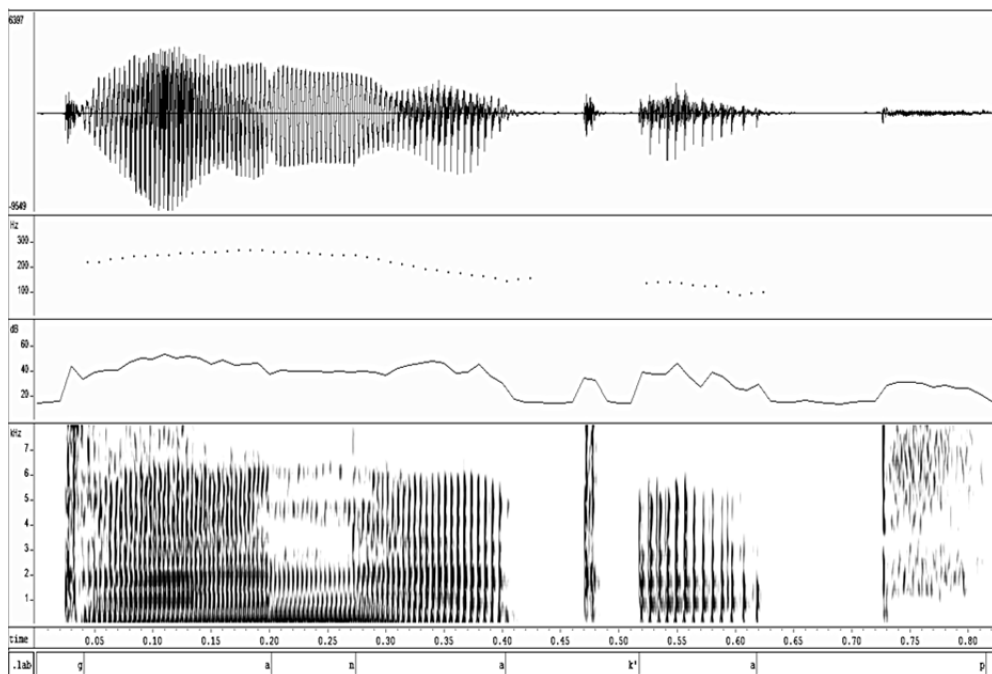
სურ. 40. ნიადაგ [n i a d a ḡ] (მამაკაცი – male)

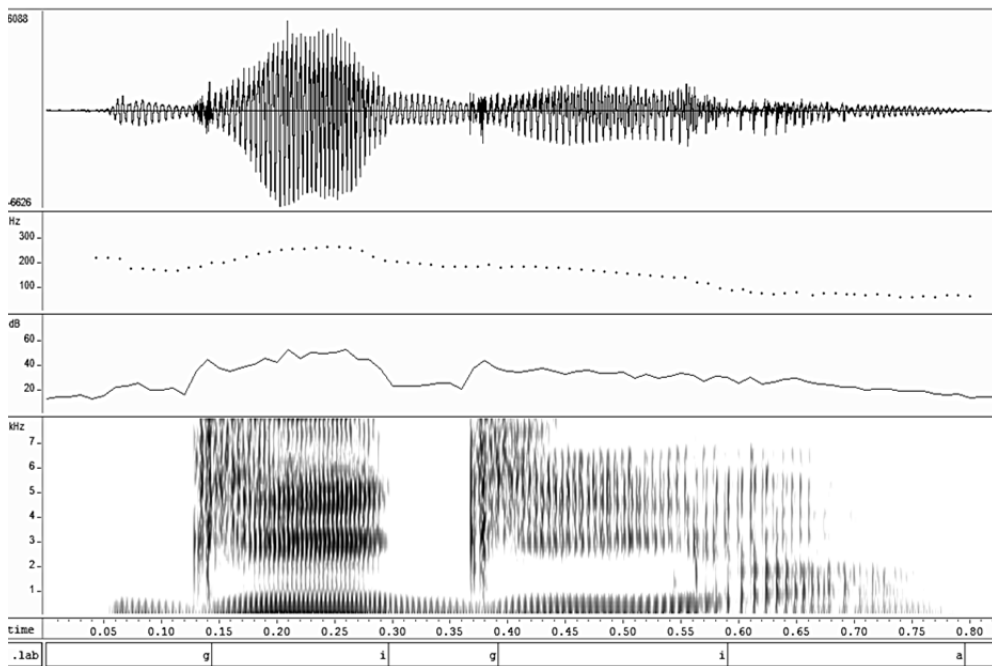
სურ. 41. ეგრერიგ [egrerig] (მამაკაცი – male)

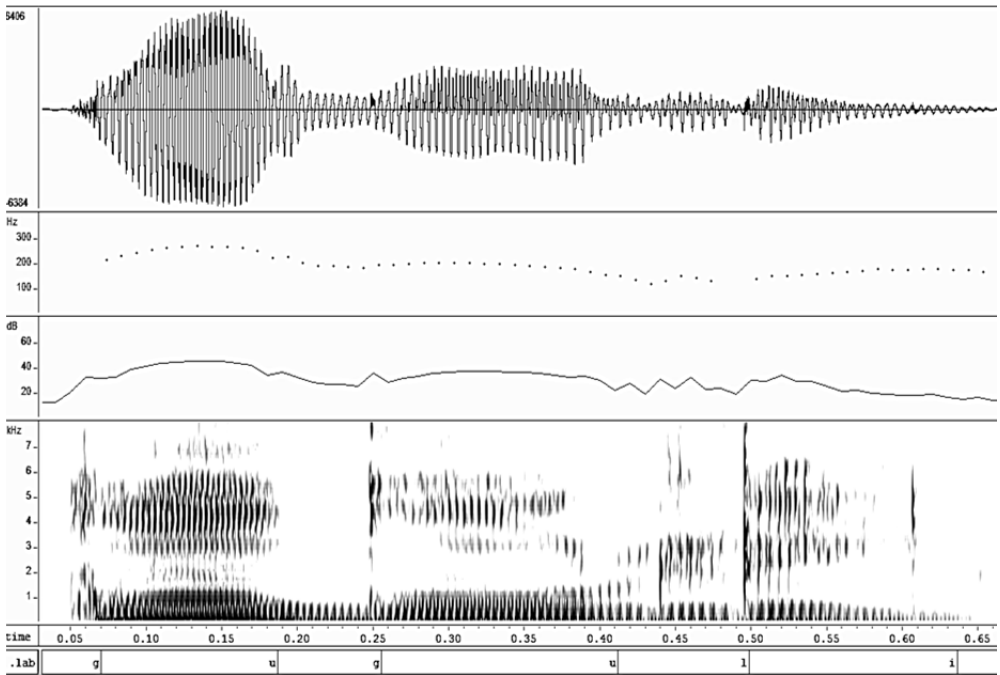
სურ. 42. დაგიდუგ [dagidug] (მამაკაცი – male)

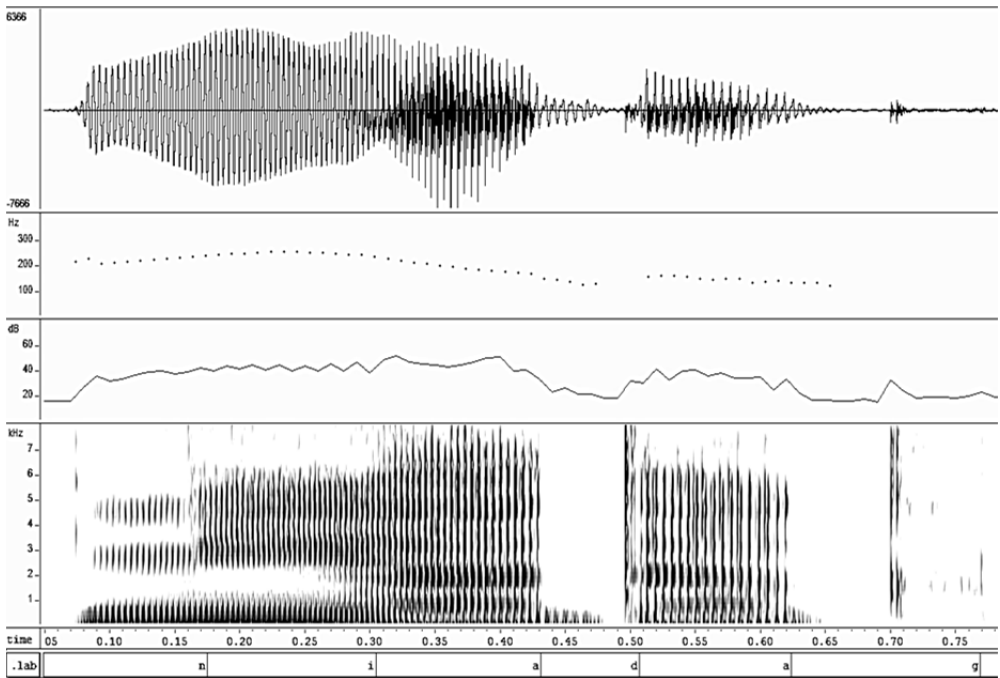
სურ. 43. განაკაფ [g a n a k' a p^h] (ქალი – female)

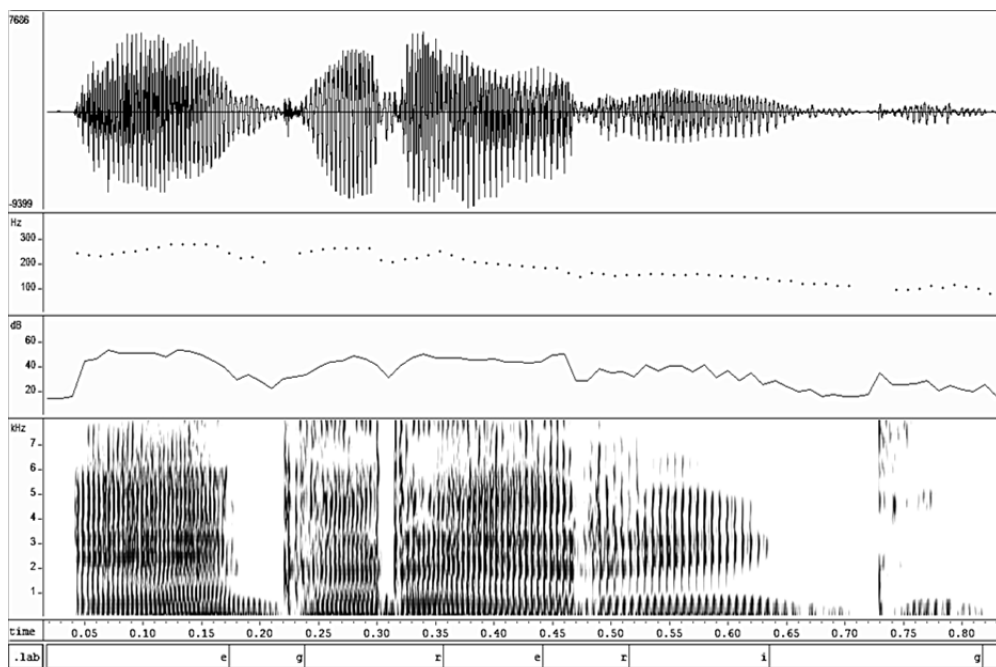
სურ. 44. გიგია [g i g i a] (ქალი – female)

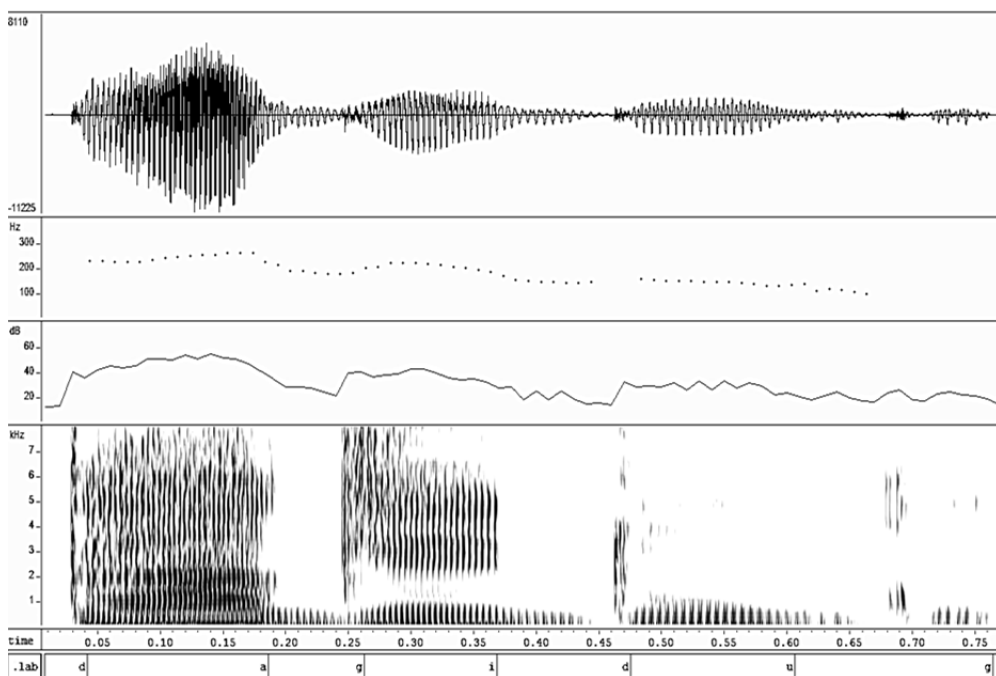
სურ. 45. გუგული [g u g u l i] (ქალი – female)

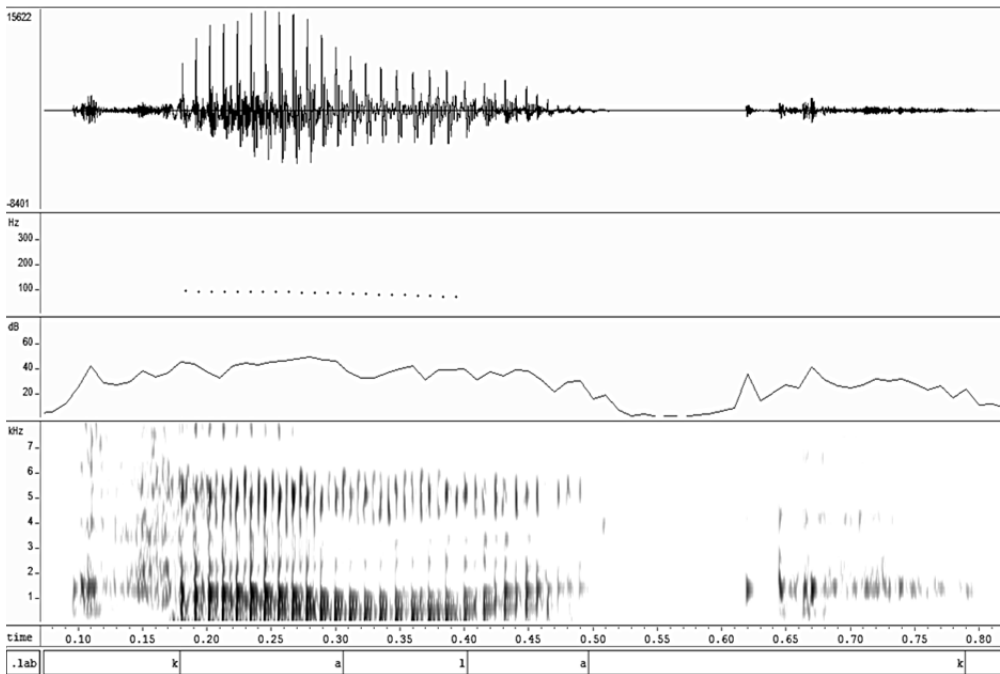
სურ. 46. ნიადაგ [n i a d a ḡ] (ქალი – female)

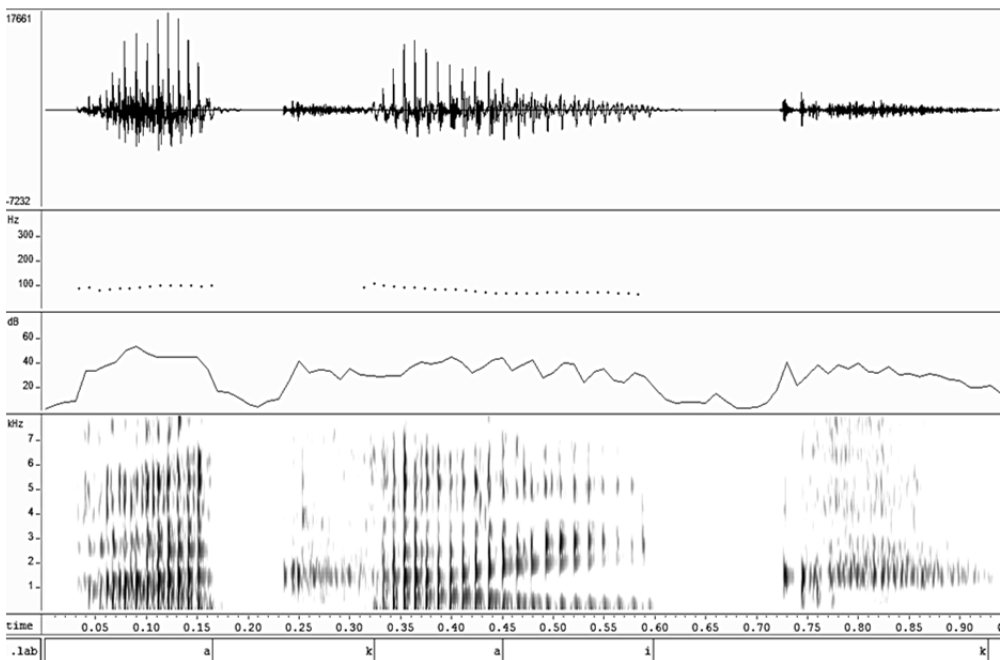
სურ. 47. ეგრერიგ [ɛgrɛrɪg] (ქალი – female)

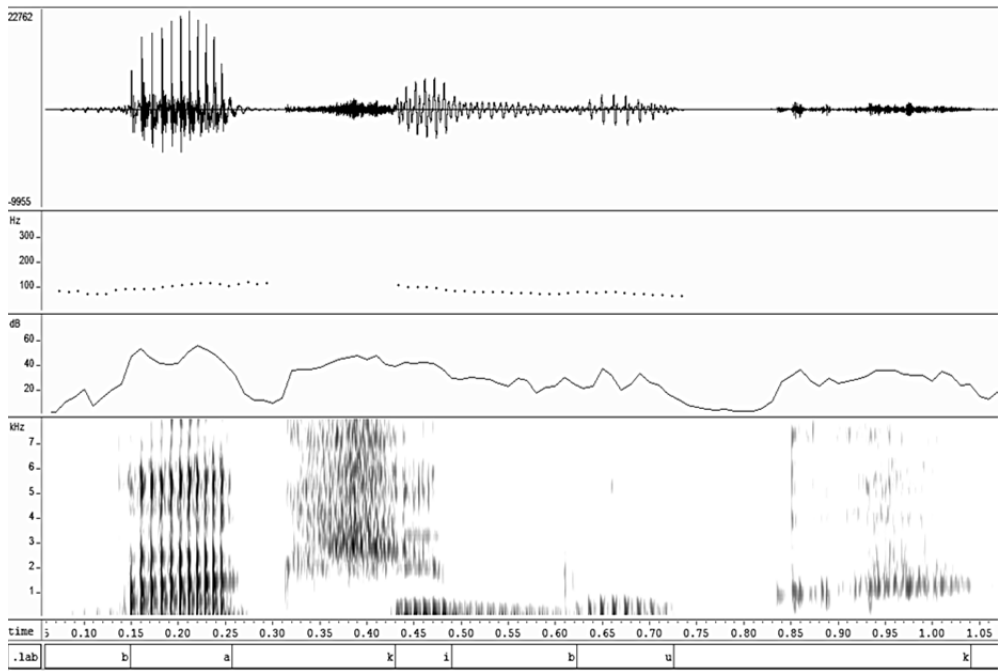
სურ. 48. დაგიდუგ [dɑgɪdʊg] (ქალი – female)

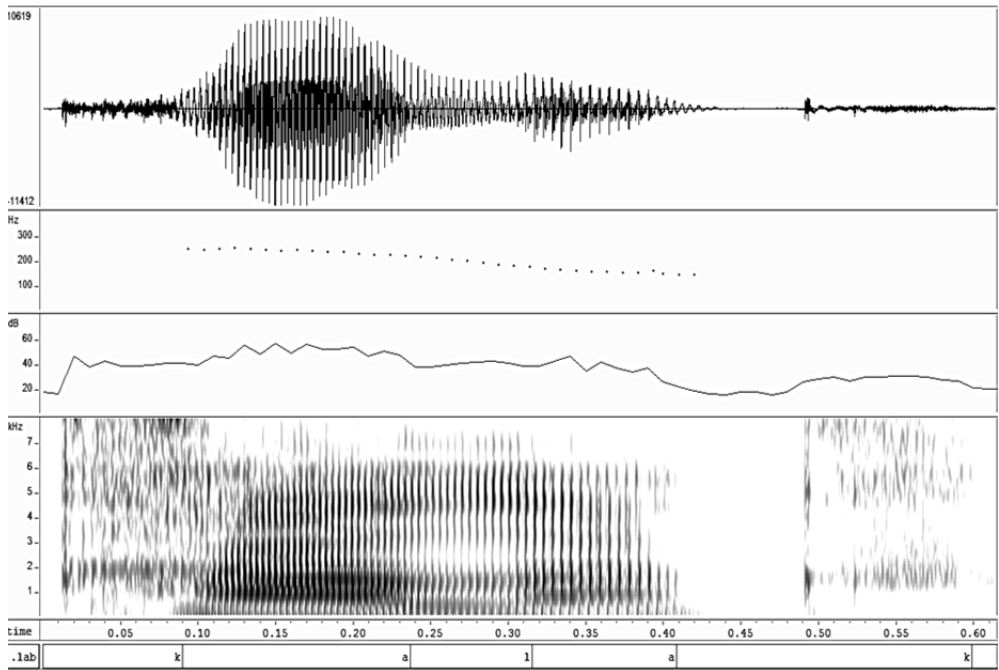
სურ. 49. ქალაქი [kʰalɑkʰ] (მამაკაცი – male)

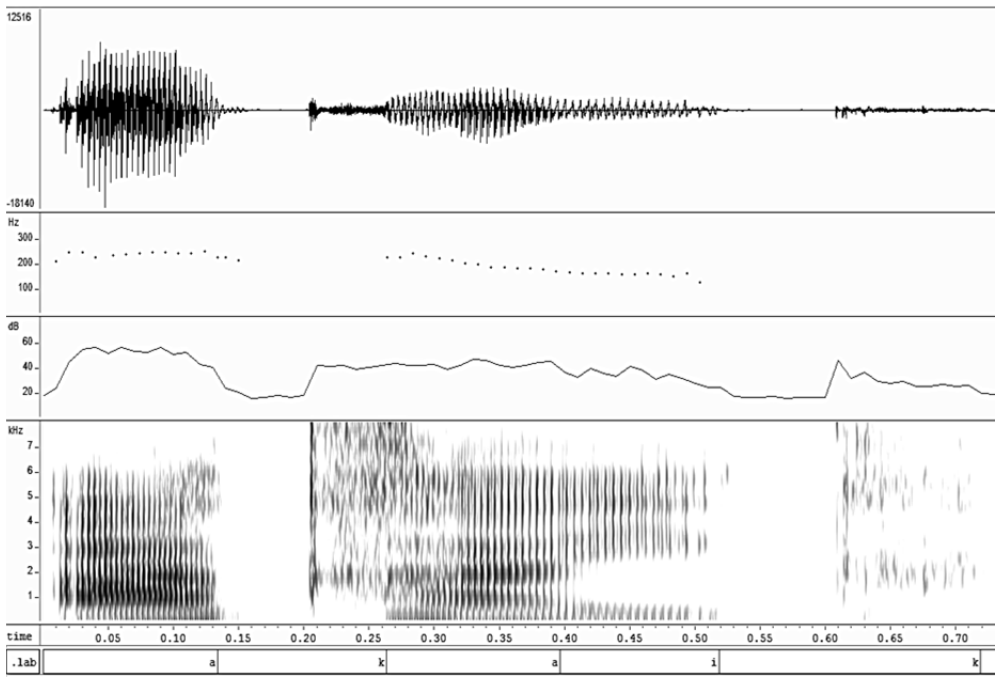
სურ. 50. აკაიკი [akʰaikʰ] (მამაკაცი – male)

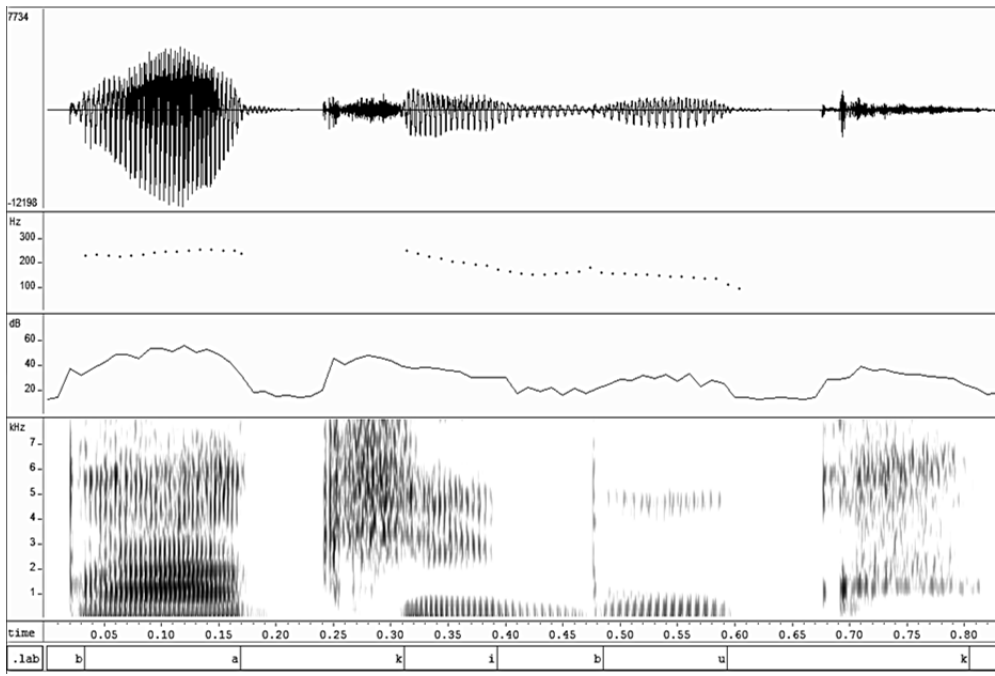
სურ. 51. ბაჭობუკი [b a kʰ i b u kʰ] (ბაბაჯი – male)

სურ. 52. ქალაქი [kʰ a l a kʰ] (ქალი – female)

სურ. 53. აკაიკი [akʰa i kʰ] (ქალი – female)

სურ. 54. ბაკიბუკი [bakʰi bu kʰ] (ქალი – female)

ირაკლი სალია

ომონიმია – საკლასიფიკაციო კრიტერიუმები და მისი პოლისემიისგან გამიჯვნის მეთოდები¹

ჰუმანიტარული მეცნიერებების უმრავლესობას საფუძველი ანტიკურ საბერძნეთსა და რომში ჩაეყარა. თანამედროვე სახით ეს მეცნიერებები მოგვიანებით XVIII-XX საუკუნეებში ჩამოყალიბდა, თუმცა დღესაც რთულია ისეთი საკითხის მოძებნა, რომელთაც გარკვეული წინაპირობა არ მოეძებნება ანტიკური ხანის ბერძენი და რომაელი ფილოსოფოსების ნააზრევში. ბუნებრივი ენა აზროვნებისა და კომუნიკაციის ძირითადი საშუალებაა (სხვა საკომუნიკაციო სისტემების უმრავლესობაც სწორედ ბუნებრივი ენის საფუძველზეა შექმნილი), ამიტომ „სიბრძნის მაძიებელთა“ (*φιλοσοφία* „სიბრძნის სიყვარული, ძიება“) ნაშრომებში ბუნებრივი ენის შესახებ მსჯელობას ხშირად ვხვდებით. ანტიკური ფილოსოფოსების მიერ განხილულ ენობრივ საკითხებს შორისაა ომონიმიაც. ტერმინი „ომონიმია“ პირველად სწორედ მათ ნაშრომებშია ნახსენები, მაგრამ ანტიკურ თხზულებებში ამ ტერმინის მნიშვნელობა განსხვავდება თანამედროვე მნიშვნელობისგან. ანტიკური ფილოსოფოსები ომონიმიას გაიაზრებდნენ არა მხოლოდ ლინგვისტურ, არამედ ექსტრალინგვისტურ მოვლენად. მათი აზრით, ომონიმია იქმნება განსხვავებული მახასიათებლების მქონე საგნების, მოვლენების ერთნაირი სახელდებისას. თანამედროვე გაგებით კი, „ომონიმია“ არა საგნებს, მოვლენებს, მათ თვისებებს და ა.შ. შორის განსხვავებას, არამედ მნიშვნელობების განსხვავებას გულისხმობს. ომონიმიის თანამედროვე განსაზღვრებებს სწორედ მნიშვნელობებს შორის განსხვავებაზე აქცენტი აერთიანებს, დანარჩენ მახასიათებლებზე კი არ არსებობს შეთანხმება. მაგალითად, ოქსფორდის ლინგვისტურ ლექსიკონში (მეთიუსი 2007) ომონიმია ასეა განმარტებული:

„ომონიმია – სიტყვებს შორის დამოკიდებულება, რომელთა ფორმები ერთია, ხოლო მნიშვნელობები განსხვავდება და არ უკავშირდება ერთმანეთს.“

კემბრიჯის განმარტებით ლექსიკონში (კემბრიჯის ლექსიკონი 2020) სიტყვების იგივეობის ნიშნებად მიჩნეულია ჟღერადობა ან დაწერილობა:

„ომონიმი – სიტყვა, რომელიც ჟღერს ან იწერება, როგორც სხვა სიტყვა, მაგრამ აქვს განსხვავებული მნიშვნელობა.“

¹ კვლევა PHDF-21-1908 განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით

„თეორიული ენათმეცნიერების კურსში“ (გამყრელიძე და სხვ. 2008:362) მოცემულ განმარტებაში არ არის შეტანილი ერთნაირი დაწერილობის ერთეულები, მაგრამ აქ ყურადღება გამახვილებულია არა ზოგადად განსხვავებულ მნიშვნელობებზე, არამედ ერთმანეთთან დაუკავშირებელ მნიშვნელობებზე:

„ერთნაირი ბგერითი ფორმის მქონე ენობრივ ერთეულებს, რომლებიც ერთმანეთთან მნიშვნელობებით არ არიან დაკავშირებულნი, ომონიმები ეწოდება.“

წინა ორი მაგალითისგან განსხვავებით, „ქართული ენა – ენციკლოპედია“ (ქართული ენა – ენციკლოპედია 2008:349-350) საანალიზო ერთეულებად ლექსიკურ ერთეულებს მიიჩნევს და, ამავე დროს, ომონიმების ერთ-ერთ საკვალიფიკაციო კრიტერიუმად მათ წარმოშობას უთითებს:

„ომონიმია (ბერძნ. *homonymia* „ერთსახელიანობა“) – ორი ან მეტი დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულის ბგერობრივი იდენტურობა;

ომონიმები (< ბერძნ. *homonymos* „თანამოსახელე“) – სხვადასხვა წარმოშობის ორი ან მეტი დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული, რომელთა შორის ბგერობრივი დამთხვევაა“.

მოცემული წყაროები არაერთგვაროვნად ახასიათებს ომონიმებს.² მათი ნაწილი საანალიზო ერთეულებად სიტყვებს მიიჩნევს, ნაწილი ლექსიკურ ერთეულებს ან ზოგადად ენობრივ ერთეულებს, ნაწილი ბგერით შემადგენლობაზე საუბრობს, სხვები კი წერილობით ფორმებზეც ამახვილებენ ყურადღებას. ამ სხვაობებს განაპირობებს ამა თუ იმ მეცნიერის მოსაზრება, რა ენობრივი ერთეულები შეიძლება კვალიფიცირდეს ომონიმებად, ერთი მხრივ, სიტყვაფორმა, ლექსიკური ერთეული თუ სინტაქსური ერთეული, მეორე მხრივ, ბგერათმომდევრობა თუ გრაფიკათმომდევრობა.³ ამ ნიშნების საფუძველზე შეიძლება გამოვყოთ ჯგუფები, რომლებიც მოიცავენ განსხვავებული მოსაზრების საფუძველზე ომონიმებად მიჩნეულ ყველა ენობრივ ერთეულს:

1. ერთნაირი ბგერათმომდევრობისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე სიტყვაფორმები

ამ ნიშნებით ხასიათდება ომონიმების ჯგუფი, რომელსაც **ომოფორმებს** უწოდებენ.⁴ ეს არის განსხვავებული ლექსიკური ერთეულების კონკრეტული

² აქ კიდევ მრავალი ციტატის მოტანა შეიძლებოდა, მაგრამ, ვფიქრობთ, მოცემული ამონარიდები საკმარისია არაერთგვაროვნების საჩვენებლად. განსხვავებული მოსაზრებები კი ქვემოთ არის შეჯამებული.

³ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყველა მეცნიერი იზიარებს დებულებას მნიშვნელობებს შორის სხვაობაზე, ამიტომ ეს არ არის მათი შეხედულებების განმასხვავებელი ნიშანი.

⁴ ყველა ტიპის ომონიმების აღმნიშვნელი ტერმინი იწყება თავსართით ომო-, რომელიც მოდის ბერძნული სიტყვიდან *ὁμο-νυμοσ* „საერთო, ერთნაირი, მსგავსი“. ქართულ სამეცნიერო მეტაენაში დამკვიდრებულია ტერმინი „ომონიმი“, მაგრამ გხვდება „ჰომოფო-

ფორმების ფონემური იდენტურობა, მაგალითად, ფრანგ. *été* „ზაფხული“ და „ყოფნა“, *თვალი* „ძვირფასი ქვა“ და „მხედველობის ორგანო“. ამ ტიპის ომონიმებს უპირისპირებენ ისეთ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც მნიშვნელობით განსხვავდებიან, მაგრამ მათი გრამატიკული მახასიათებლები და გრამატიკული ფორმები სრულად ემთხვევა ერთმანეთს.⁵ ამ შეპირისპირების საფუძველზე აღნიშნული ტიპის ომონიმებს **სრულ ომონიმებად** მიიჩნევენ, ხოლო ომოფორმებს **არასრულ ომონიმებად**. არასრულ ომონიმებს აგრეთვე **ლექსიკურ-გრამატიკულ ომოფორმებს** უწოდებენ (გამყრელიძე, კიკნაძე, შაღური, შენგელაია 2008:363).

2. **ერთნაირი ბგერათმომდევრობისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ლექსიკური ერთეულები**

სწორედ ამ ჯგუფში შეიძლება გაერთიანდეს წინა პუნქტში ნახსენები **სრული ომონიმები**. საკვალიფიკაციო ერთეულად ლექსემების განხილვა ნიშნავს, რომ ომონიმად მიიჩნევა არა კონკრეტული სიტყვაფორმა, არამედ მთელი ფლექსიური პარადიგმა. მაგალითად, *ჯამი* „ღრმა ჭურჭელი“ და „მიმატების შედეგი“, ინგ. *plane* „სიბრტყე“ და „თვითმფრინავი“, რუს. *брак* „წუნი“ და „ქორწინება“.

3. **ერთნაირი ბგერათმომდევრობისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ენობრივი ერთეულები როგორც ლექსიკურ, ისე მორფოლოგიურ და სინტაქსურ დონეზე**

მეცნიერთა ნაწილი ომონიმისას უფრო ფართო ცნებად გაიაზრებს და ლექსიკური ერთეულების გარდა ომონიმად განიხილავს მორფოლოგიური და სინტაქსური დონის ერთეულებსაც. მაგალითად, სინტაგმაში *მდიდარი კაცი და ქალი მდიდარი* შეიძლება განსაზღვრავდეს როგორც მხოლოდ *კაც*ს, ისე *კაც*სა და *ქალ*ს ერთდროულად. შედეგად ერთი და იგივე ბგერათმომდევრობა დაკავშირებულია ორ განსხვავებულ მნიშვნელობასთან და, შესაბამისად, გვაქვს ორი განსხვავებული სინტაქსური ერთეული:

ნი“, „ჰომოგრაფი“ და „ჰომოფორმები“. ჩვენ საჭიროდ ჩავთვალეთ ამ ტერმინების სისტემატიზება და ამოსავალი ტერმინის („ომონიმი“) ანალოგიით ყველა სხვა ტერმინსაც ომო- თავსართით გამოვიყენებთ, ე. ი.: ომოფონი, ომოგრაფი და ომოფორმები.

⁵ ამ უკიდურესი ტენდენციით, მეცნიერთა ნაწილი სრულ ომონიმებად მიიჩნევს განსხვავებული მნიშვნელობისა და ერთნაირი გრამატიკული მახასიათებლების, გრამატიკული ფორმების, ჟღერადობისა და დაწერილობის ლექსიკურ ერთეულებს (ლობნერი 2002).

წარმოშობი გრამატიკის თვალსაზრისით, ამგვარ ომონიმის ეწოდება **კონსტრუქციული ომონიმია**, ხოლო ლექსიკოლოგიაში მას აღნიშნავენ ტერმინით – **სინტაქსური მრავალმნიშვნელიანობა**.⁶

მორფემულ დონეზე ომონიმის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ომონიმური მორფემის ერთ შემთხვევას. /დ/ ფონემა წარმოადგენს როგორც ვითარებითი ბრუნვის, ისე ვნებითი გვარისა და უწყვეტლისა და მყოფადის კავშირებითის მწკრივების მავრცობი მორფემების გამოხატულების პლანს:

ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი	ვნებითი გვარის ნიშანი	ზმნური სავრცობი
კატა-ღ	შენ-ღ-ება	ვწერ-ღ-ი გავაკეთებ-ღ-ე

4. ერთნაირი დაწერილობის, ერთნაირი წარმოთქმისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ერთეულები

განარჩევნ ერთნაირი და განსხვავებული დაწერილობის ომონიმებს. ერთნაირი დაწერილობის მქონე ომონიმები **ომოგრაფებია**. მაგალითად, ორი განსხვავებული ლექსიკური ერთეულის, *axe* „ნაჯახი“ და *axis* „ღერძი“, მრავლობითი რიცხვის ფორმა წარმოითქმის ('æksɪs) და იწერება (ახეს) ერთნაირად.⁷ თუმცა ომოგრაფები ყოველთვის ომონიმები არ არის, რადგან შესაძლებელია, რომ ერთნაირი დაწერილობისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ერთეულები განსხვავებულადაც წარმოითქოდეს. მაგალითად, ინგლ. *perfect* „სრულყოფილი“ და *perfect* „დახვეწა“ წარმოთქმისას განსხვავებიან სიტყვათმაცხვილით. ამავე დროს, შეიძლება ერთსა და იმავე დაწერილობასა და მნიშვნელობას უკავშირდებოდეს რამდენიმე წარმოთქმა. მაგალითად, *vase* „ვაზა“ წარმოითქმის ორნაირად: [va:z] და [veɪz].

5. განსხვავებული დაწერილობის, ერთნაირი წარმოთქმისა და განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ერთეულები⁸

ერთნაირი წარმოთქმა და განსხვავებული მნიშვნელობები ზოგადად ომონიმების საკლასიფიკაციო მახასიათებლებია. ერთნაირი წარმოთქმის ერთეულების

⁶ მრავალმნიშვნელიანობა (Ambiguity) უფრო ფართო მნიშვნელობის ტერმინია და აერთიანებს ყველა იმ შემთხვევას, როდესაც გამოსახულებას თუ ბგერათმომდევრობას უკავშირდება ორი ან მეტი მნიშვნელობა, ე.ი. ის, სინტაქსური მრავალმნიშვნელიანობის გარდა, მოიცავს ომონიმისა და პოლისემიასაც.

⁷ წინამდებარე ნაშრომში ყველა ფონეტიკური ტრანსკრიფცია მოცემულია საერთაშორისო ფონეტიკური ანბანით (IPA).

⁸ უნდა აღინიშნოს, ჯგუფების ამგვარად დაყოფა არ გულისხმობს, რომ თითოეული ჯგუფი კონკრეტული მეცნიერის მოსაზრებას შეესაბამება. სხვადასხვა მეცნიერი ომონიმებს ახასიათებს მოცემული ჯგუფებიდან რამდენიმეს შესაბამისად.

დამოუკიდებელ ჯგუფად წარმოდგენის საჭიროება გაჩნდა დამატებითი კრიტერიუმის დაწერილობის შემოტანის გამო. შედეგად, ომოგრაფ ომონიმებთან შეპირისპირებით გამოყოფენ ისეთ ჯგუფს ომონიმებისას, რომლებიც განსხვავებულად იწერება. მაგალითად, ფრანგ. *vin* „ღვინო“, *vingt* „ოცი“, *vint* „მოვიდა“ და *vain* „ფუჭი“ განსხვავებულად იწერება, თუმცა ყველა იკითხება როგორც [vɛ̃]. ასეთ ომონიმებს ეწოდებათ **ომოფონები**.⁹ ომოფონების განსხვავებული დაწერილობა შეიძლება იყო წერილობით ვარიანტში სიტყვის წარმომავლობის შენარჩუნების შედეგი. მაგალითად, რუს. *лесть* „პირფერობა“ და *лесть* „ძვრომა“ – ორივე წარმოითქმის როგორც [lʲɛsʲtʲ], მაგრამ იწერება სხვადასხვანაირად, რადგან, ზოგადად, ომოფონები, რომლებიც, მნიშვნელობის გარდა, დაწერილობითაც განსხვავდება, გვხვდება ღრმა ორთოგრაფიის შემთხვევაში, ხოლო მეჩხერი ორთოგრაფიის დროს ომოფონების დაწერილობით განსხვავება შეუძლებელია.¹⁰ ასევე, დაწერილობით განსხვავებული ომონიმები გვხვდება ისეთ ენებში, სადაც გამოიყენება მეთაური ასოები. მაგალითად, *Turkey* „თურქეთი“ და *turkey* „ინდაური“.¹¹

ჩვენი აზრით, ჩამოთვლილი ჯგუფებიდან, ომოგრაფების გარდა, ყველა შეიძლება მივიჩნიოთ ომონიმად, რადგან ყველა მათგანი ლინგვისტური ნიშნითაა გა-

⁹ XX საუკუნის პირველ ნახევარში შეიქმნა სრულად ომოფონებისგან შემდგარი წინადადებები, ლექსებიც კი, სადაც ყოველი სიტყვა ერთნაირად წარმოითქმის, მაგრამ აქვს განსხვავებული მნიშვნელობები. მაგალითად, 1930 წელს ჩინელმა ლინგვისტმა ჩჟო იუანჟენმა კლასიკურ ჩინურზე დაწერა ლექსი, რომელიც 92 სიტყვისგან შედგება და ყოველი სიტყვა იკითხება როგორც [ɕ]. კლასიკურ ჩინურში 2500 წლის განმავლობაში მომხდარმა ცვლილებებმა მკვეთრად გაზარდა ომოფონების რაოდენობა, რისი ილუსტრაციაცაა ეს ლექსი, რომელიც წერილობითი სახით მეტ-ნაკლებად გასაგებია ენის მცოდნისათვის, ხოლო გაუღერებელი – პრაქტიკულად გაუგებარია.

¹⁰ ანბანურ დამწერლობებს განასხვავებენ ორთოგრაფიული სიღრმის მიხედვით. ორთოგრაფიული სიღრმე აღნიშნავს ფონემისა და გრაფემის შესაბამისობის ხარისხს. თუ ერთ ფონემას ერთი გრაფემა შეესაბამება, მაშინ გვაქვს მეჩხერი (გამჭვირვალე) ორთოგრაფია, ხოლო თუ ერთ ფონემას შეესაბამება რამდენიმე გრაფემა, მაშინ ორთოგრაფია ღრმაა. მეჩხერი ორთოგრაფიის დამწერლობები აქვთ თურქულს, იტალიურს, ქართულს და ა.შ. ასეთი დამწერლობებით შედგენილი ჩანაწერის წაკითხვა ადვილია, რადგან წაკითხვის წესები სისტემური და თანმიმდევრულია. ღრმა ორთოგრაფიის მქონე დამწერლობების სწავლისას კი საჭირო ხდება მრავალი უჩვეულო, გამონაკლისი წაკითხვის სწავლა. ღრმა ორთოგრაფია შეიძლება იყოს ეტიმოლოგიის შენარჩუნების შედეგი, როგორცაა, მაგალითად, ფრანგულის, უნგრულის ან ტაილანდურის შემთხვევაში, ან მორფოფონემიკის (როდესაც წაკითხვის მიუხედავად მორფემა ყველა შემთხვევაში ერთნაირად იწერება) შედეგი, როგორც, მაგალითად, კორეულისა და ინგლისურის შემთხვევაში.

¹¹ არსებობს სიტყვები, რომლებიც ასევე განსხვავდება მნიშვნელობით, რომელთა დაწერილობა ასევე მეთაური ასოთი განირჩევა, მაგრამ, ამავე დროს, წარმოითქმა არ არის ერთნაირი (რის გამოც ისინი არ არიან ომონიმები). მაგალითად *Polish* „პოლონური“ და *polish* „გაპირალება“.

მოყოფილი (მნიშვნელობა – წარმოთქმა), ომოგრაფები კი – შერეული ლინგვისტური და გრამატოლოგიური კრიტერიუმებით (მნიშვნელობა – დაწერილობა). მნიშვნელობისა და წარმოთქმის საშუალებით შეიძლება ყველა სახის ომონიმის დახასიათება (განსხვავებული მნიშვნელობა – ერთნაირი წარმოთქმა) და მათი სხვა ენობრივი ერთეულებისგან გამოიჯვანა. მნიშვნელობასა და წარმოთქმასთან ერთად ენობრივი ერთეულების დაწერილობის მიხედვით დახასიათებისას კი დამატებით ისეთი ჯგუფები გამოიყოფა, რომლებიც ყოველთვის არ ემთხვევა სხვა ჯგუფებს:

წარმოთქმა	+	-	-	+	+	+	-	-
მნიშვნელობა	+	-	+	-	+	-	+	-
დაწერილობა	+	-	+	+	-	-	-	+
მაგალითი	სრული ჰომოგენურობა (ერთი და იგივე სიტყვა)	სრული ჰეტეროგენურობა (არ არის ომონიმი, ომოგრაფი, ომოფონი)	Vase [va:z] [veiz]	შექმნა Axes	Colour Color	Vin Vingt Turkey Turkey	ბაბუა პაპაშ აბლატივი ხმოვანმონაცვლეობა	<i>pérfect</i> <i>perfect</i>
ომონიმი			-	+	-	+	-	-
ომოგრაფი			+	+	-	-	-	+
ომოფონი			-	+	+	+	-	-

მაგალითად, წარმოთქმითა და მნიშვნელობით განსხვავებული ერთეულები (*pérfect* და *perfect*), ან წარმოთქმით განსხვავებული, მაგრამ მნიშვნელობით ერთნაირი სიტყვები (*vase*), არ არიან ომონიმები, მაგრამ არიან ომოგრაფები, თუმცა ომოგრაფები გარკვეულ შემთხვევებში ომონიმებიც შეიძლება იყოს და, პირიქით, ომონიმები შეიძლება ამავე დროს ომოგრაფები იყოს (შექმნა, *axes*).

ომოგრაფებისა და ომონიმების იგივეობას ეწინააღმდეგება სხვა ფაქტორიც, რასაც თურქული ენისთვის გამოყენებული დამწერლობების მაგალითზე ავხსნით. ოსმალების იმპერიის პერიოდში თურქული ენის ჩასაწერად გამოიყენებოდა არაბული კონსონანტური დამწერლობა. განსხვავებული ლექსიკური ერთეულები *დამთავრება* და *ჩუქება* იწერებოდა როგორც *سـ*. იმპერიის დაშლის შემდეგ ლათინური დამწერლობის საფუძველზე თურქული ენისთვის შეიქმნა ანბანური დამწერლობა და ამ დამწერლობით აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები იწერება როგორც *Son* და *Sun*. ე.ი., თუ დამწერლობას ომონიმის საკვალიფიკაციო კრი-

ტერიუმად მივიჩნევთ, მაშინ ერთი და იგივე ლექსიკური ერთეული ერთი დამწერლობით ჩაწერისას იქნება ომონიმი, ხოლო სხვა დამწერლობით გაკეთებული ჩანაწერის მიხედვით – არა.

მოცემული მსჯელობიდან გამომდინარე, ომონიმიის განსაზღვრება შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს:

ტერმინი ომონიმია აღნიშნავს მოვლენას, როდესაც ერთსა და იმავე ბგერათმომდევრობასთან დაკავშირებულია ორი ან მეტი განსხვავებული მნიშვნელობა.

სხვაგვარად:

ომონიმები არის ერთნაირი გამონათულების პლანისა და განსხვავებული შინაარსის პლანის მქონე ენობრივი ერთეულები.

ზემოთ მოტანილ განმარტებებში ომონიმად კვალიფიკაციისთვის ასევე მოცემულია სხვა ტიპის კრიტერიუმებიც: წარმოშობით განსხვავებულობა, მნიშვნელობებს შორის კავშირის არარსებობა. ამ მახასიათებლების მოხმობა საჭირო გახდა ომონიმიის პოლისემიისგან გასამიჯნად, მოვლენისგან, როდესაც ერთ ენობრივ ერთეულს აქვს რამდენიმე მნიშვნელობა.

როგორც ომონიმია, ისე პოლისემია ერთ ბგერათმომდევრობასთან დაკავშირებულ ორ ან მეტ მნიშვნელობას გულისხმობს, მაგრამ ომონიმიის შემთხვევაში განსხვავებული მნიშვნელობები წარმოადგენს დამოუკიდებელ ერთეულებს, ხოლო პოლისემიის შემთხვევაში რამდენიმე მნიშვნელობა ერთ ერთეულს შეადგენს. იმის დასადგენად, თუ როდის გვაქვს საქმე დამოუკიდებელ მნიშვნელობებთან და როდის ერთი ერთეულის რამდენიმე მნიშვნელობასთან, შემუშავებულია ომონიმიისა და პოლისემიის გამიჯვნის მეთოდები:

1. თუ მოლაპარაკე მნიშვნელობებს შორის კავშირს გრძნობს, პოლისემიასთან გვაქვს საქმე, თუ არ გრძნობს – ომონიმიასთან.¹²

ჩვენი აზრით, გაუმართლებელია, ამგვარი ღრმა მენტალური მოვლენების კვლევა დავაფუძნოთ მეტყველის შეფასებაზე. ენა არ არსებობს ადამიანისგან დამოუკიდებლად, ამიტომ, ბუნებრივია, ენის კვლევა ადამიანებთან ინტერაქციას უნდა ეფუძნებოდეს. თუმცა მასალის მოპოვება უნდა იყოს მეთოდოლოგიურად გამართული. არ არსებობს საფუძველი ვარაუდისთვის, რომ თუნდაც სპეციალური ცოდნის მქონე ცდისპირს აქვს საკუთარი მენტალური პროცესების ამ ექსპერიმენტისათვის საჭირო ხარისხით წვდომის უნარი.

2. თუ მნიშვნელობებს შორის ერთი „აზრობრივი ღერძი“ არსებობს, გვაქვს პოლისემია, თუ არა – ომონიმია. თუ მნიშვნელობებს შორის კავშირი მოიშალა

¹² ამ მოსაზრებას იზიარებს ლორენტო ტოლი (ტოლი 1987:80), ლეონიდ ბულახოვსკი (ბულახოვსკი 1953:46-48) და ა.შ.

(არ აქვთ ერთი აზრობრივი ღერძი) ვიღებთ ომონიმიას. თუ მნიშვნელობებს შორის კავშირი ჯერ კიდევ არსებობს (აქვთ ერთი აზრობრივი ღერძი), გვაქვს პოლისემია.¹³

„აზრობრივი ღერძის“ ცნებაში ივარაუდება ყოველი ახალი მნიშვნელობის წარმოება უშუალოდ პირველი მნიშვნელობიდან. ამ მეთოდის მიღების შემთხვევაში საჭირო ხდება დამატებითი წეს(ებ)ი თავად აზრობრივი ღერძისა და მასთან მნიშვნელობების მეტ-ნაკლები დაშორებულობის, კავშირის განსასაზღვრავად, შესაბამისად, მისი მეშვეობით ვერ მოხერხდება ომონიმიისა და პოლისემიის გამიჯვნა.

3. თუ მნიშვნელობებს ჩავანაცვლებთ სინონიმებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ერთმანეთთან სინონიმურ მიმართებას ამყარებენ, საქმე გვაქვს პოლისემიასთან, თუ ვერა – ომონიმიასთან.¹⁴

ამ მეთოდის გამოყენებას ორი მნიშვნელოვანი ფაქტორი ზღუდავს. ყოველ სიტყვას, რომელთა ომონიმად კვალიფიკაციის საკითხი დაისმის, არ მოეპოვება სინონიმები (მაგ., ლამა – ცხოველი; ლამა – ბუდისტი ბერი). ასევე გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომლებიც აშკარად პოლისემიურია და მათ სხვადასხვა მნიშვნელობა მოეპოვებათ სინონიმები (მაგ., ბალანი: 1. ბეწვი; 2. თმა).

მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი (იხ. ფოჩხუა 1953, ლაიონზი 1977, ვანდრიესი 1937, ბალი 1955) მიიჩნევს, რომ ომონიმია და პოლისემია სხვადასხვა პრინციპით გამოყოფილი ცნებებია. პოლისემია ისტორიული ენათმეცნიერების ცნებაა, რადგან სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობა შეძენილი აქვს ენის განვითარების პერიოდში, ხოლო ომონიმია სინქრონიული ენათმეცნიერების კუთვნილებაა. ამრიგად, მრავალმნიშვნელობიან სიტყვაში ომონიმიისა და პოლისემიის გარჩევის ცდა ორი ურთიერთგამომრიცხველი თვალსაზრისის აღრევას ნიშნავს.

უ. ვანდრიესი და შ. ბალი (ვანდრიესი 1937:168-169, ბალი 1955:208-209) თვლიან, რომ პოლისემია არსებულისგან განსხვავებული, ახალი მნიშვნელობის წარმოქმნაა, ანუ პროცესია, რომელიც გარკვეული დროის განმავლობაში ვითარდება, შემდგომ სრულდება და ენის სინქრონიულ ჭრილში ამ პროცესის მხოლოდ შედეგი, განსხვავებული მნიშვნელობა, არსებობს. ყველა განსხვავებული მნიშვნელობა კი, რომელთაც ერთი და იგივე ბგერითი მიმდევრობა შეესაბამება, დამოუკიდებელი ერთეულებია და ეს დამოუკიდებელი ერთეულები ერთმანეთის მიმართ ომონიმებია. აქედან გამომდინარე, ამ მოსაზრების ფარგლებში ომონიმიისა და

¹³ იგივე მოსაზრება აქვთ გამოთქმული ვიქტორ ვინოგრადოვს (ვინოგრადოვი 1938:114), რუბენ ბუდაგოვსა (ბუდაგოვი 1953) და სხვ.

¹⁴ ამ მეთოდს ემხრობა ფრენკ პალმერი (პალმერი 1995), ევლოკია გალკინა-ფედლორუკი (გალკინა-ფედლორუკი 1954:16) და ა.შ

პოლისემიის გამიჯვნის საკითხი საერთოდ არ დგას დღის წესრიგში.¹⁵ ჟ. კანდრი-ესისა და შ. ბალისგან განსხვავებით, ჯ. ლაიონზი თავის ადრინდელ ნაშრომში (ლაიონზი 1977) გვთავაზობს პოლისემიის მაქსიმიზაციას, ე.ი. ყველა მრავალმნიშვნელობიანი გამოსახულების პოლისემიად მიჩნევას.

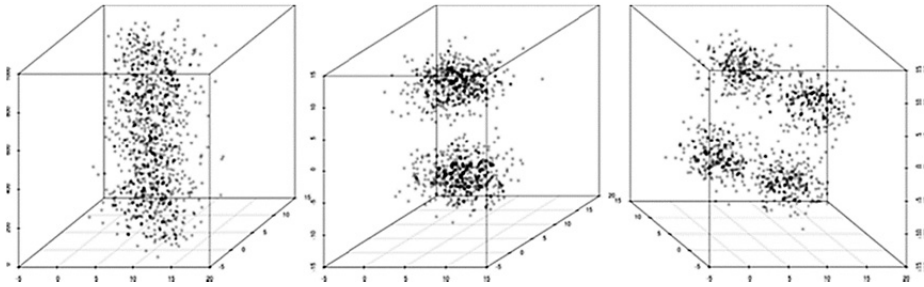
ბ. ფონზუა ამ პრობლემას წყვეტს ომონიმიისთვისაც ისტორიული თვალსაზრისით მიდგომით, ე.ი., მისი აზრით, ომონიმებად უნდა ჩაითვალოს ერთგვარად მბგერი სხვადასხვა წარმომავლობისა და მნიშვნელობის მქონე სიტყვები, თუმცა იგი აქვე აღნიშნავს, რომ ამგვარ მიდგომას, მეთოდოლოგიური გამართულობის მიუხედავად, აქვს ნაკლი – დასკვნის გამოსატანად საჭირო მონაცემების სიმცირე.¹⁶ ამ კრიტერიუმით კვალიფიკაციას სჭირდება საანალიზო ერთეულების წარმომავლობისა და სემანტიკური განვითარების ცოდნა, რაც შესაძლებელია, ერთი მხრივ, წერილობითი წყაროების, ხოლო, მეორე მხრივ, რეკონსტრუქციის წყალობით. თუმცა ხანგრძლივი და მდიდარი წერილობითი ტრადიციის მქონე ენების შემთხვევაშიც კი ენის ლექსიკური მარაგის მხოლოდ მცირე ნაწილის ზუსტი წარმომავლობისა და სემანტიკური ცვლილების ეტაპების დადგენა შესაძლებელია უმწერლობო ენებისთვის კი ასეთი ენობრივი ერთეულების რაოდენობა კიდევ უფრო მცირეა.

ჯონ ლაიონზი ეტიმოლოგიური მიდგომის სხვა ხარვეზსაც ასახელებს (ლაიონზი 1977:550-569). ეტიმოლოგიური მეთოდისასაც საჭირო ხდება დადგენა, რამდენად სიღრმისეული უნდა იყოს ეტიმოლოგიური ძიება. მაგალითად, ინგლისური სიტყვა *Port₁* „ნავსადგური“ მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან პორტუს, ხოლო *Port₂* „პორტვანი“ პორტუგალიის იმ ქალაქის სახელიდან, საიდანაც ეს ღვინო იყო იმპორტირებული, თუმცა, პორტუგალიის ამ ქალაქის სახელი პორტო, თავის მხრივ, ეფუძნება ფრაზას *o porto*, რაც ასევე ნავსადგურს ნიშნავს და ასევე ლათინური სიტყვიდან *portus* მომდინარეობს. ამრიგად, ეტიმოლოგიური მეთოდის შესაბამისად *Port₁-ისა* და *Port₂-ის* კვალიფიკაცია დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შორეულ ეტიმოლოგიას დავეყრდნობით.

ამჟამად კოგნიტიური ლინგვისტიკის, ფსიქოლინგვისტიკისა და კორპუსლინგვისტიკის სფეროებში ყალიბდება მრავალგანზომილებიანი სემანტიკური სივრცის თეორია (grisi 2015; ტეილორი 2012; გრისი 2010; როდი, გასკელი, მარლსენ-უილსონი 2004:89). გრაფიკული თვალსაზრისით, მრავალგანზომილებიანი სემანტიკური სივრცე შეიძლება ასე იყოს წარმოდგენილი:

¹⁵ იგივე მოსაზრება აქვთ გამოთქმული ჯეროლდ კაცსა და ჯერი ფოდორს (კაცი, ფოდორი 1963; კაცი 1972).

¹⁶ ამ პოზიციას ემხრობიან არნოლდ ჩიქობავა (არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 2008), სებასტიან ლობნერი (ლობნერი 2002), ჯონ ლაიონზი (ლაიონზი 1996: 58-60).

სურათი 1. სემანტიკური სივრცე

ამ სურათზე მოცემული თითოეული წერტილი შეესაბამება მნიშვნელობის კონკრეტულ რეალიზაციას, ხოლო კუბი – მათი ხედვის განსხვავებულ კუთხეებს. მარცხენა კუბში მოცემულია მნიშვნელობის რეალიზაციები, რომლებიც ერთ მნიშვნელობას შეადგენს; დანარჩენ ორ კუბში წარმოდგენილია ხედვის განსხვავებული კუთხიდან (განსხვავებული კონტექსტიდან) დანახული მნიშვნელობის იგივე რეალიზაციები, რომლებიც, შესაბამისად, ორ და ოთხ მნიშვნელობას ქმნიან. ე.ი. სემანტიკური სივრცის ერთსა და იმავე ზონაზე, მნიშვნელობის რეალიზაციების ერთსა და იმავე სიმრავლეზე წვდომა შესაძლებელია განსხვავებული ხედვის კუთხიდან, კონტექსტიდან. ამიტომ თეორიის ავტორთა მოსაზრებით, „განსხვავებული მნიშვნელობების ცნება უფრო მეტად დესკრიფციულ მექანიზმს წარმოადგენს, ვიდრე ფსიქოლინგვისტური სინამდვილის ასახვას“ (გრისი 2015:482).

ომონიმიისა და/ან პოლისემიის უგულებელყოფელ, ან რომელიმე მათგანის მაქსიმიზაციის მომხრე თეორიებს ეწინააღმდეგება ფსიქოლინგვისტური და ნეიროლინგვისტური კვლევები. თვალის მოძრაობის ანალიზის, პრაიმინგის თუ სხვა მეთოდებით ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა აჩვენა, რომ პოლისემიური სიტყვის აღქმას სჭირდება ომონიმზე ნაკლები დრო (პიკერინგი, ფრისონი 2001; ბერეტა, ფიორენტინო, პოეპელი 2005; როდი, გასკელი, მარლსენ-ვილსონი 2004; როდი, გასკელი, მარლსენ-ვილსონი 2002; აზუმა, ვან ორდენი 1997; ბრისარდი, რილაერი, დომინიეკი 2001; ვილსონი 1992; ფრაიზერი, რაინერი 1990), რაც განპირობებულია პოლისემიური სიტყვის მნიშვნელობებს შორის უფრო მჭიდრო კავშირით ომონიმურ მნიშვნელობებთან შედარებით. აქედან გამომდინარე, პოლისემია და ომონიმია არის არა რაიმე თეორიული ჩარჩოს ფარგლებში შემუშავებული ცნებები, არამედ ონტოლოგიური მოცემულობა.

ომონიმიისა და პოლისემიის მიმართებასთან დაკავშირებით არსებობს ვარაუდი, რომ მათი გარჩევა ხშირად რთულია იმიტომ, რომ ისინი არ გამორიცხავენ ერთმანეთს და მათ შორის არსებობს გრადაცია (ლიპკა 1992; კავი 1982; ლაიონზი 1977, ლაიონზი 1981), ე.ი. პოლისემია და ომონიმია წარმოადგენს „სკალის ორ უკიდურეს წერტილს, რომელთა შორის განთავსებულია კონტინუუმი“ (ლიპკა 1992:139). კოგნიტიურ მეცნიერებებში ამ მოსაზრებას შეესაბამება კოგნიტიური კატეგორიების ბუნდოვანი საზღვრების თეორია (ლევანდოვსკა-ტომასჩუკი 2007:144-

146; კროფტი, კრუზი 2004:89-91; ლობნერი 2002:174-183), რომლის მიხედვითაც, კოგნიტიურ კატეგორიებს შორის საზღვრები არ არის მკაფიო, გარდამავალია. აქედან გამომდინარე, ენის შინაარსის პლანის მომიჯნავე ელემენტები არ არიან ერთმანეთისგან მკვეთრად გამოიხსნები. კატეგორიების ერთმანეთისგან მკაცრად გარჩევის საშუალებას იძლევა მათი ერთმანეთისგან დაშორება, ხოლო მომიჯნავე კატეგორიების შემთხვევაში ეს შეუძლებელია, რადგან მათ შორის მკვეთრი ზღვარი არ არსებობს. ამიტომაც ვერ შეიქმნა ისეთი ლინგვისტური მეთოდი, რომელიც ყოველი სიტყვაფორმის ომონიმად ან პოლისემად კატეგორიული კვალიფიკაციის საშუალებას მოგვცემდა. მოცემული ვითარებიდან გამომდინარე, ამ ეტაპზე ნეიროლინგვისტური კვლევები პრობლემის გადაწყვეტის შედარებით სარწმუნო საშუალებაა. თუ საანალიზო ერთეულების პერცეფციისას აქტიურდება ტვინის სხვადასხვა უბანი, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი განსხვავებული სემანტიკური ერთეულებია (ლუპკერი 2007), ამიტომ შეიძლება იყვნენ ომონიმები, მაგრამ არა პოლისემები.

ლიტერატურა:

- აზუმა, ვან ორდენი 1997:** T. Azuma, G. C. Van Orden, Why *safe* is better than *fast*: The relatedness of a word's meanings affects lexical decision times, *Journal of Memory and Language* 36(4), Academic Press Inc., pp. 484-504.
- ბალი 1955:** Ш. Балли, *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, Москва.
- ბერეტა, ფიორენტინო, პოეპელი 2005:** A. Beretta, R. Fiorentino, D. Poeppel, The effect of homonymy and polysemy on lexical access. *Cognitive Brain Research*, 24(1), Elsevier, pp. 57-65.
- ბრისარდი, რილაერი, დომინიეკი 2001:** F. Brisard, G. Van Rillaer, S. Dominiek, Processing polysemous, homonymous, and vague adjectives, *Polysemy in cognitive linguistics*, John Benjamins Publishing Company, pp. 261-284.
- ბულახოვსკი 1938:** Л. Булаховский, *Введение в языкознание*, Москва.
- ბუდაგოვი 1953:** Р. Будагов, *Очерки по языкознанию*, Москва.
- გალკინა-ფედორუკი 1954:** Е. Галкина-Федорук, *К вопросу об омонимах в Русском языке*, Москва.
- გამყრელიძე და სხვ. 2008:** თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- გრისი 2015:** S. Th. Gries, Polysemy, *Handbook of Cognitive Linguistics*, De Gruyter, pp. 472-495.
- გრისი 2010:** S. Th. Gries, Behavioral Profiles: A fine-grained and quantitative approach in corpus-based lexical semantics. *The Mental Lexicon* 5(3), John Benjamins Publishing Company, pp. 323-346.

- ვანდრიესი 1937:** Ж. Вандриес, *Язык*, Москва.
- ვილიამსი 1992:** J. N. Williams, Processing polysemous words in context: Evidence for interrelated meanings, *Journal of Psycholinguistic Research* 21(3), Springer, pp. 193-218.
- ვინოგრადოვი 1938:** В. Виноградов, *Современный Русский язык*, Москва.
- კაივი 1982:** A. Cowie, Polysemy and the Structure of Lexical Fields. *Nottingham Linguistic Circular*, 11(2), University of Nottingham, Nottingham, pp. 51-65.
- კატი 1972:** J. Katz, *Semantic theory*, Harper and Row, New-York.
- კატი, ფოდორი 1963:** J. Katz, J. Fodor, The structure of semantic theory, *Language*, 39, Linguistic Society of America.
- კემბრიჯის ლექსიკონი 2020:** *Cambridge Dictionary*, Cambridge University Press, <https://dictionary.cambridge.org/>
- კროფტი, კრუზი 2004:** W. Croft, D. A. Cruise, *Cognitive linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ლაიონზი 1996:** J. Lyons, *Linguistic semantics: An introduction*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ლაიონზი 1981:** J. Lyons, *Language, meaning and context*, Fontana, Bungay.
- ლაიონზი 1977:** J. Lyons, *Semantics*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge.
- ლევანდოვსკა-ტომასჩუკი 2007:** B. Lewandowska-Tomaszczyk, Polysemy, prototypes and radial categories, *The oxford handbook of cognitive linguistics*, Oxford University Press, pp. 139-170.
- ლიპკა 1992:** L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- ლობნერი 2002:** S. Löbner, *Understanding Semantics*, Hodder Education, An Hachette UK Company, London.
- ლუპკერი 2007:** S. J. Lupker, Representation and processing of lexically ambiguous words, *The Oxford Handbook of Psycholinguistics*, Oxford University Press, Oxford, pp. 159-175.
- მეთიუსი 2007:** P. H. Matthews, *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford University Press.
- პალმერი 1995:** F. Palmer, *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- პიკერინგი, ფრიზონი 2001:** M. J. Pickering, S. Frisson, Processing ambiguous verbs: Evidence from eye movements, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 27(2), American Psychological Association, pp. 556-573.
- როდი, გასკელი, მარლსენ-უილსონი 2004:** J. M. Rodd, G. Gaskell, W. D. Marlsen-Wilson, Modelling the effects of semantic ambiguity in word recognition, *Cognitive Science*, 28(1), Elsevier, pp. 89-104.
- როდი, გასკელი, მარლსენ-უილსონი 2002:** J. M. Rodd, G. Gaskell, W. D. Marlsen-Wilson, Making sense of semantic ambiguity, *Journal of Memory and Language* 46(2), Elsevier, pp. 245-266.
- ტიელიორი 2012:** J. R. Taylor, *The Mental Corpus*, Oxford University Press, Oxford.

ტოდი 1987: L. Todd, *An introduction to linguistics*, York press, Harlow.

ფრეიზერი, რაინერი 1990: L. Frazier, K. Rayner, Taking on semantic commitments: Processing multiple meanings vs. multiple senses, *Journal of Memory and Language*, 29(2), Elsevier, pp. 181-200.

ქართული ენა – ენციკლოპედია 2008: რედ.: გ. კვარაცხელია, ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი.

ჩიქობავა 2008: არნ. ჩიქობავა, *ენათმეცნიერების შესავალი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

წარმოადგინა ასოცირებულმა პროფესორმა რუსუდან ასათიანმა

Irakli Salia

Homonymy – Qualification Criteria and Methods of Differentiation for Homonymy and Polysemy¹⁷

Summary

Scientific literature regarding homonymy characterizes homonymy inconsistently. Some authors consider homonyms as lexical items or language units, others pay attention to pronunciation or even to the spelling. Hence it is unclear:

- What type of language units should be qualified as homonyms?
- When evaluating language unit should only pronunciation be considered or spelling as well?
- How should one determine distinctiveness or different origin of meanings?

The absence of consensus causes methodological problems not only regarding the qualification of homonyms, but also of polysemes. If there is no method to distinguish individual meanings from the variants of one meaning, homonyms and polysemes cannot be distinguished either. Therefore, if there are no answers to the aforementioned questions, the study of any aspect of homonymy will be devoid of any logic, meaning and consistency.

In this paper we examine opinions, theories and methods regarding homonymy and propose our opinion on what linguistic units should be qualified as homonyms and how homonyms and polysemes should be differentiated.

Presented by Prof. Rusudan Asatiani

¹⁷ The study PHDF-21-1908 was conducted with the support of Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia.

**„პირის გლოტოქრონოლოგია“ ანუ
„ეტიმოლოგიური ლექსიკოსტატისტიკა“**

გასული საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში შედარებით-ისტორიულ ენათმეცნიერებაში „შემოიჭრა“ მორის სვოდეშის გლოტოქრონოლოგიური მოდელი (სვოდეში 1952), რომელიც მონათესავე ენათა ოჯახისთვის ფუძემდებლის დათარიღების საშუალებას იძლეოდა, ანუ აღნიშნული მოდელი გვთავაზობდა მეთოდს, რომლის საშუალებითაც გამოითვლებოდა ის ქრონოლოგიური სიღრმე, რაც მოცემულ ენას (ენებს) უშუალო წინაპარი ფუძემდებლისგან ამორებდა.

მ. სვოდეშის შრომას გამოქვეყნებისთანავე დიდი გამოხმაურება მოჰყვა: გლოტოქრონოლოგიური გამოთვლები სრულდებოდა სხვადასხვა მონათესავე ენის მიმართ, განიხილებოდა გლოტოქრონოლოგიური მოდელის თეორიული წინამძღვრები, აღნიშნებოდა მისი როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეები.

მ. სვოდეშის გლოტოქრონოლოგიური მოდელი გვთავაზობს მონათესავე ენებისთვის მათი წინაპარი ფუძემდებლის დათარიღების მეთოდს, რომელიც ანალოგიურია არქეოლოგიაში ფართოდ გამოყენებული ე.წ. რადიოკარბონული დათარიღების მეთოდისა. აღნიშნული ანალოგია გულისხმობს მსგავსებას იმ პროცესებს შორის, რომელთაც ემყარება გამოთვლები, ერთი მხრივ, არქეოლოგიაში და, მეორე მხრივ, გლოტოქრონოლოგიაში, კერძოდ:

პირველ შემთხვევაში ეს პროცესი გულისხმობს, რომ ცოცხალ ორგანიზმში მისი სიცოცხლის განმავლობაში თანაფარდობა ნახშირბადის რადიოაქტიურ (არამდგრად) და სტაბილურ (მდგრად) იზოტოპებს შორის მუდმივია. როცა ცოცხალი ორგანიზმი სიცოცხლეს წყვეტს, ეს თანაფარდობა ირღვევა, რადგან რადიოაქტიური ნახშირბადის დაშლა გრძელდება და, რაც მნიშვნელოვანია, დაშლის პროცესი თანაბარი სიჩქარით მიმდინარეობს.

მეორე შემთხვევაში, გლოტოქრონოლოგიური მოდელი გულისხმობს, რომ არსებობს ბაზისური ლექსიკონი უნივერსალური მნიშვნელობებისა, რომლებიც ყველა ენაშია ლექსიკალიზებული. ასეთი ლექსიკონი, სავარაუდოდ, არსებობდა ფუძემდებელშიც, მაგრამ დროთა განმავლობაში ლექსიკონი „იკვითება“, – ზოგი სიტყვა საერთოდ იკარგება (ხმარებიდან გამოდის), ზოგიც ახალი სიტყვით ჩაინაცვლება. აქაც, ივარაუდება, რომ ბაზისური ლექსიკონის ცვეთის პროცესი თანაბარი სიჩქარით მიმდინარეობს.

წარმოდგენილი გლოტოქრონოლოგიური მოდელი აუცილებლობით გულისხმობდა უნივერსალურ მნიშვნელობათა სიის დადგენასა და ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარის განსაზღვრას. განსხვავებული ენების ვრცელი ენობრი-

ვი მონაცემების კვლევის შედეგად ამგვარი სია შედგა¹, რომელიც ცნობილია სვოდეშის სიის სახელწოდებით. ცნობილია სვოდეშის სიის ორი ვარიანტი: 100-სიტყვიანი და 200-სიტყვიანი სიები. ასევე, ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით განისაზღვრა ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე, თუმცა თავის გამოთვლებში მ. სვოდეში შენარჩუნების ზომას ემყარება (ეს არის ამოსავალი ბაზისური ლექსიკონიდან შენარჩუნებულ ფორმათა წილი), რომელსაც აღნიშნავს r სიმბოლოთი: $r = 0,86$ (ათასწლეულში) 100-სიტყვიანი სიისთვის და $r = 0,81$ (ათასწლეულში) 200-სიტყვიანი სიისთვის.

ქრონოლოგიური სიღრმის გამოსათვლელი ფორმულა საბოლოოდ შემდეგი სახით ჩამოყალიბდა:

$$t = \frac{\log c}{\log r}, \quad (1)$$

სადაც t აღნიშნავს ქრონოლოგიურ სიღრმეს, c აღნიშნავს მოცემულ ენაში ფუძეების ბაზისური ლექსიკონიდან შენარჩუნებული ფორმების რაოდენობას, r – შენარჩუნების ზომას.

ფორმულა (1) გამოიყენება ერთი ენის მიმართ, ხოლო n რაოდენობის მონათესავე ენათა შემთხვევაში ქრონოლოგიური სიღრმის გამოსათვლელი ფორმულა შემდეგი სახისაა:

$$t = \frac{\log c}{n \log r}. \quad (2)$$

ამ შემთხვევაში, ფაქტობრივად, დათარიღება მოცემულ მონათესავე ენათა წინაპარი ფუძეების დაშლის წინა პერიოდი.

მ. სვოდეშის მოდელი გამოჩენისთანავე კრიტიკის საგანი გახდა მკვლევართათვის; იყო ერთგვარი კრიტიკული დამოკიდებულება ბაზისური ლექსიკონის მიმართ, მაგრამ კიდევ უფრო მკაცრ კრიტიკას იმსახურებდა ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების („ცვეთის“) სიჩქარის სიდიდე; არის ის მუდმივი და უნივერსალური სიდიდე, ერთნაირად დამახასიათებელი ყველა ენისათვის? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად იკვლევდნენ სხვადასხვა ოჯახის ენებს და ცდილობდნენ გლოტოქრონოლოგიური მეთოდის რამდენადმე დაზუსტებას.

მ. სვოდეშის მოდელის დახვეწა-დაზუსტებაში დიდი როლი შეასრულა ნოსტრატული ენების ცნობილმა მკვლევარმა ს. სტაროსტინმა. თავის ნაშრომში (სტაროსტინი 1989) იგი დაწვრილებით განიხილავს სვოდეშის მოდელს და მას არსობრივად სწორად მიიჩნევს, რადგანაც თვლის, რომ ენის ერთადერთი სფერო,

¹ აღნიშნული სია მოიცავს ისეთ მნიშვნელობებს, როგორებიცაა: სხეულის ნაწილები, რიცხვები (მცირე რაოდენობის შესაბამისი), ნათესაობის მარტივ ტერმინთა შესაბამისი მნიშვნელობები, ტოპოგრაფიულ ტერმინთა შესაბამისი მნიშვნელობები, ბუნებრივი მოვლენები, პირის, ჩვენებითი და კითხვითი ნაცვალსახელები, ადამიანის ძირითადი (სასიცოცხლო) აქტივობები და ა.შ.

რომელშიც ცვლილების სიჩქარე მეტ-ნაკლებად თანაბარია და რომელიც, ამავე დროს, მოსახერხებელია რაოდენობრივი თუ სტატისტიკური შეფასებისთვის, არის სწორედ ლექსიკა. მიუხედავად იმისა, რომ გლოტოქრონოლოგიის მეთოდიკა გარკვეულ მკვლევართა მხრიდან საკმაოდ მკაცრი კრიტიკის საგანი გახდა, ს. სტაროსტინის აზრით, მასზე უარის თქმა გამართლებული არაა. ავტორი აღნიშნავს, რომ: „ნებისმიერმა კომპარატივისტმა, რომელსაც გლოტოქრონოლოგიურ გამოთვლებთან ჰქონია საქმე, იცის, რომ ახლომდგომ დიალექტებს სვლეშის 100-სიტყვიანი სიაში 90%-იანი თანხვედრა აქვთ; ახლომონათესავე ენები (სლავური, რომანული, გერმანიკული, თურქული თუ სხვ.), რომლებიც დაახლოებით 1,5-2 ათასწლეულის წინათ ჩამოყალიბდნენ, ამ სიაში 70-80%-იან თანხვედრას ავლენენ; დაბოლოს, ამავე სიის მიხედვით, ზოგიერთ ინდოევროპულ ენათა შორის (რომლებიც 5-6 ათასწლეულის წინათ გამოეყვნენ) თანხვედრა შეადგენს დაახლოებით 30%-ს“ (სტაროსტინი 1989:13).

ბევრი სხვა მკვლევრის მსგავსად, ს. სტაროსტინი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს გლოტოქრონოლოგიის ერთ-ერთ ძირითად პრინციპს, რომ ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე მუდმივი სიდიდეა (თავის გამოთვლებში სტაროსტინი მას აღნიშნავს λ სიმბოლოთი).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, გლოტოქრონოლოგიური მოდელი არის ზუსტი ან-ალოგი არქეოლოგიაში გამოყენებული დათარიღების მეთოდისა, რომელიც, თავის მხრივ, რადიოაქტიური დაშლის პროცესს ემყარება. მაგრამ, როგორც ს. სტაროსტინი შენიშნავს, სიტყვები ნეიტრონებისგან განსხვავდება: დროის გარკვეული t მონაკვეთის შემდეგ კონკრეტული ნეიტრონი ან გადარჩება, ან არა. ნეიტრონებისგან განსხვავებით, სიტყვა შეიძლება „დაძველდეს“ („მოძველდეს“); ფონეტიკური ცვლილებების გარდა, შეიძლება შეიცვალოს სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა (დავიწროვდეს ან გაფართოვდეს, ან, სულაც, დიამეტრულად შეიცვალოს), შეიძლება მისი გამოყენების არეალი შეიზღუდოს, ან შედარებით იშვიათად გამოიყენებოდეს.

აღნიშნულის გათვალისწინებით, ბუნებრივია, ჩნდება იდეა, რომ λ -ს მნიშვნელობა დამოკიდებული უნდა იყოს t დროის სიდიდეზე. სწორედ ამ დამოკიდებულებას ასახავს ქრონოლოგიური სიღრმის გამოსათვლელი ფორმულა, რომელსაც ს. სტაროსტინი გვთავაზობს (მათემატიკურ აპარატს აქ დაწვრილებით არ განვიხილავთ):

$$t = \sqrt{\frac{\ln N(t)}{-\lambda N_0}}, \quad (3)$$

სადაც \ln -ით აღინიშნება ნატურალური ლოგარითმი, $N(t)$ აღნიშნავს t დროისათვის მოცემულ ენაში 100-სიტყვიანი სიდიდან შემორჩენილ სიტყვათა წილს, N_0 შეესაბამება ამოსავალ ბაზისურ ლექსიკონს², λ კი აღნიშნავს ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარეს (იხ. ზემოთ).

² 100-სიტყვიანი სიისათვის $N_0 = 1$ (მაგრამ თუ $N(t)$ -ს პროცენტებში გამოვსახავთ, მაშინ $N(t) = 100$).

ფორმულა (3)-ის გამოყენებით, იმ ენათა მონაცემებზე დაყრდნობით, რომელთა ქრონოლოგიური სიღრმე მეტ-ნაკლებად ცნობილი იყო, ს. სტაროსტინმა ცადა დაეზუსტებინა ლ-ს მნიშვნელობა და მიღებული შედეგები შემდეგი ცხრილის სახით წარმოადგინა (სტაროსტინი 1989:14):

ენები	ჩ ³	λ
იაპონური	1,2	0,05
ინგლისური	1,3	0,08
ჩინური	2,6	0,04
გერმანული	1,2	0,04
ფრანგული	1,5	0,05
ისლანდიური	1	0,06
რიკსმოლი ⁴	1	0,05

მოცემული ცხრილის მიხედვითაც, ასევე, დამატებით ემპირიულ მასალაზე დაყრდნობით, λ-ს მნიშვნელობა განისაზღვრა 0,05-ით.

კვლევის მომდევნო ეტაპზე ს. სტაროსტინი მიუბრუნდა თავად ბაზისური ლექსიკონის შემადგენლობას. გლოტოქრონოლოგიური მოდელი ვარაუდობს, რომ ბაზისური ლექსიკონიდან სიტყვების შენარჩუნების ალბათობა, დროის რაღაც კონკრეტული მონაკვეთისთვის, თანაბარია. თუმცა ნებისმიერი მკვლევრისთვის, რომელიც გლოტოქრონოლოგიაში მუშაობს, ცხადია, რომ ყველა სიტყვას (თუნდაც სვოდემის 100-სიტყვიანი ბაზისური ლექსიკონის მიხედვით) შენარჩუნების ერთნაირი შანსი არა აქვს. მოცემული კონკრეტული მნიშვნელობის სიტყვისთვისაც კი ცვლილების სიჩქარე განსხვავებული იქნება ენების მიხედვით, რამდენადაც იგი კულტურულ გარემოცვაზეც უნდა იყოს დამოკიდებული. აქ შეიძლება მოვიხმეთ ს. სტაროსტინის მაგალითი: 100-სიტყვიანი სიდიდან სიტყვებს მნიშვნელობით „მე“, „შენ“, „ყური“ შენარჩუნების უფრო მეტი შანსი აქვთ, ვიდრე სიტყვებს მნიშვნელობით „პატარა“ ან „კანი“; ან, თუნდაც, ის ფაქტი, რომ სიტყვები მნიშვნელობით „ღრუბელი“ და „კუდი“ უფრო მდგრადია თურქულ ენებში, ვიდრე სლავურში; ამასთანავე, არსებობს სიტყვები უნივერსალურად მაღალი მდგრადობით (მაგალითად, მნიშვნელობებით: „მე“, „შენ“, „მზე“, „თვალი“, „ყური“ და სხვ., სტაროსტინი 1989:15). ამგვარად, სტაროსტინის აზრით, ბაზისურ ლექსიკონში სიტყვათა გარკვეულ ჯგუფებს ცვლილების მიმართ⁵ მდგრადობის განსხვავებული კოეფიციენტები ახასიათებთ. შესაბამისად, შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ბაზისურ ლექსიკონში სიტყვები დალაგებულია მდგრადობის კო-

³ დრო მოცემულია ათასწლეულებში.

⁴ სალიტერატურო ნორვეგიული ენა.

⁵ გავისხენოთ: ამ შემთხვევაში ცვლილება გულისხმობს, რომ სიტყვა შეიძლება ამოვარდეს ბაზისური ლექსიკონიდან – მას სხვა სიტყვა ჩაენაცვლოს, ან, სულაც, დაიკარგოს.

ეფიციენტების ზრდის (ან თუნდაც – კლების) მიხედვით. შესაბამისად, დროის (t) მიმდინარეობასთან ერთად, ბაზისური ლექსიკონიდან ჯერ ამოვარდება შედარებით ნაკლებად მდგრადი სიტყვები, შემდეგ – ცოტა უფრო მეტად მდგრადი, შედეგად – კიდევ უფრო მეტად მდგრადი და ა.შ. ამავე დროს, რაც უფრო იზრდება t, ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე უფრო და უფრო კლებულობს.

ბაზისური ლექსიკონის ამგვარ წარმოდგენას ს. სტაროსტინმა მიუყენა გარკვეული მათემატიკური აპარატი (დაწვრილებით იხ. სტაროსტინი 1989:14-16) და ქრონოლოგიური სიღრმის გამოსათვლელი ფორმულა (ერთი ფუძეენიდან მომდინარე n რაოდენობის ენებისათვის) შემდეგი სახით წარმოადგინა:

$$t = \sqrt{\frac{\ln N_n(t)/N_0}{-n\lambda \sqrt[n]{N_0(t)}}}, \quad (4)$$

სადაც n აღნიშნავს ენათა რაოდენობას, $N_n(t)$ კი – t დროის შემდეგ ამ ენებში შემორჩენილი თანხვედრების წილს (ფონეტიკურად შესატყვისი სიტყვების წილს).

ს. სტაროსტინი მიიჩნევს, რომ: „დათარილება (4) ფორმულის მიხედვით ბევრად უფრო სანდოა, ვიდრე დათარილება კლასიკური გლოტოქრონოლოგიის მიხედვით“ (სტაროსტინი 1989:17). იმ ნაკლოვანებების დასაძლევად, რაც ბაზისურ ლექსიკონს უკავშირდება (მაგალითად, პრობლემები სინონიმების შემთხვევაში) და იმის გამოსასწორებლად, რომ გლოტოქრონოლოგიაში სტატისტიკა თითქმის არა გვაქვს (მიიღება ერთი შედეგი, დაზუსტების მიზნით შედეგების სერიის მიღების შესაძლებლობას გლოტოქრონოლოგია არ იძლევა), სტაროსტინი გვთავაზობს მეთოდის, რომელსაც უწოდებს *ძირის გლოტოქრონოლოგიას*, ანუ *ეტიმოლოგიურ ლექსიკოსტატისტიკას* და აყალიბებს მის ძირითად პოსტულატებს (სტაროსტინი 1989:18):

1. ყოველ ენაში არსებობს გარკვეული რაოდენობის ორიგინალური – ე.ი. მოცემული ენის დამოუკიდებლად არსებობის განმავლობაში არანასესხები – ძირეული მორფემები (წინასწარი გამოთვლებით, ამგვარი მორფემების რაოდენობა ნებისმიერ ცოცხალ სალაპარაკო ენაში არ აღემატება 2-3 ათასს).
2. ამგვარი ძირეული მორფემები ხასიათდებიან განსხვავებული სიხშირით – ე.ი., ნებისმიერ ტექსტში მათი გამოჩენის ალბათობები განსხვავებულია.
3. ყოველი კონკრეტული ძირეული მორფემის სიხშირე მოცემულ ენაში დროის მოცემული t მომენტისათვის სტაბილური სიდიდეა, რომელიც არ არის (ან ნაკლებად არის) დამოკიდებული იმაზე, თუ რა სახისაა ამორჩეული ტექსტი.
4. ყველა ძირეული მორფემა „ძველდება“, რაც იმას ნიშნავს, რომ მისი სიხშირე თანდათან კლებულობს და შეიძლება 0-საც გაუტოლდეს (ამის შემდეგ მოცემული ძირი ენიდან ქრება, იკარგება); ამავე დროს, განსხვავებული ძირების დაკარგვის სიჩქარე ერთნაირი არ არის (სიტყვების მსგავსად, ძირებიც იყოფა მდგრადებად და ნაკლებად მდგრადებად).

5. ძირეულ მორფემათა შემადგენლობა ენაში თანაბარი სიჩქარით იცვლება (ე.ი. ძირების გარკვეული სიმრავლიდან, რომელიც რაღაც მოცემული სიხშირით ხასიათდება, Δt დროის მონაკვეთში ძირების ფიქსირებული რაოდენობა დაიკარგება (სტაროსტინი 1989:18).

თუკი კლასიკურ გლოტოქრონოლოგიაში საკამათოა, რამდენად არის ბაზისური ლექსიკონის ცვლილების სიჩქარე მუდმივი სიდიდე, ძირის გლოტოქრონოლოგიაში საკამათოა მე-3 და მე-5 პოსტულატები. მე-3 პოსტულატის სასარგებლოდ ს. სტაროსტინი შემდეგ არგუმენტებს წარმოადგენს:

განსხვავებული ჟანრის ტექსტებში, ცხადია, ლექსიკაც განსხვავებულია და კონკრეტული სიტყვებიც განსხვავებული სიხშირით გვხვდება. როგორც წესი, ერთ ძირისაგან ენაში რამდენიმე სხვადასხვა სემანტიკის მქონე სიტყვა იწარმოება; ძირის სიხშირე არსებითად დამოკიდებულია მის პროლექტიულობაზე; შესაბამისად, მაღალი სიხშირის სიტყვები გვხვდება ფუძეებში, რომლებიც სემანტიკის სრულიად განსხვავებულ სფეროებს განეკუთვნებიან; სწორედ ამიტომ, რაც უფრო მაღალია ძირის პროლექტიულობა (სიხშირე), მით მეტია ალბათობა იმისა, რომ მოცემული ძირი შეგვხვდება ნებისმიერი შინაარსისა თუ ჟანრის ტექსტში.

რაც შეეხება მე-5 პოსტულატს, ის, რა თქმა უნდა, ემპირიულად უნდა გადამოწმდეს, თუმცა მის სასარგებლოდ ს. სტაროსტინი შემდეგი სახის ზოგადთეორიულ მსჯელობას გვთავაზობს (სტაროსტინი 1989:18):

ავიღოთ რომელიმე A ენის 100 არანასესხები ძირეული მორფემა და დავებნოთ ეტიმოლოგიური შესატყვისები მონათესავე ენებში. ნათელია, რომ იმ ენებში, რომლებიც გენეტიკურად ყველაზე ახლოს არიან A ენასთან, დადასტურდება შესატყვისობათა მაქსიმალური რაოდენობა და რაც უფრო იზრდება ენის დამორება A-სგან, მით უფრო კლებულობს ამ ენაში შესატყვისობათა რაოდენობა. გასაგებია, რომ შესატყვისობათა რაოდენობა დამოკიდებულია ამოსავალი 100 ძირის შერჩევაზე. სტაბილური შედეგისათვის სასურველია შეირჩეს თანაბარი სიხშირის ძირები, ეს კი ძირთა სიხშირული ლექსიკონის არსებობის შემთხვევაში მოხერხდება, თუმცა ამგვარი ლექსიკონის შედგენა საკმაოდ რთული საქმეა.

აქ შეძლება მოვიშველიოთ მე-3 პოსტულატი, რომლის მიხედვითაც, ყოველ ორიგინალურ ძირეულ მორფემას ენაში ახასიათებს ნებისმიერ ტექსტში გამოჩენის გარკვეული ალბათობა; შესაბამისად, ყოველი ტექსტი ხასიათდება მასში შემავალი ძირეული მორფემების გამოჩენის ალბათობათა (სიხშირის) გარკვეული – ერთი და იმავე – განაწილებით.

თუ ეს ასეა, მოსალოდნელია, რომ A ენის სხვადასხვა ტექსტიდან ამოკრებილი ორიგინალური ძირეული მორფემების შესატყვისი ძირების წილი A ენის მონათესავე თითოეულ ენაში ყოველთვის თითქმის ერთნაირი იქნება.

ს. სტაროსტინი, ჩატარებული ტესტური გამოთვლების საფუძველზე, მიიჩნევს, რომ კლასიკური გლოტოქრონოლოგიისათვის შემუშავებული მათემატიკური

აპარატის გადმოტანა სავსებით შესაძლებელია ძირის გლოტოქრონოლოგიაში, თუმცა, ამ შემთხვევაში, λ კოეფიციენტის მნიშვნელობა რამდენადმე განსხვავებული იქნება.

ამგვარად, ძირის გლოტოქრონოლოგიაში ქრონოლოგიური სიღრმის გამო-სათვლელი ფორმულა (ერთი ენისათვის) არის შემდეგი:

$$t = \sqrt{\frac{\ln N(t)/N_0}{-\lambda N(t)}}, \quad (5)$$

სადაც λ -ს მნიშვნელობა განისაზღვრა წინასწარი გამოთვლებით: $\lambda = 0,035$.

ნაკლებად შესწავლილი ენების შემთხვევაში, როცა ხშირად ტექსტები არც არსებობს, ს. სტაროსტინი გვთავაზობს ტექსტის ნაცვლად სვოდეშის 100-სიტყვიანი სიის გამოყენებას.

ძირის გლოტოქრონოლოგიის ავტორი მიიჩნევს, რომ მისი მეთოდით შესრუ-ლებული გამოთვლები უფრო ზუსტ დათარიღებას იძლევა და საილუსტრაციოდ გვთავაზობს რუსული ენის დივერგენციის თარიღებს (გამოთვლები შესრულებუ-ლია როგორც კლასიკური, ისე ძირის გლოტოქრონოლოგიის მიხედვით) პოლო-ნურთან, ლიტვურთან გერმანულსა და ფრანგულთან მიმართებით (დრო მოცემუ-ლია ათასწლეულებში, სტაროსტინი 1989:30):

	პოლონ.	ლიეტ.	გერმან.	ფრანგ.
კლასიკური				
გლოტოქრონოლოგიით	1,3	3,1	4,7	4,7
ძირის				
გლოტოქრონოლოგიით	1,2	3,2	4,9	5,1

როგორც ვხედავთ, გამოთვლები ძირის გლოტოქრონოლოგიის მიხედვით მცირედენ განსხვავებას იძლევა და ავტორი მიიჩნევს, რომ ეს დათარიღება უფ-რო ზუსტია, რაც შედარებით ნათლად ჩანს გერმანულსა და ფრანგულთან მი-მართებით.

ნათელია, რომ ძირის გლოტოქრონოლოგიის მიხედვით, კვლევა აუცილებ-ლობით გულისხმობს, რომ ჩატარებული უნდა იყოს საკვლევი ენის (ენების) წი-ნასწარი საკმაოდ ღრმა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი.

საზოგადოდ, გაუმართლებელია ნებისმიერი სახის გლოტოქრონოლოგიური კვლევის წარმოება ნაკლებად შესწავლილი (ისტორიულ-შედარებითი ან თუნდაც ისტორიული თვალსაზრისით) ენების მიმართ. ივარაუდება, რომ გლოტოქრონო-ლოგია, განსაკუთრებით კი ძირის გლოტოქრონოლოგია, დიდ როლს შეასრუ-ლებს ენათა შორეული ნათესაობის შემოწმებაში და მათ გენეალოგიურ კლასი-ფიკაციაში.

ლიტერატურა:

- გამყრელიძე, კიკნაძე, შადური, შენგელაია, 2008:* თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 589-601.
- ლიზი 1953:* R. B. Lees, The basis of glottochronology, *Language* 29 (1953), 113-127.
- სვლეში 1955:* M. Swadesh, Towards greater accuracy in lexicostatistic dating, *International Journal of American Linguistics* 21, 121-37.
- სვლეში 1960:* М. Сводеш, Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов (на материале племен эскимосов и североамериканских индейцев, *Новое в лингвистике*, Вып. I, Издательство иностранной литературы, Москва, 23-87.
- სოსელია 2019:* ე. სოსელია, გლოტოქრონოლოგია და ლექსიკოსტატისტიკა, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 102-112.
- სტაროსტინი 1969:* С. А. Старостин, Сравнительно-историческое языкознание и лексикостатистика, *Лингвистическая реконструкция и древнейшая история Востока*, Академия наук СССР, Москва, 3-39.

Ether Soselia

“Root Glottochronology” or “Etymological Lexicostatistics”

Summary

Starting from the early 1950s, the method of glottochronology proposed by the American linguist Morris Swadesh has become very popular in the comparative-historical linguistics. The model is aimed at solving the problem of time depth; it makes possible to date the level of the proto-language for the genetically related languages and the calculation is based on the basic vocabulary established by Swadesh, the so-called Swadesh-list, two variations of which (100-word list or 200-word list) are known.

Since then a wide range of articles has appeared involving Swadesh-style glottochronology and the attitude of the authors towards the model was positive, negative, or neutral. The major problems of glottochronology were identified and soon some refinements to the model were proposed.

An important role in the refinement of the Swadesh-style glottochronology was played by S. Starostin. Reinterpreting the known model, he proposed the new one called *Root Glottochronology* or *Etymological Lexicostatistics*. The renewed model of glottochronology is based on the phonological (etymological) correspondences between the roots of the genetically related languages.

S. Starostin changed the calculating formula: choosing 100 non-loan roots in any text of the language A and finding their phonologically correspondent roots in the genetically related language B, the shared number of correspondences makes possible to calculate the date of their proto-language. As S. Starostin noted, the procedure of his calculation presupposes the prior etymological analysis.

It is supposed that the root glottochronology will play an important role in testing theories of remote relationship and in establishing genetic classifications.

თარგმანი

ლენარდ ბლუმფილდი
ოჰაიოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი

წიგნიერთა და უწიგნიურთა მეტყველება¹

I

წიგნიერთა და უწიგნიურთა მეტყველება ინგლისურში ამჟამად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. „არასწორი“ თუ „უმართებულო“ გამოთქმის, „ცუდი გრამატიკის“, „არასწორი წარმოთქმის“ და მსგავს საკითხებს, ზოგიერთი წვრილმანი საკითხის გარდა, ადვილად განვსჯით. ფაქტობრივად, ეს არის არასპეციალისტის მთავარი ენათმეცნიერული ინტერესი.

მიუხედავად ამისა, როდესაც ვცდილობთ, რომ განვსაზღვროთ, რას ვგულისხმობთ ამგვარი შეფასებებით, ჩამოვყალიბობთ „შეცდომათა“ მიზეზები ან დავადგინოთ სტანდარტი, ვაწყდებით დიდ სირთულეებს. ამ საკითხთა საყოველთაოდ გავრცელებული ახსნა უდავოდ მცდარია, ენათმეცნიერ სტუდენტებს მცირედი შეხება თუ ჰქონიათ ექსპლიციტურად, რამდენადმე ირიბად და არასდროს დამაკმაყოფილებლად. ამ სტატიაში მოვიყვან ზოგიერთ ფაქტს სამეტყველო კოლექტივიდან (speech-community), სადაც გარემოებები იმდენად ძლიერ განსხვავდება ჩვენი გარემოებებისგან, რომ, გარკვეულწილად, შევამოწმებ მათ და შევეცდები დასკვნების გამოტანას. დასაწყისშივე უნდა ვთქვა, რომ ეს დასკვნები არც საბოლოოა და არც საკმარისად სრული, დამაკმაყოფილებლად რომ მივიჩნიოთ.

II

„სწორი“ და „არასწორი“ მეტყველების საყოველთაოდ გავრცელებულ ახსნას ეს საკითხი დაჰყავს ცოდნისა და უცოდინარობის დაპირისპირებამდე. არსებობს სწორი ინგლისური. უცოდინარმა პიროვნებამ არ იცის სწორი ფორმები, მაშასადამე, მას არ შეუძლია, რომ არ გამოიყენოს არასწორი ფორმები. პრაქტიკული მეცადინეობით და ნებისყოფის ძალისხმევით („დააკვირვებული მეტყველება“) განათლების მიღების პროცესში ადამიანი სწავლობს სწორ ფორმებს და ითვისებს მათი მოხმარების ჩვევას. თუ ადამიანი ურთიერთობს უცოდინარ მოლაპარაკებთან ან აღუნებს ნებისყოფის ძალისხმევას („დაუღევარი მეტყველება“), ადამიანი გამოიყენებს არასწორ ფორმებს.

¹ Leonard Bloomfield. *Literate and Illiterate Speech*. *American Speech*. Vol. 2, No. 10, July, 1927. Duke University Press.

მარტივი იქნება, მაგრამ დიდ სივრცეს მოითხოვს, რომ ვაჩვენოთ, ეს შეხედულებები (notions) არ შეესაბამება სინამდვილეს. არ არსებობს „სწორი“ ინგლისურის დადგენილი სტანდარტი. საჭიროა, გავიხსენოთ, რომ ორი ადამიანიც კი ერთნაირად არ ლაპარაკობს და, ამგვარად, მთლიანობაში რომ ავიღოთ, ყველა ენა მუდმივად იცვლება. როდესაც ლაპარაკს ვსწავლობთ, ვართ უცოდინარი ჩვილები, მიუხედავად ამისა, ხუთი თუ ექვსი წლის ბავშვები ლაპარაკობენ „სწორი“ ინგლისურით. ზოგიერთი უცოდინარი სრულწლოვანი ადამიანიც კი ლაპარაკობს „კარგი“ ინგლისურით; მეორე მხრივ, არიან უაღრესად განათლებული ადამიანები, მასწავლებლებიც და პროფესორებიც კი, რომლებიც „ცუდი“ ინგლისურით ლაპარაკობენ. ყველა ლაპარაკი, ცუდიც და კარგიც, დაუდევარია, მხოლოდ რამდენიმე წუთით ყოველ ჯერზე ადამიანს შეუძლია „დაკვირვებული“ ლაპარაკი და როდესაც ასე ლაპარაკობენ, შედეგს ნამდვილად არ ეთქმის სასიამოვნო. დაქანცულობისა და უხალისობის დროს „დაკვირვებული“ ლაპარაკი ჰგავს ცარციტ გასმულ ხაზზე ან დაჭიმულ ბაგირზე სიარულს.

თუ ამ ყველაფერს გვერდით გადავდებთ, საყოველთაოდ გავრცელებულ შეხედულებაში არსებობს ერთი უხეში შეცდომა, რომელიც განსაკუთრებით საინტერესოა: არასწორი ფორმები არ შეიძლება იყოს უცოდინარობისა თუ დაუდევრობის ბრალი, რადგანაც სულაც არ არის შემთხვევითი, არამედ, პირიქით, ძალიან სტაბილურია. მაგალითად, თუ პიროვნება ისეთი უცოდინარია, რომ არ იცის, როგორ თქვას *I see it* („ვხედავ“) წარსულ დროში, შეიძლება მოველოდოთ, რომ გამოიყენებს ყველა შემთხვევით ფორმას და, განსაკუთრებით, მიმართავს ადვილად წარმოსაქმნელ გამონათქვამებს, როგორიცაა *I did see it* („ნამდვილად დავინახე“) ან წარსული დროის რეგულარული სუფიქსის დამატებით: *I seed it*. მაგრამ ამის ნაცვლად ეს უცოდინარი ხალხი საკმაოდ თანმიმდევრულად ამბობს *I seen it*. ახლა ცხადია, რომ ერთადერთი მუდმივი და თანმიმდევრული ფორმა იქნება არანაკლებ რთული, ვიდრე სხვა: ადამიანმა, რომელმაც ისწავლა *I seen* როგორც *I see-ს* წარსული დრო, ისწავლა ზუსტად იმდენივე, რამდენიც იმან, ვინც ამბობს *I saw-ს*. უბრალოდ, მან ისწავლა რაღაც განსხვავებული. თუმცა უმრავლესობა, რომლებიც ამბობენ *I seen-ს*, არის უცოდინარი, მათი უცოდინარობა ვერ ხსნის (account for) მეტყველების ამ ფორმას. მეორე მხრივ, ოდესღაც ვიცნობდი სკოლის მასწავლებელს, რომელიც დაკვირვებული ლაპარაკის დროს ხანდახან ამბობდა *I have saw it*; ნორმალურ მეტყველებაში ამბობდა *I have seen it*. მოკლედ რომ ვთქვათ, საკითხი, რომელსაც ვაწყდებით, არის არა კარგად ფორმირებული (well-in-formed) და რეგულირებული აქტივობა უცოდინარი და დაუდევარი აქტივობის საპირისპიროდ, არამედ შეჯახება განსაზღვრული, მუდმივი (fixed) გამოთქმებისა, რომელთაგან ერთ-ერთი რაღაც მიზეზით არის „კარგი“, მაშინ, როდესაც სხვები არის „ცუდი“.

რამდენადაც მცდარია საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულებები (notions) ამ საკითხის შესახებ, იმდენად საინტერესოა, რადგანაც ნათელს ჰფენენ ჩვენს დამოკიდებულებას ენისადმი. არასწორი ენის საყოველთაოდ გავრცელებული ახსნა არის, უბრალოდ, არასწორი წერის (*writing*) ახსნა, როგორც განუყოფელი ნაწილი, გადაბარებულია არასწორი მეტყველების ახსნისათვის. სწორედ ყოველი სიტყვის დაწერილობაა, რომლისთვისაც ერთი ფორმა არის დადგენილი, ხოლო სხვა დანარჩენი აშკარად მცდარი. ეს არის სიტყვის მართლწერა, რომელიც უცოდინარმა ხალხმა, ან, უკეთესად რომ ვთქვათ, გაუნათლებელმა ხალხმა არ იცის. სწორედ დაწერილობა სრულდება დაკვირვებით ან დაუდევრად სისწორესთან მიმართებით. ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, ფართოდ გავრცელებული შენიშვნა მეტყველების მცდარი ფორმის შესახებ მოცემულია დაწერილობის და არა მეტყველებისათვის განკუთვნილი ტერმინებით. მაგალითად, ვინც ამბობს *git*-ს ნაცვლად *get*-ისა „მიღება“ ან *ketch*-ს ნაცვლად *catch*-ისა „დაჭერა“, საყოველთაოდ გავრცელებული ნათქვამია, რომ ერთი *ასო* ანაცვლებს მეორეს, ირევა სიტყვის *მართლწერა*. მილიანობაში, საყოველთაოდ გავრცელებული იდეები ენის შესახებ ძალიან კარგად მიემართება დაწერილობას, მაგრამ არაღირებულია მეტყველებისათვის.

ასე რომ, დაწერილობა, რა თქმა უნდა, უბრალოდ, მეტყველების ჩანაწერია. ამ ჩანაწერის გაკეთება სამეტყველო აქტივობისგან ძალიან სხვაობს. ეს განსაკუთრებით თვალში საცემია, რადგანაც ჩვენი დაწერილობა მეტყველების პარალელური სრულიადაც არ არის და შეიცავს უამრავ ისეთ მართლწერას, როგორიცაა *go: throw: sew: beaugh: though*, სადაც განსხვავებული მართლწერები ასახავს ბგერათა ერთ ტიპს და ისეთები, როგორებიცაა *though: through: bough: cough: rough*, სადაც ერთი მართლწერა ასახავს ბგერის სხვადასხვა ტიპს. დაწერილობა, როგორებიცაა: ტელეგრაფია და სტენოგრაფია, ენასთან დაკავშირებული აქტივობებია, მაგრამ საკმაოდ განსხვავებულია, გაცილებით ნაკლებად გამოიყენება პრაქტიკაში და ჩვევაში ნაკლებად გამჯდარია, უფრო ზედაპირულია ჩვენს ხასიათში, ვიდრე მეტყველება. ბოლო ხანებამდე მხოლოდ ადამიანების მცირე ნაწილმა იცოდა კითხვა და წერა. დღესაც კი ბევრი არ წერს თავის ენაზე. წერა ეფუძნება მეტყველებას, და არა პირიქით.

ის ფაქტი, რომ თითქმის ყველა, გარდა ენის სტუდენტებისა, ხსნის მეტყველების საკითხს მხოლოდ დაწერილობას მისადაგებული მტკიცებულებებით, აქვს დიდი ფსიქოლოგიური ინტერესი. ადრეულ ასაკში, როდესაც ვისწავლეთ ლაპარაკი, უდავოდ არ გვქონდა სიტყვები, რომლებითაც აღწერდით, რასაც ვაკეთებდით. მას შემდეგ, რაც ვისწავლეთ ლაპარაკი, არ გვქონია შემთხვევა, რომ ავკეთვისებინა ასეთი სიტყვები ან გაგვეკეთებინა ასეთი აღწერა. აქედან გამომდინარე, როგორც ზრდასრულებმა, არ შეგვიძლია, მკაფიოდ ჩამოვყავალიბოთ, რასაც ვაკეთებთ ლაპარაკის დროს: ვერ ვაცნობიერებთ ენისა და სახმო სიმების მოძრაობას, ვერ ვაცნობიერებთ ბგერით მოღებებს ან ჩვენი მეტყველების გრამატიკულ

სტრუქტურას;² მეორე მხრივ, წერა ავითვისეთ მას შემდეგ, რაც დავეუფლეთ ლაპარაკს. ფაქტობრივად, წერა შევისწავლეთ მეტყველების საშუალებით. მასწავლებელმა გვითხრა სიტყვიერად, რა უნდა გაგვეკეთებინა და გაგვეწვრთნა ჩამოსაყალიბებლად; ვისწავლეთ ასოთა სახელები და სიტყვათა მართლწერა, ე.ი., რომ განვსაზღვროთ, მოცემული სიტყვისათვის რომელ ასოებს ვხმარობთ. აქედან გამომდინარე, მას შემდეგ შეგვიძლია, აღვწეროთ, რასაც ვაკეთებთ წერის დროს: ვაცნობიერებთ ჩვენს მოძრაობებს წერის დროს და ასოთა ფორმებსა და თანმიმდევრობას. ამგვარ კონტრასტთა საფუძველზე ზოგიერთი ფსიქოლოგი ადგენს ძალიან კარგ შემთხვევას იმ შეხედულებისათვის, რომ „ცნობიერი“ მოქმედება არის, უბრალოდ, ის, რომელთა აღწერაც სიტყვიერად შეგვიძლია. იმის მიუხედავად, ვინმე ეთანხმება თუ არა ამ შეხედულებას, ადვილი დასანახავია, რომ ნორმალური პიროვნება, როდესაც სთხოვენ, რომ განმარტოს რაიმე ენის შესახებ, რეალურად ლაპარაკობს დაწერილობის შესახებ, რათა დავინახოთ, თუ რატომ დასჭირდა სტუდენტთა თაობები მეტყველების შესახებ ტექნიკური ტერმინების განვითარებას და რატომ სჭირდება ახლა დიდი დრო ამ ტერმინთა ხმარების დასწავლას იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანს სურს ენის მეცნიერული კვლევის დაწყება.

III

„კარგი“ და „ცუდი“ ინგლისურის საყოველთაოდ გავრცელებულმა შეხედულებამ გვატარა კარგი გზით და გვიჩვენა ზოგიერთი საინტერესო პერსპექტივა, მაგრამ მიგვიყვანა იქ, საიდანაც დავიწყეთ. სამეცნიერო ხედვა, თუმცა არადაძაქმყოფილბელი, უფრო შორს წავგიყვანს. სხვადასხვა ენის უფრო ვრცელ მიმოხილვასა და მათ ისტორიაზე დაფუძნებულ ამ მიმოხილვას უპირატესობა აქვს, ვიდრე ეს ნებისმიერ პიროვნებას შეუძლია; ასევე უპირატესობა აქვს მეთოლოლოგიური მიდგომითაც. ეს უკანასკნელი ნიშნავს, რომ ჩვენ არ ვოპერირებთ „კარგი“ და „ცუდი“ ენის ტერმინებით, ან მათი ეკვივალენტებით, რადგან სწორედაც მათ განსაზღვრავს ვცდილობთ.

უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ ვხედავთ, რომ ადამიანთა ნებისმიერ ჯგუფში, განუვითარებელსა თუ ცივილიზებულში, უცოდინარებსა თუ განათლებულებში, ბავშვები იმიტაციით სწავლობენ მათ გარშემო მყოფი უფროსი ადამიანების სამეტყველო ჩვევებს. ბავშვიც კი ლაპარაკის სწავლისას არ იყენებს შემთხვევით ფორმებს: უფრო და უფრო უახლოვდება უფროსების ნაწმარ ფორმებსა და საბოლოოდ ლაპარაკობს მათ მსგავსად. სამეტყველო ნაკლოვანებები ადრეული ბავშვობის შემდეგ წარმოადგენს ინდივიდუალურ ანომალიებს; ამათ გარდა, ინდივიდთა

² რთულია, როდესაც სკოლის მოსწავლეები სწავლობენ ინგლისური გრამატიკის ცოტა და საკმაოდ ზედაპირულ ფაქტებს, რომელთაც ადვილი ეთმობათ სასკოლო კურიკულუმში. თავიანთი მშობლიური ენის სრული აღწერის მსგავსი რამეც კი ნებისმიერი ლინგვისტიკისათვის რთული საქმეა.

მეტყველების თავისებურებები არის უაღრესად მცირე. ის დარჩენილი ცხოვრება ლაპარაკობს ერთგვაროვნად, რამდენადაც დამკვირვებელს შეუძლია ამის შემჩნევა.

მიუხედავად ამისა, ისტორია აჩვენებს, რომ ყოველი კოლექტივის ენა მუდმივად, თანდათანობით და ნელა იცვლება. ეს ცვალებადობა ერთგვაროვანია ადამიანთა ერთ ჯგუფში, რომელშიც მუდმივად ელაპარაკებიან ერთმანეთს, ვთქვათ, ერთი სოფლის ფარგლებში. მაგრამ, სადაც კომუნიკაცია ნაკლებია, ცვალებადობები ნამდვილად განსხვავებულია. მაგალითად, თუ ერთსა და იმავე ენაზე მოლაპარაკე ადამიანები დასახლებებიან ისე, რომ შექმნან ორი მაღალმთიანი სოფელი შუაში დიდი ხეობით, მაშინ რამდენიმე თაობაში სხვადასხვა ცვალებადობა მოხდება ორივე ჯგუფში. საბოლოო ჯამში, როცა შეხვდებიან, გაუჭირდებათ ერთმანეთის გაგება; თუ განცალკევებით დარჩებიან საკმარისად დიდ ხანს, საბოლოოდ შეიძლება ილაპარაკონ სხვადასხვა (mutually unintelligible) ენაზე. როდესაც ანგლებისა და საქსების ნაწილმა დატოვა ევროპის კონტინენტი მეხუთე საუკუნეში, ისინი ლაპარაკობდნენ იმავე ენაზე, რომელზეც თავიანთი ტომების ნაკლებად ინიციატივიანი (enterprising) წევრები, რომლებიც შინ დარჩნენ. მიუხედავად ამისა, მას შემდეგ როგორც ემიგრანტების, ასევე შინ დარჩენილების ენა შეიცვალა და რადგანაც მცირე კომუნიკაცია ჰქონდათ ჩრდილოეთის ზღვაში, ეს ენები შეიცვალნენ სხვადასხვა გზით, დღევანდლამდე ინგლისელსა და ნიდერლანდელს ან ჩრდილოეთგერმანელს არ ესმოდათ ერთმანეთის მეტყველება. ამგვარად, სადაც არის ზღვარი, რომლის გადაღმაც იზღუდება კომუნიკაცია, – წყალი, მთები, უდაბნოები, პოლიტიკური საზღვრები და მისთანანი, – ჩვენ ვაწყდებით სამეტყველო განსხვავებებს, მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიამ შეიძლება გვითხრას, ოდესღაც, ვთქვათ, თავდაპირველ საცხოვრისში, მათ ერთგვაროვნება ახასიათებდა.

ახლა, როდესაც ვითარდება ცივილიზაცია, მოსახლეობა მით მეტად მჭიდროვდება, კომუნიკაციის საშუალებები უმჯობესდება და უმნიშვნელო პოლიტიკური საზღვრები კარგავს თავის მნიშვნელობას. უფრო და უფრო ხშირად ადამიანებს, რომლებიც ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში ლაპარაკობენ განსხვავებულ ადგილობრივ დიალექტებზე, ერთმანეთთან საუბრის შესაძლებლობა აქვთ. ასეთი შესაძლებლობების დროს მალევე სწავლობენ იმ მეტყველების ფორმათა თავიდან არიდებას, რომლებსაც შეცდომაში შეჰყავთ თანამომემე ან გაუგებარია მათთვის. ჩვეულებრივ, არსებობს ქალაქი, რომელიც ცენტრის დანიშნულებას ასრულებს სახელმწიფოს უფრო ფართო აქტივობებისათვის. სხვადასხვა რეგიონში მცხოვრებლები ერთმანეთს ეკონტაქტებიან უფრო მეტად ასეთ ქალაქში, ვიდრე სხვაგან; პროვინციელს აქვს მეტი შესაძლებლობა, რომ დაელაპარაკოს ამ ქალაქის მკვიდრს, ვიდრე სხვა დიალექტზე მოლაპარაკეს. ინგლისურის ისტორიაში ლონდონმა შეასრულა ეს როლი. ამგვარად, წარმოიქმნება მეტად ან ნაკლებად განსაზღვრული ფორმის *სალიტერატურო ენა* (standard language). საბოლოოდ, ცივილიზაციას მიყვარათ დამწერლობის ფართო გამოყენებისაკენ. რადგანაც დამ-

წერლობა არის უკიდურესად წინასწარგანზრახული აქტივობა, ადვილია ვინმეს დამწერლობის მორგება ფართო კომუნიკაციის მოთხოვნებზე: ადამიანი თავიდან ირიდებს პროვინციალიზმებს და თუ არსებობს მეტროპოლისი, ბაძავს ქალაქის დამწერლობას. ამგვარად, ისე ხდება, რომ *სალიტერატურო ენა* არის ყველაზე მეტად განსაზღვრული, მასზე დაკვირვება ყველაზე უკეთესად შეიძლება წერილობით ფორმაზე, *ლიტერატურულ ენაზე* (literary language). შემდეგი საფეხური არის საყოველთაო განათლება: ბავშვებს სკოლაში ასწავლიან წერას და, თუ შესაძლებელია, ლაპარაკსაც სალიტერატურო ენის ფორმით.

თუ მართებულად მესმის, აქ ენათმეცნიერებას (the science of language) შეუძლია მოგვცეს „კარგი“ და „ცუდი“ ენის ახსნა. პროვინციაში, ვთქვათ, რომელიმე მაღალმთიან სოფელში გაზრდილი ბავშვი სწავლობს ადგილობრივ დიალექტზე ლაპარაკს. საბოლოო ჯამში, ნამდვილად ეს ადგილობრივი დიალექტი შეითვისებს მეტ და მეტ ფორმას სალიტერატურო ენისგან, მაგრამ ჯერჯერობით კაცობრიობის ისტორიაში, როგორც ჩანს, სრული სტანდარტიზაცია არსად არ მომხდარა. ასეთ დროს ბავშვი არ იყენებს სალიტერატურო ენას როგორც მშობლიურს. ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც მიღწევს სკოლას, სამეტყველო ჩვევების ჩამოყალიბებიდან დიდი ხნის შემდეგ, რამდენადაც მას ასწავლიან სალიტერატურო ენას. არცერთი ენა არ ჰგავს მშობლიურს, იმ ენას, რომელიც ადამიანმა აკენიდანვე შეითვისა; მას შემდეგ ათვისებულ ენებში სავსებით არავინ არის დარწმუნებული. ენობრივი „შეცდომები“ არის, უბრალოდ, დიალექტური ფორმები, გადატანილი სალიტერატურო ენაში. „ცუდი“ ინგლისური *I saw it-ისთვის* შემთხვევითი უხეში შეცდომა კი არ არის, არამედ სავსებით დადგენილი და განსაზღვრული ფორმა *I seen it*, რომელიც გამოიყენება ინგლისური ენის ამერიკულ დიალექტთა უმეტესობაში. რამდენადაც საკითხი ეხება ასაკს, *Do you want out?* („გინდა, გარეთ გახვიდე?“), სოციალურად უფრო მისაღებია, ვიდრე *Do you want to go out?* – მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი წარმოადგენს სალიტერატურო ინგლისურის ფორმას: ასაკის, ლოგიკური და ესთეტიკური ღირებულებების, ან თუნდაც თანმიმდევრულობის საკითხი ენის სისტემის შიგნით არაღირებულია. დიალექტური ფორმები სალიტერატურო ენაში არის „ცუდი“.

რადგანაც მხოლოდ მოსახლეობის ნაწილი ცხოვრობს მეტროპოლისში (როდესაც მხოლოდ ერთია, როგორც ეს არის ინგლისში) და რადგანაც იქაც კი სხვადასხვა სოციალური კლასი ნაკლებად ურთიერთობს ერთმანეთთან და რადგანაც სალიტერატურო ენა მიბმულია ლიტერატურულ ენაზე და ისწრაფვის არქაულობისაკენ (ე.ი. ბოლო თაობების ცვალებადობათა უგულბებელიყოფა), შედეგად კი შედარებით მცირე რაოდენობის ბავშვები ლაპარაკობენ სალიტერატურო ენაზე, როგორც თავიანთ რეალურ მშობლიურ ენაზე. თითქმის ყველას სალიტერატურო მეტყველება უჩვენებს დიალექტურ შეფერილობას და არარეგულარულ გადასვლას დიალექტში.

ხანდახან დიდი დიალექტური ჯგუფი ხელახლა გადაჭარბებულ პრეტენზიებს აყენებს. ამგვარად, ინგლისელი იტყვის, რომ ყველა ამერიკელი ლაპარაკობს ცუდ სალიტერატურო ინგლისურზე (ე.ი. დიალექტურად შეფერილ სალიტერატურო ენაზე), მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, რომ ბრიტანული სალიტერატურო ენა ძალიან განსხვავებულია ჩვენი მშობლიური ფორმებისგან და ჩამოვყალიბეთ ჩვენი საკუთარი სალიტერატურო ენა, რომელიც დაშორებულია ამკარად წარმოთქმით და, გარკვეულწილად, სიტყვაფორმებით და კონსტრუქციებით. სიტუაციას ისიც ართულებს, რომ ჩვენ არ გვაქვს ერთი ცენტრი ლონდონის მსგავსად. მაგრამ ლიტერატურული ენა თავისი ჩვეული ფუნქციებით ერთგვარი სახელმძღვანელო პრინციპია სალიტერატურო მეტყველებისათვის, პრაქტიკაში გამოვიძეშავთ საკმაოდ დადგენილი ამერიკული სალიტერატურო ენა და შეგვიძლია, უმნიშვნელო დეტალების გარდა, შევთანხმდეთ, რა რა არის და რა არ არის „კარგი“ ამერიკული ინგლისური, ე.ი. სალიტერატურო ენა.

დიალექტთა შერევის გარდა სალიტერატურო ენასთან, შესაძლოა, დავამახინჯოთ რამდენადმე ეს უკანასკნელი. ათასში ერთხელ დიალექტის მატარებლებს სჩვევიათ დაკვირვებული საუბარი, ე.ი. თავიანთ ლაპარაკზე წუხილი და შორს წასვლა სკოლაში ნასწავლი ფორმებით მშობლიური ფორმების ჩანაცვლება. პიროვნება, რომლის მშობლიური მეტყველება გადმოსცემს *I see: I seen: I have seen*, სკოლაში *I saw*-ს სწავლის შემდეგ, შეიძლება, დროდადრო შორსაც წავიდეს და *saw* ჩანაცვლოს *seen*-ს და თქვას *I have saw it*, – „პიპერუბანული“ ფორმა. იმის ცოდნით, რომ სალიტერატურო ენა ახლოს არის წერილობით ფორმასთან, შესაძლოა, ამ უკანასკნელმა უფრო შორსაც გაგვიკვილოს გზა და, მაგალითად, წარმოვთქვათ *t* ბგერა *often*-ში („ხშირად“) – „ორთოგრაფიული წარმოთქმა“ (spelling-pronunciation). ან, მეორე მხრივ, წერილობით გავრცელებული ბევრი სიტყვა იშვიათია მეტყველებაში; ერთხელ, როდესაც ველაპარაკებით მას, ვინც იცის წარმოთქმა, ჩვენ შეიძლება დავარღვიოთ მათი საწარმოთქმო ჩვევა. ხანდახან საკმაოდ იშვიათი სიტყვის სალაპარაკო ტრადიცია ამგვარად ქრება: *author, Gothic* წარმოითქმოდა როგორც *autor, Gotic; th* ბგერა ზეპირი ტრადიციის გაქრობის შედეგია.

ეს წვრილმანები შეიძლება დეტალურად დამუშავდეს, მაგრამ, ძირითადად, როგორც ჩანს, „ცუდი“ ენის სამეცნიერო დიაგნოზი არის: სალიტერატურო ენა დიალექტური თავისებურებებით. ამგვარად, ადგილობრივ დიალექტში ერთი მოლაპარაკე არის ისეთივე კარგი, როგორც მეორე და „შეცდომები“ და „ცუდი“ ფორმების არსებობა შეუძლებელია.

IV

ამგვარად, ამ საკითხის სპეციალისტთა ხედვის თანახმად, ერთგვაროვან ენაზე მოლაპარაკე ადამიანთა მცირე კოლექტივი და, განსაკუთრებით, უსკოლო და უმწერლობო კოლექტივი არ უნდა განასხვავებდეს „ცუდ“ და „კარგ“ ენას. როდესაც პირველად ვსწავლობდი ასეთ კოლექტივს, აღმოვაჩინე, ჩემდა ძლიერ გა-

საკვირად, რომ ეს განსხვავებები არსებობდა, თუნდაც ნაკლებად ხშირად, ვიდრე ჩვენ შორის.

უისკონსინელი მენომინი (Menomini) ინდიელები, კომპაქტურად მცხოვრები დაახლოებით 1700 ადამიანი, ლაპარაკობენ დიალექტური განსხვავებების გარეშე და არ აქვთ დამწერლობა. მიუხედავად ამისა, მენომინი იტყვის, რომ ერთი პიროვნება ლაპარაკობს კარგად, მეორე კი – ცუდად, რომ მეტყველების ასეთი და ასეთი ფორმა არასწორია და ცუდად ჟღერს, ხოლო მეორე კი ზედმეტად ჰგავს შამანის ქადაგებას ან არქაულია („ისე, როგორც მოხუცი, მოხუცი ადამიანები ლაპარაკობდნენ“).

მათ ენასთან ჩემი მცირე ნაცნობობის გათვალისწინებით, მენომინების ამ შეფასებაში გასაოცრად დიდი დოზით შევძელი მონაწილეობა. უცხოელი, რომელიც ჩაიწერდა ინგლისურს, თითქოს უმწერლობო ენა ყოფილიყოს, შეძლებოდა მოეპოვებინა გამოთქმის რამდენიმე ფორმა, როგორებიცაა, მაგალითად,

You'd better do that „უმჯობესია, ეს გააკეთო“;
You had better do that;
You would better do that;
You ought better do that.

მის წერილობით ჩანაწერს, შესაძლოა, ვერ ეჩვენებინა ამ ფორმათა მნიშვნელობებს შორის განსხვავება. მაგრამ თუ საკმარისად დიდ ხანს მოვეცემენს, და ბედი გაუმართლებს, შეიძლება ისწავლოს, რომ ნორმალური კარგი ფორმა არის პირველი; მეორე უფრო მეტად დინჯია (deliberate) და დახვეწილი (elevated); დანარჩენი ორი არაიდომურობის, ვულგარულობის, პედანტურობის შთაბეჭდილებას გვიტოვებს, ანუ, მოკლედ, რაც თქვენ არასწორად მიგაჩნიათ. ამგვარად, მენომინი ენაზე „რაზე იცინი/რას დასცინი?“³

wä'ki' wä'h-ayä'niyan?
wä'ki' ayäyō'sinaman?
tä'ni' wähtä'hpiyan?

პირველი ფორმა არის უწიგნური, ბავშვური, სულელური; მეორე – ნორმალური; მესამე – ამაღლებული, პოეტური, არქაული.

ზოგიერთი ამბობს *tsi'hpín*-ს *kī'spín*-ის „თუ“ ნაცვლად; ეს ჟღერს ისევე ცუდად, როგორც *git* და *ketch* ინგლისურში.

აქ წარდგენილია ზოგიერთი მოლაპარაკის, რომელთაც ყველაზე კარგად ვიცნობ,⁴ ლინგვისტური პოზიციის ესკიზი:

³ ინგლისური “What are you laughing at?” ქართულად „დაცინვასა“ და „სიცილს“ სხვადასხვა ხმური კონსტრუქცია შეესატყვისება (*მთარგმნ.*).

⁴ რადგანაც ზოგიერთი მათგანი ცოცხალია, წარმოვადგენ მხოლოდ მათი ინდიური სახელების ინგლისურ თარგმანს.

„წითელღრუბლიანი ქალი“ (Red-Cloud-Woman),⁵ სამოც წელს გადაშორებული ქალი, ლაპარაკობს ლამაზ და იდიომებით უაღრესად მდიდარ მენომინის. იცის მხოლოდ რამდენიმე ინგლისური სიტყვა, მაგრამ თავისუფლად ლაპარაკობს ოჯიბვასა (Ojibwa) და პოტავატომის (Potawatomi) და, ვფიქრობ, ცოტა ვინებაგოსაც (Winnebago). ლინგვისტურად შეესაბამება უაღრესად განათლებულ ამერიკელ ქალს, რომელიც ლაპარაკობდა, ვთქვათ, საუკეთესო დახვეწილ (cultivated), იდიომებით სავსე ტიპის ინგლისურს, და კიდევ ფრანგულსა და იტალიურს.

მისი ქმარი, „იერიში მიაქვს“ (Storms-At-It), შამანი, ნახევრად პოტავატომია და ფლობს ორივე ენას. ინგლისურად სალანძღავი სიტყვაც კი არ იცის. მენომინიზე ხშირად ხმარობს არასანქცირებულ (unapproved), მოდი, ასე ვთქვათ, არაგრამატიკულ, ფორმას, რომელიც გავრცელებულია ცუდ მოლაპარაკებებში; მეორე მხრივ, მსუბუქი გაღიზიანებაც იწვევს მის დახვეწილ მეტყველებას, რომლის დროსაც იყენებს, რასაც მე ვუწოდებ ორთოგრაფიულ წარმოთქმას (spelling-pronunciation), ვრცელ რიტუალურ კომპოზიტებსა და იშვიათ (occasional) არქაიზმებთან ერთად. ის შეესაბამება, ალბათ, მღვდელს (minister), რომელიც არ ქედმაღლობს, ლაპარაკობს სასაუბრო ენაზე ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მაგრამ, ამავე დროს, ძალიან გონიერია და შეუძლია ქადაგება და შეგონება ყველაზე მეტად სანქცირებულ (approved) ნახევრად ბიბლიურ ენაზე.

„ახლოს დგას“ (Stands-Close), ორმოცდაათს გადაცილებული კაცი, ლაპარაკობს მხოლოდ მენომინის. მისი მეტყველება, თუმცა ნაკლებად მოქნილი და უნაკლო, ვიდრე „წითელღრუბლიანი ქალისა“, სალიტერატურო ენასავითაა. მისი მეტყველება გამრავალფეროვნებულია ისეთი სიტყვებით და კონსტრუქციებით, რომლებიც არქაულად მიიჩნევა და ეჭვგარეშეა, რომ ნაწილობრივ ასეა, რადგანაც მამამისი ცნობილი იყო როგორც ძველი ტრადიციების ორაკული.

„ჩიტ-ქორი“ (Bird-Hawk), ძალიან მოხუცი კაცი, გარდაცვლილი, ლაპარაკობდა მხოლოდ მენომინის, შესაძლოა, ასევე მცირე ოჯიბვის ენაზეც. როგორც კი თავს ანებებდა ჩვეულებრივ საუბარს, ლაპარაკობდა ცუდი სინტაქსით და მწირი, ხშირად შეუფერებელი ლექსიკით, თუმცა იშვიათი არქაიზმებით.

„თეთრი ქუხილი“ (White-Thunder), დაახლოებით ორმოცი წლის კაცი, ლაპარაკობს ინგლისურად ნაკლებად, ვიდრე მენომინიზე და ეს არის ძლიერი ბრალდება, რადგანაც მისი მენომინი სასტიკია. მისი ლექსიკა მცირეა; მისი ფლექსია ხშირად უღმობელია; წინადადებებს აგებს რამდენიმე ძლიერ გაცვეთილ მოდელზე. შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ენაზე აუტანლად ლაპარაკობს. მისი შემთხვევა ფართოდ გავრცელებულია ახალგაზრდა კაცებში იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მხოლოდ „მცირე“ ინგლისურით ლაპარაკობენ, ალბათ, ზოგიერთი არაპირდაპირი გზით დამპყრობელი ენის გავლენის გამო.

⁵ რადგანაც ინდიელ ინფორმანტთა სახელები მოცემულია მხოლოდ ინგლისურად (მენომინიზე მითითების გარეშე), ამიტომ მათი თარგმანიც მეტ-ნაკლებად მიჰყვება ინგლისურს (*მთარგმნ.*).

„პატარა ექიმი“ (Little-Doctor), მეტისი (half-breed), ახლახან გარდაცვლილი, სამოც წელს გადაცილებული, ლაპარაკობდა ინგლისურად მენომინის შეცდომებით, მაგრამ დიდი ლექსიკით და სინონიმების დახვევების ძლიერი გრძობით. მენომინშიც მისი ლექსიკა იყო უზარმაზარი; ხშირად იშვიათ სიტყვებს უხსნიდა თავის თანამოსაუბრეებს. სიტყვების სიყვარული ორივე ენაში ხანდახან შლიდა მის სინტაქსს და ორივე ენაში ჰქონდა ზედმეტად ემფატიკური დიქცია, ორთოგრაფიული წარმოთქმის ტიპისა.

„პატარა ჯერომი“ (Little-Jerome), მეტისი, ახლა ორმოცდაათს გადაშორებულ, ჭეშმარიტი ორენოვანი კაცია. ლაპარაკობს როგორც ინგლისურად (რეგიონის დიალექტური ტიპი), ასევე მენომინზე სკაბრეზული იდიომებით, რომელსაც არ კარგავს მაშინაც კი, როდესაც თარგმნის ერთი ან მეორე მიმართულებით. თვალში საცემად უპირისპირდება იმ კაცებს (ჩვეულებრივ, რამდენადმე ახალგაზრდებს), რომლებიც ლაპარაკობენ „მცირე“ ინგლისურით და, მიუხედავად ამისა, ცუდი მენომინით.

დაწვრილებით რომ გადმოვცეთ კარგი და ცუდი მენომინის მახასიათებელი ნიშნები, საჭირო იქნება გრამატიკის თითქმის ყოველი პუნქტისა და ლექსიკონის დიდი წილის ანოტირება.

კარგი მოლაპარაკების წარმოთქმაში, რა თქმა უნდა, მენომინის აქვს ტიპური დამავალი ინტონაცია (cadence) და გლაიდები. ახალგაზრდები, რომლებიც ლაპარაკობენ ინგლისურად, ხშირად იხრებიან გაინგლისურებული წარმოთქმისაკენ. ცუდად მოლაპარაკე მოხუცები აზვიადებენ კონკრეტულ გლაიდებს, გამოტოვებენ ზოგიერთ დამავალ ინტონაციას, ერთმანეთში ურევენ მოკლე და გრძელ ხმოვანს; მეორე მხრივ, მეტისმეტად ელევანტური მეტყველება, შამანების ან კარგად განათლებული „პატარა ექიმის“ ბავეთაგან ამოსული, მახვილს ანაცვლებს სიტყვის ბოლოსკენ და ხმოვნებს აძლევს სრულ სიგრძეს, რომელიც კარგ, იდიომებით სავსე, მეტყველებაში არ აქვს მინიჭებული. ეს ბოლო თავისებურება ახლო ანალოგია ჩვენი „ორთოგრაფიული წარმოთქმებისა“, როგორებიცაა სრული ფორმა fore-head „შუბლი“ forrid-ისათვის და, ალბათ, ახლა უკვე საყოველთაოდ მიღებული waist-coat „ჟილეტი“ და seam-stress „მკერავი ქალი“ weskit-ისა და semstress-ისათვის. ოღონდ მენომინის არ აქვს დამწერლობა, ამგვარად, არ არსებობს ორთოგრაფია „ორთოგრაფიული წარმოთქმის“ ასახსნელად. ხანდახან არსებობს აშკარა ანალოგიური საფუძველი. ამგვარად, სიტყვა

ninā'tumik „მიძახის“

შეიძლება დამახინჯებული იყოს, როგორც

ninā'tōmik

ან კიდევ, როგორც

ninātō'mik;

ო არის გრძელი ხმოვანი, რომელიც მენომინში შეესატყვისება მოკლე ხმოვან ო-ს. ასე რომ, ეს დამახინჯებული ფორმები, შესაძლოა, არის სხვა ფლექსი-

ური ფორმების გავლენის გამო, რომელთაც მართებულად აქვთ გრძელი ო, როგორცაა

nina-natō'mik „დამიძახებს“.

მაგრამ სხვა შემთხვევებზე ეს ასხნა, როგორც ჩანს, არ ვრცელდება მაშინ, როცა

atā'himin „მარწყვი, ხენდრო“

ორთოგრაფიული წარმოთქმით არის

atā'hēmē'n,

სადაც გრძელი ē შეესატყვისება მოკლე ī-ს.

მთლიანობაში, ეს მოვლენა იმის გამო ხდება, რომ მენომინის აქვს გრძელი და მოკლე ხმოვნების ცოცხალი მორფოლოგიური ალტერნაცია; ემფატიკურ ან რიტორიკულ მეტყველებაში გადატანილია ფორმებში, რომლებსაც ნორმალურ შემთხვევაში არ მიეკუთვნება.

ფლექსიაში მენომინის, სხვა ალგონკინური ენების (Algonquian languages) მსგავსად, აქვს მესამე პირისათვის დამატებითი *ობვიატიური* (obviative) ფორმა. ამგვარად, თუ ჩვენი ამბავი შეეხება ერთი კაცის მეორესთან შეხვედრას და აქედან გამომდინარე მოვლენებს, ჩვენი პირველი კაცი მოიხსენიება ნორმალური მესამე პირის ფორმით, ხოლო მეორე კაცი – *ობვიატიური* ფორმით. მენომინის კარგ მოლაპარაკეს არ ერთულება ისე, როგორც ჩვენ ერთადერთ ნაცვალსახელთან *he* „ის“. მაგრამ მენომინის ცუდი მოლაპარაკეები საერთოდ ვერ ნახულობენ სარგებელს ამ განსხვავებით, არამედ იხლართებიან თავიანთ ორივე ფორმაში იმგვარად, როგორც ინგლისურის ცუდი მოლაპარაკე თავის ორაზროვან *he-ში*.

ყველაფერ ყურმოკრულს და არა მოლაპარაკის პირად გამოცდილებას, აქვს პრედიკატული ზმნა ან ნაწილაკი სპეციალურ *ციტატიურ* (quotative) ფორმაში. ამგვარად, ტრადიციულ ნარატივში ყველა პრედიკატი არის ამ ფორმაში, თუ ეს პრედიკატები არ გამოხატავენ მოქმედის რეალურ ფიქრებს ან მეტყველებებს ამ ამბავში ან მთხრობლის ჩართულები (parenthetical insertions); ეს გამონაკლისები, ნამდვილად, შესაძლებელს ხდის გრძნობისა და სტილის კარგ ელფერს. ჩვეულებრივ მეტყველებაში ცუდი მოლაპარაკეც კი მოიხმარს თავის ციტატივებს მართებულად, მაგრამ როგორც კი ხელს მოჰკიდებს უფრო გრძელ ამბავს, შეიძლება გადავიდეს არაციტატივებში მთელი წინადადებისათვის ერთიანად, რაც შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს მთხრობელი იქ იყო, როცა ამბავი მოხდა.

„მედიცინა-კაცის“ (medicine-man) ენის ბევრი არქაიზმი არის უხეირო, დამახინჯებები ოჯიბვას ან ტრიბალიანის (Triballian) მიმართულებით. სხვები არის ნამდვილი, როგორც ამას მონათესავე ენებთან შედარება გვიჩვენებს. კიდევ სხვები პარაფრაზს (circumlocution) წარმოადგენს. ეჭვგარეშეა, ამის საწყისია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ჩვეულებრივი სიტყვა ტაბუდადებული იყო რიტუალის დროს. ალგონკინური სიტყვა „დათვი“ დაიკარგა მენომინიში და ჩანაცვლდა სიტყვით, რომელიც ნიშნავს „პატარა ცხოველს“; რიტუალში სხვა ტერმინები

გამოიყენება, ისეთები, როგორცაა: „ჭიანჭველას-მჭამელი“, „კენკრის-მოსავალი“, „დრუნჩა“ (Bruin). მაგრამ ეს ჩვევა გავრცელდა ტაბუდაუდებელ სიტყვებზეც; შამანი იყენებს გრძელ კომპოზიტებს ან დერივატებს, როგორებიცაა: „ვრცელი ქალი“ ან „ბებია-განვრცობა“ „დედამიწის“ ნაცვლად, „მღვდომარე-კაცი“ „ხეებისა“ ან „მარადიული კაცი“ „ქვების“ აღსანიშნავად.

V

უსარგებლო იქნება კარგი და ცუდი მენომინის კრიტერიუმების მოძებნა ალტერნატიულ ფორმათა დადგენით ენის ზოგად სისტემასთან შეთავსების მიხედვით, რადგანაც მენომინი, ინგლისურის მსგავსად, არარეგულარულობას შეიცავს. ხშირად არარეგულარული ფორმებია მართებული ფორმები, როგორც, უბრალოდ, ინგლისურში You had better do it „აჯობებდა, ეს გაგეკეთებინათ“ უპირატესობას ანიჭებენ და არა You ought better (to) do it-ს, თუმცა ეს უკანასკნელი შეესაბამება ჩვენი სინტაქსის ზოგად ფორმებს. ამის მსგავსად, forrid-ს „შუბლი“ უპირატესობას ანიჭებენ ლოგიკურად უფრო ახსნად fore-head-თან შედარებით; მეორე მხრივ, არარეგულარული ფორმა შეიძლება ნაკლებად მისაღები იყოს, ვიდრე რეგულარული: I dove „ჩავეყინეთ/ვეყინთავდი“ არ არის ისეთი კარგი, როგორც I dived, I ain't არ არის ისეთი კარგი, როგორც I'm not „მე არ“. მენომინიზე კარგი მოლაპარაკე „მედიცინა-კაცზე“ იტყვის

maskihkī'wineniw

ეს არის ფორმა, რომელსაც აქვს აქცენტი მარცვალზე, რომელიც თითქმის ყველა სიტყვაში მახვილს მოკლებული იქნება და რომელსაც ხმოვანი უმოკლდება ბოლო ელემენტზე; მიუხედავად ამისა, მხოლოდ ცუდი მოლაპარაკე მოიხმარს სიტყვა „მედიცინისა“ და „კაცის“ ლოგიკურ კომბინაციას და იტყვის საშინლად უღერად სიტყვას

maskī'hkiw-inā'niw

ამგვარად, ყველაზე მეტად მიახლოებული მიდგომა „კარგი“ და „ცუდი“ ენის ასახსნელად, როგორც ჩანს, არის ის, რომ აშკარა უპირატესობების თავმოყრით როგორც ხასიათის, ასევე რეპუტაციის, აგრეთვე ენის, ზოგიერთი პიროვნება ქცევისა და მეტყველების თვალსაზრისით სანიმუშო ადამიანებად აღიქმებიან, ვიდრე სხვები. მაშასადამე, მაშინაც კი, როდესაც უპირატესობა აშკარა არ არის, ფორმები, რომლებსაც ეს პიროვნებები იყენებენ, უკეთესი ელფერი აქვთ. ეს შეიძლება იყოს ზოგადი ადამიანური მოვლენა, ჭეშმარიტი ყველა ჯგუფისათვის და შესაფერისი ყველა ენისათვის, სალიტერატურო და ლიტერატურული ენის ფაქტორი დი-ალექტთან შეპირისპირებით შეიძლება დამატებითი/მეორეული ფაქტორი იყოს.

თარგმნა ზურაბ ბარათაშვილმა

თარგმანი იბეჭდება თინათინ ბოლქვაძის რედაქციით

რეცენზიები

ზოია ტულუში, გურული ლექსიკონი, რედაქტორი მარინე ივანიშვილი, გამოქვეყნდა „ნეკერი“, თბილისი, 2022, 288 გვ.

საზოგადოდ, ნებისმიერი ენობრივი სისტემა ცოცხლობს მრავალფეროვან სამეტყველო ფორმებში და სწორედ მათი არსებობა განაპირობებს სისტემის სიცოცხლისუნარიანობას. დიალექტი, როგორც სპეციფიკური სამეტყველო ნორმებით შემოფარგლული, ტერიტორიულად განსაზღვრულ სოციუმში რეალიზებული სისტემა, ამდიდრებს ენას, ავსებს იმ სიცარიელეს და აღნიშნავს ისეთ კონცეპტს, რომლისთვისაც საერთო სალიტერატურო, სტანდარტულ ენაში შესაძლებელია შესაბამისი ფორმა არც არსებობდეს. ენაც, როგორც თავისთავადი ორგანიზმი, „უფრო ნათლად წარმოჩნდება მაშინ, როდესაც ენის იდეა დანახული იქნება მრავალფეროვან ინდივიდუალურ ფორმაში გატარებული“ (ვ. ფონ ჰუმბოლდტი). ამდენად, გასაგებია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ყოველი დიალექტის დოკუმენტირებასა და შესწავლას. ეს მეტად შრომატევადი და ფაქიზი პროცესია და როგორც აკაკი შანიძე აღნიშნავს: „...ძირითადი მოთხოვნაა დიალექტური მასალების შეკრების ისაა, რომ ჩაწერილ იქნეს ყველაფერი ისე, როგორც არის ნამდვილად, და იმდენად შესაკრები მასალის რაოდენობას კი არ გამოვეკიდოთ, რამდენადაც ხარისხს. სჯობს შეგროვდეს ცოტა, მაგრამ სანდო და ზუსტი, ვიდრე ბევრი და ცუდი“.

ქალბატონი ზოია ტულუში, აცნობიერებს რა ნებისმიერი დიალექტის უნიკალურობასა და როლს სტანდარტული ენის ფუნქციონირებაში, ზუსტად იცავს ამ მითითებებს. ის მოთმინებითა და სიყვარულით აგროვებს გურულ დიალექტურ მასალას, რომელსაც 45 წლის განმავლობაში იწერდა, ამოწმებდა და აზუსტებდა ლანჩხუთის რაიონის სოფლებში. მასალის წყაროები მრავალფეროვანია:

1. უშუალოდ მთქმელებისგან მოპოვებული მასალა. ლექსიკონის შემდგენელი ინფორმატორთაგან განსაკუთრებული მადლიერებით მოიხსენიებს არჩეულ ფაცია სალუქვაძესა და ვანო ტულუშს. შრომის ავტორის თქმით, მათი გამორჩეული ენობრივი ალღოსა და გურული ლექსიკისადმი ტრფიალის წყალობით მოპოვებულ იქნა უნიკალური ლექსიკური მასალა. „გურული ლექსიკონი“, როგორც ავტორი აღნიშნავს, მათი ნათელი მოსაგონარიცაა.

2. დიალექტოლოგიური ხასიათის საარქივო მასალა, დაცული მუზეუმებსა თუ ინსტიტუტებში: ეგნატე ნინოშვილის მუზეუმი, ლანჩხუთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ფონდი 01,38 და არქივი-143, საქართველოს ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი.

3. სხვადასხვაგვარი ტექსტებიდან ამოკრებილი დიალექტოლოგიური მასალა:

ექვთიმე თაყაიშვილის მოგონებები, იოსებ მეგრელიძის ჩანაწერები, ჟურნალ „მოგზაურში“ დაბეჭდილი კ. გვარამაძის სტატიები, აპ. წულაძის მონოგრაფია „ეთნოგრაფიული გურია“ და მრავალი სხვ.

ამ ტექსტებისა და, ზოგადად, გურული დიალექტის გავრცელების, კილოების და შესწავლის ისტორიის შესახებ დაწვრილებით ინფორმაციას შეიძლება გავეცნოთ ლექსიკონის წინასიტყვაობაში, სადაც ავტორი შესაშური გულმოდგინებით, გამოწვლილვით მიმოიხილავს გურულ დიალექტთან დაკავშირებულ საკითხთა ფართო სპექტრს.

ქალბატონი ზოია ტულუში ლექსიკონის წინასიტყვაობაში აღნიშნავს: „ბედმა ისე იწება, ჩემი ნაბუშაკევი მიმეძღვნა საქართველოს უმშვენიერესი კუთხის – გურიის ფენოქენის ძიებას, მისი მეტყველების თავისებურებების, ლექსიკის სიმდიდრის, ფოლკლორისა თუ ეთნოგრაფიის საინტერესო მასალების გამოვლენას“ (გვ. 10).

შეიძლება ითქვას, რომ მან წარმატებულად გამოიყენა ბედით მონიჭებული ეს შესაძლებლობა და თავდადებული შრომით თავი მოუყარა 5000-ზე მეტ ერთეულს, რომელთა ძირითადი ნაწილი არის ახალი ლექსიკური ერთეულები; გარდა ამისა, ზოგ შემთხვევაში დაზუსტებულია უკვე დაფიქსირებული სიტყვის მნიშვნელობა: (1) ახალ მასალაში, გურული დიალექტის არსებული ლექსიკონების სათანადო მასალასთან შედარებისას (იგულისხმება ს. ჟღენტის, გ. შარაშიძის, ალ. ღლონტის, პ. ჯავახიძის და სხვათა ლექსიკონები) დადასტურდა სიტყვის განსხვავებული მნიშვნელობა; (2) გამოვლინდა ნიუანსობრივი სხვაობა; და/ან (3) დამატებითი მნიშვნელობები.

ავტორი მოკრძალებულად შენიშნავს: „მთელი ეს მასალა მოცემულია წინამდებარე ლექსიკონში, რომელსაც, რა თქმა უნდა, სისრულის პრეტენზია არ გააჩნია. ის წარმოადგენს მხოლოდ შევსებულ წინამორბედ მასალას მომავალში შესადგენი ვრცელი გურული ლექსიკონისა“ (გვ. 11).

ამ ღირებული საქმის რეალიზაცია განსაზღვრა უნივერსიტეტში მიღებულმა განათლებამ: 1998 წელს ენათმეცნიერების ინსტიტუტში შედგა მისი ნაშრომის – „გურული დარგობრივი ლექსიკის სემანტიკური და დერევაციულ-კომპოზიციური ანალიზი“ – დაცვა (ხელმძღვანელი არამ მარტიროსოვი).

ასე რომ, ნებისმიერი საქმის წარმატების საში ძირითადი პირობა: პროფესიონალიზმი, შრომისმოყვარეობა და საქმისადმი ერთგულება, ქალბატონ ზოიას შემთხვევაში, სრულად დაკმაყოფილებულია, რამაც განაპირობა მნიშვნელოვანი ნაშრომის შექმნა.

ეს მცირე ინფორმაცია ქალბატონი ზოია ტულუშის „გურული ლექსიკონის“ შესახებ გვსურს დავასრულოთ მისივე სიტყვებით:

„ჩემი თვალსაწიერი გურიიდან იწყება და გურიას დასტრიალებს თავს. მე-ღია, ათეულობით წლების განმავლობაში ჩემ მიერ მოპოვებული გურული დია-

ლექტის მასალა თავის ადგილს დაიმკვიდრებს მომავალში დასტაბმულ ვრცელ გურულ ლექსიკონში და გარკვეულ დახმარებას გაუწევს ყოველ იმ პირს, ვისაც აინტერესებს გურული მეტყველების, მისი ლექსიკის შესწავლა“ (გვ. 11).

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ამ სიტყვებს და ქართულ საზოგადოებას უნდა მივულოცოთ ამ მართლაცდა გონებაამახვილური და სპეციფიკური კონცეპტუალური მარგალიტების კონის – „გურული ლექსიკონის“ – გამოცემა, რაც კიდევ უფრო მეტ აქტუალობას იძენს თანამედროვე პირობებში, რამდენადაც გლობალიზაციის მიმდინარე პროცესში გარკვეული საფრთხე ჩნდება დიალექტებისა თუ ნაკლებად გავრცელებული ენების გაქრობისა. ამ კონტექსტში ზოია ტულუშის „გურული ლექსიკონის“ გამოცემა უდავოდ მისასალმებელია და მნიშვნელოვანი შენაძენია ყველა ქართველისა თუ ქართულით დაინტერესებული პირისთვის.

*რუსუდან ასათიანი
ეთერ სოსელია*

გივი დოლიძე – 100

გივი დოლიძე დაიბადა 1920 წლის 8 დეკემბერს თბილისში, გიორგი დოლიძისა და თამარ (ჩიტო) ურუშაძის ოჯახში. მისი მშობლები იმდროინდელი ქართული საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ. მათი ერთადერთი ვაჟი გივი 1927 წელს შეიყვანეს თბილისის პირველ საშუალო სკოლაში. 1939 წელს მან დაამთავრა თბილისის მე-18 საშუალო სკოლა. მისი მშობლები რეპრესირებული დიდი ქართველი პოეტის, ტიცციან ტაბიძის, ოჯახის ახლობლები იყვნენ. ტიცციანის ქალიშვილი ნიტა ბავშვობიდან მეგობრობდა ბატონ გივისთან. ასევე სიყრმის წლებიდან შემორჩა მას უახლოესი მეგობრები: ოთარ ჯაფარიძე, მანოშკა მირიანაშვილი, შემდგომ რეზო თაბუკაშვილი, მედეა ჯაფარიძე, თამაზ გამყრელიძე და სხვები.

სკოლის დამთავრების შემდეგ გივი დოლიძემ ჩააბარა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. უმაღლესი განათლება მან მიიღო ენათმეცნიერების განხრით. როგორც ასპირანტმა, სამეცნიერო კვლევა განაგრძო მოსკოვში და შემდეგ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში, ექსპერიმენტული ფონეტიკის პრობლემებზე.

1947 წელს ბატონი გივი დაქორწინდა. მისი მეუღლე იყო ცნობილი კომპოზიტორი მერი დავითაშვილი. 1948 წელს მათ შეეძინათ ვაჟი – მამუკა. იმ პერიოდში საქართველოს მთიანეთში ბატონი გივი აგროვებდა და იკვლევდა ხალხში მარგალიტებივით გაბნეულ ხატოვან სიტყვა-თქმებს. შეიქმნა მეტად საინტერესო მონოგრაფია „ხევსურული ტექსტები“. მისი დიდი მასწავლებლები, ქართული ენათმეცნიერების კლასიკოსები – გიორგი ახვლედიანი და აკაკი შანიძე სათანადოდ აფასებდნენ ნიჭიერი მოწაფის სამეცნიერო მოღვაწეობას..

დროის იმავე მონაკვეთს ეკუთვნის მისი შესანიშნავი თარგმანები: ტურგენევის „მამები და შვილები“ და გონჩაროვის „ხრამი“. ტურგენევის თარგმანი 2018 წელს მეორედ, ხოლო 2019 წელს მესამედ იქნა გამოცემული (გამომცემლობა „პალიტრა“). მიუხედავად ბატონი გივის მოღვაწეობის ფართო არეალისა, ის, უპირველესად, ფონეტიკოსი – ექსპერიმენტატორი იყო. მოღვაწეობის ფართო არეალში იგულისხმება ის სამეცნიერო შრომები, რომლებიც ეხება სტილისტიკისა თუ ზოგადენათმეცნიერულ საკითხებს, და, რაღა თქმა უნდა, დიალექტოლოგიური მასალები და ბრწყინვალე თარგმანები.

1954 წელს გივი დოლიძე წარმატებით იცავს დისერტაციას თემაზე „ქართული ენის თანხმონები“, რომელიც არის ექსპერიმენტული გამოკვლევა და მიღებული დასკვნები მნიშვნელოვანია არა მარტო ქართველოლოგიისათვის, არამედ ზოგადი ფონეტიკის თვალსაზრისითაც. ეს ნაშრომი შესრულებულია კვლევის

სომატური (რენტგენოგრაფია, პალატოგრაფია, ფარინგოსკოპია, ლარინგოსკოპია) და პნევმოგრაფიული მეთოდების გამოყენებით, რაც საშუალებას აძლევს ავტორს, მიიღოს სანდო და ობიექტური შედეგები.

1950-იან 60-იან წლებში გივი დოლიძე ასევე ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას პუშკინის სახ. პედაგოგიურ ინსტიტუტში (ახლანდელი „ილიას უნივერსიტეტი“), იყო ამ უმაღლესი დაწესებულების პრორექტორი.

იმ ხანად არაერთი კეთილი მოგონება არსებობდა გივი დოლიძის შესახებ. იგი სარგებლობდა გამორჩეული სიყვარულით, ადამიანური ღირსებითა და პატივისცემით როგორც სტუდენტებს, ასევე კოლეგებს შორის. ბევრს ზრუნავდა გაჭირვებულთა დახმარებაზე. იყო შემთხვევა, როცა ბატონი გივი უსახსრო სტუდენტს უჩემრად უხდიდა სტიპენდიას საკუთარი ხელფასიდან.

1961 წლიდან გარდაცვალებამდე გივი დოლიძე იყო უმაღლესი განათლების მინისტრის მოადგილე. მიუხედავად ამ რთული და საპასუხისმგებლო სამსახურისა, ბატონი გივი ყურადღებას არ აკლებდა მშობლიურ უნივერსიტეტს, იმ სამეცნიერო კერას, სადაც ჩამოყალიბდა როგორც მეცნიერი და როგორც პიროვნება. გივი დოლიძე რეალურ დახმარებას უწევდა ექსპერიმენტული ფონეტიკის სამეცნიერო-კვლევით ლაბორატორიას, რომელიც უნივერსიტეტში 1961 წელს გაიხსნა და შემდგომ განვითარდა როგორც საერთაშორისო სამეცნიერო კვლევის ცენტრი. ამ ლაბორატორიას ბატონი გივი ხელმძღვანელობდა 1968-1973 წლებში.

სამშობლოს სიყვარული და ეროვნულ ფასეულობათა დაცვა მისი უპირველესი საზრუნავი იყო. მოხდა ისე, რომ ცხინვალის პედაგოგიურ ინსტიტუტში ქართული განყოფილება დახურეს. ბატონი გივი მაშინვე იქ გაჩნდა და ქართული ენის სწავლება აღადგინა. მსგავს სიძნელეთა გადალახვა მოუწია მას სოხუმშიც. ეროვნულ საქმეს ის აკეთებდა ჩუმად, ყოველგვარი ხმაურისა და თავის გამორჩენის გარეშე.

ბევრი რამ არის მოსაგონარი ამ საოცრად თბილი და ღირსებით სავსე ადამიანის შესახებ. ყველა, ვინც მას იცნობდა, მის ახლო მეგობრად თვლიდა თავს. სხვანაირი ურთიერთობა ბატონ გივისთან შეუძლებელი იყო. მოყვასის სიყვარული, გულისხმიერება, თანაგრძნობა, ეროვნული საქმის კეთება... ეს ყოველივე ქმნიდა მისი ცხოვრების აზრს.

ნაწყვეტი გივი დოლიძის მეგობრის, ბატონი კარლო გოგსაძის წერილიდან: „გივი დოლიძე იმ ადამიანებს განეკუთვნებოდა, რომელნიც დღისით, მზისით სანთლით საძებარნი არიან. მასში სანიმუშოდ თანაარსებობდა ღვთიურს ზიარებული მიწიერება და ცხოვრების ბოჰემური წესი, რაც სიყვარულისა და სიკეთის გამოხატვის საშუალება იყო და არა მოდა, არა თვითმიზანი. იცხოვრა, იარა ამ ქვეყნად ისე, რომ ყველა ადამიანში ხედავდა თავის სხვას. თავდაუზოგავად, უანგაროდ ხარჯა გულის სითბო და პიროვნული ენერჯია, სანამ ეყო – ეყო კი სულ 53 წელიწადს. უხვად გასცა ყველაფერი, რაც განგებამ უბოძა“.

გივი დოლიძე უეცრად გარდაიცვალა 1973 წელს.

გამომცემლობის რედაქტორები:

გარეკანის დიზაინერი
დამკაბადონებელი
გამოცემის მენეჯერი

თამარ გაბელაია

ნანა კაჭაბავა

მარიამ ებრალიძე

ლალი კურდღელაშვილი

მარიკა ერქომაიშვილი

TSU Press Editors:

Cover Designer

Typesetter

Edition Manager

Tamar Gabelaia

Nana Katchabava

Mariam Ebralidze

Lali Kurdghelashvili

Marika Erkomaishvili

0128 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 1

1, Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179

Tel 995(32) 225 04 84, 6284/6279

<https://www.tsu.ge/ka/publishing-house>

